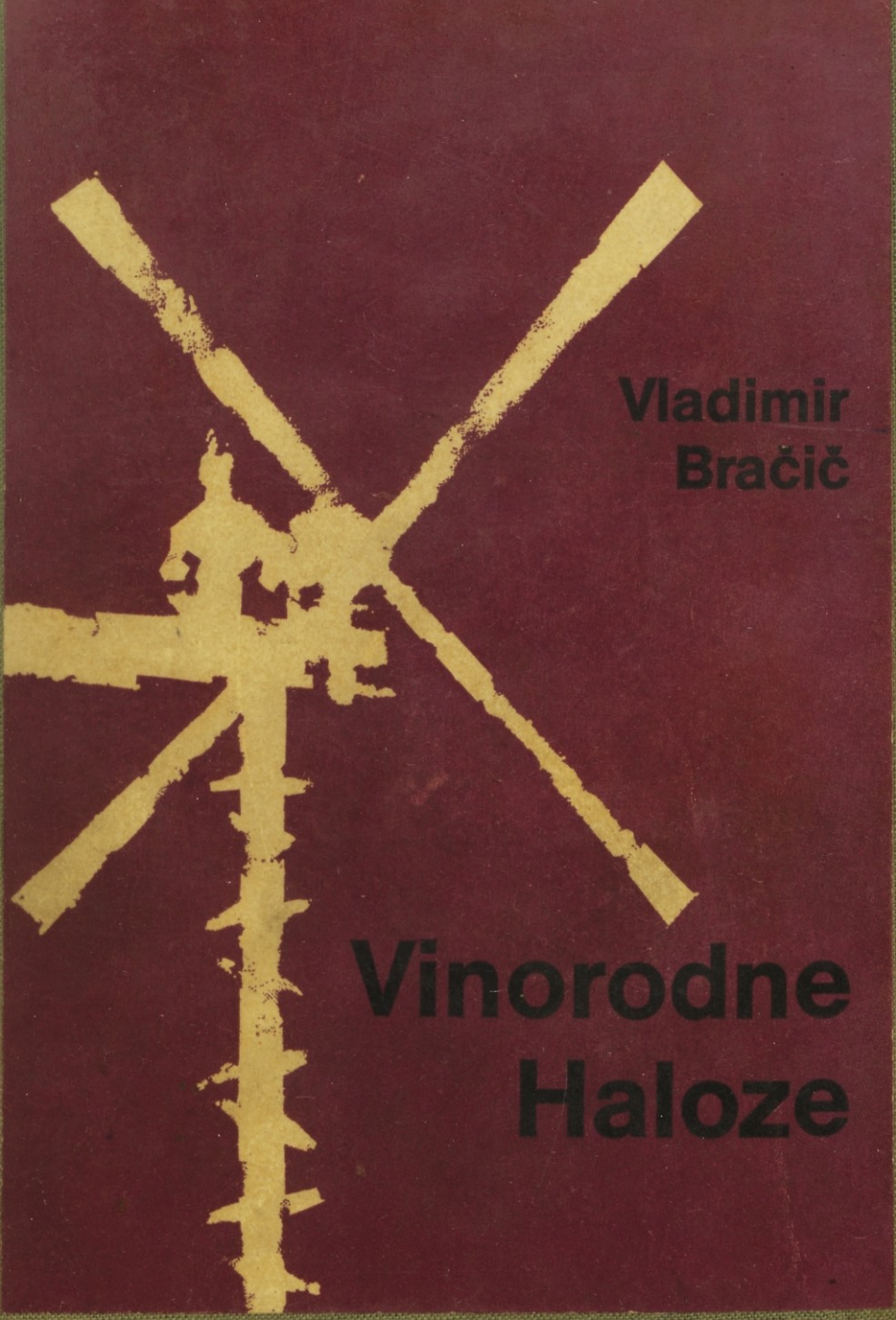

**Vladimir
Bračić**

**Vinorodne
Haloze**

338 : 41 : 634.8
663.2 (407.12)

VLADIMIR BRAČIČ

VINORODNE HALOZE

SOCIALNO-GEOGRAFSKI PROBLEMI S
POSEBNIM OZIROM NA VINIČARSTVO

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

1967

Razprava je dobila nagrado sklada Štefana Kovača

7676
S-10.620-N
1.6.1967

Opremil Bronislav Fajon

PREDGOVOR

Misel in željo razkriti pred širšim slovenskim občestvom pravi obraz Haloz, njihovo lepoto in bolečino, preteklost in sedanjost z vsemi zapletenimi procesi, ki jim haloški človek ni bil kos v preteklosti niti jih v sedanjem času ne bo mogel rešiti brez izdatne pomoči širše družbene skupnosti, sem nosil v sebi vse od časov univerzitetnega študija. Takratne razmere pa mi niso dopuščale, da bi se lahko lotil tako obširnega raziskovalnega dela. Šele izvolitev za učitelja na mariborskih visokošolskih zavodih je ustvarila objektivne pogoje in tako je pričujoča razprava nastala kot doktorska disertacija, ki sem jo zagovarjal 21. januarja 1965 na filozofski fakulteti v Ljubljani pred komisijo, ki so jo sestavljali prof. dr. Anton Melik, prof. dr. Svetozar Ilešič in doc. dr. Vladimir Klemenčič.

Opravljen raziskovalno delo, ki je bilo zvezano z dokajšnjimi stroški, so finančno podpirali sklad Borisa Kidriča, inštitut za geografijo pri univerzi v Ljubljani, občinska skupščina Ptuj, delovne skupnosti višje ekonomsko-komercialne šole in pedagoške akademije v Mariboru ter združenje visokošolskih zavodov v Mariboru. Izid knjige pa so omogočili založba Obzorja v Mariboru, občinska skupščina Ptuj in kmetijski kombinat v Ptuj. Štejem si za prijetno dolžnost, da se vsem naštetim za pomoč iskreno zahvalim.

Posebno zahvalo sem dolžan mentorju prof. dr. Svetozarju Ilešiču za vse bogastvo njegovih nasvetov, predlogov in napolnil ter iskren tovariški odnos. Enako tudi doc. dr. Vladimirju Klemenčiču.

Hvaležen sem mojemu nekdanjemu gimnazijskemu profesorju dr. Francu Žgeču, ki mi je dal v uporabo svojo izredno dragoceno neobjavljeno študijo o Halozah, ter njegovi ženi, ki mi je po moževi smrti brez odškodnine odstopila delo. Zahvaljujem pa se tudi mnogim osebno neimenovanim, od strokovnih kolegov do haloških vinogradnikov, ki so mi v razgovorih svetovali ter mi posredovali dragocene podatke in izkušnje.

Razpravo posvečam pokojni materi, ki me je vzgojila v ljubezni do domače haloške grude, pokojnemu dr. Francu Žgeču, velikemu ljubitelju in raziskovalcu Haloz, ter stotinam viničarskih in kočarskih otrok, ki so nekoč lačni kruha sanjali o lepši bodočnosti.

Maribor, junija 1966.

Vladimir Bračič

NEKAJ BESED ZA UVOD

Slovenski geografi smo na enem izmed svojih prvih zborovanj, ki je bilo leta 1954 v Mariboru, med drugim sklenili, da bomo pri svojem raziskovanju slovenske zemlje posebno pozornost posvetili pokrajinam severovzhodne, podravske Slovenije. Pri tem sta nas vodila dva razloga. Predvsem smo sodili, da smo tudi mi pri svojem dotedanjem podrobnejšem proučevalnem delu nekoliko preveč zane-marili te od osrednjega slovenskega kulturnega žarišča nekam odmaknjene kraje. Poleg tega smo se zavedali, da gre za kraje, katerih velik del spada med še najbolj agrarne in s tem najbolj zaostale predele Slovenije, kjer so se zato že desetletja nazaj odpirali najtežavnejši socialni problemi, ki tudi z našo socialistično družbeno preobrazbo niso mogli biti čez noč rešeni.

Zato si je tudi inštitut za geografijo univerze v Ljubljani, ki je po letu 1960 zaživel v novi organizacijski obliki, postavil med svoje delovne naloge sistematsko raziskovanje severovzhodnih slovenskih pokrajin in vseh tistih problemov, ki jih tam po svoje ostro in značilno ustvarjajo procesi deagrarizacije in urbanizacije v prepletanju z uspehi in neuspehi naših teženj, da bi podružbili in modernizirali tudi našo agrarno proizvodnjo. Svoj delovni program v tej smeri je inštitut pričel tem lažje izvajati, ker ga je lahko lepo vskladil z delovnim programom komisije za proučevanje agrarnih struktur in agrarne pokrajine pri Zvezi geografskih društev SFRJ, pa tudi z vzajemnimi raziskovalnimi akcijami, organiziranimi v okviru podkomisije za srednje in vzhodnoevropske dežele komisije za proučevanje izkoriščanja tal pri Mednarodni geografski uniji. Delo je steklo tudi zato, ker se je v njegovem okviru oblikovala skupina mlajših znanstvenih delavcev, domačinov s slovenskega severovzhoda, ki so s svojo zavzetostjo za raziskovalno delo in s krepko podporo Združenja visokošolskih zavodov v Mariboru še enkrat dokazali, da lahko Maribor kot drugo kulturno žarišče Slovenije in kot osrednji živec podravske Slovenije bogato oplaja in posreduje kulturne in znanstvene pobude, katerih osnovni utrip prihaja iz srca Slovenije — Ljubljane. Zato tudi ni bilo naključje, da smo decembra 1964. leta lahko organizirali jugoslovanski zvezni simpozij o tako imenovani »agrarni« geografiji ravno v Mariboru.

Bračičeva študija o Halozah, ki so ji te vrstice uvod, je prva od doktorskih disertacij, izdelanih v okviru označenega programa, ki doživlja objavo v tisku.

Da začnemo ravno s Halozami, je do neke mere morda naključje, ker je avtor študije domačin iz Haloz. Povsem naključje pa to vendarle ni. Saj tudi ni bilo naključje, da nam je ravno na primeru Haloz že pred vojno nakazal pot podobnih proučevanj pokojni prof. Franjo Žgeč. Saj so ravno Haloze tista pokrajina severovzhodne Slovenije, ki je bila in je še med najbolj zaostalimi in najbolj kričečimi po svojih perečih in kočljivih družbeno-gospodarskih problemih. Saj gre za pokrajino, ki so ji dosedanje družbeno strukturo opredeljevale močna agrarna prenaseljenost, še leta 1953 z več ko 80% agrarnega prebivalstva, majhna in razdrobljena kmečka posest ter nekdanji poseg zunanje posesti v vinogradniške površine, s tem v zvezi socialni problem nekdanjega viničarstva, danes pa problemi uvajanja velikopoteznega modernega vinogradništva v svetu, ki postavlja s svojimi razdrobljenimi terenskimi oblikami, s podedovano posestno strukturo in z močnim odseljevanjem delovne sile vsemu temu na pot nešteto ovir. Zato je tudi v Bračičevi, podobno kot nekoč v Žgečevi študiji, težišče zanimanja na posebnih socialnih vprašanjih, povezanih s podedovano staro in porajajočo se novo strukturo vinogradništva. Kljub temu je študija po želji avtorja in vseh nas ostala geografska, to se pravi, zasnovana na trdnih materialnih tleh pokrajine, za katero gre. Moramo ji namreč še posebno v dobro šteti to, da pri analizi haloškega kmetijstva in še posebej vinogradništva, njegove intenzivnosti in njegovih različnih oblik ni nikjer zašla v enostransko precenjevanje ali podcenjevanje bodisi ekoloških (podnebnih, pedoloških, reliefnih itd.) bodisi, kar bi se prav tako lahko zgodilo, zemljiško-posestnih in prometnih faktorjev, ki so pri tem sodelovali ali še sodelujejo.

Ljubljana, julija 1966.

*prof. Svetozar Ilešič,
Inštitut za geografijo Univerze
Ljubljana*

UVOD TER OMEJITEV IN POIMENOVANJE PROUČEVANEGA OZEMLJA

Haloze so prijeten svet močno razgibanih goric, pokrajina žlahtnega vina, ki si je pridobilo svetoven sloves, pa tudi predel naše ožje slovenske domovine, ki so mu specifične poteze v dosedanjem zgodovinskem in gospodarsko-socialnem razvoju pustile nekaj samosvojega, kar ga kljub marsikateri sorodni potezi loči od ostalih subpanonskih vinogradnih področij. Haloze pa so tudi tista naša slovenska pokrajina, ki zaradi svoje obrobnosti, odročnosti za slovensko znanstveno središče ter ob skoraj popolnem pomanjkanju lastnega izobraženstva, če izvzamemo pokojnega dr. F. Žgeča, z družbeno-geografskega in tudi drugih vidikov doslej v podrobnem skoraj ni bila nič proučena.

S pričujočo študijo smo želeli proučiti medsebojno igro faktorjev prirodnega okolja in družbenega razvoja, ki so v zapletenem procesu ustvarili današnjo agrarno pokrajino ter njeno dokaj specifično gospodarsko in še posebej socialno strukturo. Še posebej pa so nas zanimali dinamika procesov, ki jih porajajo revolucionarne spremembe po osvoboditvi, in uvajanje moderne, velikopotezne vinogradniške proizvodnje današnjih dni ter socialni in populacijski problemi, ki jih te spremembe porajajo in nakazujejo. Tako naj bo ta razprava prispevek k reševanju teh zamotanih vprašanj.

Po Ilešičevi geografski rajonizaciji Slovenije so Haloze ena izmed skupine srednjepodravske submezoregije, sestavljena iz več haloških mikroregij brez pomembnejšega lokalnega centra, ki bi te mikroregije povezoval v enotno submezoregijo, zato so njihove gravitacijske meje zelo labilne (1, 110). Sicer pa so »najjužnejša goriška pokrajina nizkega slovenskega (subpanonskega) Podravja in imajo mnogo sorodnih potez z Dravinjsko — podpohorskimi gorici in Slovenskimi gorici ter prekmurskim Goričkim tako v prirodnem kot tudi družbeno-geografskem pogledu« (2, 6).

Haloze obsegajo svet nizkih terciarnih goric; začenjajo se na zahodu pri Makolah, tako da tvorita njihovo zahodno mejo Jelovski potok ter gmota Plešivca in se potem vlečejo v sorazmerno ozki progi v smeri JZ—SV do Goričaka na hrvaški meji. (Na zahodu so nekoliko širše — okrog 10 km, proti vzhodu pa se zožijo — okrog 6 km. Od Makol do Goričaka je 31 km zračne razdalje.) Na severu omejujeta Haloze Dravinja in Drava, na jugo-

vzhodu in vzhodu Bočko-Maceljska gorska pregraja, na vzhodu pa slovensko-hrvaška meja. Dokaj široka Spodnja Dravinjska dolina loči zahodni del Haloze od zložnega slemenja Savinsko, ki kot nizka gričevnata pregraja loči Haloze od širokega Dravskega polja. Nekateri prištevajo Savinsko še k Halozam, pa moramo zato ugotoviti, da se v pojmovanju domačinov Haloze začenjajo šele južno od Dravinje. Za nizko sleme Savinsko mnogi domačini uporabljajo naziv Gora (Ptujška gora). Mnogo jasneje je izražena meja na Dravi, ki je morala ob stiku s Halozami preusmeriti svoj tok in teče sedaj tesno naslonjena na ostro odrezan rob haloških gričev. Ta ostro odrezana linija, ki jo je izpodjedajoča sila Drave na nekaterih mestih še podčrtala, daje slutiti, da označuje prelomno cono (3, 164). Ponekod tudi goli lapornati breg z manjšimi melišči v Gradiščah imenujejo domačini »Melé«. Tako loči Drava zelo ostro Haloze od Ptujškega polja. Čeprav se gričevje od severa proti jugu in še posebej proti jugozahodu zvišuje, tako da prihaja že v pravo hribovje, je gorska pregraja Boč—Rogaška gora—Macelj prava ločnica. Povsem drugače pa je na jugovzhodni in vzhodni meji. Tu sta politična in narodnostna meja podobno kot v Vzhodnih Slovenskih goricah počez prerezali prirodno in kulturnogeografsko povsem enotno gričevje. Pri tem pa je treba opozoriti, da poteka današnja slovensko-hrvaška meja v glavnem po razvodnici med Dravo in Bednjo in da se torej tu ne drži več glavnega niza Bočko-Maceljskega pogorja, ki se vleče preko Ravne gore (4, 365). Ta mejnica se je v ljudskem pojmovanju tako močno uveljavila, da segata pokrajinsko ime Haloze in naziv Haložan za prebivalce samo do te meje. Onstran nje se gričevnat svet proti vzhodu nadaljuje, dokler se ne izgubi v Varaždinski Podravini, nima pa pri ljudeh posebnega imena. V geografskih tekstih uporabljamo ob pomanjkanju ustrežnejšega imena označbo Viničke gorice (4, 365).

Za ime Haloze poznamo več poizkusov njegovega tolmačenja. Med njimi je v geografskem tisku znana tista razlaga, ki išče izvor imena Haloze v latinski označbi Colles za vinorodne gorice. Pri tem pa menimo, da je pravilnejše tisto tolmačenje, ki pravi, da so z imenom Colles nazivali to pokrajino že prebivalci rimskega Poetovia ter so naši predniki to ime od staroselcev prevzeli in ga poslovenili. Naziv »in der Chalaz«, ki je naveden v urbarjih dominikanskega in minoritskega samostana v Ptuj, govori za takšno tolmačenje (6, 291). Tudi Zahn navaja iz dokumentov iz leta 1444 in 1484 imena »die Kalos«, »die Kalala«, »der Tallperg in der Kalosen, Gruschperg in der Kalosen« (7, 108, 214). Podobno je z nazivom »Khalles« v dokumentu iz vinske vojne med Ptujem in Mariborom iz leta 1654, ki je tudi blizu domačemu izrazu Haloze (8, 43). Prav tako je zanimivo, da so na karti v Hlubekovem prikazu Štajerske Haloze označene z imenom »Gallus Geb.« (9) Nedvomno pa je res, da je nemški naziv za Haloze — Kollos — izpeljan neposredno iz latinske označbe Colles in da se je to ime uveljavilo šele v najnovejšem času, saj še vsi pisci iz začetka preteklega stoletja navajajo ime *Kolles*.

POLOŽAJ VINORODNIH HALOZ V SEVEROVZHODNI SLOVENIJI

Proti takšnemu tolmačenju so se nekateri upirali, češ da moramo iskati izvor imena v staroslovenščini. Med drugimi je bil proti tudi Božidar Raič, župnik pri sv. Barbari, ki je v Novicah leta 1861 napisal, da se ime Haloze »opira na davno slovensko halonga, Geheve, Einschliessung, od tod halong + je; on = ô, g + j = ž, tedaj Haloze; po takem pomena voljo kraj opleten in prepleten (s hribi); Haložan pa iz haloz + jan; z + j = ž, tedaj Haložan« (103,64). Podobno tolmačita ime Haloze tudi Kelemina in Bezljaj.

V najnovejši geografski literaturi se je uveljavila delitev Haloze na dva dela. Zahodni del, ki mu prištevamo ozemlje od Makol do doline Rogatnice, imenujemo Zgornje Haloze, svet vzhodno od tod pa Spodnje Haloze (3, 167). Agronomi — vinogradniki uporabljajo drugačno delitev. Haloze delijo v tri dele: Zgornje Haloze — ozemlje od Jelovškega potoka pri Makolah do ceste Ptuj—Žetale—Rogatec; Srednje Haloze — ozemlje vzhodno od te ceste do ceste Borl—Florijan—Višnjica; Spodnje Haloze — pa preostali vzhodni del. Zanimivo je, da je tudi Ambroschitsch v svojem opisu Haloz te razdelil na tri dele: Zgornje, Spodnje in Završko gorovje (Sauritscher Gebirg) (10, 148).

Za mejo med Zgornjimi in Spodnjimi Halozami določa cesto, ki vodi po dolini Rogatnice, medtem ko meji Spodnje Haloze in Završko gorovje dolina Bele oz. kot jo on imenuje *St. Barbara Thal*. Žgeč je v svoji sociološki študiji *Haloze* uporabil drugačno delitev. Spodnjim Halozam je priključil še nekaj katastrskih občin iz Zgornjih Haloz (Gorca, Dežno, Rodni vrh, Jablovec, Strajna, Dolena, Janški vrh, Sv. Bolfenk in Sitež) ter dal temu delu, ki obsega 53 katastrskih občin, ime »vinorodne Haloze« (11, 22).

Ko sem se sam odločal o obsegu za proučevanje predvidenega ozemlja, me je vodila podobna misel kot Žgeča: proučiti tisti del Haloz, ki jim je vinska trta izoblikovala zunanji videz ter posebne posestne in socialne razmere ali kot se je izrazil nekoliko poetično Žgeč: »*Vlila je vanje svoje poezije, primešala ji je svojih slasti in svoje grenkobe, prevlekla je vzhodna, južna in južnozapadna rebra s svojo barvo, nasejala je po vrhovih in po pobočjih viničarske bajte ter gosposke vile.*« (11, 21). Sedaj je dokončno odločila prihodnost, ki bo z uvedbo modernih tehnoloških procesov in ob primernem upoštevanju prirodnih okoliščin ustvarila novo rajonizacijo, temelječo na posebnostih specializirane proizvodnje. Izbranih je torej 49 katastrskih občin: 1. GORCA, 2. PODLEHNIK, 3. DEŽNO, 4. RODNI VRH, 5. JABLOVEC, 6. STRAJNA, 7. KOZMINCI, 8. ZAKL, 9. STANOŠINA, 10. SEDLAŠEK, 11. GRUŠKOVJE, 12. LOŽINA — sedaj območje krajevnega urada PODLEHNIK, nekoč pa politična občina Sv. Trojica; 13. MAJSKI VRH, 14. DRAVINJSKI VRH, 15. LJUBSTAVA, 16. VAREJA, 17. DRAVCI — haloški del krajevnega urada Vid pri Ptuj, nekoč politične občine Sv. Vid pri Ptuj; 18. REPIŠČE, 19. SPODNJI LESKOVEC, 20. ZGORNJI LESKOVEC, 21. TRDOBOJCI, 22. MALA VARNICA, 23. VELIKA VARNICA, 24. GRADIŠČE, 25. SKORIŠNJAK, 26. BELAVŠEK, 27. VELIKI OKIČ — sedaj območje krajevnega urada Leskovec, nekoč politična občina Sv. Andraž, 28. MALI OKIČ, 29. SLATINA, 30. POHORJE, 31. PRISTAVA, 32. GRADIŠČA, 33. DOLANE, 34. CIRKULANE, 35. PARADIŽ, 36. MEDRIBNIK, 37. MEJE, 38. GRUŠKOVEC, 39. BREZOVEC, 40. VELIKI VRH — območje krajevnega urada Cirkulane, nekoč politična občina Sv. Barbara; 41. BELSKI VRH, 42. GORENJSKI VRH, 43. PEŠTIKE, 44. KORENJAK, 45. DRENOVEC, 46. TURŠKI VRH, 47. GORIČAK, 48. HRASTOVEC, 49. ZAVRČ — območje krajevnega urada Zavrč, nekoč politična občina Zavrč. Te katastrske občine je posebna študijska skupina kmetijskih strokovnjakov, ki je pripravljala obširno in podrobno študijo o razvoju kmetijstva v občini Ptuj, vključila v peti proizvodni rajon (12, 4). Temu rajonu pa je v perspektivi določena naloga proizvajati visokovalitetna sortna vina in tako se bo tu nadaljevala 2000-letna tradicija vzgoje vinske trte.

Pri določitvi obsega tega perspektivnega, za vinogradniško proizvodnjo specializiranega področja, so prej omenjeni skupini strokovnjakov rabili

KARTA 49 KATASTRSKIH
OBČIN, KI SESTAVLJAJO
VINORODNE HALOZE

Debelejše črte omejujejo sedanja
območja krajevnih uradov

rezultati večletnega terenskega proučevanja prirodnih okoliščin, predvsem mikroklimatskega kartiranja. Na osnovi teh raziskav je bil izdelan vinogradniški zemljevid Haloz (13), ki prikazuje v tri kakovostne razrede razvrščene vinogradniške lege. Na delu Haloz, izbranem za pričujočo razpravo, so skoraj vse prvorazredne ter vse drugorazredne vinogradniške lege. Od prvorazrednih leg jih je zunaj tega dela Haloz le nekaj deset ha v katastrski občini Janški vrh, vendar so po obsegu manjše in razmetane ter zato za velikopotezno moderno proizvodnjo skoraj neuporabne. Tako določeno ozemlje zajema torej celotne Spodnje Haloze in tisti del Zgornjih Haloz, kjer se je že v preteklosti vinogradništvo močno razmahnilo in dalo tudi kvalitetno proizvodnjo. Temu predelu Haloz pa bo tudi v prihodnosti dajala svoj pečat vinska trta, novi družbeni odnosi in moderni proizvodni proces pa bosta prispevala tudi k bistveni spremembi zunanje podobe pokrajine (terase!). S temi navedbami opravičujemo in utemeljujemo novouporabljeni naziv **VINORODNE HALOZE** za ta predel Haloz.

Vinorodne Haloze merijo po katastrskih podatkih za 1963. leto 13.996 ha.

II.

PRIRODNO OKOLJE

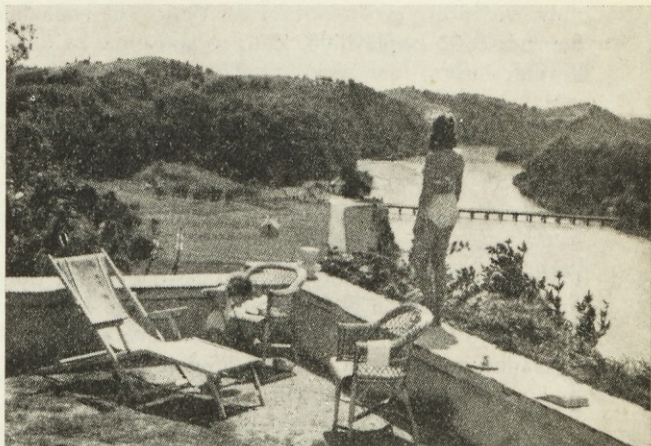
PETROGRAFSKI SESTAV TAL IN RELIEFNE OBLIKE

Podlago današnjemu terciaru tvorijo v panonskem obrobju Alpe in Dinarsko gorovje (15, 94), medtem ko smemo na severnem obrobju Haloz pričakovati stik med Centralnimi in Južnimi apnenišskimi Alpami oziroma Karavankami (3, 164). Starejši skladi pa so debelo prekriti za mlajšimi sedimenti. Miocensko gubanje je zajelo vse sedimente, vključno s predterciarno podlago, poleg tega pa so bili izvršeni premiki tudi vzdolž prelomov (3, 165). Tako se je izoblikovala za Haloze značilna antiklinala (ZJZ — VSV), ki tone v smeri od Boča preko Podlehnikar proti Ormožu. Vzhodno od nje pa je sinklinalno območje, ki se razteza nekako od Avguščina čez Skorišnjak, Paradiž in Brezovec proti Gorenjskemu vrhu (16, 7).

Orogenetske procese so na področju ožjega panonskega obrobja, k temu prištevamo tudi Haloze, spremljale česte transgresije in regresije. Pri tem so bile Haloze skozi obdobje od srednjega oligocena do panona prekrte z morjem, zato so skoraj v celoti zgrajene iz sedimentov miocenskega morja. Tako pripadajo verjetno spodnjemu miocenu temni, skoraj črni kompaktni kremenovi peščenjaki z apnenčevim vezivom in peščeni laporji s sledovi nafte v osrednjem delu Haloz, medtem ko štejemo mehkejšo in svetlejšo obarvano peščeno laporje z vložki peščenjaka v srednji miocen. Iz dobe tortona so čeri litotamnijskega apnenca, ki ga lahko najdemo v največjem obsegu med Borlom in Zavrcem (15, 96—98). V odsekani skali, na kateri stoji grad Borl, se nam najlepše kaže. Dolinska dna so prekrita z mlajšimi kvartarnimi ilovnatopeščenimi in vlažnimi naplavinami, primernimi zato bolj za travnik kot za njivo.

V morfološkem pogledu označujemo Haloze kot gričevje, čeprav zasluži ta naziv samo njihov vzhodni del — Vinorodne Haloze. Zahodni in predvsem jugozahodni del sta že pravo hribovje z znatnimi absolutnimi (Vildon 529 m, Jelovec 624 m) in relativnimi višinami, strmimi pobočji, priostrenimi vrhovi in slemenimi ter tesnimi dolinami. Vzhodni del Haloz je precej nižji, saj je prevladujoča absolutna višina vrhov in slemen med 300—320 m. Značilna poteza tega dela pokrajine je vidno dviganje od severa proti jugu, tako da dosegajo

POGLED Z BORLSKE
TERASE NA SLUTENO
PRELOMNICO, KI JO
JE IZPODJEJAOČA
SILA DRAVE ŠE IZ-
OSTRILA

posamezni vrhovi ob slovensko-hrvaški meji nad 400 in celo nad 500 m (Avguštin 504 m, Brezova gora 506 m). V severnem delu pa je izjema le Vrbanjšak (412 m) v Belskem vrhu, ki se ostro dviga nad Dravo pri Borlu. Relativne višine znašajo z izjemo srednje Rogatnice, kjer dosegajo od 150—200 m, okrog 100 m. Tako nas višinske razmere v Vinorodnih Halozah (izjema so skrajni južni predeli) močno spominjajo na Slovenske gorice pa tudi na prekmursko Goričko.

Glavni činitelj pri izoblikovanju reliefa je bila tudi tu, podobno kot drugod v terciarnih gorica, razvrstitev vodnega omrežja, ki je v Vinorodnih Halozah dokaj gosto. Ustvarili so ga štirje glavni potoki: Rogatnica, Psičina, Bela in Turški potok s svojimi številnimi pritoki. Poglejmo posebnosti razvoja tega omrežja, ki se neposredno kažejo v današnjem reliefu!

Kljub bližini Drave so vsi potoki kratki, kar priča, da je bila njihova regresivna erozija zelo skromna, saj se je le Rogatnici uspelo zarezati globlje na jug v sam gorski masiv. Zato tudi samo na tem področju poteka razvodnica po glavnem gorskem nizu. Pri ostalih treh potokih pa je uspelo pritokom Bednje potisniti svoje izvire severno od Ravne gore in tako ustvariti razvodnico severno od glavnega gorskega grebena. Nedvomno je k temu prispevala slaba vodnatost teh potokov. Kljub temu pa so vsi potoki ustvarili sorazmerno široke doline, saj dosežejo skupno s pleistocenskimi terasami ob spodnji Rogatnici, Psičini in Beli tudi do 1 km širine. Izjema je le dolina Turškega potoka, ki se razširi šele neposredno ob izlivu v Dravo. Pri prvih treh potokih in nekaterih pritokih so celo dna srednjih delov dolin dokaj široka. Prekriva jih vlažna aluvialna naplavina. Nekateri predeli kažejo celo znake rahle

zamočvirjenosti in jih potoki ob obilnejših padavinah, predvsem jeseni in pomladi često poplavljaajo. Zato so sposobne za njive le nekoliko dvignjene, ilovnate in bolj suhe pleistocenske terase. Tu je osnovni razlog, zakaj imamo v Halozah kljub sorazmerno širokim dolinam tako malo pravih njiv. Njivske površine na strmih pobočjih, ki jih je mogoče obdelati samo z motiko, dejansko ne zaslužiijo imena njiva in jim tudi domačini pravijo v razliko od prave njive — laz. Vlažna dna dolin so zato v travnikih, ki dajejo v zamočvirjenih delih manjvredno kisle krmo (domačini jo imenujejo »šarinec«).

Strmec haloških potokov je neznaten (okrog $3^0/00$), zato delajo Rogatnica, Psičina in Bela v spodnjem toku često okljuke. Sorazmerno široke doline, minimalen padec in pomaknjenost dolin vse do južnega razvodnega grebena omogočajo lahko prehodnost v prečni, meridianski smeri, a istočasno režejo pokrajino na več enot. Po teh dolinah so že zdavnaj stekle prometne zveze preko prevalov v porečje Bednje.

V hidrogrfski mreži Vinorodnih Haloz zasledimo izrazito asimetričnost (3, 168). Praviloma so levi pritoki daljši od desnih. To je gotovo posledica močnejše regresivne dejavnosti levih pritokov, ki so se zajedli daleč proti zahodu in ponekod povzročili mogoče celo pretočitve v škodo desnih pritokov sosednjega glavnega potoka. Kljub tem močnim posegom levih pritokov proti zahodu nimamo zaradi skromnih dolinic desnih pritokov sosednega glavnega potoka skoraj nobenih ugodnih prevalov, tako da so prehodi v podolžni smeri razmeroma težji, saj morajo ceste, ki povezujejo posamezne doline prekoračiti slemena, visoka 300 m. Zato so vse ceste zelo strme (npr. cesta čez Veliki Okič, ki veže dolini Bele in Psičine).

Posebna značilnost hidrogrfske mreže tega dela Haloz se kaže tudi v tem, da so spodnji levi pritoki vseh štirih glavnih potokov potisnili svoje izvire v neposredno bližino Dravinje in Drave, tako da poteka razvodje po strmem slemenu tik nad reko, oddaljeno često komaj 50—100 m.

Vzrok za takšen nesimetričen razvoj porečij glavnih haloških potokov moremo iskati v tektonskih premikih, ki so ustvarili podobno stanje tudi v ostalem ožjem panonskem obrobju. Ti tektonski nagibi so imeli vzhodno in jugovzhodno smer, zato so potoki počasi polzeli proti vzhodu, levi pritoki so se daljšali, desni pa krajšali.

Poglobitev dolin glavnih potokov je povečala erozijsko moč njihovih pritokov. Lokalna erozijska baza teh pritokov se je zniževala ter tako povzročila regresivno erozijo, ki je pretočila desne pritoke sosednjega potoka. Pri poglobitvi dolin se je povečala tudi erozijska moč desnih pritokov. Ker pa so se ti zaradi polzenja glavnih potokov proti vzhodu vedno bolj krajšali, njihova vodna moč ni zadoščala za izoblikovanje daljših dolin, še manj pa za morebitne pretočitve (3, 172). Vzhodna pobočja dolin glavnih potokov so zato praviloma precej strma, medtem ko so zahodna bolj razbrazdana in zložnejša

oz. prehaja na zahodni strani dolinsko dno skoraj neopazno v položne pleistocenske terase.

Globinski eroziji potokov, ki so razrezali prvotno enotno sedimentno odejo Haloz, je sledilo obdobje bočne erozije, temu pa zopet globinske. Intenzivnost in učinkovitost posameznih obdobj globinske in bočne erozije je bila različna in zato je potekal različno tudi morfogenetski razvoj. Tako so nastale številne uravnave v različnih nadmorskih višinah, pripadajoče obdobju od srednjega do zgornjega pliocena. V Vinorodnih Halozah, kjer so ostanki starejšega površja sorazmerno dobro ohranjeni, pripadajo uravnave skoraj izključno zgornjemu pliocenu. Kažejo se nam kot srednje dolge (dosežejo tudi dolžino do 1,5 km) slemenske uravnave zelo enakomernih višin. Pojavljajo se v glavnih slemenih in so razširjene skoraj na vsem ozemlju, tako da pomenijo prevladujočo potezo v reliefu.

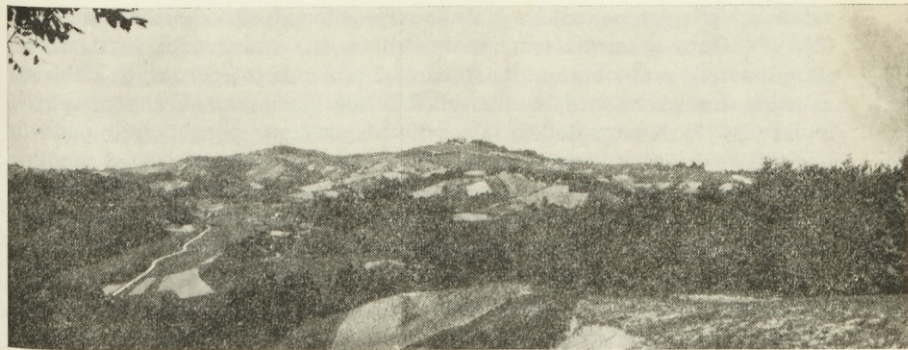
Po Belčevem sistemu uravnava v Halozah v Vinorodnih Halozah VI. nivojne skupine (600—620 m) sploh ni, medtem ko zasledimo V. (500—540 m) le v obmejnem Avguštinu (3, 177—183). Nekoliko bolj je razširjena uravnava v višini okoli 460 m, predvsem podskupina v višini 440—460 m (IV B). Javlja se v Gruškovju, kjer doseže celo 1 km dolžine, in v Ložini. To uravnavo Belec že uvršča v zgornji pliocen, medtem ko pripisuje Winkler podobni uravnavi (400—450 m) v zahodnih Slovenskih goricah levantinsko—srednjepliocensko starost (17, 173). Nanjo je naslonjena uravnava v višini 400—420 m, ki jo najdemo kot otok tudi v Vrbanjšaku nad Borlom (412 m). Nekak širok prehodni pas med Zgornjimi in Vinorodnimi Halozami so uravnave okrog 360 m (II), ki prevladujejo v slemenih zahodno od Rogatnice (Gorca, Dežno, Rodni vrh, Jablovec) ter med srednjo Rogatnico in zgornjo Psičino. Za Vinorodne Haloze je najznačilnejša in tudi najbolj razširjena uravnava v višini 300—320 m (I). To so lepa slemena v dolžini od 500—1250 m, dosežejo pa tudi dolžino do 1800 m. Iz njih se često dvigajo nizki zaobljeni vrhovi ali manjše kope (npr. Gruškovski Hum, Janž v Gorenjskem vrhu itd.). Po svoji razširjenosti in obliki nas spominja na Slovenske gorice, kjer se pojavlja še pogosteje v višini 300—306 m in 310—315 m (18, 176).*

Pleistocenske terase, ki spremljajo dolinske tokove, so v Vinorodnih Halozah v primerjavi s Slovenskimi goricami občutno manj razširjene. Najdemo jih na absolutni višini 240—260 m oziroma 20—40 m nad dolinskim dnom ter na višini 220—240 m oziroma 10—30 m nad dolinskim dnom. Vidno prihajajo do izraza predvsem na levih pobočjih ob spodnjih tokovih Rogatnice, Psičine in Bele. Z običajnimi širinami od 200 do 500 m in peščeno ilovnato prstjo so nižji deli teras ugodna osnova za njive. Na nje pa so se naslonila tudi nekatera dolinska naselja: Zavrch, Dolane, Cirkulane, Leskovec, Soviče, Dravci, Podlehnik in Zakl.

* Glej priloženo karto uravnava!

Ob takšnem stanju se niso mogle razviti dolge, vzporedno potekajoče in višinsko enotne slemenske vršine, ki so tako značilne za Slovenske gorice, temveč je tu nastal izredno razgiban relief s sorazmerno kratkimi vršnimi grebeni šiljastega prečnega profila, ki potekajo v medsebojnem odnosu v raznih smereh: vzporedno, poševno in prečno. V podrobnem nastopa tu razlika med notranjimi, južnimi in praviloma višjimi predeli ter tistimi na severu, kjer se Vinorodne Haloze ob sluteni tektonski prelomnici strmo dvigajo nad Dravo. V južnem, obmejnem predelu potekajo slemena od razvodnice vzporedno v meridianski smeri in se proti severu praviloma znižujejo — Goričak, Turški vrh, Brezovec, Gruškovec, Paradiž, Pohorje, Okič, Belavšek. Povsem drugačna pa je slika na severu v obdravskem predelu. Slemena Hrastovca, Velikega vrha in deloma še Belskega vrha potekajo vzporedno z Dravo, imajo torej bolj vzporedniško smer. Podobno, le malo manj izrazito, je stanje nad Dravinjo v Dravinjskem in Majskem vrhu ter v Gorci. Ta pestrost v slemenitvi pa ni važna samo za pokrajinsko sliko, temveč je nadvse pomembna za vinogradništvo.

Ugotovili smo že, da v Vinorodnih Halozah nimamo posebno dolgih, enotno uravnanih slemenskih vršin z položnimi pobočji, kot je to primer v Ormoško-ljutomerskih goricah, kjer imamo zato tudi po več kilometrov dolge strnjene ploskve vinogradov. V Vinorodnih Halozah je večina slemen krajših in ima meridiansko smer. Praviloma imajo na teh v osnovi meridiansko potekajočih slemenih vzhodna pobočja blažji nagib, ki se poveča ob izteku, medtem ko so zahodna pobočja bolj strma. Vzhodna pobočja so vzdolž nagiba tudi živahneje razrezana po grapah in jarkih, med njimi pa so vzporedniško potekajoči grebeni oziroma rebri. Tako je pogojena živahna menjava smeri in nagibov površinskih ploskev, s tem pa hitro se menjajoča lokalna mikroklimatska ekspozicija (19, 12—15). Na zahodnih pobočjih, ki so praviloma strmejša, so ti mikroelementi vzpetosti manj razviti, pobočja torej slabše razrezana, rebri krajše in grape ožje. Takšno prepletanje para — in katamorfnihi elementov pobočja (za izoblikovanje anamorfnihi so rebra običajno prekratka) je neposredno vplivalo na izrabo zemljišča. Slemenski deli vzhodnih in zahodnih pobočij so s kratkimi prekinitvami v višini nad 270 m n. v. zasajeni z vinsko trto. Ti vinogradi imajo torej vzhodno ali zahodno lego in pripadajo zato praviloma drugorazrednim vinogradniškim legam. Ob stiku reber z glavnim slemenom so se razvila majhna uleknjena porebrja amfiteatralnih oblik, ki ustvarjajo s svojo zatišno, soncu izpostavljeno lego prvorazredne vinogradniške lege. ⚡ Odlične lege so tudi na kratkih stranskih rebrih, ki ponujajo vinski trti svoja od sonca obsijana južna, jugovzhodna in jugozahodna pobočja. Prav ta južna pobočja rebri se spajajo preko amfiteatralnih oblik s pobočji glavnega slemena v dokaj obsežne agrarno-produkcijske komplekse, ki jih prekinjajo z gozdovi porasla severna pobočja rebri. Na vzporedniško potekajočih slemenih dajejo južna pobočja ugodne možnosti za večje površine

S TURŠKEGA VRHA JE LEP POGLED NA PRVORAZREDNE VINOGRADNIŠKE LEGE HRASTOVCA (na desni) IN BELSKEGA VRHA (na levi)

V ospredju na levi je dolina Kojuhovina. Maj 1966

prvovrstnih vinogradov (npr. Hrastovec). Pod vinogradi so na blažjih nagibih njive, na strmejših pa sadovnjaki — pašniki. Tako je nastala za Vinorodne Haloze karakteristična, geomorfno pogojena pretrganost kmetijskih površin. Pogled na haloške griče od juga proti severu nam ustvarja podobo vinorodne pokrajine, pogled od severa proti jugu podobo prav močno gozdnate dežele, pogled od vzhoda proti zahodu in obratno pa daje pestro sliko menjavanja kmetijskih in gozdnih površin. Ker je ekonomsko najpomembnejša proizvodna panoga — vinogradništvo — omejena le na višje predele pobočij in je tudi naselitev pretežno slemenska, lahko trdimo, da je v Vinorodnih Halozah močno uveljavljena ekonomsko-geografska inverzija (19, 29).

Nedvomno so v naših razmerah za vinogradništvo najbolj ugodne južne lege, medtem ko so severne lege za vinsko trto navadno neprimerne. Novejša raziskovanja in izkušnje dajejo zahodnim legam prednost pred vzhodnimi. Tako pravi Colnarič, da ob 12^h ni razlike v intenziteti sončne energije na 1 cm² med vzhodnimi in zahodnimi legami, temveč da nastaja razlika med legama v drugih dnevnih časih. »V zgodnjih jutranjih urah je zapadna lega celo zasenčena, vzhodna pa obsevana, medtem ko je v popoldanskih urah zahodna lega močno obsevana, vzhodna pa manj ali je celo zasenčena«. Iz tega sklepa, da sledijo južnim legam po kvaliteti zahodne, nato vzhodne, ki so znatno slabše (21, 22). Svojo trditev utemeljuje z obsežno vinogradniško literaturo. Do podobnih ugotovitev prihaja tudi Huttenlocher, ko trdi, da se najvišje temperature pri tleh ne držijo preko vsega leta na enem mestu (22, 9). Po njegovem je od januarja do aprila temperatura najvišja na jugozahodnih legah, nato do junija na jugovzhodnih in se od junija zopet premika proti jugozahodu. Tako imajo jugozahodne lege prednost pred jugovzhodnimi. Trdi celo, da so jugo-

zahodne lege sploh najtoplejše in da so tu praviloma tudi vina najkvalitetnejša (22, 47). Gotovo smemo tem raziskavam verjeti, zanimivo pa je, da trdijo starejši avtorji prav obratno. Rath namreč pravi, da je sicer res, da dobivajo zahodne strani več sonca, zato pa jih tudi bolj hladijo severozahodni vetrovi in dež (23, 17). K temu dodaja še negativen vpliv čestih popoldanskih padavin in toče, ki dejansko v naših razmerah običajno močnejše prizadene zahodne lege. Rath daje torej prednost jugovzhodnim legam. Podobnega mnenja je še starejši Hiltenbrand, ki omenja kot dobre vinogradniške lege samo južne in vzhodne (24, 2). Haloški vinogradniki ocenjujejo na osnovi izkušenj zahodne in jugozahodne lege kot boljše.

Povedano je že bilo, da so haloške gorice na splošno precej strme. Podrobno proučevanje strmin na vinogradniških legah v Vinorodnih Halozah je pokazalo, da ima samo okrog ena desetina teh površin nagibe pod 30%. Okrog $\frac{2}{3}$ nagibov ima 30—50%, medtem ko je $\frac{1}{5}$ nagibov nad 60%. Povprečje nagiba je torej okrog 40%. Velike strmine oziroma močni nagibi lahko povsem onemogočijo ali vsaj bistveno otežijo napravo vinogradniških površin. Obdelana zemlja je namreč podvržena močnemu odplakovanju, pojavlja se polzenje zemlje pa tudi obdelava je otežkočena. Pri ročnem načinu obdelave so zasadili na prvovrstnih legah vinsko trto tudi na najbolj strmih pobočjih. Izognili so se le plazovitim terenom. Sedaj uveljavljeni način pripravljanja terasnih vinogradov, ki omogočajo mehanizirano obdelavo, pa bo zaradi ekonomičnosti lahko upošteval le tiste lege z nagibi pod 60%. Večji nagibi bodo terasirani le tam, kjer obsegajo manjše parcele sredi blažjih nagibov. Zaradi plazovitosti in prevelikih nagibov bo predvidoma izpadlo pri moderni obnovi okrog 15% vinogradniških leg.

VINOGRADNIŠKI
DELCI V GORCI

V ozadju Majski vrh.
Julij 1964

• V geografskih tekstih je pri obravnavanju reliefa in njegovih značilnosti večkrat omenjena podobnost med Vinorodnimi Halozi in Slovenskimi goricami. Pri ugotavljanju te podobnosti pa ne moremo mimo dejstva, da so v primerjavi s Slovenskimi goricami Vinorodne Haloze vendarle bolj strme, močnejše razrezane in neurejene ter tudi višinsko manj enotne oziroma da delujejo Slovenske gorice, posebno pa še njihov vzhodni del, mehkeje, bolj enolično in umirjeno. K tem razlikam je nedvomno bistveno pripomogla petrografska sestava ozemlja v Vinorodnih Halozah, kjer prevladujejo relativno odporni laporji, peščenjaki in apnenci, v Slovenskih goricah pa ne-sprijeti prodi, peski in ilovice (3, 175).

VODNA MREŽA IN PROBLEM PRESKRBE Z VODO

Današnja mreža glavnih potokov in njihovih nesimetričnih pritokov v Vinorodnih Halozah, ki se je izoblikovala v času med zgornjim pliocenom in koncem pleistocena, kaže naslednjo sliko.

Po zapadnem predelu teče Rogatnica. Izvira na vzhodnem pobočju Donačke ali Rogaške gore ter se izliva v Dravinjo vzhodno od vasi Jurovci. Je najdaljši (17 km) in najbolj vodnati potok Vinorodnih Haloz, po katerih teče samo s svojim srednjim in spodnjim tokom. Z leve strani dobiva na tej poti le dva pomembnejša pritoka. To sta brezimena potoka, ki izvirata v Rodnem vrhu in oklepata okrog 3 km dolg hrbet Jablovec. V dolini severnega potoka, ki se izliva v Rogatnico pod Trojico in dobiva del vode tudi s območja Gorce, so imeli nekoč ptujski samostani svoje ribnike. Z desne pa priteka pri Kozmin-cih potok Ročica, ki ima svoj glavni izvir južno od Maclja, torej na hrvaški strani. Prebila je gorsko verigo in ustvarila s svojo debrsko dolino sorazmerno lahek prehod iz Haloz v Hrvatsko Zagorje (stara rimska cesta!?). To nas sili k ugotovitvi, da slovensko-hrvaška meja med Brezovo goro in Macljem v dolžini 4 km ne poteka po razvodnici med Dravo in Bednjo, kar je v glavnem sicer pravilo. Drugih večjih pritokov z desne strani Rogatnica na dolžini okrog 8 km do izliva ne dobi, ker so jih pretočili levi pritoki sosednje Psičine.

Psičina ali Tajna izvira na severnem pobočju Brezove gore in se izliva v Dravo pri Dravcih, tj. tam, kjer zadene Drava ob greben Haloz in mora obrniti svoj tok proti severovzhodu. Psičina je mnogo krajša (8 km) in manj vodnata kot Rogatnica. Njeni pritoki so najbolj nesimetrični. Z leve dobiva 5 km dolgo Ložino, 6 km dolgo Ljubnico, 5 km dolgo Ljubstavo in 4 km dolgi Jurošak. Izvira Ljubnice in Ljubstave sta komaj 1 km od Rogatnice. Tu gre nedvomno za pretočitev na škodo nekdanjih desnih pritokov Rogatnice. Po

dolini Ljubnice vodi cesta, ki povezuje preko slemen Gruškovja dolini Rogatnice in Psičine. Tudi Jurošak ima svoj izvir v neposredni bližini Dravinje. Z desne strani dobiva v zgornjem in srednjem toku dva brezimena potoka, ki izvirata v Velikem Okiču blizu hrvaške meje. V tem delu je vodna mreža med Psičino in Belo normalno razvita. V spodnjem toku pa Psičina nima z desne nobenega pritoka, ker je tu Gradiški potok, levi pritok Bele, pomaknil z zadenskim vrezovanjem svoj izvir v neposredno bližino Psičine (300 m).

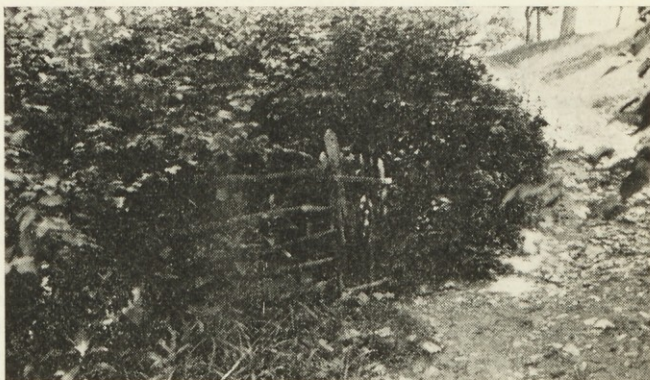
Pojasniti želimo, zakaj smo opustili v naši geografski literaturi in na kartah običajno uporabljeno ime Tajna in se odločili za ime Psičina. Ime Tajna se prvič pojavi v avstrijskih vojaških specialkah (na stari avstrijski specialki 1:75.000 sta navedeni obe imeni: v srednjem teku »*Psičina p.*« — v spodnjem pa »*Tajna p.*«). Od tod je ime našlo pot na naše karte in v knjige. Domačini tega imena ne uporabljajo. Dolinci, ki živijo v neposredni bližini, uporabljajo splošen naziv potok, pri prebivalcih sosednih Gradišč, Slatine, Pristave in Repišč pa je spodnji tok potoka znan pod imenom Psičina. K prepričanju, da je to ime starejše ter da je bilo znano in med ljudmi uporabljeno že ob koncu 15. stoletja, navaja tudi Pircheggerjevo tolmačenje nemškega imena Pseitz s slovensko Psičino (20, 90). In četudi Pircheggerjevega tolmačenja nemškega imena Pseitz (mišljen je urad, ki je spadal v gospostvo Ankenstein-Borl) s slovensko Psičino ne bi sprejeli, bi bilo prav, da sprejmemo ime Psičina, ker je med ljudstvom znano, ime Tajna pa je izrazito knjižno. Na terenu smo ob iskanju izvora obeh imen ugotovili tudi tole: v neposredni bližini izliva potoka Psičine v Dravo sta dve dokaj obsežni prvotni grudi z imeni »*Na Tajnah*« in »*Psičina*«.

Bela izvira v Pohorju ob hrvaški meji in se izliva v Dravo pod gradom Borl (v srednjeveških dokumentih je potok znan pod imenom Wölla). Dolga je blizu 7 km in slabo vodnata. V srednjem toku spremeni smer jug-sever in teče več kot en kilometer proti vzhodu, nato pa se zopet obrne proti severu. Pomembnejši levi pritok je le Gradiški potok, ki se je zajedel v neposredno bližino Psičine in Drave. Z desne pritekata Beli pod Cirkulanami Belica in le nekaj niže Duga. Potoka oklepata široko razvejano sleme Gruškovec. Belica izvira v gozdnatem obmejnem predelu in je precej vodnata. Ker ima izrazito meridiansko smer, ki jo ob sotočju z Belo tudi ta ponovno privzame, imajo mnogi Belico za gornji tok Bele. Belico so v srednjem veku večkrat zajezili in naredili velike ribnike. Dva nasipa sta še danes lepo vidna, ob enem pa stoji še nekdanja ribiška hišica. Po teh ribnikih je dobila dolina današnje ime — Medribnik. Podobno kot Psičina tudi Bela v spodnjem toku nima desnih pritokov.

Turški potok je najkrajši (5 km) med haloškimi potoki. Domačini uporabljajo to ime za oba potoka, ki oklepata sleme Turški vrh in se stekata na severu, kjer se sleme končuje. Potoka izvirata v obmejnem Korenjaku in Drenovcu, po sotočju pa se Turški potok izliva v Dravo že na hrvaškem ozem-

Z GRMOVJEM
OBRASLA IN
PREPROSTO
ZAVAROVANA
MLAKA V VELIKEM
VRHU

V času škropljenja je na
ogradi veriga s ključavnico,
kajti voda je takrat dra-
gocenost. Avgust 1964

lju pri Dubravi. Je zelo slabo vodnat in to velja tudi za njegove pritoke, ki nimajo posebnih imen. Od leve dobiva pritok, ki se je zajedel daleč proti zahodu in severozahodu v bližino Bele in Drave.

❖ Vsi haloški potoki in njihovi pritoki imajo mnogo manjših pritokov, ki pa jih domačini zaradi njihove neznatnosti nazivajo jarki. In prav ti jarki so razbrazdali slemenena in ustvarili množico stranskih reber, kakršnih najdemo v Slovenskih goricah mnogo manj.

Geološka sestava tal, plitva prst, strma pobočja, pomanjkanje večjih kompleksov gozdov ter ne prevelike količine padavin neposredno vplivajo, da so izviri potokov in njihovih pritokov (izjema je le Rogatnica, ki izvira v višjem, mejnem gorskem masivu) pa tudi vsi drugi studenci v Vinorodnih Halozah zelo skromni in slabo vodnati. Poleti že ob krajših sušnih razdobjih večina studencev in manjših izvirov usahne. Ob daljših sušnih periodah pa presahnejo še močnejši izviri in takrat se posušijo tudi glavni potoki.

❖ Studenci in izviri so praviloma v jarkih ob stiku glavnega s stranskim grebenom oziroma v grapi ob stiku dveh slemen. Najčešče je okolica gozdnata. V večini so ti studenci in izvirkir zajeti na najprimitivnejši način in povsem nezavarovani, tako da se steka vanje ob deževju tudi površinska voda, smeti in odpadlo listje pa tudi različnega živalskega sveta (ne samo mikroorganizmov) ne manjka v njih. Iz teh studencev in izvirkov se oskrbujejo prebivalci z vodo za pitje, kuho, pranje in druge potrebe, često pa tudi za živino. Vodo nosijo na hrib običajno v glinastih vrčih, ki držijo 5—8 litrov, ali pa v lesenih brentah. Preskrbovanje z vodo je navadno naloga šoloobveznih otrok.

❖ Drugi vir vode za živino in predvsem za pripravo škropiva za škropljenje vinske trte so mlake, v katere zbirajo ob deževju površinsko vodo. Le malo kmetov po slemenih ima zgrajene cisterne in tako zagotovljeno osnovno

PRESKRBA Z VODO
V PARADIŽU

LEGENDA

- Betonski studenec s črpalko
- Pokriti studenec
- Odprti studenec
- ∨ Mlaka
- Hiša s cisterno
- Gospodarstva, ki se oskrbujejo
z vodo iz tega studenca

preskrbo z vodo. Prave studence z zdravo pitno vodo imajo le kmetje v dolinah. (Glej karto razporeditve studencev, mlak in cistern v katastrski občini Paradiž!)

Kot smo že omenili, morajo prebivalci »z bregov«, in večina ljudi živi v Halozah na slemenih, vso potrebno vodo za sebe, za živino in celo za škropljenje prinesiti iz grap in jarkov v vrčih ali brentah. Zato je voda v Halozah dragocena. Dvakrat dragocena pa postane v sušnih razdobjih, ko večina manjših studencev presahne in morajo prebivalci tudi po pol ure daleč po vrč vode, ob hudih sušah pa še dalj. V izredno sušnih letih se je že zgodilo, da so ljudje tudi po več ur v vrsti čakali z vrči, da se je voda v studencu počasi natekala, in jo sproti odnašali. Vodo za živino in za škropljenje pa so dovažali v sodih iz več kilometrov oddaljene Drave. (Za enkratno škropljenje 1 ha vinograda je potrebno 2500—3000 l vode.) Kmetiči in kočarji, ki nimajo svoje živine, so se takrat morali zadolžiti pri kmetih, pripeljano vodo so morali odslužiti. Preskrba z zdravo pitno vodo in z zadostnimi količinami vode sploh je za Haloze zdravstveno-higienski pa tudi gospodarski problem. Kaže, da je edina realno zasnovana rešitev v sistemu mreže ustreznih cistern.

✿ TALNE RAZMERE

Trši in mehkejši laporji ter laporni peščenjaki, ki tvorijo prevladujočo petrografske podlago Vinorodnih Haloz, so za razvoj dobrih vinogradniških tal na splošno ugodni. Pod vplivom fizikalnih in kemičnih činiteljev matični substrat sorazmerno hitro razpada. Ta proces pospešujejo še biološki faktorji (korenine) in obdelava. Tako so se razvili v glavnem trije talni tipi, ki se razlikujejo med seboj največ po dozorelosti tal, količini kalcijevega karbonata in mehanični sestavi.

Na tršem laporju so se razvila na višjih prisojnih legah mlajša sivorumena lapornata tla, ki so običajno plitvejša ter močnejše podvržena eroziji. Na mehkejših laporjih so se predvsem na srednjih legah ter na obronkih gričev razvila bolj ali manj degradirana rjava lapornata tla, ki so v kotanjah in globelih globlja in bolj ilovnata, na hrbtih ter grebenih pa plitvejša in bolj peščena. Na zaplatah litavskega apnenca so se razvila težja rjava karbonatna tla. Znakov zaglejenosti in močnih degradacij na vinogradniških legah skoraj ni. Dokaj pogoste sledove zaglejenosti ter rjavih in modrih peg pa najdemo na vznožju gričev in še več po dolinah. Navedeni prevladujoči tipi tal na vinogradniških legah sodijo povečini med lahka (peščenoilovnata do glinastopeščenoilovnata) ter srednje težka tla (ilovnata) z ugodno talno klimo ter močno mikrobiološko dejavnostjo. Močnejši delež koloidnih delcev v notranjosti lahkih peščenoilovnatih tal ugodno vpliva na kapilarni vzpon. Takšna tla imajo ugodno struk-

turo, primerno propustnost in zelo dobre kapacitete za vodo in zrak. Te lastnosti pa ugodno vplivajo na rast vinske trte.

Nekoliko slabše so kemične lastnosti haloških vinogradniških tal. Predvsem je negativna slaba humusnost tal, saj je ugotovljeno, da je nad polovica tal na vinogradniških legah s humusom zelo slabo preskrbljena. Vzrok takšnemu stanju moremo iskati v kemičnih in fizikalnih lastnostih tal (z apnom bogata, lahka in topla tla so biološko zelo aktivna, zato je mineralizacija organskih snovi zelo hitra), v dokaj močnem površinskem odnašanju in količinsko pomankljivem gnojenju s hlevskim gnojem ali zelenim gnojenjem. Bistveno je pomankanje fosforja, ki odločujoče prispeva k normalnemu oplojevanju in povečuje odpornost trte proti mrazu. Nekoliko bolje so tla založena s fiziološko aktivnim kalijem. Tla so v pretežni meri rahlo do srednje alkalna, kar ustvarja dobre pogoje za rast vinske trte. Naštete slabosti se dajo z modernimi agrotehničnimi ukrepi odpraviti. Pretežni del haloških vinogradniških tal pa ima nadvse ugodno količino kalcija, ki poleg ostalega odločujoče vpliva na razvoj aromatičnih in buketnih snovi v grozdju. In prav po bukeju in aromatičnosti spadajo haloška vina v svetovni vrh. (Opis vinogradniških tal je narejen po Šrokovi pedološki ekspertizi (25).

Naslednje sondne analize nam posredujejo natančnejšo sliko vinogradniških tal.

1. Opis pedološke jame v Goričaku na 18 let stari terasi po Colnariču (21, 47—48)

Matična osnova: apneni peščenjak.

Tip: rjava pararendzina (antropogenizirana).

A 0—10 cm: sivo rjav, slabo humusen sloj peščene ilovice, mrvičaste strukture, drobljive do sipke konsistence, slabo vlažen, z burno reakcijo s HCL.

(B) 10—60 cm: mineralni sivo rjavi sloj peščene ilovice, mrvičaste do drobno grudičaste strukture, dobro propusten, suh, posejan z apnenimi lutkami. Reakcija s HCL burna.

(B) C₁ globlje

od 60 cm: peščenjak z belimi tankimi prevlakami apna in temnimi pikami manganovega oksida.

Ves profil vsebuje večje ali manjše odkrhke apnenega peščenjaka (cca 50%). Tla so precej plitva, lahka in propustna. Granulometrijska analiza je narejena po pipet metodi.

2. Opis pedološke jame v Gruškovju pred rigolanjem po Šroku (25)

Matična osnova: težka ilovica na laporju.

0—25 cm: humusna peščena ilovica, grudičaste strukture, ugodne zračne in vodne razmere.

- 26—80 cm: tla so precej zbita, svetlo rjava do umazano rumena ilovica kepaste strukture.
- 81—100 cm: rumena ilovica.

Tla so na splošno težka, vendar povsod dovolj globoka. Granulometrijska metoda je narejena po pipet metodi.

3. Opis pedološke jame v Majskem vrhu v starem vinogradu po Šroku (25).

Matična osnova: glinasto peščeni lapor, ki je ponekod bolj glinen in trd, drugod zopet bolj peščen.

- 0— 15 cm: humusna peščena ilovica odlične strukture in talne klime.
- 16— 40 cm: slabše humusna, svetlejša rigolna plast z delci nerazpadlega laporja,
- 41—100 cm: mineralen sivorjav sloj glinaste peščene ilovice, grudaste strukture, dobro propusten, normalno vlažen, burno reagira na razredčeno solno kislino.

Tla so povsod peščena, propustna in vlažna. Granulometrijska analiza je narejena po pipet metodi.

• KLIMATSKE RAZMERE

Znano je, da je rastlinska proizvodnja na splošno še vedno močno odvisna od prirodnih činiteljev. Med tistimi činitelji, ki odločujoče vplivajo na različno kvaliteto proizvoda, pa so nedvomno klimatske razmere na prvem mestu. Kot pravi Friedrich, je ta odvisnost še posebej znana pri različni kvaliteti vina (26, 73). Kot zelo občutljiva kulturna rastlina je prav vinska trta tista, pri kateri sta količina in kakovost pridelka še prav posebej odvisna od količine ter razporeditve toplote, svetlobe in padavin (27, 406). Že neznatne mikroklimatske razlike terjajo prilagoditev z izbiro raznih sort, zato je podrobno poznavanje splošnih klimatskih in še posebej mikroklimatskih razmer za vinorodna področja ena najvažnejših stvari. Vinorodne Haloze so bile in bodo predvidoma ostale tudi v bodoče izrazito vinogradniška pokrajina, saj se bo vinogradništvu podredila vsa ostala proizvodnja, zato bomo obravnavali klimatske razmere s stališča zahtev za uspešno rast vinske trte.

V Evropi so za uspešno gojitev vinske trte v tako imenovanem severnem vinogradniškem rajonu najugodnejše tiste gričevnate pokrajine, kjer se uveljavljajo prehodni ali kombinirani tipi klimatskih razmer (Burgundija, Šampanja, Porenje!). Ožje panonsko obrobje, kamor spadajo tudi Vinorodne

Haloze, je tipično prehodno področje, kjer se srečujeta in mešata omiljena alpska in panonska klima. Ilešič ocenjuje to podnebje kot zmerno kontinentalno, tudi subpanonsko imenovano, ki ga »karakterizirajo *toplo poletje, suha in sončna zgodnja jesen ter ostra zima*« (2, 3). Furlan pa navaja kot klimatsko specifičnost tega področja »*umirjene minimalne temperature, kar je posebno važno v pomladanskih mesecih, najmanj padavin v času glavnega zorenja in zelo nizka stopnja oblačnosti, kar še celo stopnjuje primernost tega sveta za plantažno gojitev sadnega drevja in vinogradov*« (28, 89).

Toplotne razmere

Pravilen in harmoničen potek vegetacijskega ciklusa vinske trte je tako zelo odvisen od toplotnih razmer, da te odločajo o geografski razširjenosti vinske trte in še posebej o kakovosti njenega pridelka. Najboljša vina pridelujejo v območjih, kjer se giblje srednja letna temperatura med 10—11°C, ugodna pa je že srednja letna temperatura med 9—10°C. Häberle trdi, da daje trta v tako imenovanem severnem vinogradniškem rajonu najboljši pridelok tam, kjer doseže povprečna temperatura treh letnih mesecev 20°C in več ter ne pade povprečna temperatura treh zimskih mesecev pod 0°C (27, 410). Zelo ugodne so še povprečne temperature letnih mesecev med 17 in 20°C. Hellwig ugotavlja v svoji doktorski disertaciji za jugozahodne predele Nemčije (obravnavava zgornje in srednje Porenje) te povprečne julijske in januarske temperature: za najugodnejši klimatski rajon julij nad 18°C, januar nad 0°C; za nekoliko neugodnejši rajon (srednje Porenje) pa: julij 17—18°C in januar 0 do —1°C. Pri tem je v prvem klimatskem rajonu več kot 40 dni s temperaturo nad 25°C, v drugem pa 30—40 takšnih dni (30, 13—14). V času vegetacije, tj. od aprila do oktobra, je zelo ugodna že povprečna temperatura 15°C, pri tem pa mora biti po Sartoriusu povprečna junijska temperatura najmanj 14—15°C, ker je trta v času cvetenja še posebno občutljiva za nizke temperature (31, 168). Meyer ugotavlja v svoji študiji, da je zagotovljena v povprečju dobra vinska letina, če je v poletnih mesecih 40 dni s temperaturo nad 25°C (32, 87). Tudi Kert omenja t. i. »poletne dni« (33, 92). S tem imenom označuje dneve s povprečno dnevno temperaturo najmanj 20°C. Da grozdje pravilno dozori, je potrebnih 42 takih poletnih dni.

Po istem avtorju so našteji na bivši kmetijski in vinarski šoli v Mariboru v obdobju 1919—1923 takih dni povprečno 44,4. Še posebej pa poudarjata vlogo toplote Babo in Mach, ki postavljata, »*da ustvarja toplota na jugu sladka, temna in težka vina povsem brez ali z malo kisline, v hladnejših predelih pa dobro cvetico in prijetno osvežujočo kislino*« (34, 441). Daljše obdobje nizkih temperatur v času vegetacije lahko bistveno vpliva na poslabšanje kakovosti pridelka.

Tabela 1

Srednje mesečne in letne temperature reducirane na 32 let — 1925—1956,
za postajo Cirkulane (Sv. Barbara) pa na 20 let — 1891—1910

Postaja	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Srednja letna temper. rata v vegetaciji	Srednja temp. v juniju, juliju, avgustu	
Zavrč	-1,4	0,1	5,0	10,6	14,6	17,9	19,9	19,2	15,9	10,0	5,2	0,6	9,8	15,4	19,0
Cirkulane	-2,4	0,5	5,1	10,1	14,7	18,2	20,0	19,0	15,0	10,5	4,4	0,6	9,6	15,4	19,0
Podlehnik	-1,7	0,0	4,4	10,0	14,2	18,1	19,8	18,9	15,6	9,9	5,0	0,8	9,6	15,2	18,9
Jeruzalem	-1,1	0,8	5,2	10,6	14,6	18,2	20,1	19,9	16,8	10,5	5,5	0,5	10,1	15,8	19,4
Maribor	-2,3	-0,3	4,1	9,5	13,9	17,3	19,2	18,5	15,1	9,2	4,4	-0,3	9,0	14,7	18,3

Primerjajmo sedaj te splošne podatke o zahtevani toplotni klimi za ugodno rast vinske trte s podatki proučevanega ozemlja!

Iz TABELE 1. je razvidno, da imajo vsi trije haloški kraji — Zavrč, Cirkulane, Podlehnik — (Zavrč na vzhodnem, Podlehnik na zahodnem robu) ugodno povprečno letno temperaturo, saj dosega od $9,6^{\circ}\text{C}$ — $9,8^{\circ}\text{C}$. Za 24-letno obdobje 1935—1958 so povprečja za postajo Zavrč nekoliko ugodnejša, saj znaša povprečna letna temperatura v tem obdobju $10,0^{\circ}\text{C}$ in povprečna temperatura v vegetaciji $15,6^{\circ}\text{C}$. Pri tem je potrebno za postajo Cirkulane-Barbara naglasiti, da je povprečje za januar $-2,4^{\circ}\text{C}$ zelo nizko, kar je pripisati dejstvu, da je bilo v opazovanem obdobju nekaj ostrih zim. V primerjavi z ostalimi sosednjimi postajami bi lahko za obdobje 1925—1956 določili za ta kraj povprečno januarsko temperaturo na $-1,5^{\circ}\text{C}$, to pa bi dvignilo tudi srednjo letno temperaturo na $9,7^{\circ}\text{C}$.

Še ugodnejše so srednje temperature v času vegetacije in v treh letnih mesecih. Vsi podatki pa kažejo, da je Podlehnik, torej tudi celoten zahodni del pokrajine, nekoliko hladnejši, vendar so razlike neznatne. Če primerjamo Vinorodne Haloze z Jeruzalemom kot središčem Vzhodnih Slovenskih gor, moramo ugotoviti, da je Jeruzalem nekoliko toplejši, medtem ko je Maribor hladnejši.

Najtoplejši mesec je julij, ko je povprečje blizu 20°C , sledijo mu avgust, junij in september. Zanimiva je ugotovitev, da je april toplejši od oktobra, medtem ko kažejo srednje mesečne vrednosti za krajša obdobja (Zavrč 1950 do 1958; Podlehnik 1952—57) obratno sliko, oktober je rahlo toplejši od aprila. September je sicer v Sloveniji nasploh toplejši od maja, vendar prihaja tu ta posebnost subpanonske klime bolj do izraza. Če pa pogledamo srednje mesečne maksimalne temperature za obe postaji za prej navedena krajša obdobja, vidimo, da septembrske temperature niso bistveno nižje od avgustovih. To je suha in topla zgodnja jesen, ki tako prija vinski trti in sadju. Absolutni maksimum je bil dosežen 30. 7. 1935, ko je termometer v Zavrču kazal $40,0^{\circ}\text{C}$.

Letna amplituda povprečnih mesečnih temperatur znaša okrog $21,5^{\circ}\text{C}$, medtem ko doseže amplituda absolutnih temperatur polnih $67,0^{\circ}\text{C}$.

Nadalje je iz podatkov TABELE 1. razvidno tudi, da je najhladnejši mesec januar, ki ima edini dolgoletno povprečje okrog $-1,5^{\circ}\text{C}$, sledi mu februar in temu december. V Zavrču je bila v obdobju 1935—1958 zabeležena najnižja temperatura 15. 2. 1940, ko je padla na $-27,0^{\circ}\text{C}$. Povprečni absolutni minimumi pa so bili v tem obdobju: januarja $-15,9^{\circ}\text{C}$, februarja $-14,6^{\circ}\text{C}$ in decembra $-11,5^{\circ}\text{C}$, srednji minimumi pa: januarja $-5,1^{\circ}\text{C}$, februarja $-4,4^{\circ}\text{C}$ in decembra $-2,8^{\circ}\text{C}$. Ker pa so absolutno nizke temperature trajale le kratek čas in ob času, ko je bila snežna odeja primerno debela, vinska trta ni bila posebno prizadeta, saj popolnoma zmrznejo vsi nadzemni deli vinske trte le, če je več dni temperatura -26°C ali več. Škodljive pa so seveda že temperature okrog -20°C .

Iz povedanega sledi, da so splošni temperaturni pogoji za vzgojo vinske trte v Vinorodnih Halozah ugodni.

Za vsako rastlino in še posebej za vinsko trto je važnejša od letne povprečne temperature količina sončne energije, ki jo rastlina sprejme v času vegetacije. Čas vegetacije za vinsko trto traja v Vinorodnih Halozah običajno od druge deкаде aprila do konca oktobra, tj. okrog 190—200 dni, medtem ko navaja Hellwig za Porenje povprečno trajanje vegetacijske dobe okrog 188 dni (30, 12). Za prehod iz ene fenofaze v drugo je potrebna določena vsota temperatur. Vsoto vseh temperatur v času vegetacije imenujemo *vegetacijsko termijsko konstanto*.

Posamezne sorte vinske trte so v tem pogledu različno zahtevne. Z dolgoletnimi praktičnimi poizkusi je dokazano, da je za normalno dozorevanje grozdja srednje poznih sort potrebno povprečno 2700—3200°C toplote pod pogojem, da je v zemlji in v zraku minimalna potrebna količina vlage. Tiste sorte, ki zahtevajo manjše vsote temperature in pri ugodnih pogojih zato prej dozore, imenujemo rane ali zgodnje sorte — npr. čabski biser in beli pinot; renski rizling in nekatere druge sorte so znane kot srednje pozne, medtem ko štejemo refošk k zelo poznim sortam.

Podatki v TABELI 2 nam razkrijejo, da je vegetacijska termijska konstanta v Vinorodnih Halozah nadvse ugodna, saj dosega v povprečju 3275°C. S takšno vegetacijsko termijsko konstanto se lahko pohvalijo le najkvalitetnejši evropski vinogradniški rajoni za vina severnega tipa, zato dozoriyo v normalnih letih v Vinorodnih Halozah vse rane in srednje pozne sorte, premalo pa je toplote za zelo pozne sorte. Ker potrebujejo rane sorte skupno samo 2100—2500°C toplote, moremo iz tega posneti, da bi lahko v Vinorodnih Halozah gojili tudi rano namizno grozdje, ki bi dozorelo v normalnih okoliščinah že proti koncu avgusta.

Preseneča minimalna razlika med Zavrčem in Podlehnikom, ki gre pri Zavrču nedvomno na račun nerazumljivo nizkega povprečja za mesec junij, ko znaša samo 17,9°C. To povprečje navaja tudi Furlan (28, 42 b). Junijsko povprečje za obdobje 1935—1958 znaša namreč 18,8°C, medtem ko navaja za intenzivno opazovano obdobje 1950—58 že omenjeni elaborat kmetijskega kombinata Ptuj junijsko povprečje 18,5°C. Če primerjamo podatke za Zavrč za obdobje 1950—58 in za Podlehnik za obdobje 1952—57, ko so tudi tu bile merjene temperature v vseh klimatoloških terminih, potem lahko ugotovimo, da povprečje za Vinorodne Haloze, ki ga lahko izračunamo iz podatkov TABELE 3, ni bistveno drugačno od tistega v TABELI 2, saj znaša 3258,5°C, pač pa se nam pokaže Podlehnik kot nekoliko hladnejši.

V naših klimatskih razmerah določa temperatura zraka biološki cikel vinske trte, ki je razdeljen na dobo mirovanja in vegetacijsko dobo. Navajajoč podatke več avtorjev sklepa Colnarič, da se začne v naših krajih redna vegetacija vinske trte pri povprečni temperaturi 10°C ter da v jeseni s pojemanjem

Tabela 2

Mesečna vsota povprečnih temperatur in kumulativne teh vsot v dobi vegetacije za Zavrč in Podlehnik reducirane na 32 let — 1925—1956

Temperatura	Postaja	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	Skupaj
Srednja mesečna	Zavrč	10,6	14,6	17,9	19,9	19,2	15,9	10,0	15,4
	Podlehnik	10,0	14,2	18,1	19,8	18,9	15,6	9,9	15,2
Mesečna vsota	Zavrč	318,0	452,6	537,0	616,9	595,2	477,0	310,0	3306,7
	Podlehnik	300,0	440,2	543,0	613,8	585,9	468,0	306,9	3257,8
Kumulativa	Zavrč	318,0	770,6	1306,7	1924,5	2519,7	2996,7	3306,7	3306,7
	Podlehnik	300,0	740,2	1283,2	1897,0	2482,9	2950,9	3250,9	3257,8

Tabela 3

Povprečne mesečne in vsote mesečnih povprečnih temperatur v dobi vegetacije za Zavrč (1950—58) in Podlehnik (1952—57)

Temperatura	Postaja	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	Skupaj
Srednja mesečna	Zavrč	10,0	14,9	18,5	20,2	19,6	15,6	10,1	15,6
	Podlehnik	9,7	13,2	18,1	19,7	18,2	15,1	10,1	14,9
Mesečna vsota	Zavrč	300,0	469,9	555,0	626,2	607,6	468,0	313,1	3339,8
	Podlehnik	281,0	412,3	543,0	610,7	564,2	453,0	313,1	3177,3

temperature zraka pojema tudi rast vinske trte, dokler po padcu temperature pod 10°C življenje trte ne preneha. Pri tem citira Azzija, ki »je določil srednje temperature za cvetenje 14°C , od cvetenja do obarvanja jagod 20° , od obarvanja do začetka trgatve 17°C in od začetka do konca trgatve 12°C .« (21, 21). Temperaturo nad 10°C imenuje Blagonravov *temperaturo nad biološko ničlo* (35, 123). Te dneve imenuje aktivne dneve. Če na osnovi meteoroloških podatkov ugotovimo število aktivnih dni in to množimo s povprečno temperaturo v času vegetacije, dobimo letno *vsoto aktivnih temperatur*. Na osnovi podatkov o povprečnih dnevni temperaturah je ugotovljeno, da znaša povprečno letno število aktivnih dni v Vinorodnih Halozah 192. Upoštevajoč že prej navedene podatke o povprečnih temperaturah v vegetaciji dobimo tale rezultat:

$$\text{Zavrč} \quad 192 \times 15,4 = 2956,8^{\circ}\text{C} \text{ (TABELA 1)}$$

$$192 \times 15,6 = 2995,2^{\circ}\text{C} \text{ (TABELA 3)}$$

$$\text{Podlehnik} \quad 192 \times 15,2 = 2918,4^{\circ}\text{C} \text{ (TABELA 1)}$$

$$192 \times 14,9 = 2860,8^{\circ}\text{C} \text{ (TABELA 3)}$$

Tudi tako izračunani podatki nam kažejo, da so toplotne razmere v Vinorodnih Halozah za gojitev vinske trte ugodne in le malo zaostajajo za Jeruzalemskimi goricami, kjer je povprečje nad 3000°C (36, 9). S pravilnim izborom sort in podlag, ki pospešujejo dozorevanje, pa lahko dosežemo tudi najkvalitetnejši pridelek.

Omenili smo že, da je vinska trta občutljiva za nizke temperature. Če trta ni pod snegom, trpi lažjo škodo pri -18°C , ko zmrznejo očesa, in težjo pri -22°C . Iz podatkov, ki smo jih navedli za Zavrč, je razvidno, da nastopajo tako nizke temperature le izjemoma, praviloma za kratko dobo in običajno v času, ko je tudi snežna odeja primerno debela, zato so poškodbe od nizkih zimskih temperatur pri nas sorazmerno redke in ne katastrofalne.

Bolj kot zimske so nevarne nizke temperature v času vegetacije. To so pomladanske pozebe in jesenski mrazovi. Posebno nevarne so pomladanske pozebe, ko so že pri $0,0^{\circ}\text{C}$ prizadeti cveti, pri $-0,7^{\circ}\text{C}$ osmode mlade vršičke, medtem ko brsti pri odpiranju prenesejo temperaturo do $-4,0^{\circ}\text{C}$. Jesenski mrazovi niso tako nevarni, čeprav lahko že temperatura $-2,0^{\circ}\text{C}$ osmodi listje in povzroči tako slabo dozorevanje lesa, ki je zato manj odporen proti zimskemu mrazu. Grozdju škoduje temperatura od $-3,0^{\circ}\text{C}$ navzdol. Zmrzlo grozdje dobi neprijeten okus.

Ker naredijo največ škode pozne pomladanske pozebe in zgodnji jesenski mrazovi, bomo navedli nekaj podatkov za postaje Zavrč in Podlehnik.

☞ Pregled TABELE 4 in TABELE 5 nam kaže, da so pomladanske pozebe v Podlehniku pogostejše in tudi težje. To je posebno važno za pozne pomladanske pozebe. V Podlehniku je bilo v maju 6 pozeb, v Zavrču pa v istem obdobju samo 3. Poleg tega je bilo v Podlehniku pet pozeb težjih ($-2,0^{\circ}\text{C}$,

Tabela 4

Absolutni minimi v času vegetacije — Zavrč 1946—1960

Mesec	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
April	-5,5	-1,0	—	—	—	—	—	—	-1,5	—	-1,0	-4,5	-0,8	-1,0	-0,4
Maj	—	—	—	—	—	—	—	-1,0	—	-0,1	—	-2,0	—	—	—
September	—	—	—	—	—	—	-0,5	-0,2	—	—	—	—	-0,4	-0,6	—
Oktober	-11,5	-8,0	-1,4	—	—	—	-1,5	-0,1	—	-5,2	-0,7	-0,3	-1,6	-2,6	—

Najmočnejša pomladanska pozeba je bila 12. aprila 1946 ($-5,5^{\circ}\text{C}$).Najmočnejši zgodnji jesenski mraz je bil 26. oktobra 1946 ($-11,5^{\circ}\text{C}$).

Tabela 5

Absolutni minimi v času vegetacije — Podlehnik 1952—1960

Mesec	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
April	—	-1,0	—	-4,0	-6,5	-3,6	—	-2,0	—
Maj	-1,7	-1,3	—	-1,0	-0,5	-2,0	-1,1	—	—
September	-0,2	—	-2,3	—	—	—	—	—	—
Oktober	—	-2,2	-9,5	-4,2	-2,4	-3,0	—	-1,5	6,0

Najmočnejša zgodnja pomladanska pozeba je bila 9. aprila 1956 ($-6,5^{\circ}\text{C}$).Najmočnejša pozna pomladanska pozeba je bila 21. maja 1952 ($-1,7^{\circ}\text{C}$).Najmočnejši zgodnji jesenski mraz je bil 21. in 22. oktobra 1954 ($-9,5^{\circ}\text{C}$).

—1,7⁰C, —1,3⁰C, —1,0⁰C), v Zavrču pa samo ena težja (—1,0⁰C). Najbolj pozna slaba pozeba je bila v Zavrču 23. maja 1955., v Podlehniku pa 25. maja 1958. Tu vidimo negativni vpliv višjega sveta južno in jugozahodno od Podlehnik na eni strani ter zaprtost Rogatniške doline po drugi strani. Helwig navaja kot zadnji dan pomladanske pozebe za gornje Porenje 25. april, za srednje Porenje pa 10. maj, torej ugodnejše stanje kot v našem primeru (30, 13 in 14). Iz podatkov za Zavrč izhaja, da je srednje število dni brez slabega mraza 183, brez močnega pa 230. Ob podatkih, da traja vegetacijska doba trte v tem okolišu okrog 192 dni, srednje število dni brez slabega mraza pa 183, se vsiljuje ugotovitev, da so pomladanske pozebe dokaj pogoste in pomenijo negativen faktor. Pri vrednotenju podatkov za oba kraja pa moramo ugotoviti, da sta obe meteorološki postaji nizko v dolini (Zavrč 240 m n. m. v. — Podlehnik 230 m). Tu moramo upoštevati dejstvo, da hladni zrak, ki se zaradi močne radiacije nadalje ohlaja, drsi po pobočju navzdol in se nabira v dolini ali kotlini. Nivo v lokalni terenski depresiji zajetega zraka raste in zajema tudi po pobočju vedno višje (absolutno in relativno) pasove (28, 63). Povsem drugačne podatke bi dobili, če bi bile vremenske hišice postavljene na višini okrog 280 m. Število pozeb bi se bistveno zmanjšalo. In ker leži večina vinogradov više od 270 m n. m. v., so zanje nevarne le težje pozebe, te pa niso tako pogoste. Da se izognemo nevarnostim pogostih pozeb, moramo saditi vinograde v višje lege (nova moderna obnova to upošteva) in saditi takšne sorte, ki pozneje odganjajo ter hitreje zorijo. Ob upoštevanju zadnjih izsledkov agronomi nimajo pozeb za resnejšo oviro razvoja kvalitetnega vinogradništva, zato tudi ne predvidevajo preventivnih mer za očuvanje ozelenega trsja z zahtevnim oroševanjem, ker bi to, kot ugotavlja tudi Furlan, ne bilo rentabilno.*

Svetlobne razmere

Poleg toplote je svetloba eden izmed ekoloških faktorjev, ki ji mnogi avtorji pripisujejo odločilno vlogo za uspevanje in rodnost vinske trte. Dokler namreč premajhna »svetloba omejuje fotosintezo, bi vsako zvečanje temperature vplivalo prej slabše kot dobro. Zaradi povečane temperature prevladuje respiracija, medtem ko fotosinteza ne dohiteva respiracije« (21, 22). Od količine in

* Iz razgovora z 82-letnim A. J. iz Gruškovca je mogoče povzeti naslednje: Stare domače sorte so bile proti mrazu odpornejše, zato je segal vinograd dalje v dolino. Pri obnovi pred 70 leti so zasadili nove trte na isti površini, kot je bil stari vinograd. Po 15 letih so morali najnižji del vinograda opustiti, ker ga je večkrat prizadela pomladanska pozeba. Kasneje so spodnjo mejo pomaknili še više. Prepričan je, da je pomladanskih pozeb sedaj več in da so močnejše, zato se je spodnja meja vinogradov morala pomakniti navzgor. Vinograde na nekaterih nižjih legah pa so ljudje sploh opustili. Terenske ugotovitve na različnih krajih so potrdile njegovo trditev o dokaj pogosti pomaknitvi spodnje meje vinogradov v višje lege.

Tabela 6

Povprečne in ekstremne vrednosti sončnega obsevanja v urah za obdobje 1949—1960

MARIBOR-TEZNO

Mesečne vrednosti	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Letno	V dobi vege- tacije
Povprečne	82,8	92,3	140,2	160,8	190,1	216,3	248,0	245,1	190,3	136,0	73,8	56,8	1832,5	1386,6
Minimalne	28,9	67,1	89,2	135,3	128,9	170,2	188,4	207,6	124,2	79,7	18,4	19,3	1689,7	1278,8
Maksimalne	104,3	125,0	240,3	215,1	250,3	279,6	275,7	290,3	244,5	201,5	109,4	92,1	1958,2	1503,6

MURSKA SOBOTA—RAKIČAN

Povprečne	71,4	81,9	125,4	158,0	204,4	215,6	248,2	249,3	178,0	126,3	61,1	45,3	1765,1	1379,8
Minimalne	25,3	55,3	90,3	113,7	151,5	188,6	191,7	208,7	146,1	94,6	11,5	19,9	1507,3	1210,2
Maksimalne	94,4	130,7	231,6	216,8	284,3	295,1	304,2	298,7	213,8	193,1	81,4	81,5	1959,1	1523,6

intenzitete sončnega obsevanja je odvisen začetek, potek in rezultat cvetenja, količina sladkorja, kisline ter buketnih in aromatičnih snovi, torej vsega tistega, kar vpliva na količino, predvsem pa na kvaliteto vinskega pridelka.

Ker sta obe haloški meteorološki postaji brez heliografa, je bilo potrebno obdelati te podatke z bližnjih postaj Maribor in Murska Sobota. Da bi bili podatki za Vinorodne Haloze čimbolj stvarni, smo obdelali za ti dve postaji in še za Zavrč tudi podatke o oblačnosti ter o številu jasnih in oblačnih dni.

Podatki s TABELE 6 nam kažejo, da ima Maribor nekaj več ur sončnega obsevanja kot Murska Sobota, vendar gre to predvsem na račun zimskih mesecev. V dobi vegetacije je razlika minimalna, saj znaša povprečno le 6,8 ur. Dobljeno povprečno število ur sončnega obsevanja v času vegetacije je za gojitev vinske trte ugodno.

Vinogradniški strokovnjaki v Mariboru so z dolgoletnimi opazovanji ugotovili, da je važna dejanska sončnost, to je v % izraženo razmerje med absolutnim ali astronomskim številom sončnih ur ter dejansko doseženim številom sončnih ur. Pri tem so opazovanja pokazala, da mora znašati dejanska sončnost vsaj 40%, ker je takrat vinski pridelek povprečen. Pri manjši sončnosti je pridelek slab, pri 45% je dober do zelo dober, pri nad 50% dejanski sončnosti pa je odličen. Iz podatkov, navedenih v TABELI 6, je mogoče ugotoviti, da znaša dejanska povprečna sončnost v Mariboru 46,6% in v Murski Soboti 46,4%. Ugotovljena povprečna dejanska sončnost na obeh postajah kaže, da je mogoče povprečno doseči dober do zelo dober pridelek. Podatki o dejanski kakovosti vinskega pridelka v opazovanem obdobju nam dajejo tole sliko: Vinski pridelek je bil enkrat zelo slab (leto 1955), dvakrat še slab, dvakrat srednji, šestkrat dober do zelo dober in enkrat odličen. V tem času je bilo namreč najbolj sončno leto 1957 in najmanj sončno leto 1955.

Iz podatkov TABEL 7, 8 in 9 je razvidno, da ima Zavrč občutno prednost pred ostalima krajema. Vse prednosti so še posebej izražene v času vegetacije. Posebno važno je veliko število sončnih dni v juliju, avgustu in septembru pa tudi še v oktobru, torej v času, ko potrebuje trta mnogo toplote in sonca, da lahko grozdje pravilno dozori in dobi primerno količino sladkorja. Če ugotavljamo, da imajo kraji z oblačnostjo manjšo od 5,0 sončno vreme, potem je Zavrč prav gotovo med njimi, saj kaže TABELA 7 pet takšnih mesecev in ima Zavrč prednost pred Jeruzalemom, kjer je letno povprečje 6,0 in sta sončna samo dva meseca (36, 7—8).

Tudi primerjava podatkov o povprečni oblačnosti z ostalimi predeli Slovenije kaže, da sodijo Vinorodne Haloze med pokrajine z najmanjšo oblačnostjo, saj imajo manjšo oblačnost v avgustu, poleti in jeseni samo nekateri kraji na Primorskem (28, K 24, K 28 in K 29).

Na osnovi primerjave navedenih podatkov lahko sklenemo, da znaša povprečna sončnost v Zavrču in verjetno tudi v ostalem delu Vinorodnih

Tabela 7

Povprečne in ekstremne vrednosti oblačnosti (0—10) za obdobje 1949—1960

ZAVRČ

Mesečne vrednosti	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Letno	V času vegetacije
Povprečne	6,1	5,9	5,7	5,5	5,1	5,0	4,2	3,7	4,0	4,9	6,3	6,8	5,3	4,6
Minimalne	5,2	3,2	3,0	3,0	2,3	3,5	2,1	2,9	3,3	3,5	5,2	4,8	4,6	3,5
Maksimalne	8,3	7,6	7,2	7,2	6,5	6,8	6,4	5,7	5,0	6,5	9,4	8,4	6,4	5,5

MARIBOR-TEZNO

Povprečne	6,5	6,5	6,4	6,3	6,4	6,4	5,4	4,9	5,2	6,0	7,3	7,4	6,3	5,8
Minimalne	5,5	3,3	3,7	4,8	4,5	5,4	4,4	3,5	3,5	4,0	6,2	5,7	5,5	5,3
Maksimalne	8,3	7,8	8,3	7,9	7,9	7,1	6,8	6,5	6,5	7,1	9,5	9,2	6,9	6,2

MURSKA SOBOTA—RAKIČAN

Povprečne	6,5	6,6	6,4	6,1	6,0	6,0	5,3	4,6	5,1	6,0	7,2	7,5	6,1	5,6
Minimalne	5,3	3,3	3,3	4,7	4,7	5,2	3,8	3,9	3,0	4,2	6,1	5,7	5,2	5,3
Maksimalne	8,2	7,6	7,7	7,8	7,6	6,9	6,5	6,2	6,8	7,3	9,5	9,1	6,7	6,2

Tabela 8

Povprečne in ekstremne vrednosti števila jasnih dni ($N = 2$) za obdobje 1949—1960

ZAVRČ

Mesečne vrednosti	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Letno		V času vegetacije	
													skupaj	% skupaj		%
Povprečne	4,2	4,0	5,9	5,6	5,2	5,2	9,7	11,2	10,9	7,5	3,2	2,3	74,9	20,52	55,3	25,84
Minimalne	—	—	1,0	—	1,0	1,0	1,0	3,0	5,0	—	—	—	26,0	7,12	20,0	9,35
Maksimalne	9,0	12,0	14,0	13,0	16,0	12,0	20,0	16,0	18,0	15,0	8,0	7,0	109,0	29,86	90,0	42,05

MARIBOR-TEZNO

Povprečne	3,8	3,3	4,3	3,3	2,8	2,8	5,8	7,5	6,8	4,8	2,1	2,0	49,7	13,62	33,8	15,79
Minimalne	—	1,0	1,0	—	—	—	1,0	2,0	2,0	—	—	—	30,0	8,22	18,0	8,41
Maksimalne	7	8,0	13,0	7,0	9,0	7,0	9,0	12,0	12,0	15,0	6,0	5,0	74,0	20,27	49,0	22,89

MURSKA SOBOTA—RAKIČAN

Povprečne	4,6	4,0	4,2	3,6	3,3	2,5	5,8	6,8	6,7	4,7	2,2	1,8	50,0	13,81	33,4	15,61
Minimalne	1,0	1,0	—	1,0	—	—	2,0	2,0	1,0	—	—	—	30,0	8,22	19,0	8,88
Maksimalne	8,0	12,0	14,0	8,0	6,0	6,0	11,0	12,0	13,0	11,0	8,0	6,0	65,0	17,81	42,0	19,62

Tabela 9

Povprečne in ekstremne vrednosti števila oblačnih dni ($N = 8,0$) za obdobje 1949—1960

ZAVRČ

Meseci	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Letno		V času vegetacije	
													skupaj	% skupaj		%
Povprečne	11,0	8,7	10,1	7,4	7,3	4,7	4,5	3,7	5,7	7,2	14,0	14,1	99,2	22,17	40,5	18,92
Minimalne	5,0	1,0	4,0	2,0	1,0	1,0	—	1,0	1,0	3,0	6,0	6,0	71,0	19,45	22,0	10,28
Maksimalne	22,0	14,0	20,0	15,0	12,0	14,0	9,0	6,0	9,0	10,0	27,0	22,0	134,0	36,71	59,0	27,57

MARIBOR-TEZNO

Povprečne	13,0	11,6	12,5	11,4	9,8	9,7	8,3	5,6	8,1	10,8	16,0	16,3	132,2	36,22	63,7	29,76
Minimalne	7,0	1,0	4,0	4,0	3,0	3,0	5,0	2,0	3,0	6,0	9,0	7,0	99,0	27,12	53,0	24,76
Maksimalne	21,0	19,0	20,0	18,0	16,0	14,0	14,0	13,0	14,0	17,0	26,0	26,0	155,0	42,47	84,0	39,25

MURSKA SOBOTA — RAKIČAN

Povprečne	13,0	9,5	11,8	9,5	8,0	7,6	6,4	5,0	7,6	10,2	15,3	17,0	121,2	33,20	54,3	25,37
Minimalne	9,0	—	3,0	5,0	—	3,0	3,0	2,0	5,0	5,0	7,0	8,0	97,0	26,57	44,0	20,56
Maksimalne	21,0	15,0	19,0	16,0	16,0	14,0	11,0	9,0	12,0	17,0	27,0	24,0	136,0	37,26	56,0	30,37

Halozah več kot v Mariboru in Murski Soboti, torej več kot 46,6%, in da zato lahko v povprečju pričakujemo vsaj dober do zelo dober pridelek.

In h koncu poglavja o toplotnih in svetlobnih razmerah v Vinorodnih Halozah še en podatek, ki nam ga daje tako imenovano *heliotermično kazalo* — HK, v katerem je izražen vpliv toplote in svetlobe. Izračun je narejen za Maribor za obdobje 1947—56, ker za Zavrch ni podatkov o svetlobi.

$$HK = \frac{St^0 \times S Sh^*}{10^6} = \frac{3188,25 \times 1364,9}{10^6} = 4,34$$

Za posamezne sorte vinske trte je ugotovljeno, koliko HK je potrebnega, da grozdje normalno dozori. Tako je npr. za rizling, ki ga štejemo za srednje pozno sorto, potrebno, da je HK najmanj 3,75.

Tudi v tem primeru moremo trditi ob upoštevanju podatkov o povprečni oblačnosti, številu jasnih in oblačnih dni, da je HK v Vinorodnih Halozah nekoliko višji od HK v Mariboru, kar nam pove, da imajo Vinorodne Haloze zelo ugodno svetlobno klimo.

Padavine in vlažnost zraka

Vinsko trto so po ekoloških oznakah prištevali v skupino proti suši odpornih mesophytov in tako je prevladovalo mnenje, da njeno uspevanje ni bistveno odvisno od vlage. Kolikor je to veljalo za stari način vinogradniške proizvodnje tudi pri nas, pa se z intenzifikacijo proizvodnih ukrepov (intenzivnejši vzgojni sistem trte) pojavljajo vse česče tehtna mnenja, da postaja pomankanje vlage tudi v naših klimatskih razmerah glavna ovira za večjo intenzifikacijo in z njo povezano izboljšanje kvalitete vinske proizvodnje. Colnarič pravi: »Tudi pri nas opažamo, da padavine na strmih legah ne zadostujejo za normalni razvoj in rodnost v intenzivnejših nasadih. Tako smo zlasti v letih z mnogo sonca, v katerih bi pričakovali največje in najkakovostnejše pridelke, razočarani. Kakovost je slaba, še slabši randement (donos), mošt slabo prevre, vino se težko čisti itd. Zlasti v najsodobnejših vinogradih se to pojavlja redno skoraj vsako drugo leto.« (21, 23).

Po Klenku, ki ga navaja Colnarič, je v srednjeevropskih vinogradniških pokrajinah, in tako tudi pri nas, letna količina padavin za uspešen razvoj vinske trte primerna, saj znaša povprečno od 700—1000 mm. Za uspešno vinogradništvo pa ni važna samo letna količina, temveč mnogo bolj njihova razporeditev na posamezne mesece vegetacijskega ciklusa. Potreba po vodi

* St^0 = vsota temperatur v vegetacijski dobi.

$S Sh$ = število ur sončnega obsevanja v vegetacijski dobi.

od začetka vegetacije raste in je zaradi povečanja listne površine (povečana transpiracija), zmanjšanja zračne vlage ter povečanja toplote in svetlobe največja od konca junija do začetka avgusta, ko začne padati, dokler v oktobru ne pade pod potrebo v aprilu.

8 Za vinski pridelek je zelo važno relativno suho obdobje v času cvetenja in pred trgatvijo, medtem ko lahko že relativna kratka suša v času bujne vegetacije močno škoduje količini in kakovosti pridelka. Prevelika količina padavin povzroča v času cvetenja osipanje (»grozdje se ne zaveže«), pozneje pa pospešuje razvoj glivičnih bolezni in gnitje grozdja v jeseni, kar sili v prezgodnjo trgatav. Po ugotovitvah mnogih srednjeevropskih avtorjev, ki jih navaja Colnarič, lahko dobimo redne, dobre in velike pridelke v takšnih vinogradniških pokrajinah, kjer dajejo tla vinski trti poleg prehranskih činiteljev predvsem optimalno vlažnost. Pri tem pa je važen sestav tal s svojimi sposobnostmi za zadrževanje vlage (21, 23).

9 Podatki o količini in razporeditvi padavin ter vlažnosti zraka v Vinorodnih Halozah nam dajejo tako sliko:

Osnovno, kar lahko pri pregledu TABELE 10 ugotovimo, je, da ima pokrajina dovolj padavin in da količina padavin narašča od vzhoda proti zahodu, pa čeprav gre samo za 14 km zračne razdalje med Zavrčem in Podlehnikom. Iz tega moremo sklepati, da dobivajo obmejni predeli več padavin, tako da lahko govorimo že o prevelikih in zato rahlo škodljivih količinah. V tem dejstvu smemo nedvomno iskati poleg absolutnih višin osnovni vzrok, zakaj v vsem zahodnem obmejnem predelu ni prvorazrednih vinogradniških leg in zato tudi ne prvorazrednega vina.

Absolutni minimum je bil v Zavrču in Cirkulanah februarja 1949, ko je padlo samo 1 mm oziroma 2 mm padavin. V Podlehniku je bil absolutni minimum marca 1953, ko je padlo samo 4 mm padavin.

Absolutni maksimum je bil v vseh treh krajih dosežen julija 1957, ko je padlo v Zavrču 256 mm in v Cirkulanah 281 mm padavin.

Na celotnem ozemlju Vinorodnih Haloz pade okrog 2/3 padavin v času vegetacije. Najbolj suh mesec je marec, sledita mu februar in januar, nato je april in na petem mestu je september. Najbolj moker mesec je julij, sledita mu junij in maj, tema pa november. Ker pada tudi avgusta precej padavin, so letni trije meseci najbolj namočen del leta, saj je padlo v obravnavanem obdobju v Cirkulanah v teh treh mesecih 31% vseh letnih padavin. Pri tem pa moramo ugotoviti, da padajo predvsem v juliju in avgustu padavine v glavnem v obliki kratkotrajnih, a močnih nalivov. Furlan navaja v že večkrat omenjenem klimatskem opisu severovzhodne Slovenije, da se v prvi dekadi julija pojavljata z veliko verjetnostjo (60—80%) dve kratkotrajni (3 dni) padavinski obdobji, naslednje prav tako kratko padavinsko obdobje pa nastopi z 80% verjetnosti šele na začetku druge dekade avgusta. V vseh treh mesecih imamo 7 krajših 3—4 dni trajajočih padavinskih obdobji, med temi mokrimi obdobji

Tabela 10

Povprečne in ekstremne mesečne ter letne količine padavin v mm za obdobje 1946—1960

Postaja	Meseci	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Letno	V času vegetacije skupaj %
Zavrič	povprečne	57	56	44	63	92	108	110	84	72	76	88	78	928	604 65,4
	minimalne	20	1	4	11	14	24	55	32	7	4	38	13	763	451 58,3
	maksimalne	132	210	111	94	144	205	256	145	162	172	169	168	1067	725 67,9
Čirkulane	povprečne	64	67	53	69	104	113	121	91	77	80	103	81	1023	665 64,8
	minimalne	22	2	3	15	26	40	49	29	8	5	29	21	851	488 57,8
	maksimalne	142	106	127	98	198	194	281	145	179	177	199	182	1218	806 66,4
Podlehnik	povprečne	69	67	55	77	94	114	117	93	79	91	87	86	1031	686 66,5
	minimalne	22	6	4	49	19	44	40	35	28	15	23	16	907	465 51,2
	maksimalne	140	136	122	122	163	186	215	172	153	181	153	197	1245	765 61,4

Tabela 11

Mesečne in letne padavine v mm reducirane na 32 let 1925—1956

Postaja	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Letno	V času vegetacije skupaj %
Maribor	50	50	52	77	166	127	108	112	104	109	93	68	1056	803 78,2
Čirkulane	67	60	53	71	98	107	92	97	90	107	98	71	1011	662 65,6
Rakičan	39	40	37	53	77	106	84	89	76	80	72	52	805	565 70,3

pa 4 okrog 7 dni in eno (v 2 dekadi septembra) do 10 dni trajajoče sušno obdobje (28, *grafikon št. 1*). Vlage torej na splošno za intenzivno proizvodnjo ne bi smelo biti premalo, le zadržati jo moramo. Terasa bodo k temu nedvomno bistveno pripomogle.

Rosa nastopa v času vegetacije zelo pogosto, povprečno 165 dni na leto. Koristna je predvsem v poletnih mesecih, ko ugodno prispeva k primerni količini vlage. Istočasno pa deluje tudi negativno, saj pospešuje razvoj glivičnih bolezni, ki se pojavljajo močnejše predvsem v zanemarjenih zapleveljenih vinogradih.

Primerjava med podatki za tri kraje (TABELA 11) nam pove, da je padavin v Prekmurju občutno manj kot v Vinorodnih Halozah, vendar je odstotek padavin, ki padejo v času vegetacije v Vinorodnih Halozah, najnižji: 65,6%. Množina in razporeditev padavin sta po teh ugotovitvah na ozemlju Vinorodnih Haloz v glavnem ugodna.

Potreba po količini vode je v veliki meri odvisna od temperature. Medsebojno odvisnost izračunamo po posebni formuli Blagonravova in jo izrazimo s tako imenovanim *hidrotermičnim koeficientom*.

$$K = \frac{P \times 10^*}{t^0}$$

$$\begin{array}{l} \text{Zavrč} \\ (1950-58) \end{array} \quad K = \frac{597,9 \times 10}{3339,8} = 1,79$$

$$\begin{array}{l} \text{Podlehnik} \\ (1952-57) \end{array} \quad K = \frac{692,1 \times 10}{3177,3} = 2,17$$

Po avtorju te formule je dober vinski pridelek zagotovljen, ako je hidrotermični koeficient okrog 2,0. Kadar je večji od 2,5, kvaliteta že trpi.

Padavine v obliki dežja so osnoven vir vlage. Letno je v Vinorodnih Halozah okrog 100 dni z dežjem, v času vegetacije pa okrog 70. V Zavrču je bilo v obdobju 1949—58 v času vegetacije povprečno 7 dni z dežjem več kot v Cirkulanah. To razliko je pripisati pogostejšim poletnim nevihtam, ki jih ima Zavrč zaradi svoje lege ob robu gričevja več kot notranjost. Prav poletne nevihte z intenzivnimi padavinami povzročajo često močno erozijo, saj odnašajo v doline že tako skromno prst. V obrambo proti močni eroziji so v vinogradih zaščitili prst s podsevky in zastiranjem. Bistveno bo zmanjšala škodljivost erozije uvedba vinogradniških teras, skromne njive na pobočjih pa bo tako treba opustiti, saj jih ni mogoče obdelovati drugače kot z motiko.

* K = hidrotermični koeficient, P = vsota padavin v času vegetacije, t° = vsota temperatur v času vegetacije.

Sneg je za vinsko trto pomemben predvsem toliko, kolikor jo varuje pri nizkih temperaturah, da ne zmrzne in da se z njegovo stopitvijo akumulira v zemlji potrebna vlaga, ki rabi trti v začetku vegetacije. To je zaradi sorazmerno majhnih količin padavin v marcu še posebej važno.

V Vinorodnih Halozah je bilo v obdobju 1949—58 povprečno okrog 23 dni s snegom. Največ jih je bilo 36 in najmanj 2 dneva s snegom. Največ snežnih dni je običajno v januarju in februarju. Izjemoma pa nastopa sneg tudi že oktobra in še aprila. V povprečju je prvi dan s snegom zadnje dni novembra, zadnji dan s snegom pa okrog 25. marca, tako da je med njima okrog 120 dni. Snežna odeja je trajala v obdobju 1947—60 povprečno okrog 50 dni, največ okrog 102 dni in najmanj 12 dni. Sneg je nepretrgoma ležal povprečno 32 dni, največ 69 dni, najmanj pa 5 dni. Najpogostejša je snežna odeja v januarju in februarju, ko leži često po ves mesec. V decembru in marcu pa leži povprečno po 8 dni.

Srednja maksimalna debelina snežne odeje je bila v opazovanem obdobju v Zavrču 42 cm, najvišja pa 95 cm v februarju 1947. V Cirkulanah in Podlehniku je bila maksimalna debelina snežne odeje nekoliko večja (Cirkulane 105 cm).

Poledica se pojavlja zelo poredko, povprečno 1 dan na leto, in še to izključno v zimskem času, zato trti ni nevarna.

Med oblikami padavin se vinogradniki najbolj boje toče. Nastopa v dobi vegetacije in lahko delno ali v celoti uniči letni pridelek. Katastrofalne toče vplivajo na zmanjšanje količine pridelka tudi dve do tri leta (npr. 21. junija 1962 v Slov. goricah). Iz preglednice v Furlanovi študiji je razvidno, da imamo v Sloveniji kraje, ki so imeli v 10-letnem obdobju največ 36 dni s točo ali povprečno 3,6 dni na leto in najmanj 6 dni (Jeruzalem) (28, 60—61). Čudno, da v preglednici ni podatka za Haloze kot izrazito vinorodno pokrajino.

Iz podatkov v TABELI 12 moremo razbrati, da je toča reden letni pojav v Zavrču, saj v tem obdobju ni bilo leta, ko je na območju Zavrča ne bi bilo. V letu 1953 je padala celo 4-krat. Z 21 dnevi s točo ali s povprečno 1,9 dneva s točo na leto spada Zavrč med kraje s pogosto točo. Takšno stanje je kot že omenjeno, posledica obrobne položaja Zavrča, ki ima zato česte poletne nevihte. Mnogo manj nevarnosti toče je v ostalem delu Vinorodnih Haloz. V Cirkulanah je bilo 10 dni s točo ali povprečno 0,9 na leto, v Podlehniku pa samo 8 dni ali povprečno 0,7 dni na leto. Ob upoštevanju teh podatkov lahko prištejemo Vinorodne Haloze z izjemo Zavrča med tiste kraje v Sloveniji, ki jih toča sorazmerno malokrat obišče, saj je v tem obdobju v Podlehniku 4 leta sploh ni bilo. Mogoče bi daljše obdobje pokazalo ugodnejši povpreček za Zavrč. K tej misli navajajo podatki prof. dr. Gintla za 22-letno obdobje (žal ne omenja letnic), ki jih je objavil Hlubek. Med kraji navaja

Tabela 12

Število dni ter prvi in zadnji dan toče — Zavrch, Cirkulane, Podlehnik v obdobju 1950—1960

Leto	Zavrch		Cirkulane		Podlehnik	
	Število dni s točo	Prvi dan s točo	Zadnji dan s točo	Število dni s točo	Prvi dan s točo	Zadnji dan s točo
1950	1	3. 8.	—	1	4. 8.	—
1951	2	16. 4.	26. 6.	1	25. 5.	—
1952	3	20. 6.	13. 10.	1	20. 6.	—
1953	4	28. 4.	1. 7.	—	—	—
1954	3	8. 6.	8. 7.	—	—	—
1955	2	14. 7.	3. 8.	1	14. 7.	—
1956	1	24. 5.	—	1	24. 5.	—
1957	1	19. 6.	—	—	—	—
1958	1	17. 10.	—	1	5. 5.	—
1959	1	2. 6.	—	2	18. 5.	17. 6.
1960	2	21. 4.	9. 7.	2	21. 4.	9. 7.
Skupaj	21 dni			10 dni		8 dni
Povprečno letno dni s točo	1,9			0,90		0,72

tudi Zavrč in Borl, ki sta v nakazanem obdobju imela vsak po 11 dni s točo ali povprečno 0,5 dni na leto (9, 34).

Najčešče se pojavlja toča meseca junija in maja. V Cirkulanah je padala v 50% primerih v maju, v Podlehniku pa celo v 75% primerih v juniju. V Zavrču je slika pestrejša. Prva toča se pojavlja že aprila (16. IV.), zadnja pa tudi še oktobra (13. X.), vendar je aprilska pogostejša. (V Zavrču aprila 3-krat, oktobra 1-krat.)

Oblaki s točo prihajajo običajno s severozahoda in je intenzivnost udara največja na obronkih. Na srečo zajame praviloma le ozek pas (1—1,5 km), dolg nekaj kilometrov. To se vidi tudi iz podatkov. Samo enkrat je v opazovanem obdobju (26. junija 1952) pas toče zajel Vinorodne Haloze po vsej njihovi dolžini, sicer pa je 3-krat obiskala na isti dan Zavrč in Cirkulane, dva sosednja kraja, oddaljena 6 km zračne razdalje. Najbolj uničujoča je bila v tem obdobju toča 14. julija 1955, ko je na območju Zavrča uničila preko 50% pridelka, mnoge vinograde pa povsem uničila.

Ker so se vse dosedanje oblike boja proti toči pokazale kot neuspešne, je edina pomoč stalno in primerno zavarovanje, ki je na območju Zavrča še posebno nujno.*

Iz dosedanjih navedb o količinah in razporeditvi padavin ter temperaturah lahko sklepamo, da je v Vinorodnih Halozah ugodna tudi relativna vlažnost zraka. Podatki nam naj pravilnost tega sklepa potrdijo.

Aktivnost vinske trte je v veliki meri odvisna tudi od ugodne zračne vlage. Dognano je, da je za trto najugodnejša vlaga 70—80%, medtem ko se pri 40% že opaža zaostajanje življenjskega procesa. Daljše obdobje relativne vlažnosti zraka pod 20% povzroči, da trta odmre.

TABELI 13 in 14 kažeta na ugodne razmere, saj je povprečje relativne vlažnosti zraka v optimalnih mejah, pa tudi kolebanja so v času vegetacije v povprečju neznatna. Tudi ekstremni minimumi, ki pa so vedno zelo kratkotrajni, ne dosegajo kritičnega stanja.

Sorazmerno visoka relativna vlažnost zraka, ki dosega v dobi vegetacije ob 7^h skoraj vedno 80% (rosa), omogoča ob aktivnih temperaturah za peronosporo ugoden razvoj te bolezni in pogost izbruh poletnih trosov. Večjo škodo lahko preprečimo s stalnim opazovanjem in pravočasnim škropljenjem, na katerega opozarja antiperonosporna služba, ki ima svoje opazovalnice tudi v Turškem vrhu in Podlehniku.

* Nekoč so streljali v nevarne oblake z možnarji in sežigali na cvetno nedeljo blagoslovljene trtine mladike. Po bregeh so bile po določenem redu razmeščene tako imenovane »črne hute« z velikimi možnarji. Bližnji vinogradnik pa je bil zadolžen za streljanje.

Tabela 13

Povprečne in ekstremne srednje mesečne in letne vrednosti relativne vlažnosti zraka v % —
Zavrč za obdobje 1952—1960

Meseci	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Letno	V času vegetacije
Povprečne	84	81	77	69	70	71	72	73	78	80	84	87	77	73
Minimalne	78	79	69	66	61	64	64	67	63	76	77	82	75	71
Maksimalne	87	87	87	76	74	84	79	83	88	85	93	93	81	80

Tabela 14

Povprečne in ekstremne mesečne in letne vrednosti minimalne relativne vlažnosti zraka —
Zavrč za obdobje 1952—1960

Meseci	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Letno	V času vegetacije
Povprečne	39	47	28	29	28	37	38	39	40	43	47	44	38	36
Minimalne	30	38	14	24	23	27	28	31	29	31	35	22	14	23
Maksimalne	47	59	44	34	35	45	46	47	54	54	57	61	59	54

Tabela 15

Srednja razporeditev vetrov po smerih in srednje število dni z vetrom F = 6B in F = 8B
v Zavrču za obdobje 1949—1960

Meseci	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C = O	F = 6B	F = 8B
I.	15,4	12,1	3,4	0,9	6,5	15,0	20,1	5,6	18,1	2,4	0,4
II.	12,6	11,8	4,4	1,0	2,8	28,0	16,0	4,0	15,8	2,3	—
III.	11,0	12,5	11,6	3,1	7,4	17,0	10,1	2,3	19,0	1,0	—
IV.	13,7	10,0	9,5	4,9	5,2	23,3	14,0	2,1	7,2	1,7	1,1
V.	8,9	8,4	7,6	5,7	4,8	21,9	18,1	4,0	12,4	1,0	—
VI.	6,5	7,5	5,5	4,7	6,2	26,3	15,5	4,0	15,4	0,5	—
VII.	5,4	4,2	7,8	5,8	6,8	26,3	15,8	4,0	17,0	0,4	—
VIII.	4,5	4,8	7,1	4,5	9,0	26,8	13,3	4,7	18,2	0,9	0,1
IX.	4,3	5,7	9,0	4,5	6,2	23,8	10,8	4,7	23,5	0,2	—
X.	8,2	9,4	9,6	3,9	6,1	19,0	10,4	3,2	23,3	0,7	0,1
XI.	14,5	10,3	4,9	3,5	6,5	14,7	13,0	4,5	18,2	0,6	—
XII.	13,5	10,8	4,5	2,1	3,2	14,1	17,4	5,5	20,3	1,0	0,3
Letna povprečna vsota	118,5	107,5	84,9	44,6	70,7	256,2	174,5	48,6	208,4	12,7	2,0
Mesečno povprečje 12 let	9,9	8,9	7,0	3,7	5,9	21,4	14,5	4,1	17,4	1,6	0,2
V % od letne vsote	10,7	9,7	7,6	4,0	6,4	22,9	15,7	4,4	18,6	—	—

Veter, ki ne presega srednje jakostne stopnje, ima na trto ugoden vpliv, saj pospešuje oplojevanje in zmanjšuje napad kriptogamnih bolezni. Močnejši veter pa lahko poškoduje mladike ter v starih vinogradih podira kolje in meče trto na zemljo.

Iz podatkov na TABELI 15 se vidi, da močno prevladujejo zahodni vetrovi, saj se uveljavljajo 43%, vsi ostali pa 38,4%. Med zahodnimi vetrovi je najpogostejša smer vetra SW (22,9%). Piha v vseh letnih dobah, najpogostejši pa je v dobi vegetacije. Severni vetrovi pihajo predvsem v hladni polovici leta od novembra do aprila. Prav često nastopa tišina (18,6%), tako da imajo močnejši delež le še SW vetrovi. Najpogostejše nastopa zatišje septembra in oktobra, najmanjkrat v aprilu.

Razen tega je še mogoče ugotoviti, da ima večina vetrov srednjo jakostno stopnjo, kar velja še posebej za večino obdobja vegetacije, izjema sta le april in deloma še maj. Seveda pa nastopajo v času poletnih neviht kratkotrajni vetrovi večje jakosti, ki lahko povzročijo občutno škodo. Močnejši vetrovi pihajo pozimi, predvsem decembra in januarja. Maksimalna jakost večine vetrov se giblje med 3—4B, medtem ko znaša večletno povprečje (1949—1960) za vetrove vseh smeri 1,9B. Niti pogostnost niti jakost vetrov v Vinorodnih Halozah nista negativna elementa pri vinogradniški proizvodnji.

LETNI BIOLOŠKI CIKLUS VINSKE TRTE

Ob danih klimatskih razmerah poteka letni biološki cikel vinske trte v Vinorodnih Halozah po naslednjih fenofazah (40, 40—42):

1. *Solzenje* — prvi znak novega letnega življenjskega obdobja — se prične, ko dosežejo srednje dnevne temperature vsaj 6—8°C. Takšno stanje nastopa v Vinorodnih Halozah običajno v začetku marca, včasih pa tudi že v zadnji dekadi februarja. Ker je ta čas temperaturno zelo nestalen, saj prihaja često do bistvenih padcev temperature in nemalokrat zapade vmes celo sneg, je proces soljenja večkrat prekinjen. Zato traja sorazmerno dolgo in se često zavleče do prve dekade v aprilu. V tem obdobju opravijo rez.

2. *Brstenje* — pomeni pravi začetek rasti. Prične se takrat, ko se dvigne povprečna dnevna temperatura do 10°C in več. Takšno stanje nastopi v našem primeru običajno v prvi polovici aprila; v zgodnjih letih že zadnje dni marca, v prav poznih, kot je bilo leto 1962, pa šele v drugi polovici aprila.

3. *Rast mladik* je v dveh fazah — do cvetenja, ko se začasno prekine, in nato do avgusta, ko povsem preneha. V začetni fazi je rast mladik običajno

precej počasna, ker v aprilu temperature precej nihajo in padejo često pod temperature, ki so za rast ugodne. Najugodnejše so namreč, če znašajo 12—16°C. Kasneje rastejo mladike intenzivneje vse do začetka cvetenja. Ko trta odcveti in so grozdi že izoblikovani, mladike ponovno začno počasi rasti in rastejo do sredine avgusta, ko rast povsem preneha. V tem času je najpomembnejše opravilo pravočasno škropljenje proti peronospori in drugim boleznim.

4. *Cvetenje* in njegov potek je odločujoč faktor za količino pridelka. Za cvetenje so najugodnejše povprečne dnevne temperature okrog 16°C, minimalna pa mora biti vsaj 13°C. V Halozah prične cvetenje običajno zadnje dni maja ter se ob neugodnih vremenskih razmerah zavleče tudi do konca junija. Najintenzivnejše je cvetenje običajno v prvi polovici junija, ko so povprečne temperature običajno med 16 in 17°C. Daljše deževno obdobje v tem času lahko povzroči občutno škodo, saj se cvetje osuje in grozdje ne »zaveže«.

5. *Rast jagod* se začne, brž ko je oploditev izvršena, torej takoj po cvetenju. Čas, da jagode dorastejo, je pri posameznih sortah različen. Grozdna jagoda potrebuje, da povsem doraste, okrog 540°C toplote. Ker v Vinorodnih Halozah trta odcveti najpozneje do konca junija, glavna rast jagod traja v juliju. V tem mesecu pa imamo povprečno nad 600°C, torej dovolj, da jagode povsem dorastejo že v juliju. In res se pri ranih sortah konča rast že okrog 20. julija, pri poznih pa se zavleče do prvih dni avgusta.

6. *Dozorevanje jagod* se začne potem, ko dorastejo, to pa je v naših okoliščinah proti koncu julija ali v začetku avgusta. Kot prvi znak dozorevanja se pokaže izpreminjanje osnovne barve in mehčanje. Zorenje traja okrog mesec dni, tako da so najbolj rane sorte zrele že proti koncu avgusta. Večina sort, ki jih gojijo v Vinorodnih Halozah za predelavo v vino, so srednje pozne sorte, te pa dosežejo v normalnih letih tehnološko zrelost v prvi polovici oktobra, ko se začne trgati.

7. *Dozorevanje lesa* se začne že v času dozorevanja jagod, konča pa se v drugi polovici oktobra.

8. *Odpadanje listja* pomeni konec letnega vegetacijskega procesa. Začne se že v prvi polovici oktobra in ga napoveduje spreminjanje barve listja. Takrat so Haloze najlepše. V začetku novembra listje povsem odpade.

Iz povedanega lahko povzamemo, da traja letni vegetacijski cikel v Vinorodnih Halozah pri različnih sortah vinske trte od 165 do 190 dni. Poleg sorte je dolžina vegetacijskega ciklusa odvisna od trsne podlage ter pedoloških in mikroklimatskih razmer.

Pri njivskih kulturah se ljudje držijo starih izročil in navad, vezanih na posamezna svetniška imena v pratiki. Ker pa nobena druga kultura, ki jo gojijo (žitarice, okopavine), ni posebno občutljiva in zahtevna, niti ne pomeni tržnega blaga, zato so te stare izkušnje še kar uporabne.

POVZETEK EKOLOŠKE ANALIZE

Iz ekološke analize lahko povzamemo, da je subpanonsko prehodno klimatsko področje za vzgojo kvalitetnih vin zelo ugodno in to še posebej velja za rajon Vinorodnih Haloz, ki imajo skoraj idealno razmerje med toploto, svetlobo, vlažnostjo zraka ter sestavo tal. Vse to ugodno vpliva na razvoj aromatičnih in buketnih snovi v grozdju, ki dajejo haloškemu vinu harmonično eleganco in prikupno zelenkastorumenno barvo. Le okrog 5% svetovnih vinogradniških predelov ima tako ugodne ekološke pogoje. Vse to pa tudi potrjuje, da je pravilna odločitev, da bodo Vinorodne Haloze tudi v bodoče specializirano področje za proizvodnjo visokokvalitetnih vin severnega tipa.

Tabela 16

Nekaj klimatskih podatkov za razna vinogradniška področja

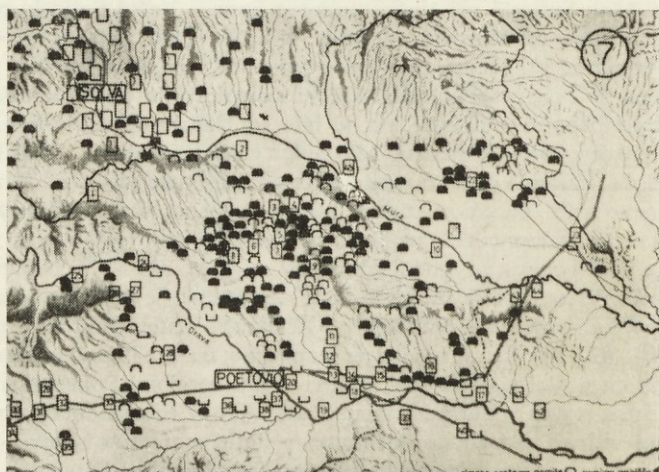
Vinogradniško področje	Kraj	Povprečne temperature v °C				Povprečne letne pada- vine v mm
		letna	minim.	maks.	amplit.	
Badensko	Freiburg	10,0	0,5	19,2	18,9	869
Rensko	Geisenheim	9,5	0,4	18,0	18,9	517
Šampanja	Chalon S. M.	10,5	0,6	20,1	19,5	643
Lorensko	Nancy	9,3	0,1	18,1	18,2	—
Burgundija	Dijon	10,6	2,2	20,8	18,6	647
Spodnje avstr.	Krems	9,4	—1,5	19,3	20,8	524
Vinorodne Haloze	Zavrč 1925—56	9,8	—1,4	19,9	21,3	991
	1935—58	10,0	—1,1	20,2	21,3	957
Jeruzalem	1951—60	10,1	—0,9	20,0	20,9	992

III.

AGRARNA POKRAJINA

POSELITEV IN ZGODOVINSKI RAZVOJ POKRAJINE

Gričevnat svet Haloz je s svojo dokaj prijetno klimo in s sončnimi rebri, ležečimi med svetlimi gozdovi, zelo verjetno pritegnil človeka že zelo zgodaj, »saj je tod imel morda že krapinski pračlovek svoje vrstnike.« (44, 3). Novejša arheološka in paleontološka raziskovanja v severnem predelu Hrvatskega Zagorja pa nas s svojimi bogatimi paleolitskimi najdišči: jama Vindija v Mali Sutinski pri Voči, Mačkova jama v Veliki Sutinski pri Višnjici (obe oddaljeni od slovensko-hrvaške meje le nekaj km), Severov kamnolom v Vuglovcu pri Ivancu ter odprto paleolitsko najdišče Punikve pri Ivancu — o tem še bolj prepričujejo. Najdeni arheološki in paleontološki material nam daje nepobitne dokaze, da je bilo to Halozam geomorfološko sorodno in bližnje ozemlje obljudeno zelo dolgo časovno obdobje — od Rissa do rimske dobe, oziroma celo do zgodnjega srednjega veka (45—48). Pri tem pa ne moremo trditi, da gre za kontinuirano naseljenost. Tudi predzgodovinske najdbe, ki so razmeroma zelo na gosto posejane po vseh Halozah, so znamenje, da se je moral človek že zgodaj udomačiti v njih (4, 374—378). Največ teh najdb je iz starejše kamene in bronaste dobe. Za slednjo je posebno važna bronasta depojška najdba v Črmožišah pri Žetalah, o kateri podrobno poroča Smodič (49, 82—88). Za vse najdbe pa je značilno, da so z izjemo imenovane posamične in da doslej niso najdeni sledovi večjih naselbin. Pomembna je najdba keltskega novca v Turškem vrhu. Tudi najdb iz rimske dobe je malo, v glavnem na višinah nad Dravo, kjer smemo slutiti morebitne rimske kaštele, ki so jih kasneje nadomestile srednjeveške utrdbe (Tomajna, Dravinjek, Borl, Zavrč). V notranjosti sta za zdaj znani samo najdišči pri Cirkulanah in Žetalah. Abamič meni, da je po dolini Rogatnice vodila iz Ptuja proti Krapini in naprej na jug rimska cesta. Njegova domneva pa ni bila s terenskimi raziskavami niti potrjena niti ovržena. Isto velja za domnevo, da je vodila posebna cesta ob robu Haloz, ki se jim Drava takrat še ni tako zajedla v bok. Verjetnejša pa je domneva, da je vodila posebna cesta od Ptuja do Stojnc (del nekdanje prastare ceste ob levem dravskem bregu) in da je pri Borlu prekoračila Dravo.

ARHEOLOŠKI KARTI SEVEROVZHODNE SLOVENIJE

2. Neolitske najdbe v Podravju: krožci — kamnite sekire, krožci v okviru — ostanki selišč in stavb

7. Antične najdbe v Podravju. Polkrogi — gomilna grobišča, kvadrati — ostanki naselij in stavb

Neolitskih najdb je v Halozah precej, praznino na karti antičnih najdb pa lahko pripišemo dejstvu, da Haloze sistematično arheološko niso bile še raziskane

Ta praznina na arheološkem zemljevidu je varljiva in jo smemo za gotovo pripisati dejstvu, da Haloze v arheološkem pogledu sploh še niso bile sistematično preiskane, kajti nedvomno je res, kar trdi Kos, da si je težko zamisliti, »da bi bila pokrajina v bližini tako velikega in pomembnega mestnega središča, kot je bil Poetovio, kamor so vodila pota od juga sem, slabo ali celo neobljudena« (51, 187). K tej misli navajajo tudi druga dejstva. Tako npr. poročata rimska kronista Strabo in Dio Cassius, da uspeva v Panoniji vino, čeprav po njuni sodbi slabo. O vinogradništvu v okolici Ptuja govori na Hajdini najdena nagrobna svetilka z napisom: »*Hrano revežev sestavljajo kruh, redkev in vino*« (52, 7—10). Nekatere najdbe — klet z amforami, vinske natege, Bakhova svetišča, spomenik Liberu in Liberi, rimskima zaščitnikoma vinarstva — ter dejstvo, da sta bili v Poetoviu delavnici za vinske sode in amfore, kažejo, da je bilo mesto takrat pomembno središče vinske trgovine. In od kod vino, poleg tistega, pripeljanega iz Italije, če ne iz sosednjih Slovenskih gor in Haloz? Slednjim je ta doba dala verjetno celo današnje ime. Vse to govori, da lahko kljub za sedaj redkim znanim rimskim najdbam trdimo, da so bile Haloze v tej dobi obljudene in po vsej verjetnosti za tisti čas relativno celo precej goste, saj je intenzivnejša gojitev vinske trte povsod vplivala na zgostitev prebivalstva.*

Vihra preseljevanja ljudstev je pustila svoje sledove nedvomno tudi v Halozah. Malo verjetno pa je, da bi bilo življenje povsem zamrlo in kultura vinske trte propadla. Res je, da nimamo nobenih arheoloških najdb niti drugih zgodovinskih virov, ki bi nam ustvarili vsaj približno sliko, kakšno je bilo življenje v Halozah ob prihodu Slovencev. Kos pravi, da so bili kažipoti posameznim kolonizacijskim tokovom in smerem »*takrat še dobro uporabne ceste in pota iz rimske dobe in nazadnje ozemlje, ki ga je že predslovensko prebivalstvo v kulturnem oziru osvojilo in preželo*« (54, 33). In če so po istem avtorju Slovenci zasedli okoliše Celja in Ljubljane že okoli leta 580, potem smemo sklepati, da se niso izognili Halozam, saj je ob njihovem robu vodila pomembna rimska cesta Poetovio—Mursa in so, kot smo že povedali, nedvomno bile kultivirane. Podobna je A. Melikova ugotovitev, ki pravi, da je mogoče diskusijo o prvotni usmeritvi slovenske naselitve »*zaključiti na zelo enostaven način: naselili so se v glavnem tamkaj, kjer so bila naselja, kjer je bila kulturna zemlja že ob njihovem prihodu. Bilo pa je to bodisi v hribih, po nižjem hribovju ali po gričevju, po nižjih kraških planotah ali po ravninah ter širokih dolinah, to je v vseh predelih, v katere je bil kulturni razvoj predslovenske dobe namestil človeka do prihoda naših prednikov*« (55, 301). Prav tako pravi Kos, da se Slovenci v prvih stoletjih po naselitvi držé v glavnem nizkega gričevnatega sveta in da so tako »*gosto naselili Haloze*« (54, 45). Zelo verjetno so prevzeli od staroselcev

* Pirchegger meni v svoji »Zgodovini Ptuja«, da se morajo Haloze zahvaliti za zasaditev z vinsko trto cesarju Probusu (53, 5).

GRAD BORL (BORNYL, ANKENSTEIN)
STOJI NA TERASI (262 m),
KI SE ZAKLJUČUJE PROTI DRAVI
V ODSEKANI SKALI
IZ LITOTAMNIJSKEGA APNENCA

Grad je sedaj urejen kot letovišče

tudi način obdelovanja vinske trte. Saj meni Niederle: »*Slovenski predniki, naseljeni v rimskih provincah, so se najprej priučili vinoreje, saj so lahko spoznali na prejšnjih rimskih tleh vse dosežke naprednejše kulture*« (46, 129). Žal pa nimamo za te domneve nobenih stvarnih dokazov. Podrobnejša arheološka raziskovanja bodo morala te domneve potrditi ali ovreči.

V popolno temo je zavita tudi vsa zgodnja fevdalna doba, saj tudi iz tega časa ni za Vinorodne Haloze skoraj nobenih pisanih virov niti arheoloških najdb. Prvo ime z ozemlja Vinorodnih Haloz, ki ga omenjajo doslej znani viri, je grad Tranbek (Dravinjek nad Vidmom, sedaj Dravinjski vrh), omenjen v listini iz leta 1147, ko sta bila brata Odalskalk in Witon kot ministeriala grofa Bernharda priči pri neki podelitvi. Grad je omenjen kasneje še večkrat (57, *XLII*). Borlski okoliš je omenjen prvič leta 1199, ko so dravinjski gospodje iztrgali ta del Haloz Ogrom. Ime Ankenstain (madžarsko Bornyl, od tod slovenski Borl; oboje pa pomeni brod ali prehod čez reko) pa se prvič omenja leta 1260 (7, 10). Grad Pabenstein (vest Anckhlstain) je omenjen leta 1282. Iz tega stoletja so iz Babenberških urbarjev znana tudi prva imena krajev Žetale kot Schiltern in Dežno (leta 1228). Dežno je ponovno omenjeno leta 1399, poleg njega pa še Podlehnik. Nekaj več podrobnosti zvemo o srednjem delu Haloz šele iz urbarjev dominikanskega in minoritskega samostana v Ptujju iz let 1440—1448. Od Vinorodnih Haloz pa obsegajo ti urbarji samo skrajni zahodni del. Takratni Spodnji urad — županija Podlehnik (Amt Liechtenegg) namreč skoraj v celoti sovпада z današnjim krajevnim uradom Podlehnik, ki tvori zahodno mejno ozemlje Vinorodnih Haloz. Vzhodni del pa se nam odkrije šele v 16. stoletju (leta 1542) s cenilnim popisom borlske gospodščine.

✓ Kje moramo iskati vzrok za tako skromne podatke za Haloze v starejšem obdobju? 1. Haloze doslej v arheološkem pogledu sistematično še niso bile raziskane. 2. V najstarejši fevdalni dobi so pripadale Ogrski; bile so obmejno in sporno ozemlje. 3. Haloze so že od leta 796 pripadale pod cerkveno oblast oglejskega patriarha. 4. Urbarji gospodstva Ankenstain — Borl za zdaj niso dosegljivi.

Kljub temu skušajmo narediti kratek zgodovinski pregled.

Po propadu rimskega gospodstva na tem ozemlju, ko so bile Haloze v ptujskem okrožju in pod ptujsko škofijo, so postale obmejno ozemlje. Tvorile so zahodno obrobje poselitve panonskih Slovencev. Bile so zahodna obmejna pokrajina Pribinove Panonije, saj gredo meje njegove krajine na jugu prejkone do razvodja med Dravinjo in Savinjo (54, 75). Na posvetovanju škofov, ki ga je sklical Pipin leta 796 na Ogrskem, so razpravljali tudi o razdelitvi dežel med oglejsko in salzburško cerkev in se dogovorili, da bo na jugu reka Drava meja (57, IV-129). To odločitev sina Pipina je cesar Karel Veliki (14. junija) 811 potrdil in tako so postale Haloze najvzhodnejša dežela oglejskega patriarhata, ki se je za te predele verjetno bolj slabo brigal (54, 66). Po tej razmejitvi so salzburški nadškofje na svojem misijonarskem ozemlju severno od Drave hitro uredili cerkveno upravo in osnovali tudi že prve župnije. Iz listin zvemo tudi za mnoge kraje v okolici Ptuja in po Slovenskih goricah. »Kako je bilo s farno organizacijo v predelih slovenske zemlje, ki so spadali v cerkvenem oziru pod Oglej, je nejasno. Gotovo je, da so misijonarsko delo duhovnikov iz Ogleja proti koncu 9. stoletja prekinili madžarski naval.« (54, 82) Preden se je torej v tem predelu utrdila frankovska oblast, so vdrli Madžari in Haloze oziroma vsaj njih vzhodni del — Borlski okoliš — so prišle pod Madžare (leta 907). Iz potvorjene Arnulfove darilne listine (20. novembra 890. leta) je razvidno, da se meja salzburške posesti konča tam, »kjer Dravinja teče v reko Dravo« (58, I-13). Leskoschek sicer nakazuje možnost, da bi mogli iskati v listini omenjenih 10 vinogradov v Halozah, vendar ni za to nobenih dokazov (52, 22). Ko je Friderik Ptujski okrog leta 1200 pri Veliki Nedelji premagal Madžare in jim odvzel »pusti in neobljudni« ormoški kraj, so dravinjski gospodje (Treun — Dravinjek nad Dravinjo pri Vidmu) zavzeli tudi borlski okoliš, ki so ga šteli Ogri še dobrih sto let kasneje kot del Ogrske.*

Po nekem dokumentu iz leta 1467 pa je ogrski kralj Bela IV. podelil leta 1245 gradove Središče, stolp »Tra« (Dranek?) in Borl v fevd ptujskim gospodom (59, 12). Tudi v mirovni in mejni pogodbi med knezom Albrechtom in ogrskim kraljem Andrejem iz leta 1291 je bilo določeno, da se prouči vprašanje lastništva nad Borlom (67, 190). Iz tega bi mogli sklepati, da se je raztezala madžarska posest do razvodja med Psičino in Rogatnico. Borlski

* Leta 1337 — Castro Anckenstain in partibus Hungarie sito, in ungarico Bornyl dicto.

okolis, ki je obsegal strnjeno ozemlje skoraj celotnih Vinorodnih Haloz, je imel zaradi takšnega stanja vse do izumrtja ptujskih gospodov eksteritorialen položaj. Ptujski niso bili zanj dolžni služiti niti rimskonemškemu niti ogrskemu kralju; dajatve v žitu in vinu so pripadale samo njim (20, 88). Jugovzhodna in južna meja borskega gospodstva se je v tem času izoblikovala v državno in narodnostno mejo, ki se je ohranila vse do danes. V času ogrskega kralja Matija Korvina sta grad in ozemlje gospoščine za krajšo dobo pripadala zopet Ogrski (leta 1481). V tem času so gospodarili na gradu mogočni grofje Szekely, ki so gospodstvo pozneje razdelili in razprodali. Na nekdanjo višino so ga dvignili zopet grofje Sauer (1639—1801).

Tako je zgodovina večine Vinorodnih Haloz tesno povezana z borskim gospodvom, ki je bilo na Štajerskem eno največjih, po svojem obmejnem položaju in zaokroženosti posesti pa edinstveno. Žal so urbarji tega gospodstva danes nedosegljivi. Po ugotovitvah poizvedovanja pri ljudeh, ki so bili zaposleni na gradu, so urbarje odpeljali leta 1927 nekam na Hrvaško in tako nimamo vse do 16. stoletja prav nobenih podatkov o naseljih, številu kmetij, dajatvah itd. Le malo luči nam prinesejo v to dobo podatki o direktni posesti ptujskih gospodov na tem ozemlju. Po teh podatkih zvemo za Goritzen — Gorenjski vrh? — Aich in Aichach — Hrastovec? in Dobrowa — Dubrava (vse v završkem okolišu), kjer omenjajo listine iz 1462. leta 12 kmetij in 4 dvorce z desetino in gornino. Na srečo je bila leta 1542 izvršena cenitev celotnega takratnega gospodstva in nam pomenijo ti podatki edini in zato tembolj dragoceni vir, ki nam zelo lepo osvetli takratne razmere.

V cenilnem zapisu je navedenih 47 krajev. Od teh jih je bilo 41 na ozemlju Haloz, ostali pa onstran Drave. Pirchegger navaja 46 naselij in meni, da so bila preko Drave samo 4 naselja. Tudi števili podložnikov in sogornikov, ki ju navaja, nista točni (20, 92). Kraji so naštetih po vrstnem redu od vzhoda proti zahodu, tako da je v vsakem uradu navedeno najprej tisto naselje, v katerem je živel upravnik urada. Cenilec je najprej obdelal naselja s podložnimi kmeti, nato pa v posebni skupini takrat praviloma še nenaseljene vinske gorice (Weinperg). Tako zvemo za ta naselja in vinske gorice:

1. Saueritsch — Zavrč, 2. Khunickh dorff — Gabérje, 3. Thrasowaz dorff — nižji del današnje k. o. Hrastovec, 4. Goriza dorff — nižji del današnje k. o. Goričak, 5. Noffackh darff — Nowaski verh — nižji del današnjih k. o. Drenovec in Turški vrh, 6. Gorinczen dorff — nižji del današnjih k. o. Gorenjski vrh, Pestike in Korenjak, 7. Koniga dorff — Kojuhovina (del današnjih k. o. Belski vrh in Hrastovec), 8. Dolleinna darff — Dolenja vas — skupina hiš ob Dravi v k. o. Zavrč, 9. Costennzyzy dorff — Gosetnica — vzhodni del današnje k. o. Cirkulane, 10. Dollann darff — Dolane, 11. Prayann darff — Brajane — južni del današnje k. o. Cirkulane in severni del današnje k. o. Medribnik, 12. Thaicht darff — Medribnik, 13. Schaulassen dorff — del današnjih k. o. Paradiž in Pohorje, 14. Prystaffe darff — Pristava,

15. Lessckhouez darff — Leskovec, 16. Warnycz dorff — Varnica, 17. Thyr-doffze darff — del današnjih k. o. Zgornji Leskovec in Mala Varnica, 18. Drauecz darff — Dravci, 19. Daynath darff — Tajna, 20. Nadeschnizi darff — Najdešnica — del današnjih k. o. Dravci (Sovič), Spodnji Leskovec in Repišče.

1. Goricz perg — Goričak, 2. Khysch perg — Drenovec, 3. Thursskho perg — Turški vrh, 4. Hrasstossckho perg — Hrastovec, 5. Wellskha perg — Belski vrh, 6. Selletina perg — Zeletina — Veiki vrh, 7. Gorenncz perg — Gorenjski vrh, 8. Pressovecz perg — Brezovec, 9. Gruschkhovecz perg — Gruškovec, 10. Oberhalb der Thacht der perg — Meje, 11. Pocher perg — Pohorje, 12. Paradayss perg — Paradiž, 13. Slatina perg — Slatina, 14. Gradisch perg — Gradišča, 15. Vellausch perg — Belavšek, 16. Oschkhoruschnakh perg — Skorišnjak, 17. Therdawoyzin perg — Trdobojski, 18. Wernskho perg — Berinjak, 19. Stermecz perg — Strmec, 20. Lucz perg — Ju-rošak, 21. Repisch perg — Repišče.

Prvih 8 naselij in 7 vinskih goric je tvorilo urad Saueritsch — Zavrch in pripadajo sedaj z izjemo Velikega vrha območju današnjega krajevnega urada Zavrch. Po letu 1622 je postal urad Zavrch jedro samostojne gosposčine Zavrch. Naselja od zaporedne št. 9 do vključno 14 in vinske gorice od zaporedne št. 8 do vključno 14 so tvorila ozemlje urada Wölla — Bela in s priljučenim Velikim vrhom tvorijo območje današnjega krajevnega urada Cirkulane. Ostalih 6 naselij in 7 vinskih goric je obsegalo ozemlje urada Leskouecz — Leskovec in sovpada z izjemo k. o. Dravci (naselji Dravci in Tajna) območju današnjega krajevnega urada Leskovec.

Od današnjih katastrskih občin niso v cenilnem zapisniku: Pestike, Korenjak, Cirkulane, Mali in Veliki Okič ter Gradišče. Iz poznejših listin je mogoče ugotoviti, da je pripadalo takrat gosposčini Borl tudi ozemlje današnjih katastrskih občin Gruškovje in Ložina, ki takrat po vsej verjetnosti še ni bilo naseljeno.

Zahodni del Vinorodnih Haloz — tj. ozemlje ob srednji in spodnji Rogatnici — je pripadal Dravinjskim gospodom. Vso posest Dravinjskih gospodov z manjšimi gradovi (dvorci), kot so bili Dranek ob Dravinji, Pabenstein na Gorci, Lichtenegg ob Rogatnici (Podlehnik), Gojkova in Rogatnica blizu Žetal so Dravinjski prodali Ptujskim gospodom že leta 1294 (20, 93—94). Le-ti so dodelili spodnji urad ali županijo Podlehnik leta 1399 ptujskima samostanoma (dominikanskemu in minoritskemu) v uporabo, po izumrtju ptujskih gospodov leta 1438 pa je postalo ozemlje njihova trajna last. Tako so nastali v letih 1440—48 že omenjeni urbarji, ki so nam zelo dragocen vir podatkov. Dominikanski del posesti je po razpustu samostana leta 1786 pripadel državnemu posestvu Turnišče pri Ptuj, minoriti pa so svoje obdržali do zemljiške odveze oziroma izvedbe agrarne reforme leta 1945.

Iz urbarjev zvemo za ta krajevna imena (na območju Spodnjega urada — Podlehnik), ki ležijo v okviru Vinorodnih Haloz: 1. Lubstawa — Ljubstava, 2. Liechtenek — Liechtenegkh — Podlehnik, 3. Czebelsdorff — Dolence, 4. Grossendorf ali Grassendorff — Micheldorff — Velika vas, 5. Blasendorff ali Amtmannssdorff — Gojkova, 6. Jablanowecz — Jablowetz — Jablonikh — Jablovec (omenjena sta Veliki in Mali Jablovec, pa tudi Spodnji in Zgornji), 7. Deshene — Dežno, 8. Im Sekel — Sakel — Zakl, 9. Palowecz — Pawlowetz — Pavlovci, 10. Ybanitschdorff — Ybandsdorff — Sedlašek?, 11. Stanoschin — Stanošina, 12. Strandsdorff — Strajna, 13. Radwen — Radwentz — Rodni vrh, 14. Am Swarzenberg — Čerjeni vrh, 15. Dragoschitsch — Dragošič, 16. Chorb — Korpa, 17. Goritzen auff dem Puchl — Gorca, 18. Gusminitz — Kozminci. Vsa krajevna imena so še danes znana in so po nekaterih od njih dobile ime katastrske občine.

Zaradi svoje periferne lege in obmejnega položaja so Vinorodne Haloze tudi v cerkvenem pogledu doživljale svojevrsten razvoj. V rimski dobi, ko se začne v teh predelih širiti krščanstvo, se je več kot verjetno nad Haloze raztezala tudi takratna ptujska škofija. Viharno obdobje preseljevanja ljudstev je ptujsko škofijo uničilo. Po letu 796 oziroma 811 so Haloze bile skupno z ostalimi pokrajinami južno od Drave dodeljene oglejskemu patriarhatu in kasneje vključene v hočko pražupnijo, ki je bila po Kovačičevi navedbi ustanovljena že v 11. stoletju (44, 135), medtem ko je v listinah prvič omenjena leta 1146 (57, IV-125). V tem času pa je verjetno bil pretežni del Vinorodnih Haloz kot mejna pokrajina v sklopu Madžarske in tako najbrž hočki župnik ni imel možnosti opravljati svoje dušnopastirske naloge. Položaj se je spremenil šele potem, ko so okrog leta 1200 iztrgali borlski okoliš Madžarom. Krščansko versko življenje pa tudi takrat najbrž ni bilo posebno živahno, ker je bila hočka pražupnija izredno razsežna, saj je obsegala ozemlje od Lovrenca na Pohorju do slovensko-hrvaške meje. K tej misli nas navaja tudi obrazložitev oglejskega patriarha Bertolda iz leta 1237, ko navaja kot razlog za predlog za ustanovitev samostojne škofije pri samostanu v Gornjem gradu obseg patriarhata, ki sega daleč proti Ogrski (Haloze so bile najvzhodnejša obmejna pokrajina.), »tako da ga ne more zadosti obhoditi in trpe zato tamkajšnji prebivalci veliko škodo v dušnem oziru.« (54, 192) Vikariat sv. Vid pri Dravinji je prvič omenjen v Gornjegrajskem urbarju iz leta 1426. Po Kovačičevem mnenju pa je bil ustanovljen že konec 13. stoletja.

Okrog leta 1290 bi naj bila zgrajena cerkva sv. Katarine ob Beli (današnje Cirkulane) kot prva na ozemlju Vinorodnih Haloz (54, 109). Pri kapeli je bil ustanovljen podvikariat in leta 1475 je omenjen že stalen vikar (65a)*. Kapelo sv. Katarine so Turki leta 1532 ob ropanju po Halozah požgali, domačini pa so jo verjetno že do leta 1545 ponovno postavili. V začetku 16. stoletja je

* Vicarius s. Catharina in Littore Dravi Wölla prope Ankenstain.

NAJSTAREJŠA CERKVICA
V VINORODNIH HALOZAH JE BILA
sv. KATARINA OB BELI

Na sliki, ki prikazuje Cirkulane leta 1819, je v ospredju cerkvena sv. Katarine z župniščem, v ozadju pa farna cerkev sv. Barbare. Prva je bila zgrajena okrog leta 1290, druga pa okrog leta 1542. Zgradba pri farni cerkvi je bila mežnarija s šolo

razsajala po teh krajih kuga in prebivalci so verjetno že leta 1542 postavili na gričku kapelico sv. Barbare ter jo obdali z obrambnim zidom.** Kapelico omenja štrasburški zapisnik iz leta 1545 (69). Ker je v cenilnem zapisniku gosposčine Borl iz leta 1542 omenjen župnik Mihel, lahko trdimo, da je

** Značilno je, da je v Vinorodnih Halozah malo kužnih znamenj, čeprav je kuga večkrat razsajala. Izjeme so: figuralno znamenje pri Zavrču (sedeči ali tudi »hrvaški Kristus« imenovan) iz leta 1672 ter zidani znamenji v Podlehniku in Dežnem (58, 117). Mogoče je bilo kamenito stebrasto znamenje tudi v Turškem vrhu pri hiši št. 20, kjer je okrog ostankov po streli razbitega znamenja spletena zgodba o grobu turške babice. Na ostanku stebra je mogoče razbrati črke AMBE... (zadnja manjka) in letnico 1658. Ob gradnji novega mostu preko Drave pri Borlu so odstranili lepa figuralna znamenja — *skupina dveh puttov z Janezom Nepomukom na podstavku v obliki mostne balustrade* (58, 95). Ohranjeno pa je še figuralno znamenje ob cesti h gradu Borl. Po slemenih so nekdanje stare lesene »križe« — razpela zamenjale kapele. Ob pomanjkanju znamenj pa so posvečeni po cerkvah oltarji ali vsaj podobe sv. Roku in Boštjanu, kužnima patronoma; sv. Barbara pa je priprošnjica za srečno zadnjo uro.

ENO OD REDKIH KUŽNIH ZNAMENJ
V HALOZAH — SEDEČI ALI »HRVAŠKI«
KRISTUS V ZAVRČU IZ LETA 1672

Avugust 1964

sv. Katarina takrat bila že samostojna župnija, podrejena pražupniji v Hočah. Nekaj let je bila župnija pri grajski kapeli na Borlu, leta 1766 pa je bila za župno cerkev proglašena nekdanja kapela, tedaj že velika cerkev sv. Barbare (zgrajena leta 1683, lep 55 m visok zvonik pa leta 1750). V prezbiteriju so ohranjene konzolne maske iz 16. stoletja, ki jih Cevc imenuje »*pokmetene odmeve*« hajdinsko-ptujske kiparske tradicije iz začetka 15. stoletja (73, 166).

Cerkev sv. Andreja v Leskovcu je bila zgrajena 1545 kot podružnica vikariata sv. Vid, leta 1766 je postala samostojni vikariat in kasneje župnija. Cerkev je bogato poslikana — delo slikarjev pavlinske slikarske delavnice iz Lepoglave.

Leta 1525 je bil odobren odpustek za cerkev sv. Marije v Podlehniku, ki je bila prvotno podružnica vikariata sv. Vid, potem pa vikariat. Imela je taborsko obzidje. Današnja župnijska cerkev sv. Trojice je bila zgrajena leta 1754 (66, 140).

Završki okoliš je vsaj do leta 1545 spadal pod zagrebško škofijo, ki je tu ustanovila župnijo že leta 1450. To govori, da je bilo nekoč to ozemlje tudi

politično pod Hrvaško. Prvotna cerkev sv. Miklavža je bila zgrajena leta 1430, sedanja pa okrog 1670. Še danes spada hrvaška vas Dubrava v župnijo sv. Miklavža.

Iz povedanega sledi, da se je cerkev v teh krajih utrdila šele v 16. stoletju in močno razmahnila svojo dejavnost v 17. in 18. stoletju, ko so na območju teh štirih župnij zgradili devet podružničnih cerkvic, med njimi tri na slovensko-hrvaški meji. Že prej so bile zgrajene kapele sv. Marije v Zavrču (leta 1538) ter cerkvi sv. Urbana na Vrbanjšaku in sv. Duha na Rodnem vrhu, ki sta omenjeni že leta 1545. Sv. Urban je danes v razvalinah. V župnijo sv. Vid pa je spadala cerkva sv. Janeza v Dravinjskem vrhu, ki je bila zgrajena leta 1440 pod nekdanjim gradom Dravinjek (Treun). Vse podružnične cerkvice, razen ene, so zgrajene na slemenih. Vse štiri župnijske cerkve pa so v dolinah glavnih potokov, to je v prirodnih središčih, kamor se stekajo stranske doline in grape oziroma slemena. Ob njih pa se niso razvila večja naselja, ker je bila takrat osnovna naselitev v obliki razloženih naselij že izvršena. Meje župnij potekajo po razvodjih glavnih potokov. Na te meje so se kasneje naslonile meje političnih občin in z izjemo Podlehnikarja tudi šolskih okolišev.

Sorazmerno pozne cerkvene organizacije in mladosti župnij torej ni pripisovati pozni kolonizaciji ozemlja, temveč posebnim razmeram, v katerih je pokrajina živela.

Že omenjeno dejstvo, da imamo zelo skromne dokumente, s katerimi bi lahko določneje postavili, kakšna je bila najstarejša kolonizacija, moramo uporabiti to, kar imamo. To so urbarji iz 13. stoletja, dalje urbarji obeh ptujskih samostanov in cenilni popis borlskega gospodstva. K temu lahko priključimo še imena, ki so danes v rabi. Za osnovo te ocenitve rabijo: Kovačičeva študija »Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptuj« (74), Pircheggerjeva in Sittigova študija o urbarjih dominikanskega in minoritskega samostana (145), Kosova študija, izdana kot ocena in dopolnilo prej omenjene izdaje ptujskih urbarjev (51), ter cenilni zapisnik gospodstva Borl iz leta 1542 (61).

Po Kosu smemo šteti za imena starejšega tipa stanovniška imena na -jane, kot so Brajane in Dolane, ter tista s sufiksom -iče, kot so Dragošiče, Soviče in Artiče. Mnogo pogostejša so imena s končnico na -ica, uporabljena predvsem pri tekočih vodah: — Rogatnica in njen pritok Ročica, pritok Psičine Ljubnica in pritok Bele Belica. K temu lahko prištejemo še naselje Varnica. Starega izvora so tudi krajevna imena, ki navezujejo na selišča iz predslovanskih časov. To sta Gradišča ob Dravi pri Borlu, Gradišče ob slovensko-hrvaški meji pri Cvetlinu in Tabor v Sedlašku. Dalje so po pravilu stara tudi tista imena krajev, ki so v zvezi s položajem kraja, oblikami v terenu, kakovostjo zemlje in rastlinstvom, teh pa je v Vinorodnih Halozah z njihovimi razgibanim reliefom izredno mnogo. Ker so Vinorodne Haloze pretežno nizke ter ni izrazitih, globoko vrezanih dolov in grap, tudi nimamo imen, ki so tako

značilna za višje Zahodne Haloze, kot npr. Dobrenji dol, Črešnjeva graba itd. Izjemi sta Grabe v Rodnem vrhu in Dolga graba v Gruškovcu. Imamo pa imena Hum, Klanci, Klančine, Melé, Meliše, Lapor, Laporščica in Strmec. Tembolj pogosta pa so imena, ki označujejo vrhove: Čerjeni vrh, Rodni vrh, Dolenjski vrh, Majski vrh, Dravinjski vrh, Dravski vrh, Travni vrh, Goli vrh, Turški vrh, Belski vrh, Veliki vrh, Gorenjski vrh. Vsi imenovani kraji so izrazita vinorodna slemena, znana po proizvodnji najkvalitetnejših vin. To so pretežno prvorazredne in delno drugorazredne vinogradniške lege. In ker domačini še danes uporabljajo za vinograd izraz »vrh«, lahko sklepamo, da so ti kraji bili od najstarejših dob izrazito vinogradniška področja. Tudi imen rastlinskega izvora ne manjka: Hrastovec, Gabérje pri Zavrču, Drenovec, Brezovec, Gruškovec, Gruškovje, Jablovec (Jablanowecz ali Yablowetz ali Yablonikh). Zadnje ime navaja Kos med imeni, izpeljanimi iz posesivnega pridevnika kakega osebnega imena (51).

Zanimivo je, da v tem delu Haloz imen naselij, ki so oblikovana v slovensščini z »vas« in v nemščini z »dorf«, skoraj ni, čeprav jih v ptujskih urbarjih in cenilnem popisu za gospodstvo Borl iz leta 1542 mnogo omenjajo. Velika ves (urbarski Grossendorf ali Micheldorf), ime za nekaj hiš v bližini Trojice v Podlehniku, ter Pšenka vas v Zaklu sta edina primera krajev v Vinorodnih Halozah, kjer je ohranjen naziv vas.

V urbarjih omenjena kraja Ybanitschdorff oziroma Ybansdorff (kraj z istim imenom najdemo v Slovenskih goricah kot slovenski Livanjci) (59, 15) ter Czebelstorff oziroma Czebelsdorff nista ugotovljena. Pirchegger postavlja na svoji karti, priloženi objavljenim urbarjem Ybanitschdorff na ozemlje današnje katastrske občine Gruškovje, tja, kjer so danes naselja Tabor, Travni vrh, Log in Pestike. Mogoče bi ga lahko iskali tudi v obmejni Kolariji ali Jamiču. Najverjetneje pa je to bil današnji Sedlašek ali pa Gorence. Kraj je bil majhen, saj navaja urbar samo 4 kmetije, od tega so 3 polkmetije puste; župan ima mlin. Pa tudi vinogradov je bilo malo, saj navaja samo 6 sogornikov, ki so plačevali gornino, od tega štirje samo po $\frac{1}{2}$ vedra. Čeprav ne moremo točno določiti njegovega mesta, je osnovna orientacija nedvomno pravilna, saj najdemo kmete iz te vasi kot sogornike v sosednem Jablovcu. (Urbar omenja dva.) Tudi po zaporedju krajev ga lahko uvrstimo v ta predel.

Naselje Czebelstorff postavlja Pirchegger v dolino severno od Podlehnika, Kovačič pa se trudi dokazati, da se skrivajo pod imenom Czebelstorff današnje Gorence. Menimo, da je treba Kovačičeva izvajanja v celoti odkloniti. Kraj je nedvomno moral biti nekje blizu Podlehnika. O tem prepričuje naslednje.

Dolence ležijo v dolini Rogatnice in mejijo na zahodu na Dežno, na vzhodu pa z Dolenjskim vrhom na Ljubstavo. Czebelsdorff je imel tudi vinograde, saj je omenjenih 7 sogornikov. Ti vinogradi so bili nedvomno na Dolenjskem vrhu. V najstarejših krstnih knjigah iz leta 1738, ki jih hranijo v

župnišču v Podlehniku, ni imena Czebelsdorff, pač pa za leto 1738 samo enkrat ime Dollenzendorf, kasneje pa vedno Dolence. Urbar navaja mlin. Ob Rogatnici je v Dolencah še danes mlin in najstarejši ljudje pravijo, da je tam vedno bil. Tudi za močno kmetijo ob cesti vedo povedati, da je tam vedno bil župan. Med plačevalci gornine v Ljubstavi najdemo tri kmete iz Czebelsdorffa, enega pa najdemo tudi v Dežnem. Če bi bil nekdanji Czebelsdorff res današnje Gorence, potem bi morali nujno imeti kakšnega plačevalca gornine v Jablovcu, ki leži v neposredni bližini Gorenc, pa ne zasledimo nobenega. Iz vseh urbarskih podatkov in tudi iz kasnejših ugotovitev vemo, da so kmetje iz dolin imeli vinograde na vrhovih v neposredni bližini in le izjemoma v oddaljenejših krajih (priženjen ali kupljen vinograd, kar pa velja za novejšo dobo). Po teh podatkih lahko z gotovostjo postavimo Czebelsdorff na mesto današnjega kraja Dolence pri Podlehniku.

Podobno preseneča v Halozah sorazmerno majhno število pluralnih stanovniških imen, ki se končujejo na -ci. Na sosednem Dravskem in Ptujskem polju ter v Slovenskih goricah so ta imena prevladujoča. V Vinorodnih Halozah je komaj nekaj primerov: Dravci, Trdobojci, Kozminci, Pavlovci. V vzhodnem delu pa takšnega imena sploh ni. Da je temu tako, je nedvomno pripisati vplivu bližine Hrvaške, kjer končujejo takšna imena na -ec. Takoj ob meji jih imamo na pretek: Babinec, Križanec, Jelovec idr. Podobno je tudi ob slovensko-hrvaški meji v Slovenskih goricah: Jelšovec, Stanetinec, Trnovec idr.

Svetniških krajevnih imen pravzaprav tudi ni z izjemo Sv. Trojice pri Podlehniku. Poleg imen starejšega izvora pa zasledimo tudi nekaj krajevnih imen iz mlajše dobe, ki kažejo, da je naselje dobilo ime po enem samem posestniku oziroma njegovi domačiji, mogoče tudi po županu. Med te kraje lahko štejemo Sedlašek, Belavšek, Berinjak, Belšak in Korenjak.

Posebnost je Turški vrh. Ime tega vrha je zelo verjetno povezano z ropanjem Turkov po teh krajih. Veliko turško ropanje po Halozah poznamo iz leta 1532. Po ustnem izročilu se je od takrat med ljudstvom uveljavil naziv Turški vrh.*

Čeprav je ljudsko izročilo zelo dvomljivo, ga moramo ob dejstvu, da so ostanki spomenika ohranjeni, vendarle upoštevati. Zato navajamo nekaj ugotovitev s terena.

* 80-letni Fajfar Blaže je okrog leta 1900 povedal tole zgodbo, ki jo je on zvedel od svojega starega očeta v mladih letih: Turki so prekoračili Dravo pod Borlom in pri Zavrču, kjer sta bila rečna prevoza. Ker gradu Borl v naskoku niso mogli zavzeti, so šli v dveh krdelih proti Hrvaški. Turki so imeli s seboj tudi haremske žene, ki so jih med pohodi vozili s posebnimi vozovi. Tak voz pa se je na slabi cesti v Turškem vrhu prevrnil in ena haremskih žena se je smrtno ponesrečila. Bila je baje mati nekega poznejšega velikega vezirja. Na grob so postavili velik spomenik brez napisu, katerega podstavek stoji še danes. Prebivalci vedo povedati, da je tam pokopana turška mati ali babica, kraj pa so začeli imenovati Turški vrh.

NAD 300 LET STAR
»VRH« V TURŠKEM
VRHU

Iz poslopja so pred leti odstranili tram z letnico 1658. V bližini poslopja je podstavek spomenika »turški babici«. Tudi na tem spomeniku je vklesana letnica 1658. Julij 1964

V Turškem vrhu je stal blizu hiše št. 20 velik kamenit spomenik, izdelan iz peščenjaka. Spomenik je strela porušila, vendar so ohranjeni skoraj vsi deli. Na osnovi obstoječih delov nekdanjega spomenika je mogoče sklepati na njegovo obliko in velikost. Na masivnem podstavku je stal iz več delov sestavljen štirioglat steber. Deli so bili medsebojno povezani z železnim klinom v sredi. Misel, da bi to bilo kužno znamenje, je sicer verjetna, vendar bi ga takrat po uničenju skoraj gotovo obnovili. Tako pa je nadzemske dele uporabil dolinski kmet. Dve kvadratno obdelani sohi ($36 \times 33 \times 90$ cm in $36 \times 33 \times 75$ cm) je uporabil za utež pri stiskalnici. Podstavek v obliki kvadra ($90 \times 87 \times$ višina 50 cm) pa so prešerni fantje nekoč zakotalili v dolino. Na zahtevo žandarjev so ga morali pripeljati nazaj, vendar ga niso več postavili nad dozdevni grob, temveč nekoliko više. Tam stoji še danes. Na enega od delov stebra, ki rabi kot utež pri stiskalnici, je kamnosek vsekali črke AMBE... in spodaj letnico 1658. Ista letnica je bila z enako oblikovanimi številkami vrezana v tram v hiši št. 20. Ta tram so pred štirimi leti odstranili.

Okrog dozdevnega spomenika se je spletla vrsta pravljič. Mogoče bi podrobnejša raziskava odkrila, da se tudi tu kot marsikje za nazivom »turški« skriva kaj starejšega. V tej okolici najdeni keltski novce še posebej navaja na to misel.

Na starejšo naseljenost kažejo tudi urbarske navedbe o županih in številu kmetij na enega župana. Po Kosu je razmerje med številom županov in kmetij, navedenih v urbarju iz dobe kralja Přemysla Otokarja IV. (iz leta 1265—1267) — 40 kmetij in 11 županov, zbudilo splošno pozornost. To razmerje kaže na starejšo naselitev (51, 190). Po L. Hauptmanu, ki ga Kos

v prej omenjeni študiji navaja, pa so lahko bili takšni župani neposredni nasledniki županov v staroslovanskih zadružno urejenih naseljih. To pa govori za relativno staro naseljenost.

Na misel, da je bila pokrajina zelo zgodaj kultivirana oziroma da so jo slovenski naseljenci kultivirano že našli in od staroselcev sprejeli, navajajo tudi podatki o zelo skromnem številu krajev z imeni, ki bi kazale na obsežnejše krčenje. Na ozemlju Vinorodnih Haloz imamo samo en tak kraj — Ložino (nadmorska višina od 440—480 m), ki je neposredno naslonjena na obmejno Brezovo goro in ima še danes 57% vseh površin pod gozdom. V cenilnem zapisniku iz leta 1542 kraj ni naveden. V Vel. Varnici je na indikacijski skici iz leta 1824 še omenjeno ime Krčevina.

Ob ugotovitvi, da imamo v Halozah in Slovenskih goricah podobne gospodarske razmere (poudarek na vinogradništvu) in v določeni meri tudi zgodovinske dogodke, moramo nedvomno spoznati, da so bile Vinorodne Haloze v nekakem zatišju in zato niso bile izpostavljene močnejšim kolonizacijskim tokovom. Njihova poselitev je morala biti že zelo zgodnja ter sorazmerno gosta in ni doživljala večjih nihanj. Vinorodne Haloze oziroma vsaj večji vzhodni del (borlski okoliš) so bile skoraj polna tri stoletja (od leta 907 do okrog leta 1200) v sklopu Madžarske oziroma vsaj obmejno ozemlje, ki so si ga lastili Madžari, zato verjetno niso tod plenili in požigali ter odganjali ljudi, kot je bil to v tem času reden pojav v vzhodnem delu Slovenskih goric. Tu namreč zgodovinski viri še okrog leta 1200 omenjajo »pusti in neobljudeni« ormoški okraj, čeprav piše biograf salzburškega nadškofa Konrada, da so se razmere v teh krajih po miru leta 1131 bistveno izboljšale (59, 10—15). Kasneje so se madžarski vpadi in ropanja občasno ponavljali in tako je bilo v ormoškem gospodstvu leta 1486 od 410 kmetij 180 ali 44% opuščenih, v ptujskem gospodstvu pa leta 1494 od 334 kmetij 98½ opuščenih ali 29% (76, 121). Podatki samostanskih urbarjev iz leta 1440—1448 pa navajajo, da je bilo takrat v spodnjem uradu — županija Podlehnik — od 127 kmetskih enot opuščenih samo 9 ali 7%. Cenilni popis borlske gosposčine iz leta 1542 ne omenja opuščenih kmetij.

Če poiščemo kraje, ki jih omenja urbar iz časa kralja Přemysla Otokarja IV. (leta 1265—1267), dalje urbarji ptujskih samostanov (leta 1440—1448) ter drugi navedeni dokumenti na karti, moremo ugotoviti, da jih je nekaj v dolinah in spodnjih legah haloških goric, nekaj pa na vrhovih. V dolinah so Podlehnik, Gojkova, Zakl, Pavlovci, Kozminci, Leskovec in Dubrava (skupaj 7); v spodnjih legah goric so Czebelsdorff — Dolenci, Korpa gora in Zavrč (skupaj 3); na pobočjih in vrhovih pa so Dežno, Gorca, Rodni vrh, Čerjeni vrh, Veliki in Mali Jablovec, Strajna, Ljubstava, Trodobojci, Gorenjski vrh in Hrastovec (skupaj 12). Ybansdorfa nismo mogli določiti. Ker pa ima Ybansdorf tudi gornino, ga lahko postavimo vsaj v spodnje lege goric, če že ne na vrh. Od 41 krajev, navedenih v cenilnem popisu iz leta 1542, jih 21 nosi

naziv — perg, to so vinske gorice, ki tokrat niso bile skoraj nič naseljene. Ostalo so bila razložena naselja na pleistocenskih terasah in po pobočjih. Vsa ta dejstva navajajo k trditvi, da je bila po vsej verjetnosti že prvotna naselitev prvenstveno usmerjena na sončna in položna pobočja, stranska slemena in pleistocenske terase. Podobno trditev postavlja tudi Schmid, ko pravi, da je neolitski človek naselil predvsem rodovitna, ilovnata pobočja Haloz z njihovimi svetlimi gozdovi in večjimi nepogozdenimi zaplatami, ki jih ni bilo potrebno krčiti (77, 1).

Če pogledamo, kje so v Vinorodnih Halozah njive, moramo ugotoviti, da jih je v dolinah sorazmerno malo. Največji kompleksi njiv so na pleistocenskih terasah ob dolinah glavnih potokov. Te pa so zaradi že nakazane asimetričnosti vodnega omrežja le na zahodnih pobočjih in po svoji površini niso prav posebno velike. Če seštejemo njivske površine nižinskih katastrskih občin, ugotovimo, da zavzemajo te njive le 27% vseh njivskih površin. Haložani torej pridelajo večino kruha in drugih živil na hribovskih njivah oziroma so kruh vedno kupovali. Večina haloških njiv je torej na položnejših pobočjih pa tudi v strminah, tam kjer je za vinograd že prenizko in na vznožju gričev. Pogled na karto zemljiških kategorij Paradiža ali Velike Varnice pa tudi Goričaka in drugih katastrskih občin nas o tem hitro prepriča. Relativne višine so tu pretežno okrog 100 m; tako je višinska razlika med dolino in slemenom minimalna. In zakaj bi se naselil naš prednik v senčni, hladni in mokri grapi, ko je lepše na sončni rebri? Konjunktura na vinskem trgu so v poznejših dobah pospeševale vinogradništvo in naselitev na vrhovih. Tudi poljska razdelitev, o kateri bomo v nadaljevanju govorili, podpira prej izrečeno misel.

Ob tem pa želimo že na tem mestu povedati, da smo v zadnjih letih priča dokaj pogostemu pojavu, ko si stavijo ljudje hiše v dolinah, kjer je količkan primerno mesto. Kdo so ti ljudje? Obrtniki, delavci ali uslužbenci, ki so zaposleni v bližini ali pa se dnevno vozijo na delo v oddaljenejši Ptuj ali Kidričevo. Mož je zaposlen, žena pa doma opravlja kočarijo. Ljudje so se s hribov začeli spuščati v dolino, ker so se proizvodno preusmerili in jih zato breg z vinogradom ne veže več, bližina dolinske ceste pa jim je ugodna. V spodnjem delu doline Belice (Medribnik) je v zadnjih letih zrastle 7 takšnih domačij.

NASELJA IN KMEČKI DOM

Nastanek in oblika naselja

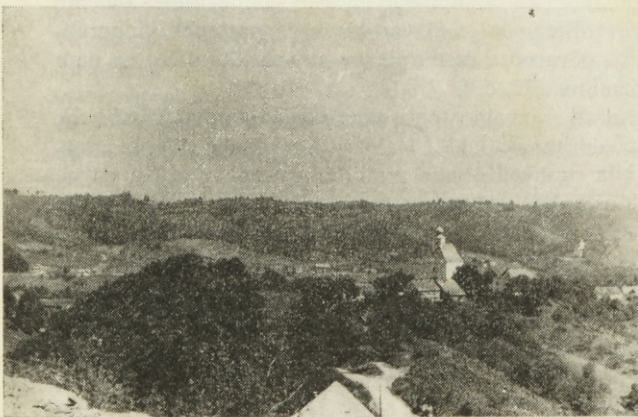
Haloze so znane kot pokrajina razložene naseljenosti. To še prav posebej velja za njihov vzhodni del — za Vinorodne Haloze, kjer so kmečki domovi in zidanice vrste v presledkih ob obeh straneh slemenske kolovozne poti. V Halozah pred dobrimi sto leti še ni bilo niti enega strnjenga naselja — vasi, niti tipičnega zaselka, kakršnega poznamo npr. na zahodnem Dolenjskem, kjer se tišče hiše skupaj kot v vaseh (55, 505). V nekaterih primerih bi lahko govorili o široko razporejenih ali živahno raztresenih zaselkih. Prav ta živahna raztresenost pa je tako blizu pravemu razloženemu tipu naselja, da bi se najbrž v vsakem posameznem primeru težko odločali, kateri kmečki dom naj še štejemo k takšnemu zaselku in katerega ne več. V višjih, južnih predelih (Ložina, Gruškovje), kjer je manj vinogradov in več gozda, bi v nekaterih primerih lahko ocenili posamezne kmečke domačije celo kot samotne kmetije. To velja tudi za kmečke domove, ki jih je človek namestil sredi celka na stranskem rebru. In končno so bile blizu samotnim kmetijam celo nekatere domačije po širših dolinah glavnih potokov.)

Ugotovili smo že, da je plodne zemlje, tega osnovnega prirodnega faktorja za nastanek ruralnega naselja, v Halozah največ na sončnih pobočjih glavnih slemenskih vršin in stranskih reber ter da je pravih njivskih površin zato zelo malo. Zelo zgodnja orientacija in delna specializacija za gojitev vinske trte, ki uspeva samo na višjih in od sonca dobro obsijanih pobočjih, pa je še posebej pritegnila človeka v svojo bližino, to je najprej na sončne rebri in kasneje še na priostrena slemena. Tu pa za večje in strnjeno naselje ni prostora. Prav tako ni prostora za takšno naselje v dokaj ozkih in često zamočvirjenih senčnih grapah. Sidaritscheva trditev, da je glavni vzrok za nastanek vinogradniških slemenskih naselij v nevarnosti čestih plazov ob vznožju gričev, se nam zdi pretirana in nesprejemljiva (72, 60).

Skušajmo rekonstruirati razvoj pot današnjega stanja! Dosedanje proučevanje je pokazalo, da imamo lahko Haloze za področje starejše naselitve, da je od nekdanje bila osnovna oblika zemljiške razdelitve celek, da ne poznamo danes nobenih ostankov srenjske lastnine (pač pa staro, a sedaj tudi že odpravljeno pravico, da je po 1. novembru dovoljena paša po vseh travnikih) ter da je vinogradništvo stara ter gospodarsko prevladujoča proizvodnja. Dalje je znano, da so bili lastniki vinogradnikov — sogorniki že zelo zgodaj poleg podložnih kmetov — domačinov še meščani, plemiči, cerkev ter kmetje z varninskih predelov onstran Drave in Dravinje.

Domači kmetje so postavljali svoje domove v okviru posestva — celka po možnosti v osrednjem delu. Te domačije so nastale praviloma na polož-

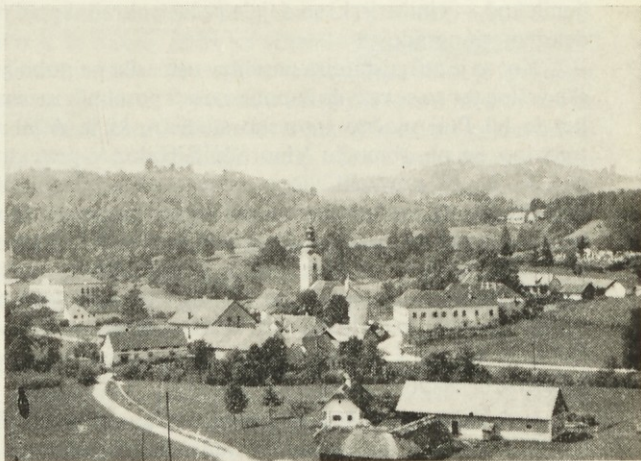
nejšem delu pobočja, na anamorfnihi pobočnih terasah, ali na pleistocenskih terasah, ki spremljajo levi breg spodnjega toka glavnih pritokov. Bili so sorazmerno daleč vsak sebi — podobni samotnim kmetijam. Nekatere kmetije s pleistocenskih teras in redke prave dolinske kmetije so se raztegovale po zložnih pobočjih vse do vršine, kjer je bil vinograd, druge pa so imele vinograde zunaj matičnega posestva na bližnjem slemenu. Dolinski kmetje so si pri vinogradu postavili oziroma izkopali klet, nad katero je bil prostor za stiskalnico, ki je rabil tudi za spravilo orodja in za zavetje v primeru slabega vremena. Včasih pa stiskalnice niso imeli in so uporabljali sosedovo. Tako je bilo običajno pri manjših vinogradih. Hrano so pripravljeno prinašali z domačije. Tako so nastajale po slemenskih vršinah zidanice. Vinograd z zidanico je dobil ime »vrh«, kar se je ohranilo vse do danes. (Grem na vrh!) Takšna zidanica je stala na slemenski vršini, na zgornjem robu vinogradniške parcele. Zanimiva je ugotovitev, da so si postavljali takšne kleti — stiskalnice pri vinogradu često tudi kmetje, ki so imeli vinograd v okviru svojega posestva. Tudi v tem primeru je dobila zgradba naziv »vrh«. Nekaj takšnih primerov je ohranjenih še danes. Npr. kmetija hiš. št. 1. v Belskem vrhu ima »vrh« v okviru celka dobrih 100 m od domačije! Kasneje so često tak »vrh« povečali, tako da so dobili še majhno sobo in »črno« kuhinjo. Prvotno je bil »vrh« nenaseljen. Kasneje pa so se često vanj umikali starši, predvsem v primerih, če je prišlo v družini do sporov. Še v novejši dobi je lahko tak »vrh« s pripadajočo zemljo dobil eden od otrok za dediščino. Poleg matičnega celka je nastal nov manjši celek, poleg močne kmetije — majhna kmetija ali kočarija. Če je imela kmetija samo en vinograd, potem so ga ali razdelili, tako da ga je nekaj ostalo pri matičnem posestvu, ali pa dokupili novega. Sicer pa so imele kmetije že v starejših obdobjih tudi po več vinogradov.

Sv. TROJICA —
FARNO SREDIŠČE
PODLEHNIŠKEGA
OKOLIŠA

Ob cerkvi so le: župnišče, nekdanja gostilna s kmetijo in kočarija. Desno v ozadju je stara farna cerkev, v dolini pa nastaja agrarno-upravni mikrocenter. Julij 1964

Junij 1964

Meščani so svoje praviloma velike vinograde obdelovali s služabniki, viničarji in drugimi dninarji. Če so jih obdelovali s svojimi služabniki, ki so jih pošiljali iz mesta, so le-ti morali nekje stanovati, pa tudi za spravilo orodja in pridelka je bil potreben prostor. Za viničarja so potrebovali stanovanjsko hišo z gospodarskim poslopjem. Zato so vztrajno zahtevali, da dobijo dovoljenje za zgraditev takšnih poslopij (78, 73). Pri vinogradih se pojavljajo viničarske hiše. Pri velikih vinogradih celo po več. Gospodar je imel v viničariji praviloma posebno sobo (gosposka soba!), kjer je bival ob svojem prihodu v vinograd. Premožnejši meščani pa so si poleg viničarije zgradili lepe, često tudi enonadstropne hiše — gosposke hiše ali vile (»Stock«), ki so bile posejane med pritličnimi, s slamo kritimi viničarijami in kočami domačinov.

In končno so si pri vinogradu postavljali »vrh« tudi kmetje — Polanci.* Praviloma so bile to majhne zgradbe: v zemljo vkopana klet, nad njo sobica s kuhinjskim prostorom in včasih še stiskalnica. (Običajno so uporabljali stiskalnico bližnjega domačina). Ker so vinogradniška posestva Polancev praviloma majhna in skoncentrirana v nekaj katastrskih občinah (Belski vrh, Turški vrh, Veliki vrh, Majski vrh, Gorca) so po teh krajih hišice — vrhi zelo gosto nasejani. V začetku so bile nenaseljene, kasneje pa so v mnogih stanovali viničarji.

Z drobljenjem posesti, vdorom tujcev in zgoščevanjem prebivalstva je število zgradb raslo vse do najbližje preteklosti, raslo pa je tudi število nase-

* Kmete s Pujskega in Dravskega polja nazivajo domačini v Halozah »Polanci«, zato bomo tudi v nadaljnjem besedilu uporabljali to ime.

ljenih koč — viničarij, ki so dajale pečat pokrajini predvsem v predelih z večjim deležem vinogradov.*

Ker se je že najstarejša naselitev usmerila na pobočja in kasneje na slemen-ske vršine ter so se razvile župnije zaradi posebnih razmer sorazmerno pozno in ker je bil Ptuj močno trgovsko središče, ki je držal v svojih rokah vinsko trgovino, se na območju Vinorodnih Haloz v preteklosti ni razvilo strnjeno naselje, ki bi prevzelo vlogo povezovalca bližnjih naselij v homogenejšo mikroregijo. Iz zgodovinskih dokumentov vemo, da so se predeli, ki pripadajo štirim glavnim potokom, zelo zgodaj formirali kot upravne enote — županije ali uradi, da so se na to naslonile kasneje župnije in šolski okoliši (z izjemo Podlehnik) ter da temelji na tej stari ureditvi tudi današnja upravna raz-delitev območij štirih krajevnih uradov. (Izvezemamo Videm, ki leži že zunaj Haloz in zajema v svojo upravno, šolsko in cerkveno območje nekaj haloških katastrskih občin).

V dolini Rogatnice je bil center urada — županije Podlehnik (Amt Liech-teneg), imenovan tudi »spodnji urad«. Sedež je bil vsaj nekaj časa v Gojkovi (Ambtmansdorf), kjer je bil tudi dvorec. V dolini Psičine je bil center urada Psičina (Pseitz) pozneje Leskovec. Sedež urada je bil po vsej verjetnosti v Zgor-njem Leskovcu. V dolini Bele je bil center urada Bela (Wölla). Sedež je bil v današnjih Cirkulanah, naravnem središču območja. Današnje završko območje je skupno s hrvaško Dubravo obsegalo urad Zavrč (Sauritsch) s sedežem pri dvorcu, kasnejši graščini v Zavrču.

Po ustanovitvi vikariatov in kasnejših samostojnih župnij so izbrali mesto za farno cerkev na sedežih uradov. Le v Podlehniku so novo farno cerkev postavili na vzpetino na drugem bregu Rogatnice. Tudi farna središča niso mogla privabiti ljudi, kajti zemlja je bila razdeljena. Sorazmerno veliki dolinski celki (okrog 16 ha) niso dopuščali strnjene naselitve. Osnovna proizvodnja — vinogradništvo — je bila na okoliških slemenih. Tako smo imeli v vseh štirih primerih v začetku prejšnjega stoletja ob farni cerkvi le še župnišče s kaplanijo ali mežnarijo in kakšen kmečki dom, ki pa je bil tu že prej. Šele v prejšnjem stoletju so se omenjenim zgradbam priključila skromna šolska poslopja, ki so jih na prehodu stoletja zamenjala sorazmerno velika poslopja više orga-niziranih osnovnih šol. Sledile so gostilne in trgovine ter nekateri drugi obrtniki. Skoraj vsi ti pa so se poleg obrti ukvarjali tudi s kmetijstvom oziroma narobe, poleg kmetovanja tudi z obrtjo. V podrobnem je slika takale:

V dolini Rogatnice je nekdanje središče urada — Gojkova — povsem izgubilo to vlogo. Stara farna cerkev stoji na samem. Ob novi farni cerkvi

* Leta 1820 so našteali 2760 hiš, med njimi pa so bile mnoge prazne (po Schmu-tzu). Leta 1869 so jih našteali 3461, leta 1890 celo 3740, zato pa leta 1961 samo 2567. Podatki pa so težko primerljivi, ker so pri prejšnjih štetjih šteli vse hiše, tudi ne-naseljene, pri zadnjem pa samo naseljene hiše.

sv. Trojici pa je poleg župnišča zrasla le še gostilna. To je bilo središče obsežnega predela. In tako je še danes, le da so gostilno zadnji čas opustili. Pri podružnični cerkvi »Nova cerkev« je nastala le gostilna. Šolo so postavili v dolini ob cesti povsem na samem. Ob cesti sta zrasli nekaj sto metrov vsaka sebi dve trgovini. Na severnem koncu doline se je razvil upravno-gospodarski sedež prej samostojnega posestva Podlehnik, sedaj obrata kmetijskega kombinata Ptuj. Z združenim domom, ki so ga postavili ob cesti pod farnim središčem ob dveh obstoječih zgradbah (trgovina in pisarna krajevnega urada), je ustvarjeno novo središče, ki pa ima z novo zgrajenim stanovanjskim poslopjem za prosvetne delavce šele štiri zgradbe. Območje z nad 3000 prebivalci torej ni zgradilo svojega upravno-gospodarskega in kulturno-prosvetnega središča. Nedvomno značilen primer.

V dolini Psičine je farno središče nastalo ob središču srednjeveškega urada v Zgornjem Leskovcu. Dvorcu se je pridružilo župnišče z mežnarijo in takšen je bil Leskovec leta 1824. Kasneje je dobil šolsko poslopje ter dve trgovini in gostilni, sedaj pa še stanovanjsko zgradbo za prosvetne delavce in druge občinske uslužbenke. Danes je Zg. Leskovec sedež krajevnega urada z eno gostilno in trgovino ter nepopolno osnovno šolo. Kljub nekaterim poizkusom se kulturno-prosvetno življenje ni nikoli razmahnilo in tako moremo oceniti kraj kot izrazit »*agrarno-upravni submikrocenter*« brez agrarnega prebivalstva in z minimalno gospodarsko povezovalno vlogo (79, 118).

V današnjih Cirkulanah (nekdaj Costenczyczydorff) v dolini Bele je bil sedež srednjeveškega urada. Ugotovili pa smo tudi, da je bila tu zgrajena prva cerkva, ustanovljen prvi vikariat in kasneje župnija v notranjosti Vinorodnih Haloz. Kljub temu pa je ob prvotni farni cerkvi zraslo le župnišče in so bile ob novi farni cerkvi (sv. Barbara) leta 1824 le mežnarija s šolo, gostilno, ki je verjetno zrasla iz nekdanjega dvorca — sedeža urada, ter dve kmetiji, ki sta bili tu po vsej verjetnosti že pred postavitvijo farne cerkve.* Stara farna cerkev z župniščem je oddaljena nekaj sto metrov. Proti koncu prejšnjega in v začetku sedanjega stoletja se je naselje povečalo in postalo močno trgovsko-obrtno in kulturno-prosvetno središče, agrarno-upravni mikrocenter z urbaniziranim videzom in brez čistega kmetijskega življa. Osemrazredna osnovna šola s posebno stanovanjsko zgradbo za učitelje je postala žarišče kulturno-prosvetne dejavnosti. Dve prosvetni društvi — liberalno društvo »Naprej«, ustanovljeno leta 1899, in Katoliško izobraževalno društvo, ustanovljeno leta 1908 — vsako s svojo knjižnico, igralsko družino in tamburaškim zborom, ki sta aktivno delovali do šestojanuarske diktature, ko je nujno vlogo vlogo prevzela sokolska četa, pomenita nedvomno redek primer tudi v slovenskem merilu. Dejstva, da sta bili tu

* Skico Cirkulan iz leta 1824 povsem potrjuje freska v cerkvi, ki prikazuje Cirkulane, kakršne so bile leta 1819. Fresko je naslikal leta 1819 I. von Lederwasch (80, 208).

ustanovljeni pred prvo svetovno vojno zadrúžna pletarna s pletarsko šolo, ki je bila nato med vojno premeščena v Strnišče (današnje Kidričevo) in potem v Ptuj, ter zadrúžna hranilnica Raifeizenovega tipa in da je bila tu februarja 1939 ustanovljena vinarska zadruga, ki se je kmalu nato preselila v Ptuj, govore o prizadevanjih, ustvariti gospodarski center. Po priloženi skici naselja v letu 1964 bomo pokazali predvojno in sedanje stanje.

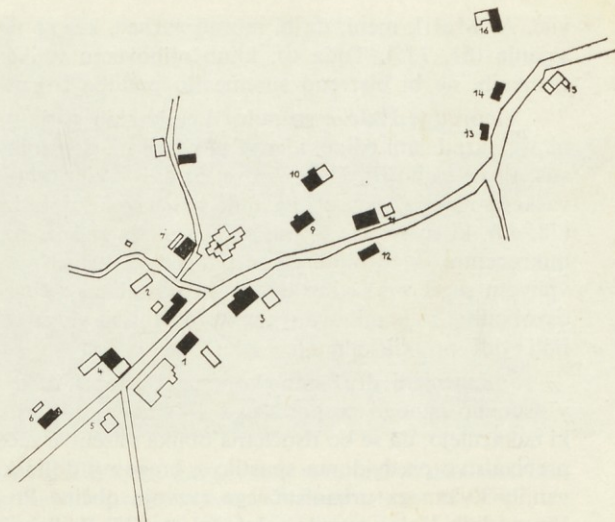
1. *Predvojno stanje*: 1. šola z učiteljskim domom in gospodarskim poslopjem, kjer je bila nekaj časa ključavničarska delavnica; 2. gostilna in trgovina s kmetijo; 3. gostilna in trgovina s kmetijo; 4. gostilna in mesarija s kmetijo; 6. kovačija s kmetijo; 7. trgovina z vinogradniškimi posestvi; 8. upokojenec s kmetijo; 9. trgovina; 10. kmetija; 11. gostilna s kmetijo; 12. pošta; 13. kovačija s kmetijo; 14. šivilja; 15. pekarna. Naselje je bilo izrazit trgovsko-obrtni center, najmočnejši v vseh Halozah.

2. *Stanje leta 1964*: 1. isto; 2. kmetijska zadruga z dvema trgovskima lokaloma, pisarna krajevnega urada in pošta; 3. privatna gostilna; 4. privatna gostilna s kmetijo; 5. gasilski dom; 6. kmetija; 7. stanovanjska zgradba (učitelj); 8. upokojenec s kmetijo; 9. stanovanjska zgradba (upokojenec); 10. kmetija (mož stalno zaposlen zunaj kraja); 11. kmetija; 12. stanovanjska zgradba (uslužbenec); 13. kmetija; 14. stanovanjska zgradba (uslužbenec); 15. zdravstveni dom s stanovanjem za zdravnika in drugo osebje. Primerjava kaže, da je obrtno-trgovska vloga kraja močno nazadovala.

CIRKULANE, NAJVEČJE STRNJENO NASELJE V VINORODNIH HALOZAH, AGRARNO-UPRAVNI MIKROCENTER URBANIZIRANEGA IZGLEDA IN SKORAJ BREZ AGRARNEGA PREBIVALSTVA

Desno je cerkvena sv. Katarine z župniščem, v ozadju sleme Gruškovec. Tu je dolina Bele najširša, z leve dobiva pritok Gradiški potok, z desne pa Belico. Julij 1965

Poleg Cirkulan se je pri mostu čez Dravo pod Borlom razvilo sekundarno obrtno-trgovsko naselje: gostilna z mesarijo (znano pristajališče dravskih splavarjev), trgovina, pekarna, ključavničarska delavnica in sodomerska postaja. Od tega sta danes ostali samo še mesarija in točilnica (obrata letovišča Borl).

Na skrajnem vzhodnem robu je Zavrč. Ob gradu z gospodarskimi poslopji so bile leta 1824 samo še župnijska cerkev, župnišče in mežnarija. Temu se je kasneje pridružila še šola. In takšno je stanje še danes. Pri Dravi ob cesti je sekundarno naselje štirih hiš z gostilno. V zadnjih letih je z materialno podporo kolektiva družbenega posestva zraslo ob Turškem potoku na ozemlju katastrske občine Goričak novo središče s kulturnim in gasilskim domom, trgovino in gostilno ter pisarno krajevnega urada. Tu bi naj stale tudi bodoča nova završka šola, zdravstvena postaja ter stanovanjska zgradba za prosvetne delavce in druge uslužbence. Z završkim območjem je najtesneje povezana na sami republiški meji ležeča Dubrava, ki je bila pred vojno gospodarsko središče završkega okoliša.

Iz povedanega lahko sklenemo, da je tisočletni razvoj poselitve v Vinorodnih Halozah ustvaril najznačilnejšo obliko slemenske razložene naseljenosti, pravo »*Kettensiedlungen des Weinbaugebietes*«, kot jo je poimenoval Sidaritsch (72, 33). Po pretežno priostrenih slemenskih vršinah stoje domovi v določenem redu. To so večinoma male kmetije in kočarije, med njimi pa viničarije in nenaseljeni »vrhi« ter kot koklje med piščeti velike gosposke

vile. A. Melik meni, da bi morali »vrhe«, ker so nenaseljeni, izločiti iz pre-sojanja (81, 135). Toda to, kljub njihovem velikemu številu na nekaterih slemenih, ne bi bistveno spremenilo podobe izrazite razložene naseljenosti.

Vinorodne Haloze so poleg Lendavskih goric med slovenskimi vinorodnimi pokrajinami edine, kjer se ni razvil na slemenih en sam pravi zaselek ali vas. In ne samo to. Do najnovejših dni v Vinorodnih Halozah sploh ni bilo vaškega naselja, saj so bila tudi farna središča le izrazite »*Kirchengruppen*« (72, 40), ki so se šele ob prelomu stoletja začela razvijati v agrarno-upravne mikrocentre. Med njimi pa se nobeden ni uspel razviti tako, da bi s svojim vplivom segel v sosedno dolino in postal tako širše regionalno središče. Po osvoboditvi se je njihova trgovsko-obrtniška vloga celo zmanjšala, kar se najbolj vidi pri Cirkulanah.

Spremenjeni družbeno-ekonomski odnosi in uvajanje nove tehnologije, v osnovno panogo gospodarstva — vinogradništvo so sprožili nove procese, ki nakazujejo, da se bo tisočletna oblika naselitve začela spreminjati, ker se bo prebivalstvo predvidoma spustilo z bregov v dolinska središča. Po predvidevanjih 30-letnega urbanističnega razvoja občine Ptuj bi se naj na območju Vinorodnih Haloz razvila v lokalni središči Podlehnik in Cirkulane.

In še nekaj lahko ob tem pregledu ugotovimo. Oblika razloženega naselja je v Vinorodnih Halozah prvotna oblika naselitve in ne tako kot v južnem

ZAVRČ, AGRARNO-UPRAVNI SUBMIKROCENTER NA SKRAJNEM VZHODNEM ROBU
HALOZ

V ospredju je novo nastajajoče središče, levo v ozadju pa staro farno središče z graščino in šolo. Za novim domom kulture je obmejna hrvaška vas Dubrava, nekoč gospodarsko središče celotnega okoliša, ki je po osvoboditvi to vlogo izgubilo, ker je slovenski Zavrč razvil svojo dejavnost. Junij 1964

GORENJSKI VRH JE IZRAZITO SLEMENSKO RAZLOŽENO NASELJE; ob slemenskem kolo-
vozu so nanizani domovi domačinov, bivše viničarije in nenaseljeni »vrhi«. Maj 1966

delu Goriških Brd, kjer pripisuje Ilešič prehod v razloženost mlajši naselitvi (82, 231), ali današnja razložena naseljenost na Koprskem, ki je zelo mlada, in se v glavnem ujema s področjem nekdanje prevlade paolanske* posesti, kot ugotavlja Titl (83, 45).

Oblika kmečkega doma in ostalih zgradb

Iz dosedanjih ugotovitev in proučevanja starih kmetij lahko z vso gotovostjo trdimo, da je imel stari kmečki dom obliko doma v gruči, kakršnega najdemo še danes skoraj pri vseh kmetijah, ki obsegajo ali pa so prej obsegale 8 in več ha zemlje. Takšen obseg pa so kmetije nekoč imele. Običajno ga sestavljajo tri do štiri poslopja. Njihova razmestitev in medsebojna lega sta odvisni od mikoreliefnih pogojev. Ambroschitsch nam v svojem opisu Haloz iz leta 1825 pove o takšnem kmečkem domu tole: »*Stanovanjska hiša in gospodarsko poslopje sta navadno deloma iz lesa, deloma iz ilovice in kriti s slamo. Stanovanjska hiša je tako znotraj kot zunaj pobeljena z apnom in ima navadno dve sobi, majhno kuhinjo in senčnico pred hišo. V gospodarskih poslopih so hlevi, skedenj in gumno pod eno streho in navadno je še eno leseno*

* Paolan je na Koprskem domač naziv za kmeta, ki je prebival v mestu. V okolici mesta je imel posestvo, na njem pa običajno manjšo hišico — »kazeto« imenovano, kjer je bival v času kmečkih del.

NEKOČ TRDNA
KMEČKA DOMAČIJA
V PODLEHNIKU
PROPADA (DOM V
GRUČI)

Julij 1964

poslopje za zelje in repo, kakor tudi rogovilast slop kot shramba za svinino, slanino in mast. Žito hranijo večinoma na podstrešju v sodih ali skrinjah. Vinskih kleti ni pri vsaki kmečki hiši, ker ukletijo vino navadno v vinogradniških zidanicah» (10, 169). Temu opisu podobnih domov najdemo še danes po vseh predelih, saj so marsikatero zgradbe stare 200 in tudi več let. Da bomo imeli pravo predstavo, moramo pričujoči opis nekoliko dopolniti.

Poslopja niso bila navadno, ampak vedno grajena iz grobo obtesanih brun. Špranje med bruni so zapolnili z mahom. Stanovanjsko zgradbo so ometali zunaj in znotraj za dober prst na debelo z blatom in pobelili z apnom. Pri gospodarskih poslopih zunanje in notranje ometavanje z blatom ter beljenje ni bilo vedno opravljeno. Za takšno gradnjo še vedno velja naziv »cimper« — »cimprana hiša«. Včasih so temelj za ped na visoko zgradili iz črnega laporja ali litotamnijskega peščenjaka, običajno pa so spodnja, po navadi hrastova bruna položili na splanirano zazidalno ploskev. V prejšnjem stoletju so začeli graditi stanovanjska in druga poslopja zaradi visokih stroškov gradnje in pomanjkanja lesa iz blata — »butana hiša« — po vzorcu iz nizkega Podravja. Žgano opeko so uporabljali za gradnjo svojih vil meščani, Haložani pa jo še danes uporabljajo zelo redko. Pokrivali so včasih izključno s slamo, ki so jo pridelali doma ali pa kupovali na Polju in v hrvaški Podravini. Zaradi varnostnih razlogov (ogjen!), in ker je takšna slama danes zelo draga, sedaj zamenjujejo kritino in v Halozah je vedno več rdečih streh.

Pri domu v gruči ima stanovanjsko poslopje praviloma takšno razporeditev: pravokotna veža, imenovana *lajpa* ali *lêpa*; velika soba, hiša imenovana; manjša soba je hiška; »črna« kuhinja in shramba. Običajno je iz veže pristop po lesenih stopnicah ali lestvi na podstrešje, za vrati pa stoji klop z glinastimi vrči za vodo. Ponekod je pristop na podstrešje iz shrambe. Poslopje je običajno

široko 4—5 m ter dolgo 8—10 m. Kot Ambroschitsch pravilno ugotavlja, je redka stara stanovanjska zgradba v gručastem domu podkletena. Tudi če niso imeli pravega »vrha«, sta klet in stiskalnica v posebni zgradbi. Posušenega mesa in slanine danes nikjer več ne hranijo v posebni shrambi, temveč imajo na podstrešju iz lat zbito kletko, »slanijak« imenovano.

Na priostrenih slemenih ni bilo prostora za široko razmeščen dom v gruč, zato je tu praviloma nastal stegnjeni dom. Stanovanjski del zgradbe je običajno ožji in pri sicer enaki razporeditvi prostorov često manjka shramba. V nadaljevanju je shramba — klet za spravilo pridelkov in orodja ali pa stiskalnica, imenovana preša, ki jo prav tako uporabljajo za spravilo orodja in pridelkov. Pri močnejših gospodarstvih (3 do 5 ha) je gospodarsko poslopje s hlevi običajno ločeno, pri manjših pa pod eno streho v nadaljevanju. Pri ločenem gospodarskem poslopu je le-to včasih (odvisno od terena) postavljeno tudi pravokotno na stanovanjsko zgradbo.

Po kočarskih hišah je stanovanjski del stegnjenega doma po notranji razporeditvi prostorov enak že opisanemu, vendar tu včasih manjka manjša soba — hiška. Gospodarski del je minimalen, saj je hlev za svinje skoraj praviloma prislonen k zgradbi, često pa tudi hlev za kravo. Le redko imajo stiskalnico, uporabljajo sosedovo.

Povedali smo že, da imamo dve vrsti *viničarskih koč* — meščanske in kmečke *viničarije*. *Viničarije meščanskih viničarjev* so praviloma večje in se često ne razlikujejo od doma srednjega kmeta. V stanovanjskem delu je bila praviloma »gospodska soba« ali pa je bil del zgradbe namenjen lastniku. Gospodarsko poslopje je večje, saj sta tu stiskalnica in hlev za vsaj dve kravi, ki ju je moral imeti viničar. Gospodar pa je često dal viničarju v rejo še več ži-

LEP PRIMER
STEGNJENEGA DOMA
NA SLEMENU
V VELIKEM VRHU

Junij 1964

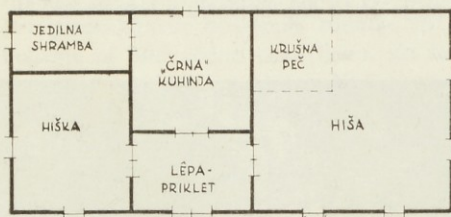

vine (gnoj!). Drugod je gospodar za svoje potrebe zgradil svojo, lepšo in prostornejšo zgradbo, viničar pa se je stiskal v majhni in tesni koči, ki je pogosto imela samo sobo in »črno« kuhinjo. V takšnem primeru je bilo običajno gospodarsko poslopje lepša in večja zgradba kot viničarjeva koča. Te gosposke hiše — vile — so po svojem videzu povsem tuj element v pokrajini. Pogostejše so v predelih, kjer so kvalitetnejše lege in intenzivnejše vinogradništvo (npr. završko območje in Majski vrh). Kmečka viničarija je nastala praviloma iz »vrha«, zato je manjša. Običajno ima samo eno sobo, gospodarski del zgradbe je majhen, kajti gnoj je pripeljal gospodar navadno od doma. Viničar je često imel samo kozo in si je redil po enega prašička ter nekaj kokoši.

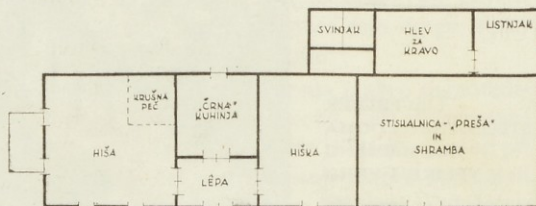
Najskromnejši tip zgradbe pa je pravi »vrh«. Majhna klet, nad njo stiskalnica, včasih še sobica. Zgradba običajno ni naseljena oziroma vsaj prej ni bila. In prav te skromne zgradbe, pomešane z viničarskimi in kočarskimi, nanizane ena zraven druge, dajejo tisto najbolj karakteristično podobo haloškega slemenskega naselja (npr. Belski vrh, Veliki vrh).

V Vinorodnih Halozah so stanovanjske zgradbe na splošno majhne, tako da imajo celo na večjih kmetijah le redko več kot dve sobi — hišo in hiško in še te so praviloma majhne. Povprečna velikost stanovanjske zgradbe je 34,39 m², kar da pri povprečni velikosti družine 4,2 člana komaj 8,1 m² stanovanjske površine na enega stanovalca. Po isti metodologiji izračunana povprečna velikost stanovanjske hiše v občini Ptuj je 71, 60 m² in tako odpade

RAZPOREDITEV PROSTOROV V HALOŠKI KMEČKI HIŠI

PRIMER STANOVANJSKE ZGRADBE DOMA V GRUČI

STEGNJENI DOM

STARA
»CIMPRANA ŠTALA«
JE ODSLUIŽILA
IN KER JE LES
PREDRAG,
V GORIČAKU NOV
HLEV »BUTAJO«

Junij 1963

na enega stanovalca pri povprečni družini 4,32 članov 16,5 m² stanovanjskega prostora (182, 40). Urbanisti menijo, da je za normalni stanovanjski standard potrebno na stanovalca 15—16 m² stanovanjske površine. Stanovanjski standard je torej v Vinorodnih Halozah daleč pod normalnim.

Še pred sto leti bi v Vinorodnih Halozah težko našli v kmečki hiši, še manj pa v viničarski koči, lesen pod. Tla so bila ilovnata in takšna so marsikje še danes. Dimniki so bili nekoč leseni, zato so bili požari dokaj pogosti. Okna so bila seveda majhna. Večja soba ima navadno 3—4 okna (2 na čelni strani), manjša soba pa eno pri stegnjenem tipu doma in dve, če stoji stanovanjsko poslopje ločeno.

Povsem razumljivo je, da se oblika kmečkega doma v Vinorodnih Halozah tako kot drugod po naših pokrajinah v novejšem času spreminja. Les zamenjujejo blato in delno opeka, slamo na strehi opeka, okna so večja. Notranja razporeditev pa še močno ostaja stara, le da je kuhinji odmerjenega več prostora. Sanitarije so tudi pri novejših zgradbah še vedno prislonjene k hlevu ali pa stoji iz desk zbita utica samostojno ob gnojišču.

Iz povedanega sledi, da je bil do novejših dni glavni gradbeni material les, ometan z blatom. Redko je za temelje uporabljen kamen in to na zraku hitro razpadajoči lapor ali nekaj odpornejši peščenjak. Le na območju litotamniškega apnenca (Hrastovec, Veliki vrh) so nekatere zgradbe iz kamnja.

POLJSKA RAZDELITEV

Na prvotno obliko, razvoj in današnje stanje poljske razdelitve so vplivali prirodni faktorji pokrajine in njen zgodovinski razvoj. Vpliv prirodnih faktorjev so na domačih primerih obdelali zelo podrobno Sidaritsch, Levec, A. Melik in predvsem še S. Ilešič, poleg teh pa še mnogi drugi, kot so Schmid, Kos, Blaznik, Vatovec in Ložar. Vsi so si več ali manj edini, da je relief glavni prirodni faktor, ki vpliva na razdelitvene oblike polja (84, 94). Ob relief lahko postavimo še klimo, ki ustvarja pogoje, da posamezna kultura dobi v proizvodnji poseben poudarek, kot npr. vinogradništvo, ki je zaradi svojih posebnih klimatskih zahtev omejeno na sončna pobočja. Ta posebnost pa nujno narekuje tudi posebne poti poselitve in sistema poljske razdelitve.

Vinorodne Haloze so gričevnata pokrajina izrazite reliefne razgibanosti. Druga na drugo vzporedno, prečno in celo pravokotno potekajoča slemena, ki so večkrat rajši kratka kot dolga, imajo polno krajših reber. Medsebojno so ločena po ozkih in često strmih grapah, kar razgibanost še povečuje. Širših dolin je malo, njivskih površin na njihovem dnu pa še manj. Kakor je razgiban relief, tako so razbite in raztrgane marsikje tudi kmetijske površine. Predvsem pa ni nikjer večjih strnjenih površin njiv.

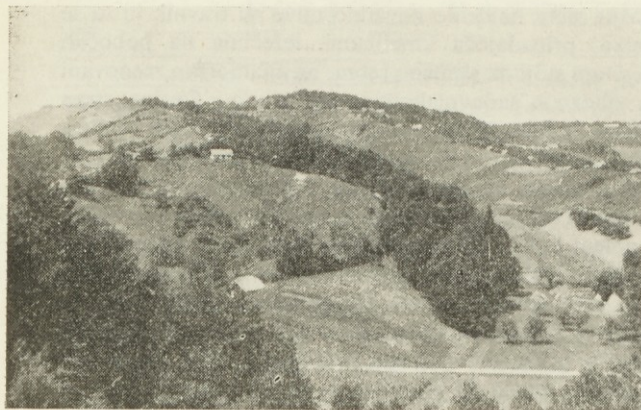
Tak relief je povsem naravno narekoval razdelitev na celke, ki so bili nekoč in so še danes povsem prevladujoča oblika poljske razdelitve. Kasnejša intenzifikacija vinogradniške proizvodnje in splošna parcelacija posesti v novejši dobi pa sta povzročili delitev prvotnih celkov. Celki so praviloma odprti, kjer se jih stika več brez vidnejše meje na odprtem svetu, in razloženi, kjer so blizu drug drugega ter so njihova polja in travniki le rahlo ločeni med seboj (84, 18). Le izjemoma najdemo v južnih, višjih predelih (Ložina, Gruškovje) tudi celke zaprtega tipa. Tu pa dobiva razloženo naselje tako obliko samotnih kmetij. Odprti in razloženi celki so pravilo tudi v širših dolinah glavnih potokov.

Kakšni so bili in kakšni so danes tipični haloški celki in kaj je dala njihova delitev? Najbolj tipični celki razloženega ali delno odprtega tipa so se razvili na nižjih stranskih rebrih glavnih slemen. Kaže, da so ti po svojem nastanku tudi najstarejši in da so doživeli sorazmerno najmanj sprememb. Tak celek je obsegal nekoč, marsikje pa še danes, celotno stransko rebro praviloma od vznožja do stika z glavnim slemenom ali pa celo do vrha slemena. Na prisojni strani je bil v višji legi vinograd, pod njim v strmih legah pašnik s sadovnjakom, v položnih pa njive. V prvem primeru so bile njive nižje ob vznožju. Manjša dolinica ob položnejših nagibih ali sorazmerno ozek jarek ob strmejših površinah, ki loči dve sosedni rebri, je običajno pod travnikom. V primeru ozkega jarka se tu praviloma stikata travnik enega in gozd drugega celka. Lahko pa ima tudi sosed tu ozek pas travnika. Meja poteka po

vodnem jarku. Ob vznožju rebra najdemo navadno njive ali travnik in tu se neposredno stiskata celka, pripadajoča kmetijama, ležečima na pobočjih dveh nasprotnih slemen. Dom stoji na slemenu rebra, na anamorfno zasnovani terasi, in je praviloma obdan s sadovnjakom — pašnikom. Osojna stran rebra je pokrita z gozdom, ki sega do jarka oziroma dolinice in do vznožja rebra proti glavni dolini. Celke podobne oblike najdemo tudi na izteku slemen, kjer zavzemajo nižji del slemena, vendar tako, da je vinograd še v okviru celka. Te vrste celki so kot že rečeno, zelo stalni in so redko doživeli delitev. Če je do nje le prišlo, potem je bila delitev izvršena tako, da je ostalo jedro celka neokrnjeno in je tudi oddeljeni del praviloma dobil obliko novega, toda bistveno manjšega, sekundarnega celka. Do mešanja posesti, značilne za drugotne grude oziroma razkosane celke, je prišlo sorazmerno redko. V večini primerov, kadar je prišlo do takšnega razkosanja celka, so to bile odprodane posamezne parcele gozda ali travnika, ki so jih kupili Polanci. V takem primeru bi lahko govorili o drugotnih grudah. Te pa nimajo, podobno kot vinogradniški delci, nobene zveze s poljsko razdelitvijo osnovnega posestva lastnika — Polanca. V svojem bistvu so tuje tudi prevladujoči poljski razdelitvi v okolju samem. Osnovna težnja, ki so jo zasledovali pri takšnih delitvah, je bila: vsako posestvo naj ima po možnosti vse: vinograd, njivo, pašnik — sadovnjak, travnik in gozd, vendar je pri oddeljenem manjšem celku nižinski ali pravi travnik najčesteče odpadel. Za kravico je moralo biti običajno dovolj sena s pašnika — sadovnjaka. Včasih se je to zgodilo tudi z gozdom. Zato imamo v Vinorodnih Halozah precej kmetijskih gospodarstev — kočarjev, ki nimajo lastnega gozda.

Druga oblika celka se pojavlja na slemenih, ki imajo meridiansko smer (npr. Paradiž). Tu so si tri kmetije razdelile sleme tako, da je dobila ena vzhodno, drugi dve pa zahodno stran od vrha slemena do dna doline (hišne št. 63, 64, 65). Na vrhu slemena, kjer meji kmetiji cesta, imajo vse tri nekaj vinograda (na najbolj prisojnim delu), ob njem in pod njim pa njive ter pašnike — sadovnjake, v dolini vsaka ozek pas travnika in v bolj osojni legi še gozd. Tudi če se takšna kmetija deli, se deli po prej navedenem pravilu. Dom je skoraj vedno nekje na pobočju, tj. v sredini posesti.

In končno so tu v hribovitem delu še takšni celki, ki so se raztegnili po slemenski vršini in segajo čisto po obeh pobočjih do potoka ali jarka v dolini. To so praviloma mlajše velike kmetije z nad 10 ha posesti in močnim deležem gozda. Najčesteče jih srečujemo v južnejšem višjem delu (Gruškovje, Vel. Varnica, Ložina, pa tudi drugod jih poznamo: Paradiž, Gradišče, Dežno, Gorca). Večina teh kmetij v zadnjih 140 letih tudi ni doživela bistvenih sprememb (primerjava med franciscejskim in današnjim katastrom), če pa je kaj oddala, je to praviloma na robu. Lep tak primer imamo v Paradižu hiš. št. 46, ko je 8,08 ha kmetija iz leta 1824 razpadla na 6 delov, tako da je jedro kmetije ostalo (4,43 ha), iz ostalega pa je nastalo šest majhnih (od 0,39 ha — 1,08 ha),

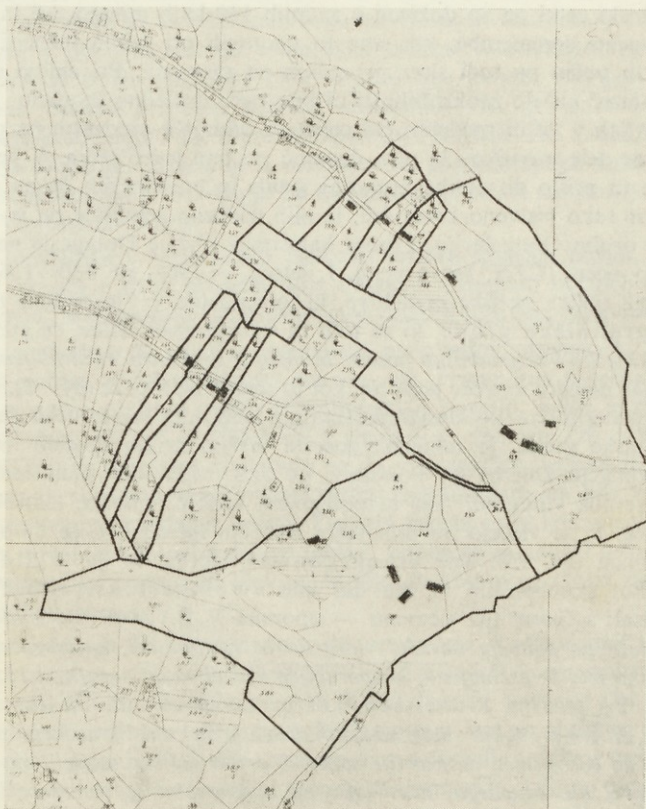
BELSKI VRH —
LEP PRIMER STARE
VINOGRADNIŠKE
GRUDE RAZDELJENE
NA VINOGRADNIŠKE
DELCE, KI SO ŽE
NEKAJ STO LETIJ
V LASTI KMETOV
S PTUJSKEGA POLJA
Julij 1964

toda zaokroženih posesti, in sicer: 0,93 ha je kupil mali kmet iz Paradiža; 1,08 ha srednji kmet iz sosednje katastrske občine Pohorja; 0,40 ha srednji kmet iz Zalužja, sosednje katastrske občine v SRH; 0,40 ha je dobil sin in postal tako kočar; 0,77 ha je kupil kmet-domačin svojemu sinu, ki je postal tako kočar. Delitev se je začela na parcelah najbolj oddaljenih od domačije. Pri obeh domačinah kočarjih gre za sekundarna celka, ostale dele pa lahko štejemo kot drugotne grude, nastale ob delnem razkosanju celka. Tu želimo opozoriti, da je ugotovil Crkvenčič v bližnjem Hrvatskem Zagorju popolnoma drugačne oblike delitve prvotnih celkov. Tam je vsak dedič dobil malo od vsake zemljiške kategorije in tako je nastala močna pomešanost posesti (86, 126). V Vinorodnih Halozah pa se je vse do danes močno ohranilo pravilo: eden nasledi »domovino« ter ostale izplača, če jih ni že prej odpravil oče z doto v denarju ali z nakupom kočarije. Le izjemoma je podedoval kdo od otrok vrh ali drug del posestva, ki je ležal zunaj obsega domačega celka. Še redkejši so bili primeri, ko so odrezali del celka, toda tudi takrat vedno kot zaokroženo celoto. Primere, ki jih navajamo kot izjeme, v novejšem času vse pogosteje uporabljajo.

Pri delitvi takšnih celkov lahko dobimo še en poseben tip poljske razdelitve, ki jo je Sidaritsch imenoval »*Streifeneinödfur*« (72, 20). To posebno obliko »*progastega celka*« čisto najdemo v Veliki Varnici. Od domačije na vrhu slemena se vlečeta ozki progi po obeh straneh slemena do doline.

Celki so absolutno prevladujoča oblika poljske razdelitve tudi v nekoliko širših dolinah glavnih potokov, saj imamo tudi tu izrazito razloženo naselitev. Kmetije so razvrščene predvsem po zahodnih, proti potoku nagnjenih pleistocenskih terasah. Posestni karti katastrske občine Dolane za leto 1824 in za sedanje stanje nam to prepričljivo dokazujeta. Isto lahko razberemo tudi iz

stare skice za katastrsko občino Cirkulane. Povsem podobno stanje najdemo nekoč in danes v dolini Psičine in Rogatnice. Običajno so bile to velike kmetije; v Dolanah je bilo leta 1824 povprečje nad 10 ha. Vinogradov praviloma tu ni. Kmetje so jih imeli nekoč kot sogorniki na vinski gorici v sosednjih hribovitih predelih.* Tudi danes jih imajo tam. Poleg celkov kot prevladujoče oblike

IZSEK IZ KATASTRSKE MAPE KATASTRSKE OBČINE BELSKI VRH

Na obeh slemenih je lepo vidna razdelitev na vinogradniške delce. To so pretežno Polanske gorice z majhnimi vrhi — zidanicami. Ob izteku slemen sta se že zdavnaj namestili haloški kmetiji (na desni), ki imata obliko celka, ki obsega tudi vinograd. Vinogradniška parcela je črtkana, zgradba pri njej je vrh. Poprečna velikost vinogradniške parcele je 28 arov

* Npr. Kmetje iz Leskovca so bili sogorniki dominikanskega samostana v Ljubstavi; urbar iz leta 1440—1448 jih navaja devet, med njimi župana Pavla.

poljske razdelitve pa se v spodnjih delih dolin pojavljajo tudi prvotne grude. Res da so redke, toda najdemo jih. V dolini Bele je v Dolanah, ob Psičini pa v Dravcih. Tista v Dolanah ima na franciscejski karti ime »Na gradu«, ljudje pa uporabljajo naziv »Štuk«. V Dravcih nosi ena ime »Na Tajnah«, druga »Psičina«; obe imeni sta med prebivalci še živi. Njive so v obeh primerih razdeljene na proge.

Dolinski celki pa so doživeli v zadnjih 140 letih mnogo več in deloma tudi drugačne spremembe, kot smo to ugotovili pri celkih južnejših, višjih katastrskih občin pa tudi sicer pri celkih na slemenih. Pri delitvi celkov v dolini namreč načelo zaokroženosti ni bilo tako dosledno izvajano, kot smo to ugotavljali v višjih predelih. Od celka so oddajali, predvsem pa prodajali posamezne dele travnikov in njiv, čuvajoč pri tem jedro celka. V večini primerov je tu prišlo do oblike drugotne grude in pravilnejših delcev. Prvotni celki so se tako bistveno zmanjšali, iz njih izločeno zemljišče pa je doživelo običajno drobno parcelacijo. Primer katastrske občine Dolane je nedvomno izredno poučen. (ČZN, Nova vrsta, 1. letnik — 1965, str. 130—136.)

Druga oblika poljske razdelitve, ki jo najdemo v Vinorodnih Halozah, so vinogradniške grude, ki so tudi tu »sorazmerno velike, če gre za nekdanjo nekmečko vinogradniško posest, in manjše ter močno razdrobljene, če gre za prevlado domače kmečke posesti«, kot to ugotavlja Ilešič (84, 32).

V nekaterih izrazito vinogradniških predelih, kjer so terensko dane večje vinogradniške grude, je zemljiški gospod takšno grudo razdelil med večje število domačih kmetov ter Polancev, pa tudi meščanom, plemičem in cerkvi. Tu seveda vinogradi niso razpotegnjeni vzdolž pobočja, temveč tvorijo ozke delce, ki se vlečejo po prisojnem pobočju navzdol, tako da so široko odprti soncu (84, 70). Tak vinogradniški delec, ki ga je Sidaritsch označil kot poseben tip in mu dal ime »Weingartenstreifenflur«, je tako opisal: »Zgoraj (na slemenu — opomba V. B.) stoji hiša s kletjo, pod njo se vleče po pobočju navzdol vinograd in spodnji del, katerega obsevanje je za vinsko trto že premajhno, je uporabljen kot njiva ali pašnik, del kot gozd« (72, 20). Pri tem pa Sidaritsch, kot ugotavlja to tudi Ilešič, »pravilno poudarja, da gre pri takih vinogradniških delcih le za en del kmečkega zemljišča, ki je močno odmaknjen od kmetije same. S pravo poljsko razdelitvijo na delce nimajo torej nič skupnega, prav tako ne z osnovnim agrarnim režimom, ki vlada v bližnjih vaseh« (84, 71). Prav klasičen primer takšne parcelacije najdemo v katastrskih občinah Veliki in Belski vrh. Povprečna velikost takšnega delca, katerega lastnik je Polanec, znaša v Velikem vrhu 0,60 ha, v Belskem vrhu pa 0,51 ha. Povprečna velikost vinograda pri takšnem delcu je v Velikem vrhu 0,34 ha, v Belskem vrhu pa 0,27 ha. Pri tem naj še posebej opozorimo, da je v Belskem vrhu več primerov, ko obsega delec tudi osojno stran, kjer je gozd. Tako se nam pojavlja tu poseben tip obojestranskega vinogradniškega delca. V Belskem vrhu sta imela posest 1824. leta 102 Polanca,

a leta 1963 jih je še vedno bilo 80. Do sedaj drobno razparcelirano vinogradniško grudo v Velikem vrhu že preurejujejo v obsežno vinogradniško celoto.

Starim blokom, ki so jih sestavljali dominikalni, cerkveni in meščanski vinogradi, so se v zadnjih sto letih priključili novi bloki vinogradov, ki so jih od zadolženih Haložanov kupili predvsem nemško govoreči meščani in graška »Šparkasa«. Ti veliki bloki vinogradov, ki smo jih imeli največ v Goričaku, Turškem, Majskem in Dravinjskem vrhu ter Gorci in Dežnem, so bili nekaj posebnega, v oči vpadajočega v tej sicer močno razparcelirani pokrajini. Zadnja leta se ti vinogradniški bloki nekdanje tuje posesti vtaplja v novo nastajajoče, celotna pristojna pobočja obsegajoče vinogradniške celote kmetijskega kombinata Ptuj. Stare oblike poljske razdelitve se umikajo novim, ki jih terja moderna, strojna in iz narodnostno gospodarskega aspekta upravičena vinogradniška proizvodnja. Te vinogradniške celote nakazujejo bodočo podobo Vinorodnih Haloz.

Da prevladuje v Vinorodnih Halozah drobna kmečka posest, ki je še posebno izrazita v tistih predelih, kjer obsegajo vinogradi občuten odstotek vseh površin, je nedvomno pripisovati med drugim tudi tem dejstvom:

Vinogradništvo je izrazito intenzivna proizvodna panoga, ki terja ob sedanjem načinu obdelave mnogo delovne sile. Posamezna kmečka družina torej ni v stanju obdelati večjih vinogradniških površin. Kdor je imel večji kompleks vinograda, ga je obdeloval z viničarji in dninarji. Ob dobro oskrbovanem, čeprav manjšem vinogradu se da v normalnih letinah in srednjih vinskih cenah skromno živeti. Skozi skoraj dve tisočletji sta bila motika in kramp osnovno proizvodno orodje. Delovni proces se ni izpremenil in je še danes pri privatnem kmetu v osnovi takšen, kot so se ga naučili naši predniki od staroselcev, ko so poselili Haloze. Motika in kramp pa lahko zadovoljita samo majhno posest.

Iz povedanega lahko sklenemo, da prevladuje v Vinorodnih Halozah kot osnovni tip zemljiške razdelitve celek, podobno kot je to ugotovil Ilešič za Slovenske gorice, Goričko pa tudi Kozjansko in Sotelsko (84, 23). Pri delitvi celka ni prišlo do takšnega mešanja posesti, kot ga običajno poznamo pri drugotnih grudah. Najčesče so nastajali manjši celki, redkeje pa drugotne grude z neenakimi delci v različni posesti. Sorazmerno občutno parcelno-posestna pomešanost je plod starega lastništva vinogradov in k njim pripadajoče zemlje zunaj matičnega posestva, novejša dedne delitve celkov in pa odprodaje zaradi zadolžitve. Tudi tu lahko ugotovimo podobno kot na Goričkem, da »sta hitrost in obseg delitve celkov po posameznih predelih zelo različni, kakor je bil različen obseg in tempo spreminjanja agrarno-socialne strukture in populacijskega razvoja« (88, 129). Izjema so le redke grude v spodnjih delih širokih dolin glavnih potokov in pa tipični fosilizirani vinogradniški delci v nekatereh izrazito vinogradniških predelih. Toda tu tako prevladuje ali je močno

uveljavljena tuja — nehaloška posest (predvsem Polanci). Ob primerjavi z Goričkim pa moramo ugotoviti, da je prvotna velikost celkov bila v večini primerov manjša, saj je obsegala 8—12 ha ter je sorazmerno malo primerov s 16 ha. Ti prevladujejo v višjem in manj vinorodnem področju (V. Varnica, Gruškovje, Ložina).

Če se torej drugod javlja celek praviloma kot spremljevalec mlajše kolonizacije, potem to za te predele ne velja, ker smo dovolj tehtno dokazali, da smemo imeti Vinorodne Haloze za področje starejše poselitve.

PREBIVALSTVO IN GOSPODARSTVO V STAREJŠIH OBDOBJIH

PREBIVALSTVO

O poteku poselitve Vinorodnih Haloz in o prebivalstvu najstarejših obdobj smo že govorili ter ugotovili, da nam je zaradi pomanjkanja arheoloških in listinskih dokazov mogoče postavljati le domneve, ki so sicer močno verjetne, vendar za zdaj še nedokazljive. Zato se bomo lotili podrobnejše proučitve tistega obdobja, ko nam je na razpolago listinsko gradivo.

Jasnejšo sliko o prebivalstvu, njegovem številu in načinu življenja dobimo za območje današnjega krajevnega urada Podlehnik šele iz podatkov samostanskih urbarjev iz srede 15. stoletja ter iz cenilnega popisa borske gosposčine iz leta 1542 za ostali del pokrajine z izjemo Majskega in Dravinjskega vrha, ki sta pripadala tretjemu lastniku. Navedba krajev in število kmetijskih enot govori, da ozemlje ni bilo enakomerno naseljeno, temveč da so bili gosteje naseljeni severni predeli, torej tisti, kjer je še danes vinogradništvo najbolj zastopano, in redkeje južni, višji predeli, kjer je še danes gozda 40—50% vseh površin. Zdi se, da so ti obmejni predeli proti Hrvaškemu Zagorju doživeli gostejšo poselitev šele v 17. in predvsem v 18. stoletju, kar se precej ujema s Crkvenčičevimi ugotovitvami za sosedno pokrajino — »gornje porječje Bednje« (89, 114).

Iz urbarjev minoritskega in dominikanskega samostana v Ptuj (1440 do 1448) so od danes znanih naselij (katastrskih občin) z območja krajevnega urada Podlehnik omenjena vsa razen naselja Sedlašek, za katerega pa je mogoče trditi, da se skriva za starim imenom Ybanitschdorf. Od 127 v urbarju naštetih kmetijskih enot jih je bilo 118 naseljenih. Če domnevamo, da je imela kmetija povprečno 5,2 člana, potem je živel sredi 15. stoletja na tem območju okrog 600 prebivalcev. (Podatek za povprečno število članov družine smo povzeli po Straki, ki je prišel do te številke s primerjavo in izračunom znanih podatkov o številu družin in prebivalcev (90). Iz imen in priimkov spoznamo, da je bilo prebivalstvo skoraj izključno slovensko. Zelo pogosta so imena: Črnko, Zorko, Bratec, Murko, Majcen, med njimi

pa so tudi Stojan, Nedeljko, Cvetko. Ime Kyrâl odkriva tuji izvor, imeni Korošec in Unger pa doseljence.

Iz že omenjenega cenilnega popisa borskega gospostva iz leta 1542 zvemo, da je obsegalo gospostvo 47 naselij z 268 podložnimi kmeti in 77 osebenjki. Pravi svobodnjaki niso omenjeni. Strnjeno ozemlje gosposčine je obsegalo v Vinorodnih Halozah 20 naselij in k tem še 21 vinskih goric od Zavrča na vzhodu do Gruškovja na zahodu. Cenilni popis ne omenja pustih kmetij, čeprav je bil opravljen samo deset let po velikem turškem pohodu skozi ta del Halož.

V Haloških naseljih je živel 209 podložnikov ter 69 osebenjkov, naštetih pa je tudi 423 sogornikov, med katerimi pa je bilo tudi že 156 Polancev, predvsem v Velikem in Belskem vrhu ter Hrastovcu. Če postavimo, da je bilo 278 gospodarstev, potem je živel sredi 16. stoletja na haloškem delu borske gosposčine okrog 1300 ljudi. Na ozemlju celotnih Vinorodnih Halož torej okrog 1900. Tudi imena in priimki v cenilnem popisu nam govorijo o pretežno slovenskem prebivalstvu, saj so omenjeni mnogi priimki, ki so znani še danes, npr.: Gnilšek, Merc, Kmetec, Gašperič, Ilec, Marin, Majcenovič, Kozél, Habjanič, Kolenko, Galovič, Gregorič, Kolednik, Petrovič, Korenjak, Emeršič, Krajnc, Jurgec, Žuran itd. Vmes pa so tudi uskoška imena Bezjak ter imena tujega izvora, kot npr.: Štumberger.

Po podatkih štetja komunikantov iz leta 1544/5 po takratnih župnijah, ki jih navaja Straka, je bilo v župniji Zavrč 488 komunikantov, v župniji Videm, ki je obsegala celotno ostalo ozemlje Vinorodnih Halož in nekaj nižinskih vasi, pa 1673 komunikantov (91, 35). Skupno torej 2161. Od tega lahko računamo na Vinorodne Haloze okrog 1900 komunikantov. V nadaljevanju omenjene razprave navaja Straka, da je po tem obdobju, ko nastopi vinska konjunktura, število prebivalstva na s Slovenci naseljenem delu Štajerske hitro raslo ter se je do »štetja duš« v letu 1754 skoraj povsod podvojilo ali celo potrojilo. Za obdobje med nadaljnjima dvema štetjema 1754—1782 pa navaja, da je znašal povprečni letni prirastek v mariborskem okrožju $9,5^{0/100}$. Po teh splošnih podatkih bi torej naj živel na ozemlju današnjih Vinorodnih Halož v 80-tih letih 18. stoletja 7000 prebivalcev ali okrog 50 na km².

Po Pircheggerjevih navedbah je bilo pri »štetju hiš« leta 1754 na območju gospostev Borl in Zavrč skupno 896 družin, od tega na območju Zavrča 183, na območju urada Bela 298 in na območju urada Leskovec 415 (20, 93). Če k temu številu prištejemo po oceni še vsaj 400 družin z območja Podlehnika, dobimo 1300 družin. Ob povprečnem številu 5,2 članov na eno družino dobimo presenetljivo podobno številko (6760), kot smo jo dobili po Strakinem izračunu.

Bolj kot samo število gospodarstev pa se nam zdijo važni podatki o njihovi strukturi. Po podatkih samostanskih urbarjev iz leta 1448 je bilo v Spodnjem uradu (Podleknik) 127 celih kmetov, 27 polkmetov in samo 1 četrtekmet.

Kočarjev ni bilo (51). Po posebni klasifikaciji narejeni na osnovi odločilnih kmetijskih površin (njiv in travnikov) smo iz podatkov cenilnega zapisnika gospoščine Borl iz leta 1542 razvrstili takratnih 209 podložnih kmetov na 51 celih (velikih) kmetov, 89 polkmetov (srednjih), 59 četrtekmetov (majhnih) in 10 kočarjev. Razslojenost haloškega kmečkega življa je bila sredi 16. stoletja že precejšnja. Leta 1754 je bilo na območju urada Belá 30 polkmetov, 69 četrtekmetov, 90 kočarjev in 109 sogornikov; na območju urada Leskovec: 19 polkmetov, 95 četrtekmetov, 134 kočarjev in 167 sogornikov. Nadvse zanimivo je, da ni omenjena niti ena cela kmetija, da je tudi polkmetov sorazmerno malo, medtem ko je kočarjev kar 224 in sogornikov 276 (20, 93).

Po Schmutzu je živel na obravnavanem ozemlju v letih 1817—1819 že 8445* prebivalcev (115) ali skoraj 1500 več, kot smo jih navedli po Strakovih podatkih 65 let prej.

Prebivalstvo je v tem času poraslo za okrog 20%. Povprečna gostota je znašala 63 prebivalcev na km². Hiš omenja Schmutz 2818. Če primerjamo podatke o številu družin na območju Zavrča v letu 1754, ko jih navajajo 183, s številom hiš v letih 1817—1819, ko so jih našteali 457, nam ta podatek pove, da je bila polovica hiš praznih; to so bili »vrhi« Polancev in domačih kmetov. Posebno mnogo je bilo nenaseljenih stavb v tistih katastrskih občinah, kjer so imeli več vinogradov Polanci. Tako je npr. bilo v Velikem vrhu od 71 hiš naseljenih samo 26, v Belskem vrhu pa od 71 hiš samo 24. Podobno stanje ugotavljamo na nasprotnem koncu v Majskem vrhu, kjer je bilo od 63 hiš naseljenih 37.

Priimki na posestnih listih iz leta 1824 kažejo na povsem slovensko pokrajino. Med njimi pa so dokaj česta tudi takšna, ki jih Mal ocenjuje kot tipična uskoška imena, npr. Horvat, Šmigoc, Bezjak, Petrovič, Milošič in podobna (93, 83). Pri teh imenih pa nedvomno ne gre samo za uskoška imena, temveč moramo upoštevati tudi to, da mejijo Haloze po dolgem na Hrvatsko Zagorje in da ta politična meja ni bila nikoli občutna ločnica prirodno sorodnega ozemlja. Imena, kot so Korošec in Kranjc, govorijo o prišlekih iz drugih slovenskih pokrajin. Najdemo pa med slovenskimi imeni tudi posamična imena nemškega izvora, kot so Stumberger, Arbeiter, Wregg. Ti ljudje so prišli v Haloze kot sogorniki, služabniki nemških meščanov, trgovci itd. Vse do današnjih dni so se obdržala po vsem ozemlju domača hišna imena, nekatera stara že več sto let. Še danes prenašajo na nova gospodarstva stara hišna imena ali pa se uveljavljajo celo nova. Najstarejša se običajno končujejo na -ski: Celinski, Hrastinski, Humski, Oreški, Graberski, Dugoski in podobna. To so domača imena starih kmetij, ki pa začudo niso postala priimki. Nedvomno gre tu za vpliv sosedne Hrvatske (55, 334).

* Schmutzovi podatki niso povsem zanesljivi, vendar nam lahko rabijo za primerjavo.

OKROG 200 LET
STARA »CIMPRANA«
DOMAČIJA
NA SLEMENU
V PARADIŽU.
NA DESNI JE VIDEN
VHOD V KLET

Junij 1964

Iz nekaterih opisov Haloz iz začetka preteklega stoletja lahko o Haložanih povzamemo še to:

Haložani so izključno Slovenci. So veseli ljudje in ob vsaki priložnosti radi pojó, čeprav je njihovo življenje polno težav in vseh vrst pomanjkanja. Njihova gostoljubnost in ustrežljivost ne pozna meja, dokler imajo v kleti bokal vina in v shrambi kaj za pod zob. V časih pomanjkanja pa so vase zaprti in se srečanju rajši izognejo. Odrezanost od ostalega sveta in oddaljenost od večjih krajev jih je pustila nepokvarjene v njihovi preprostosti. Močno je ohranjen med ljudstvom duh kolektivnosti, ki se ne kaže samo v medsebojni pomoči pri delu in v stiski, temveč tudi ob porokah, v veselju, praznovanju in zabavi. Prav pri tem slednjem so včasih zanali biti neutrudni. (Poštena gostija je še pred 40 leti trajala pet do šest dni.) Med ljudmi je ohranjenih mnogo starih šeg in navad ter precej vražjeverstva. Sicer pa se napreden in zdrav duh ljudstva kaže tudi v pohvalni čistosti tako pri prazničnem oblačenju kakor tudi v stanovanju in okrog hiše. Nekdanja narodna noša, ki pa so jo takrat (okoli leta 1825) že začeli opuščati, je bila podobna sosedni zagorski noši. Oba spola sta se oblačila v platneno obleko in hodila poleti bosa, v mrazu in slabem vremenu po so nosili moški škornje, ženske čizme pa tudi škornje. Nežni spol se je oblačil v belo platneno janko in črn predpasnik ter bele rokavce. V hladnih dneh so se ženske ogrinjale s platnenim ogrinjalom, ki je bilo na koncih rdeče prešito ali obšito z rdečimi trakovi. Moški so nosili bele platnene »breguške«, prosto visečo srajco do pol bedra, ki so jo včasih tudi prepasali z usnjenim pasom. Nad njo so nosili kratek moder ali rdeč »prslík« (telovnik). Poleti so v hladnejših dneh ogrinjali modro ogrinjalo (gabanico). Pozimi pa so nosili predvsem starejši dolg bel kožuh. Pokrivali so se s klo-

bukom. Kadar so šli na pot, pa so jemali moški s seboj rdeče progasto torbo (95, 100 in 103—104).

Božidar Raič, znani slovenski politik, ki je bil nekaj časa tudi župnik pri Sv. Barbari v Haložah (današnje Cirkulane), in je torej Haložane dobro poznal, je opisal leta 1861 v Novicah haloško narodno nošo takole: »Haložan, narodno oblečen, ima moder plašč ali pa kožuh; pogostoma osebujno v delavnikih, se vidi v surino zavit (obleka iz domačega platna), dolge hlače ali bolje po sarah hlače so pridobitev naših dni. Navadno se vidijo breguše, segajoče do polovice golnice, pozimi pa hlače v sare, škornje precej visoke. Moški nosijo klobuke z nizko talovko. Dekline si ovijajo glavo večidel s pečo, zlasti ob svetkih; pozimi, ako se da, imajo toplejše robce. Haložani po dolih, dnikah in holmovih imajo »svetečno oblečene rudeče opersnike, na njih bele gombe.«

Haloška govoriča ima to posebnost, da je izrazito pojoča. Spada v severo-vzhodno štajersko dialektično skupino z določenimi posebnostmi (105, 37), predvsem pa z občutnimi skupnostmi s severno kajkavščino. Izvenslovenski vpliv je tu očiten. Pri tem pa lahko tudi nestrokovnjak loči štiri rahle govorne (»podnarečne«) razlike v govorici Zavrčancev, Belanov (naziv za prebivalce porečja Bele), Leskovčanov in Podlehničanov. Vpliv kajkavščine je najbolj izrazit v govorici Zavrčancev.

Doslej smo slišali o Haložanih kot o veselih, gostoljubnih in ponižnih ljudeh. Toda vedno niso bili takšni. Znali so pokazati tudi roge. Ali so razgibali veliki kmečki upori v 16. stoletju tudi haloške tlačane, ne vemo. Ohranjeni pa so nam zgodovinski dokumenti, ki govorijo o nemirih in lokalnih uporih v 17. stoletju. Posebno živahno je bilo na območju Podlehnika, kjer so nemirom med drugim često pripomogli tudi večni spori med obema samostanoma.* Med upore, ki so dosegli največjo ostrino, smemo šteti tistega s 15. avgustom 1627, ko so oboroženi podložniki dominikanskega samostana zaradi pretiranih zahtev obkolili gvardijana in njegove ljudi ter grozili, da ga ubijejo. Odklonili so pokorščino in plačilo dajatev ter se pritožili celo na cesarja. Še huje pa je bilo 29. oktobra 1658, ko so uporni kmetje minoritskega samostana ubili gvardijana p. Franciscusa, ko je nasilno pobiral dajatve (106, 72—102)**

* Leta 1770 so dominikanci prepovedali svojim tlačanom govoriti s tlačani minoritskega samostana!

** Kronist je zapisal: »wurde er viehischer und vorhindterlistiger weise erschlagen.«

GOSPODARSTVO

V spodnjem uradu — Podlehniku je bilo leta 1448 skupno 127 kmečkih gospodarstev in 17 domcev. Med kmetijami je bilo 99 celih kmetij, 27 polkmetij in samo 1 četrtekmetija. Prevladovala so torej cele kmetije, kajzarjev še ni bilo. V uradu Jesenica, ki je obsegal manj vinorodni predel Halož, sta bili med 374 kmetskimi enotami samo 2 polkmetiji, ostale pa so bile cele kmetije. Poleg kmetov domačinov so kot sogorniki omenjeni tudi prebivalci z Dravskega polja.

¹Dajatve, ki so jih plačevali podložni kmetje, so bile določene v pridelkih, denarju in roboti. Med pridelki se omenjajo žitarice: pšenica, oves, rž, proso; dalje zdrob, bob, lan, kozličiči, piščeta, kopuni, jajca in tudi kruh. Zanimivo je, da nista navedena sir in med, iz česar lahko sklepamo, da je bila živinoreja razen kozjereje sorazmerno slabo razvita in da tudi čebelarstvo ni cvetelo. Dajatve žita so bile zelo skromne in so jih plačevali le posamezni kmetje, največ tisti iz nižinskih predelov, kjer je bilo več njiv in je žito tudi sicer bolje uspevalo. Kruha torej že takrat v Haložah ni bilo dosti. Zelo pogoste so bile dajatve jaje in piščet, kopunov in kozličev, kar nam govori o dokaj razvitem perutninarstvu in kozjereji. Desetino so plačevali ponekod namesto v blagu v denarju. Posebne dajatve so dajali upravniku — običajno vsaka huba kuplenik ovsa in en dan robote.

V primerjavi z dajatvami drugod so bile na splošno vzeto dajatve v blagu kot tudi v denarju sorazmerno majhne. Iz tega moremo sklepati, da Vinorodne Halože tudi takrat niso bile izrazito poljedelsko-živinorejska pokrajina, temveč je bil poudarek na vinogradništvu. Zemljiški gospod je bil zainteresiran, da dobi od haloškega podložnika predvsem vino. Kos meni, da je bila dajatev vina v obliki gornine zelo visoka, saj je kmet — sogornik moral oddati četrtno vsega pridelka (51, 192). Iz objavljenega gadiva urbarjev ptujskih samostanov je razvidno, da so plačevali najmanj $\frac{1}{2}$ vedra (emer ali ember) in največ 5 veder gornine (6, 292—294). Večina je plačevala 1 vedro. Vinogradi torej niso bili posebno veliki. Skupno je moralo plačati 166 uporabnikov vinogradov 264 veder vina. Če vzamemo za osnovo za izračun o količini vinske dajatve in vsega vinskega pridelka Pircheggerjev podatek, da je vedro verjetno merilo po ptujski meri 26 in četrta litra ter da je imelo štiri žetjarje,* potem bi znašala skupna gornina 6985 litrov in skupni pridelek

* Barawalle navaja v svoji študiji za Ptuj naslednje vrednosti vedra: gült-schätzung 16. stol. 16,81 l; 16. stol. 19,68 l; 17. stol. — »ptujsko« vedro 131,22 l; gorninsko (Bergrecht) vedro 18. stol. 28,30 l; 19. stol. 31,45 l in 43,16 l (108, 137). Po istem avtorju je merilo graško vedro v 16. stol. 52,98 l in 104,96 l (108, 136). Ambroschitsch navaja za vinske dajatve v Haložah avstrijsko vedro — 56,6 l (10, 172).

vina teh 166 vinogradnikov 27.940 litrov. Povprečni pridelek enega vinogradnika bi torej bil 167 litrov, oziroma bi nad polovica vinogradnikov, ki so plačevali samo po eno vedro gornine, pridelala le po 100 l vina. To pa je malo verjetno. Mogoče bi bilo pravilneje upoštevati Pircheggerjevo ugotovitev, da je vedro sicer različno, vendar je obče merilo okrog 105 litrov (76, 486). Pri takšnem vedru bi znašala skupna vinska proizvodnja okrog 130.000 litrov ali na vinogradnika povprečno 800 litrov in gornina 28.000 litrov. Večina bi torej pridelala po 450 litrov vina, kar nas navaja k domnevi, da je imela večina vinograde velikosti 30—50 a. Takšna proizvodnja je mnogo verjetnejša. Ob domnevi, da je dal hektar vinograda 1200 litrov vina, je bilo takrat v uradu Podlehnik okrog 110 ha vinogradov sogornikov. Leta 1963 je bilo na nekoliko večjem ozemlju 320 ha, leta 1824 pa nekaj nad 400 ha vinogradniških površin.

Primerjajmo te naše domneve in račune z znanimi podatki iz sorodnih vinorodnih področij! Tisowsky citira Schröderja, ki pravi, da je bil vinogradnik (sogornik) več ali manj le delovna sila, saj je moral večji del pridelka zapeljati v kleti zemljiškega gospoda in trgovca, pri katerem je vino zamenjal za krušna žita (109, 40). O višini gornine pravi Tisowsky, da je znašala v 16. stoletju povprečno 15—25% pridelka in da na proučevanem ozemlju ni mogel ugotoviti, da bi sogorniki plačevali $\frac{1}{2}$ ali celo $\frac{5}{6}$ pridelka, kot je to primer pri vinogradnikih okrog Bodenskega jezera. Da je znašala povprečna gornina 15—25% pridelka, omenja tudi Sartorius (110, 21). Bassermann-Jordan pa navaja vir iz leta 1292, iz katerega povzema, da je zahteval gospodar $\frac{1}{2}$ pridelka, medtem ko je zahteval Speyerski škof v 17. stoletju $\frac{1}{3}$ pridelka (111, 282—283).^{*} Prej imenovani avtorji navajajo, da so višino gornine običajno določali po letnem pridelku, da je bila marsikje določena tudi v stalni količini, ki jo je moral vinogradnik oddati ne glede na višino letnega pridelka. Kot najtežjo obliko dajatve vina pa omenja Hertzog tako imenovano »Auslesewein«, ko je gospod pobral gornino neposredno iz vinograda pred trgatvijo, pri tem pa seveda obral najlepše grozdje (112, 15). Za vinski pridelek pravi Tisowsky, da je dosegel ob koncu 16. stol. od 13,1—20 hl na ha, večina vinogradov pa je merila od 0,70—1,50 ha (109, 41—45).

Prkazano podobo gospodarstva, pridobljeno na osnovi podatkov urbarjev ptujskih samostanov iz polovice 15. stoletja, si lahko dopolnimo s podatki iz sto let starejšega cenilnega zapisnika gosposčine Borl. Omenili smo že, da je bilo na haloškem delu strnjene posesti borlske gosposčine (ta pa je obsegal 70% vsega ozemlja Vinorodnih Haloz) 209 podložnih kmetov in 69 osebenjkov. Med kmeti je bilo 51 velikih, 89 srednjih in 59 majhnih kmetij ter 10 kočarjev. Poprečna velikost gospodarstva je bila 7 oralov (»dnin«)

^{*} Pri tem je zanimiv podatek, da so našli Francozi leta 1689 v škofovi kleti 7200 hl vina.

TUDI V GORIČAKU
GOJIJO NEKATERI
ČEBELE ŠE PO
STAREM

Junij 1963

odločilnih kmetijskih površin (njive in travniki). Večina gospodarstev je imela več kot en vinograd, poprečno 1,56. Goveje živine so imeli na gospodarstvo poprečno po 6,4 glave, od tega po 3,3 krave. Svinj so imeli na gospodarstvo poprečno tudi po 6,4. Koz je bilo le 49, medtem ko ovac sploh niso imeli. Živinoreja je bila torej izredno dobro razvita. O dajatvah nam cenilni zapisnik ne pove ničesar, verjetno pa je bilo tudi tu vino glavna dajatev.

Jasnejšo sliko o življenju in gospodarjenju v Halozah dobimo iz že omenjenih opisov pokrajine, ki izvirajo iz začetka preteklega stoletja, torej iz časa nastanka franciscejskega katastra, na katerega podatke bomo naslonili podrobno analizo socialno-geografskih procesov. Kratek opis razmer nam bo pomagal pri razumevanju nadaljnjega dogajanja.

Neznani pisec ugotavlja v drugem zvezku starejše serije »Steierische Zeitschrift« (leta 1821), da je v Halozah primerna vinogradniška proizvodnja, da je njiv malo in da prebivalci večji del krušnega žita kupujejo in to za denar, ki ga dobijo za vinski pridelek. Po obdobju ugodnih vinskih cen je prišlo iznenada do katastrofalnega padca teh cen, kakršnega dotlej niso poznali. Na vinskem trgu je prišlo do zastoja. Istočasno so cene drugim potrebščinam, predvsem pa žitu, »nezaslišno« porasle.* Posledice so bile katastrofalne. V Halozah sta se naselila pomanjkanje in glad. Ljudje so se zadolževali pri oderuhih, ki so njihovo stiško nečloveško izkoriščali. Čeprav se je stanje v zadnjem času nekoliko izboljšalo, so posledice tega obdobja — splošno osiroma-

* Pisec ima nedvomno v mislih obdobje 1812—1818, obdobje hude gospodarske krize.

mašenje in zadolženost — ostale in trenutno ni videti, kako dolgo jih bo še čutiti.

Iz Ambroschitschevega* podrobnega opisa Haloz (leta 1825) moremo povzeti te ugotovitve:

Haložani živijo skoraj izključno od vinogradništva. Posestva brez vinograda so zelo redka. V splošnem so posestva majhna.

Gračine, cerkev in meščani imajo znatne vinograde, predvsem v završkem predelu in pri Vidu (Majski in Dravinjski vrh). Pa tudi kmetje s Ptujskega in Dravskega polja ter celo s Hrvaške imajo precej majhnih vinogradov. Skupno imajo zunanji posestniki četrtno vseh vinogradniških površin. Iz dohodka teh vinogradov plačujejo kmetje davek in krijejo druge stroške gospodarstva. Poljedelstvo in živinoreja dajeta zelo malo in večina posestnikov mora žito kupovati. Mnogi celo tako imenovani celi kmetje, hodijo na Hrvaško mlatiti, da si prislužijo nekaj žita. V deželi bi našli malo predelov, kjer živi kmet tako slabo kot tu. Slabe letine in kriza so ga prignale na rob propada. Rešitev iščejo v zadolževanju. Ambroschitsch pravi:

»V danih okoliščinah namreč ljudem ne preostaja drugega, kot da iščejo pomoči pri premožnih privatnikih v bližnjih mestih in trgih; čeprav bi ti postavili za to pomoč katerekoli pogoje. Pohlep izkorišča stisko teh nesrečnežev sebi v prid in pomoč dobijo navadno pod pogojem, da obljubijo prihodnji vinski pridelek za odplačilo dolga. Upnik potem priskrbi potrebno posodo in odpelje vino takoj po trgatvi. Take upnike, ki dajo za vinski mošt vnaprej denar in sode, imenujemo namoštnike.

Namoštnik čaka z določitvijo cene in z obračunom navadno tako dolgo, dokler splošna cena vina ni regulirana, tako da pri svojem posojilu ne more izgubiti; potem obračunava in določi poljubno ceno, odvisno od njegove večje ali manjše dobičkaželnosti; pri tem ne pozabi odtegniti 5- ali 6-odstotnih obresti. Tedaj se pokaže, koliko ubogi grešnik še dolguje od naslednjega pridelka.

Ker je le redkokdaj mogoče, da bi dolžnik poravnal svoj dolg z enim samim vinskim pridelkom, med letom pa potrebuje do prihodnje trgatve ponovno podporo, ki si je ne more priskrbeti na drug način, se nanovo zadolži pri najmilostljivejšem namoštniku in ostane odvisen od njega. Če pomislimo, da se ljudje navadijo tudi na veliko zlo in da postaja končno onemu, ki se mora tako pogosto zadolžiti, celo prijetno, če najde v potrebi ali nepotrebnosti pri namoštniku vedno polno blagajno, tedaj je jasno, kako se je moglo to zlo pri proizvajalcih vina ukoreniniti in da ti z desetimi vinskimi pridelki niso mogli odplačati dolgov, ki bi jih sicer pri prostem razpolaganju s pridelkom lahko poravnali z donosom treh vinskih pridelkov.

* Ambroschitsch je bil oskrbnik na gradu Borl in je zato Vinorodne Haloze nedvomno dobro poznal.

Kdor pozna te razmere, bo uvidel, v kakšne brezmejne dolgove so ti ljudje zabredli v letih od 1812 do 1818, ko je bila prvo leto posoda dražja kot vino in v naslednjih letih niso pridelali mnogo več vina kot za gorščino in izredno malo žita in je cena za mernik rži narasla na 35 goldinarjev.

Smelo lahko trdimo, da so v vsej deželi prebivalci tega območja najbolj zadolženi in da lahko samo v zelo ugodnih okoliščinah odplačajo svoje dolgove šele v 20 letih.

Ker je po letu 1817 cena nepremičnin padla, znašajo pri marsikaterem posestniku dolgovi $\frac{2}{3}$ več kot njegovo premoženje» (10, 155—156).

Kmetje si pri delu drug drugemu pomagajo in uporabljajo sorazmerno malo dninarjev. Polanci obdelujejo vinograde v glavnem sami in le deloma najemajo domačine. Meščani in drugi nekmetje obdelujejo vinograde z viničarji in dninarji.

Vinogradniška proizvodnja domačinov je na nizki stopnji, gnojijo slabo, povprečni pridelek na oralu vinograda je 20 avstrijskih veder.* Gojijo predvsem domače vinske sorte (lipošina), ki so dokaj rodne, a dajejo vino slabše kvalitete. Najboljša vina pridelujejo v završkem območju. Dobra so še cirkulanska in iz okolice Vidma. Završka vina dosegajo za 30% boljšo ceno.

Opis v bistvu srednje, za haloške razmere pa močnejše kmetije, bo celotno sliko izpopolnil.

»Kmet, ki ima tukaj navedenih od 6 šilingov do 1 funta rustikalnih davkov, velja že za zemljaka.

Ima običajno 4 do 5 oralov njiv, 2 do 5 oralov travnikov, 8 ali 10 oralov pašnikov, goščav in gozdov ter 1 do 1 $\frac{1}{2}$ orala vinogradov, pri čemer slednji ne spadajo vedno k rustikalnemu posestvu, ampak mnogokrat pripadajo gorskemu pravu in so ali v isti občini, često pa tudi raztreseni v majhnih parcelah v drugih občinah.

Kmet, njegova žena in še 2 delazmožni osebi, bodisi člana družine ali posli, obdelujejo tako kmečko posestvo.

Od živine imajo par volov mesne teže 6 stotov, včasih tudi par majhnih konj, par krav, nekaj svinj in več kokoši, gosi ali puranov.

Od ostalih gospodarskih potrebščin imajo slabo orodje in še slabo hišno opremo, ki jo pri inventuri le redko ocenijo na 50 goldinarjev. Če prištejemo pupilarne (sirotinske) dolgove, znašajo dolgovi takega gospodarstva povprečno 500 do 600 goldinarjev.

Njiv ne obdelujejo po določeni in urejeni plodovni vrsti. Gojijo pšenico, rž, ječmen, oves (zadnji dve vrsti le v malem obsegu), koruzo z bučami in fižolom, ajdo, bob s korenjem vmes, proso, lan ali konopljo (tudi v neznatni količini),

* Avstrijsko vedro je merilo 56,6 litra; pridelek na oralu vinograda je bil torej okrog 1130 litrov ali 4 polovnjake.

potem zelje, repo in krompir (samo na majhnih krpah). Zemljo gnojijo za koro in zelje ter za ječmen in fižol, tu in tam tudi za pšenico.

Od teh 4 do 5 oralov njiv pridelajo, če odbijemo semensko žito in zelenjavo, potrebno za gospodinjstvo, krmo za živino in lan, največ 24 mernikov žita. Vinograd daje povprečno 2 četrтинjaka (štarina) vina.

Majhno količino pridobljenega sadja porabijo večinoma doma; le redko ostane kaj za prodajo.

Deželnoknežje dajatve in davki znašajo pri takem posestvu približno 35 goldinarjev.

Zemljiške dajatve so:

Gorščina in vinska desetina 2 do 3 avstrijska vedra;

tlaka in rabotnina 15 do 18 goldinarjev.

Naturalna rabota, ker se ta nikjer ne izterja samo v naravi, 20 do 30 dni.

Snopovina od pšenice, rži, ječmena in ovsu.

Župniku in cerkovniku za bero približno $1\frac{1}{4}$ mernika žita, nekaj svinjine in lanu. Poleg tega obstaja še prostovoljna bera vina in žita za duhovščino in učitelje. Pri vinski zbirki zemljak ne pride pod 10 do 15 bokalov vina. Razen tega mora opravljati še cestno tlako in tlako za javna poslopja ter prispevati še posebej h kritju okrajnih izdatkov.

Jasno je, da pri takih razmerah ne ostane nič žita za prodajo. Vse prej naštete davke in dajatve, obresti od posojila, stroške za obdelovanje vinogradov, plačilo potrebnih dni pri ostalem gospodarstvu, izdatke za sol, za nabavo in popravilo hišnega in gospodarskega orodja, za obleko in plačo poslov mora kriti donos prodanega vina, medtem ko živinoreja, maloštevilna sadna drevesa in gozdovi dajejo letno le malo produktov za prodaj.

Tak kmet ima tedaj letno približno $1\frac{1}{2}$ štarina vina na prodaj in zanj dobi s sodom vred 100 do 150 goldinarjev; od tega pa mu nič ne ostane za odplačilo dolgov. Če hoče plačati dolgove, pa se lahko na svojem posestvu obdrži samo, če dobi pri ustrežljivem namoštniku zopet denar na posodo.

Vsakdanja izkušnja potrjuje te razmere tukajšnjih kmečkih gospodarjev. Samo oni redki kmetje in gorniki se lahko znebijo dolgov, ki po naključju podedujejo ali priženijo denar ali dobijo toliko nezadolženih vinogradov, da lahko zaradi večjih vinskih pridelkov sčasoma odplačajo dolgove.

Samo po sebi se razume, da so v Halozah tudi nekatera večja in boljša pa tudi mnoga manjša in slabša gospodarstva in zato obstajajo premožnejši pa tudi še revnejši kmetje, kakor so ti, katerih gospodarstva sem pravkar opisal. Ne glede na to daje ta opis na splošno verno sliko gospodarskih razmer haloških rustikalnih kmetov; redke izjeme namreč, ki jih je povsod, ne morejo v glavnem ničesar spremeniti. Želel bi s tem popraviti zmotno mnenje, ki ga maloštevilni premožni kmetje iz zelo revne pokrajine vzbujajo pri mestnih prebivalcih« (10, 169—172).

OBDOBJE MED LETI 1824—1935 OBDOBJE PROPADANJA DOMAČIH GOSPODARSTEV

POSESTNO SOCIALNE RAZMERE

Vinorodne Haloze obsegajo 49 katastrskih občin, ki so merile leta 1824 14.035 ha.* Žgeč je leta 1935 dobil površino 13.994 ha, medtem ko je pokazal izračun za leto 1963 površino 13.996 ha. Razlika med stanjem leta 1824 in 1935 izvira nedvomno iz bolj ali manj točnega preračunavanja, do razlike med starim in sedanjim stanjem pa je prišlo, ker so pri katastrski občini Dolane zmanjšali površino vode (Drava) za 35 ha.

Največja katastrska občina je Gruškovje, ki meri 1074 ha, najmanjša pa katastrska občina Meje, ki meri le 63 ha. Povprečna velikost katastrskih občin je 286 ha, kar je sorazmerno malo. Devetnajst katastrskih občin meri pod 200 ha. Nedvomno je takšni razdelitvi botroval razdrapan teren. Od leta 1824 do danes je doživelo večje spremembe pet katastrskih občin. Pri Dolanah so odmerili del toka Drave. Katastrski občini Belski vrh so med obema vojnama zaradi ureditve mej med političnima občinama Zarč in Sv. Barbara odvzeli 55 ha in jih dodelili katastrski občini Veliki vrh. Istočasno so iz istega razloga zmanjšali za 80 ha katastrsko občino Veliki Okič in povečali katastrsko občino Mali Okič.

Zemljiške kategorije

Posamezne zemljiške kategorije so leta 1824 obsegale te površine: (Tab. 17)

Iz preglednice je razvidno, da je zavzemal največje površine gozd, saj je obsegal 5313 ha ali 37,9% celotne površine oziroma 38,9% produktivnih

* Podatek je rezultat določenih korektur, ki smo jih morali izvršiti, ker smo ugotovili, da se zbirniki po k. o. ne ujemajo s seštevki posameznih parcel. Razlike so pri posameznih katastrskih občinah znašale tudi po več ha. Vsi podatki za oceno razmer leta 1824 so izračunani in preračunani iz franciscejskega katastrskega elaborata, ki je v državnem arhivu SR Slovenije v Ljubljani.

Tabela 17
Zemljiške kategorije leta 1824

Zemljiške kategorije	ha	% v odnosu do			
		celotne površine	produkt. površine	kmetijske površine	obdelov. površine
Njiva in vrt	2.698	19,2	20,1	33,3	61,4
Travnik	1.452	10,4	10,8	17,9	—
Sadovnjak	96	0,7	0,8	1,3	2,2
Vinograd	1.599	11,4	11,8	19,7	36,4
Pašnik	2.258	16,0	16,9	27,8	—
Gozd	5.313	37,9	39,6	—	—
Neproductivne površine (voda, pota, nerodov., stavb.)	619	4,4	—	—	—
Skupaj	14,035	100	100	100	100

površin. Od 49 katastrskih občin je gozd po površini na prvem mestu v 35, na drugem mestu v 11, na tretjem mestu v 2 in na četrtem mestu v eni katastrski občini. Gozd je obsegal nad 50% vseh površin v šestih katastrskih občinah, blizu 50% površin pa v sedmih katastrskih občinah. Največ ga je bilo v katastrski občini Strajna, kjer je pokrival 60% vseh površin, najmanj pa ga je bilo v katastrski občini Skorišnjak, kjer je zavzemal komaj 15,6%. Z gozdovi so bili bogatejši zahodni in predvsem višji jugozahodni predeli.

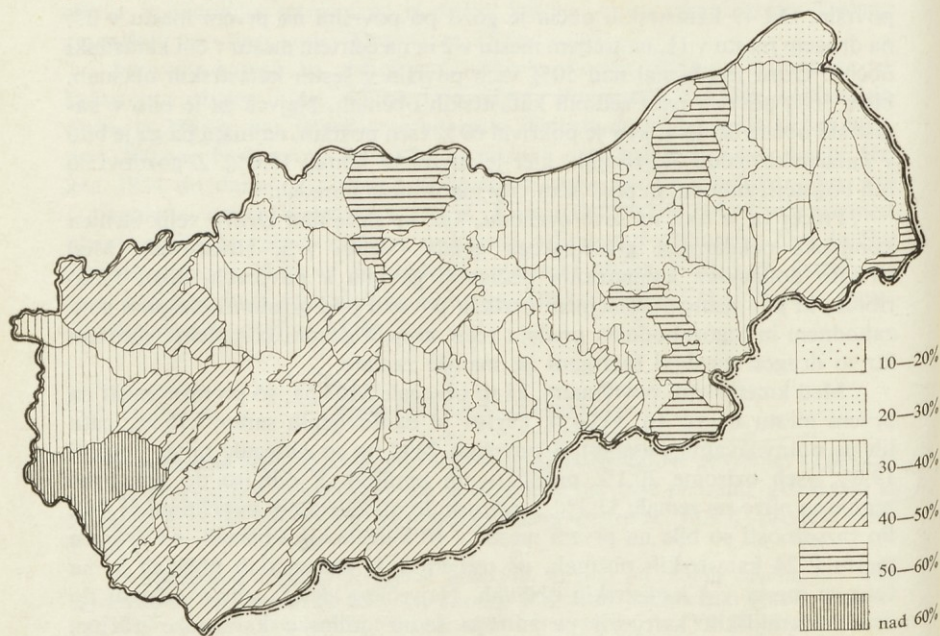
Precej ga je tudi na severovzhodu, kjer se vleče nad Dravo velik strnjen kompleks nekdanjega graščinskega gozda (Veliki vrh, Hrastovec). Med izrazito dolinskimi katastrskimi občinami ga ima v povprečju dosti Medribnik, ki je v južnem obmejnem predelu povsem pod gozdom. Nasploh so v zahodnem in jugozahodnem predelu večji strnjeni gozdni kompleksi, medtem ko so drugod gozdovi raztrgani na manjše zaplate.

Med kmetijskimi površinami, ki so obsegale 8103 ha, so po obsežnosti na prvem mestu njive in vrtovi. (Vrtov je ugotovljenih samo 7,75 ha, zato jih ne obravnavamo posebej). S površino 2698 ha so obsegale njive z vrtovi 19,2% vseh oziroma 20,1% produktivnih zemljišč. V odnosu do kmetijske zemlje so njive zavzemale 33,3%, v odnosu do obdelovalnih površin pa 61,4%. Po razsežnosti so bile na prvem mestu v 10 katastrskih občinah, na drugem mestu v 24 katastrskih občinah, na tretjem v 11 katastrskih občinah in na četrtem mestu v 4 katastrskih občinah. Največjega deleža njiv v odnosu do ostalih zemljiških kategorij pa nimajo samo dolinske katastrske občine, temveč tudi nekatere višinske, kot npr. Goričak, Pestike, Paradiž. Nad 30% njivskih površin imajo še katastrske občine Dravci, Zavrč, Pristava in Pestike,

sledijo pa Dolane in Cirkulane. V Majskem vrhu so obsegale njive komaj 7,2%, le nekaj nad 10% pa v Stanošini, Sedlašku in Trdobojcih. V vseh primerih, kjer prednjačijo njive, so gozdovi na drugem mestu, le v Dolanah je pred gozdom še travnik. Praviloma je manj njiv tam, kjer je več gozda, in obratno. Izjemi sta Vareja in Zavrč, ki pa skoraj nimata vinogradov.

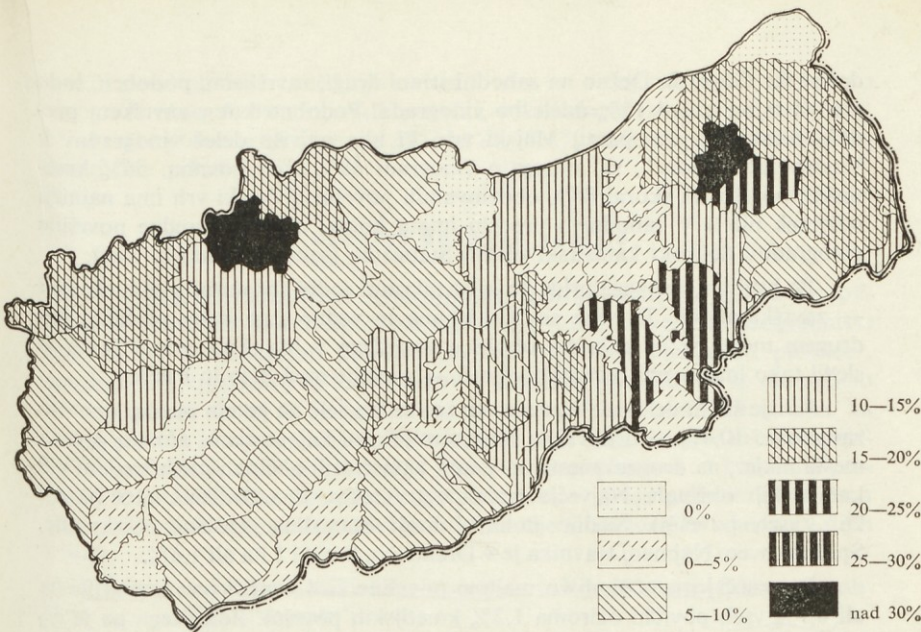
Na drugem mestu so z 2258 ha pašniki. Prevladujejo v dveh katastrskih občinah, na drugem mestu so v 8 katastrskih občinah in na tretjem mestu v 15 katastrskih občinah. S 44,7% vseh površin prednjači pašnik v Malem Okiču, sledijo pa z 41% Skorišnjak, katastrska občina, kjer smo ugotovili najmanj gozda. Najmanj je pašnikov v Dolanah; samo 2,7%. Sorazmerno majhne površine so tudi na Mejah, v Velikem in Belskem vrhu ter Gorci. Povsod pod 10%.

Vinograd zavzema s 1599 ha in 11,4% vseh površin četrto oziroma z 19,7% tretje mesto med kmetijskimi površinami. V odnosu do obdelovalnih površin pa obsega 36,4%. Po svojem mestu v gospodarstvu Haloz je kljub sorazmerno skromnemu obsegu vinograd najpomembnejši. Po odnosu do vseh površin je prvi v 2 katastrskih občinah, drugi v 3, tretji v 12, četrti in peti pa v 16 katastrskih občinah.

DELEŽ GOZDA V ODNOSU DO VSEH POVRŠIN PO KATASTRSKIH OBČINAH LETA 1824

Seznam k. o. glej pri sliki na strani 13

DELEŽ VIENOGRADA V ODNOSU DO VSEH POVRŠIN PO KATASTRSKIH OBČINAH LETA 1824

Seznam k. o. glej pri sliki na strani 13

Vinograd je najmočnejše zastopan v celotnem severovzhodnem delu (završki okoliš), ki obsega 13 katastrskih občin in ga dolini Bele in Belice ostro ločita od drugih vinogradniško razvitejših krajev osrednjega dela. V tem predelu je z vinsko trto zasajenih okrog 20% vseh površin in okrog 45% vseh obdelovalnih površin. Izjemo dela katastrska občina Zavrč, kjer je le 1,5 ha vinograda. Najbolj vinogradniška je katastrska občina Belski vrh, saj so tu vinogradi daleč na prvem mestu — z 71 ha zavzemajo 37% vseh površin, 54% vseh kmetijskih površin in 71% obdelovalnih površin. Boljši odnos ima samo še Majski vrh. Kot drugo dokaj intenzivno vinogradniško področje se nam kaže gričevje med dolinama Bele in Psičine, kjer obsegajo vinogradi v povprečju okrog 15% vseh površin. Izstopa katastrska občina Paradiž z 21%.

Kot tretji, v celoti vinogradniško najmanj intenziven predel, se nam kaže najobsežnejši predel gričevja med dolinama Psičine in Rogatnice. Tu dosega Vinorodne Haloze v južnih predelih svoje najvišje vrhove, ki se dvigajo celo nad 500 m. Povprečen delež vinograda v odnosu do vseh površin znaša nekaj pod 10%. Kot otok izstopajo Trdobjenci, kjer zavzemajo vinogradi 20% vseh površin. Poseben rajon pa pomenijo severovzhodni predeli nad Dravinjo, kjer tvorijo Dravinjski in Majski vrh ter Podlehnik na vzhodni strani Rogatniške

doline ter Gorca in Dežno na zahodni strani drugi, završkemu podoben, toda manjši rajon z nad 15% udeležbo vinograda. Podobno kot v završkem predelu Belski vrh izstopa tu Majski vrh, ki ima najvišji delež vinogradov v Vinorodnih Halozah, saj obsegajo vinogradi 38% vseh površin, 56% kmetijskih površin in skoraj 84% obdelovalnih površin. (Majski vrh ima najnižji odstotek njiv!) V zahodnem predelu imata komaj omembe vredne površine vinogradov dolinski katastrski občini Stanošina (samo 0,39 ha) in Zakl.

Po kvaliteti vinskega pridelka je po takratni sodbi absolutno vodil vzhodni — završki okoliš. Ta vina so bila iskana in vedno tudi bolje plačana. Na drugem mestu je bil zahodni okoliš s središčem v Majskem vrhu. Temu je sledil tako imenovani barbarski okoliš — ozemlje med Belo in Psičino.

Ker je širših delov dolin malo, so travniki šele na petem mestu, stem ko zavzemajo 10,4% vseh površin. Med zemljiškimi kategorijami nimajo prvega mesta nikjer, na drugem mestu so v treh katastrskih občinah in na tretjem v 9 katastrskih občinah. Največje površine travnikov ima Sedlašek (161 ha ali 26% vseh površin). Sledijo dolinski kraji Stanošina, Dolane, Cirkulane, Sp. Leskovec. Najmanj travnika je v Drenovcu, komaj 1 ha ali 1,4%.

Presenečajo nerazumljivo majhne površine sadovnjakov: komaj 96 ha ali 0,7% vseh površin oziroma 1,2% kmetijskih površin. Poleg tega pa je $\frac{2}{3}$ teh sadovnjakov registriranih v Gorci (35 ha) in Podlehniku (28 ha). V 24 katastrskih občinah sadovnjak sploh ni zabeležen. Tako je npr. na celem območju današnjega krajevnega urada Zavrč registriranih le 0,44 ha sadovnjaka. Nedvomno, da to ni stvar prikaz dejanskega stanja, čeprav nam vsi opazovalci Haloz iz začetka preteklega stoletja poročajo, da je sadjarstvo slabo razvito. Pravih urejenih sadovnjakov res ni bilo oziroma so obsegali le manjše površine. Večje površine sadovnjaka v Podlehniku je pripisati posestvu Graške »Šparkase«, v Gorci pa samostanu in meščanom, deloma pa tudi popisovalcu, saj je ugotovljenih nekaj desetini manjših sadovnjakov (3 od 10 a). Kmečki sadovnjaki so verjetno zajeti pod pašnikom, kajti okrog doma so imeli nasade sliv in drugega drevja. Za to sadno drevje okrog hiše se je še do danes ohranil naziv »slivjak«, v vinogradu pa so sadili breskve.

Pota, vode in močvirja so obsegala 481 ha ali 3,4% vseh površin. Nerodoviten svet je zavzemal samo 62 ha ali 0,4% vseh površin in je skoraj v celoti v katastrskih občinah Velika Varnica (35 ha) in Gradišča (24 ha). V Veliki Varnici so to bili manjši kompleksi plazovitih strmin, v Gradiščah pa že omenjeni strmi breg slutene tektonske prelomnice, ki ga podjeda Drava. Stavbišča so obsegala 76 ha ali 0,5% vseh površin. Sorazmerno majhne površine kažejo, da so domovi in druge zgradbe v Halozah majhne.

Iz pregleda je nadalje razvidno, da so obsegale kmetijske površine 8103 ha ali 57,7% vseh oziroma 60,4% produktivnih površin. Obdelovalne površine so obsegale 4393 ha ali 31,3% vseh površin oziroma 53% vseh kme-

tijskih površin. Odnos med njivami in vrtovi ter vinogradi je bil tak, da so vinogradi obsegali 59% njivskih površin, v vzhodnem predelu pa celo 63%. Travnate površine so obsegale 3807 ha ali 27,1% vseh površin oziroma 47% kmetijskih površin.

Lastniki haloške zemlje

V uvodu in v poglavju o zgodovinskem razvoju pokrajine je bilo ugotovljeno, da je razvita in dobičkanosna trgovina z vinom ustvarjala vinogradniški proizvodnji konjunkturen položaj. Od tod tudi želja meščanov, plemičev, samostanov, korporacij in tudi kmetov v nižinskih predelih, da se dokopljejo do vinograda, da bi iz izkupička od prodanega vina pokrivali izdatke za druge potrebe in razne dajatve. Ta težnja, ki sega daleč nazaj v začetke utrjevanja fevdalnega reda pri nas, se je s krepitvijo meščanstva in končno s prevlado kapitalističnega liberalnega gospodarstva v drugi polovici preteklega stoletja samo še stopnjevala. Del haloške zemlje je bil torej že zdavnaj v tujih rokah.

Iz franciscejskega katastrskega elaborata iz leta 1824 smo lahko podrobneje ugotovili tole stanje:

Tabela 18
Lastništvo nad vsemi površinami leta 1824

Leto		D*	H	D + H	P	M	P + M	Sk
1824	ha	—	—	11.502	739	1.315	2.054	13.556
	%	—	—	84,8	5,4	9,8	15,2	100

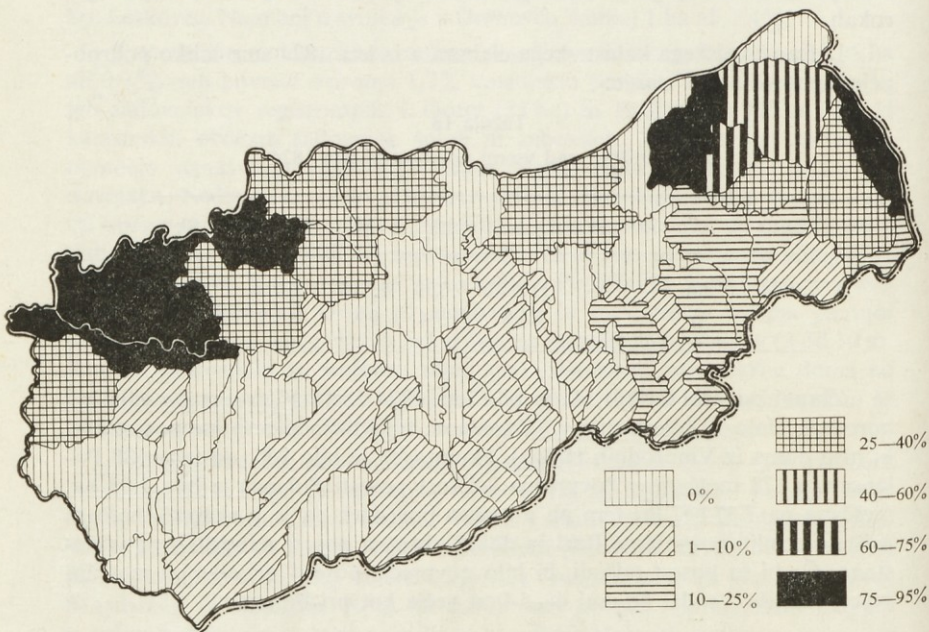
Zbrani podatki kažejo, da je bilo leta 1824 že 15,2% vsega ozemlja Vinorodnih Haloz v rokah tujcev. (Z imenom tujci označujemo vse posestnike, ki niso doma iz Vinorodnih Haloz). Skupno jih je bilo 866, od tega 688 Polancev in 178 meščanov. Povprečna velikost posesti Polanca je bila 1,08 ha, meščana pa 7,37 ha. Pri tem pa moramo povedati, da je k skupini meščani prišteta zemlja gosposčine Borl in dokaj obsežna posest minoritskega samostana. Če bi to posest odšteli, bi bilo povprečje posesti pri skupini meščani precej manjše, vendar še vsaj 4—5-krat večje kot pri Polancih.

* Pri vseh tabelah bomo uporabljali te kratice: D — domačin, kmet doma iz tiste katastrske občine; H — Haložan, kmet iz sosedne haloške katastrske občine; P — Polanec, kmet s Ptujkega ali Dravskega polja; M — meščani, to so meščani in drugi nekmetje ter zaradi poenostavitve tudi redki hrvaški kmetje.

Tabela 19
Lastništvo nad vinogradi leta 1824

Leto		D	H	D + H	P	M	P + M	Sk
1824	ha	—	—	1.090	230	279	509	1.599
	%	—	—	68,7	14,4	16,9	31,3	100

Podatki iz TABELE 19 potrjujejo prejšnje naše in Ambroschitscheve ugotovitve, da so imeli tujci že leta 1824 v Vinorodnih Halozah skoraj tretjino vseh vinogradov. Razlika med skupno površino vinogradov Polancev in meščanov je sorazmerno majhna, velika pa v povprečni velikosti vinograda; ta je bila pri Polancih 0,33 ha, pri meščanih pa 1,57 ha. Meščanski vinogradi so bili torej skoraj 5-krat večji.

NEHALOŽANI (POLANCI IN MEŠČANI) SO IMELI LETA 1824 V POSESTI 31,3% VSEH VI-
NOGRADNIŠKIH POVRŠIN. V POSAMEZNIH OKOLIŠIH IN KATASTRSKIH OBČINAH
JE BIL NJHOV DELEŽ RAZLIČEN

Seznam k. o. glej pri sliki na strani 13

Iz prejšnje slike je vidno, da tujci leta 1824 še niso imeli posesti v vseh krajih. Ni jih še bilo v desetih katastrskih občinah. Polanci niso imeli posesti v 23 katastrskih občinah, torej skoraj v polovici. Največ jih je bilo v završkem okolišu (blizu 300), najmanj pa v leskovškem. Njihova posest je bila močno zgoščena v Ptujskemu polju najbližjih gričevnatih katastrskih občinah, medtem ko v oddaljenih, ob hrvaški meji ležečih predelih, niso imeli zemlje. To so bila izključno vinogradniška posestva; Polanci so bili sogorniki. Kot smo že omenili, smo listinsko ugotovili začetke te polanske vinogradniške posesti že v 15. in 16. stoletju. Gotovo pa je že starejša. Meščani niso imeli zemlje v 15. katastrskih občinah. Tudi teh je bilo največ v završkem predelu.

V podrobnem pa lahko razberemo razporeditev tuje posesti in njen delež do vseh vinogradniških površin v posamezni katastrski občini iz pregledne TABELA 38a, ki nam kaže razvoj v 140 letih. (Stran 180.)

Praviloma je torej bil delež tujcev večji v tistih katastrskih občinah oziroma celih okoliših, ki so bili zaradi odličnih mikroklimatskih in pedoloških razmer znani kot prvovrstni vinogradniški okoliši; to sta predvsem završki in podlehniški okoliš. V teh predelih je tudi odstotek vinogradov v odnosu do kmetijskih in obdelovalnih površin največji. To pa so tudi predeli, ki so bili ptujskim meščanom in Polancem najbližji, in ker so jih zadnji praviloma sami obdelovali, tudi najbolj pri roki. V obmejnih katastrskih občinah so imeli nekaj manjših vinogradov tudi kmetje iz sosednih hrvaških naselij. Kvaliteta vinogradniških površin in bližina sta bila torej osnovna faktorja, ki sta odločujoče vplivala na število in delež tujcev pri lastništvu nad vsemi površinami in še prav posebej nad vinogradi, saj so bili slednji tudi osnovni dejavnik, ki je tujce vabil v Haloze. Zemljiški gospod je te vinogradniške površine dodelil ali prodal meščanom, plemičem, samostanom, župnijam ter svojim in drugim gosposčinam podložnim kmetom, sam živo zainteresiran, da dobi v obliki gornine čimveč dobrega in na vinskem trgu iskanega haloškega vina.

Velikost posesti domačinov in tujcev

Rezultati štetja iz leta 1754, prvi opisi Haloz iz začetka preteklega stoletja in še posebej Ambroschitscheva študija nam omogočajo splošno ugotovitev, da so imeli haloški kmetje povprečno majhna posestva, da je bilo velikih kmetij malo, četrtkmetov in kočarjev pa dosti. Dalje zvemo od Ambroschitscha, da so imeli Polanci in kmetje iz sosednih hrvaških vasi majhna vinogradniška posestva, meščani, korporacije in samostani pa praviloma velika posestva z močnim deležem vinogradov.

Da bi ugotovili povprečno velikost celotne posesti in vinogradov raznih kategorij lastnikov, smo izbrali 10 tipičnih katastrskih občin.

Tabela 20

Največja in najmanjša velikost posestva domačinov in tujcev v hektarjih v letu 1824
(deset izbranih katastrskih občin)

Katastrska občina	D		P		M	
	naj- manjše	naj- večje	naj- manjše	naj- večje	naj- manjše	naj- večje
Belski vrh	0,40	15,35	0,01	2,48	0,40	3,52
Dežno	0,31	25,05	0,13	3,84	0,26	29,89
Dolane	2,74	19,72	—	—	—	56,87
Gorca	0,29	22,54	0,10	10,22	0,37	64,29
Goričak	0,83	13,41	0,84	1,61	0,02	15,85
Gruškovje	0,01	28,81	0,47	9,51	2,74	54,49
Majski vrh	0,31	4,77	0,20	6,63	0,38	27,80
Paradiž	0,16	12,80	0,11	3,76	0,06	6,17
Turški vrh	0,27	27,14	0,31	5,41	0,14	25,38
Velika Varnica	0,50	47,52	—	—	0,24	6,71

Na TABELI 20 padajo nedvomno najbolj v oči neverjetno majhna posestva, ki merijo komaj 0,01 ha ali le nekaj več. Tako je v Gruškovju, Paradižu, Belskem vrhu in Goričaku. V Belskem vrhu ima Š. K. iz Gajevc 1,4 a travnika (pos. list. št. 100), v Goričaku kmet iz sosedne hrvaške Dubrave 2 a travnika. Posesti pod 0,10 ha je sorazmerno precej, predvsem pri Polancih.

Pri meščanih so najmanjša posestva v večini primerov last kmetov iz hrvaških vasi.

Največji haloški kmet je bil doma iz Velike Varnice. Imel je 47,52 ha zemlje, od tega 43 ha gozda. Sicer pa je bilo malo kmetov, ki bi imeli več kot 20 ha zemlje. V polovici navedenih naselij ni bilo nobenega, medtem ko v treh naseljih največji ni imel niti 15 ha. Če se spomnimo podatkov iz prejšnjega poglavja, potem nam je razumljivo, da je imel v Majskem vrhu največji kmet domačin samo 4,77 ha posestva. Polanci so le izjemoma imeli večja posestva in tudi v teh primerih je šlo pretežno za večje gozdne površine. Pri polovici navedenih katastrskih občin največje posestvo ni doseglo 5 ha. Pri skupini meščani pripadajo največje površine gosposčinam Borl, Turnišče in Zavrč ter minoritskemu samostanu. V večini primerov gre za gozdne komplekse.

Če izvizamemo pri domačinih dva ekstrema — Majski vrh in Dolane, potem se giblje povprečje med okrog 3—6 ha ali povprečno 4,5 ha, kar ni daleč od v tabeli pokazanega splošnega povprečja. Izredno nizko povprečje posesti v Majskem vrhu lahko imamo kot izjemo, saj bi podobno stanje našli samo še v katastrski občini Veliki vrh. Visoko povprečje v Dolanah pa ni tako

Tabela 21

Povprečna velikost posestva domačinov in tujcev v hektarjih — leta 1824
(deset izbranih katastrskih občin)

Katastrska občina	D	P	M
Belski vrh	3,27	0,74	1,65
Dežno	6,27	1,04	3,90
Dolane	10,04	—	56,87*
Gorca	5,04	1,25	5,82
Goričak	4,38	1,30	3,94
Gruškovje	4,12	3,63	20,16
Majski vrh	1,43	1,29	9,01
Paradiž	2,84	0,93	1,69
Turški vrh	4,91	1,19	5,29
Velika Varnica	3,77	—	2,72
Skupaj	4,60	1,42	6,02

osamljeno, saj bi nekaj podobnega našli tudi v Cirkulanah, Medribniku, Dravcih in Spodnjem Leskovcu.

Ker pa so povprečki v TABELI 21 izračunani za domačine na osnovi podatkov za posest v domači katastrski občini, je dobljeni povpreček nujno potrebno korigirati navzgor. Iz podrobnega preračunavanja podatkov za navedenih deset katastrskih občin je ugotovljeno, da je imelo približno 15% kmetov nekaj posesti tudi v eni od sosednjih katastrskih občin. Podobno je ugotovil tudi Ambroschitsch (10, 153). Povprečna velikost teh posestev je znašala blizu 2 ha. Če v enakem odnosu, kot imajo kmetje posest izven domače katastrske občine, to prištejemo k splošnemu povprečku, potem dobimo, da je merilo povprečno posestvo domačina okrog 5 ha.

Povprečna velikost posesti Polancev se je gibala med 0,74 ha — 3,63 ha ali skupno povprečje 1,42 ha. Povprečje v Gruškovju moramo oceniti kot izjemno, ker takšnega ne najdemo nikjer več. V Gruškovju je imelo posest 8 Polancev v izmeri 29 ha, med njimi največji 9,51 ha. Večina površine je bil gozd in le eden je imel tudi vinograd. Dobljeno povprečje 1,42 ha je zato nekoliko previsoko in bi bilo bliže resnici okrog 1,10 ha.

Za meščane je s tem, da nismo upoštevali posesti gospostva Borl, povprečje je realno. Če bi v tej skupini posebej obravnavali meščane in cerkveno posest

* To je strnjena posest gosposčine Borl, ki je imela svoj sedež — grad v Dolanah. Pri izračunu povprečne velikosti posesti skupine »meščani« teh površin nismo upoštevali, ker bi nam bila s tem realna slika pokvarjena.

ter posebej posest hrvaških kmetov, potem bi se povpreček pri meščanih dvignil; pri hrvaških kmetih pa bi znašal okrog 1 ha.

Navedeni podatki potrjujejo v osnovi pravilnost v uvodu postavljene trditve, ki jo bo TABELA 22 še podkrepila.

Tabela 22

Število domačih posestnikov po socialno posestnih kategorijah leta 1824
(deset izbranih katastrskih občin)

Katastrska občina		0—0,5	0,5—1	1—2	2—3	3—5	5—8	8—10	nad 10	Sk.
Belski vrh	štrev.	3	2	4	5	1	2	1	1	19
	%	15	10	20	25	5	10	5	5	100
Dežno	štrev.	2	1	1	1	5	1	3	5	19
	%	10	5	5	5	27	5	16	27	100
Dolane	štrev.	—	—	—	1	—	4	2	7	14
	%	—	—	—	7	—	29	14	50	100
Gorca	štrev.	5	6	4	5	2	8	—	4	34
	%	15	18	12	15	6	23	—	12	100
Goričak	štrev.	—	2	4	1	3	3	—	2	15
	%	—	13	27	7	20	20	—	13	100
Gruškovje	štrev.	59	23	24	19	21	24	9	22	201
	%	29	11	12	10	11	12	4	11	100
Majski vrh	štrev.	2	4	—	—	2	—	—	—	8
	%	25	50	—	—	25	—	—	—	100
Paradiž	štrev.	16	18	7	3	3	7	4	3	61
	%	26	30	11	5	5	11	7	5	100
Turški vrh	štrev.	1	4	8	8	10	8	2	6	47
	%	2	9	17	17	21	17	4	13	100
Velika Varnica	štrev.	38	22	17	5	14	11	8	16	131
	%	29	17	13	4	11	8	6	12	100
SKUPAJ	štrev.	129	82	69	48	61	68	29	66	549
	%	23	15	13	9	11	12	5	12	100
		38		33			17		12	

Številčno je najmočnejša kategorija 0—0,5 ha, najšibkejša pa 8—10 ha. Sorazmerno močna je najvišja kategorija, saj je na petem mestu. Če ocenimo kategoriji do 1 ha za kočarje, kategorije od 1—5 ha za male kmete, kategoriji

od 5—10 ha za srednje kmete in kategorijo nad 10 ha za velike kmete, potem nam podatki kažejo, da so številčno prevladovali kočarji, le nekoliko za njimi so mali kmetje, tem pa sledijo s polovico manjšim številom srednji. Razlika med številom srednjih in velikih kmetov ni posebno velika. Posestev do velikosti 5 ha je bilo 71%. Trditev, da je v Halozah že leta 1924 prevladovala majhna posest, je torej povsem dokazana.

Najboljšo posestno strukturo so imele Dolane, sledita Dežno in Turški vrh. Najslabšo pa je imel Majski vrh, kjer največji kmet ni dosegel 5 ha.

Tabela 23

Največja in najmanjša velikost vinogradov domačinov in tujcev v hektarjih — leta 1824
(deset izbranih katastrskih občin)

Katastrska občina	D		P		M	
	naj-manjši	naj-večji	naj-manjši	naj-večji	naj-manjši	naj-večji
Belski vrh	0,13	1,28	0,07	1,25	0,08	2,40
Dežno	0,14	0,80	0,05	0,67	0,17	11,40
Dolane	0,13	0,93	—	—	—	—
Gorca	0,04	2,55	0,12	4,59	0,29	5,69
Goričak	0,22	1,08	0,26	0,52	0,24	6,11
Gruškovje	0,01	3,28	0,47	0,47	0,59	2,15
Majski vrh	0,18	2,33	0,05	0,05	2,88	11,90
Paradiž	0,05	1,37	0,11	1,11	0,06	1,77
Turški vrh	0,13	1,46	0,18	1,70	0,11	5,10
Velika Varnica	0,02	1,73	—	—	0,24	1,89

Iz TABELE 23 lahko razberemo, da so imeli domačini in Polanci ponekod tudi zelo majhne vinograde, komaj po nekaj arov, večjih vinogradov pa so imeli prvi in drugi sorazmerno malo. Bistveno večje vinograde so imeli meščani. Najmanjši vinogradi pripadajo praviloma hrvaškim kmetom. Povprečje najmanjšega in največjega vinograda je pri meščanih trikrat večje kot pri domačinih. V vseh katastrskih občinah, kjer so bili veliki vinogradi, so to vinogradi meščanov in samostanov.

Povprečna velikost domačinskih vinogradov je z izjemo v Dežnem bila dokaj enotna. Razlika med najmanjšim in največjim povprečjem je 0,23 ha. Povprečen vinograd haloškega domačina je torej meril nad 0,50 ha, kar niti ni malo. Podroben prikaz pa nam bo pokazal, da je bilo precej kočarjev, ki vinograda sploh niso imeli ali pa le majhnega. Ambroschitsch je ugotovil, da je bilo vsaj $\frac{1}{6}$ vinogradov, ki so jih imeli domačini, zunaj matičnega posestva, na vinski gorici, kjer so bili ti kmetje sogorniki. Takšni vinogradi so

Tabela 24

Povprečna velikost vinogradov domačinov in tujcev v hektarjih — leta 1824
(deset izbranih katastrskih občin)

Katastrska občina	D	H	P	M
Belski vrh	0,57*	0,76	0,35	0,88
Dežno	0,37	0,32	0,32	2,06
Dolane	0,52	0,07	—	—
Gorca	0,47	0,46	0,52	1,96
Goričak	0,44	0,30	0,39	1,53
Gruškovje	0,50	0,50	0,32	1,37
Majski vrh	0,59	0,26	0,44	4,17
Paradiž	0,54	0,32	0,33	0,53
Turški vrh	0,60	0,67	0,52	1,46
Velika Varnica	0,46	0,24	—	0,72
Skupaj	0,50	0,33	0,39	1,63

bili praviloma majhni in običajno v sosedni katastrski občini (10, 153). TABELA 24 nam to njegovo navedbo potrjuje. Tudi za našo ugotovitev, da so imeli Polanci majhna posestva in majhne vinograde, nam dajejo v tabeli navedeni podatki potrditev. Končno nam številke kažejo, da so imeli meščani in drugi nekmetje v povprečju več kot 3-krat večje vinograde kot domačini in več kot 4-krat večje kot Polanci.

19% vseh domačinskih gospodarstev ni imelo vinograda. Odstotek je nedvomno visok in ga ocenjujemo kot ne povsem realnega, ker se v vsakem primeru ni dalo ugotoviti, ali mogoče gospodarstvo nima vinograda v sosedni katastrski občini. Z nekaterimi podatki za katastrsko občino Gruškovje pa bomo skušali pokazati, da odstotek vendarle ni daleč od resničnega stanja.

V Gruškovju je bilo 59 gospodarstev, ki so merila pod 0,50 ha. Med njimi je bilo 27 takšnih, ki so merila pod 0,20 ha, in od teh jih 21 ni imelo vinograda. Iz teh in podobnih podatkov za nekatera druga naselja lahko sklepamo, da mnogi kočarji niso imeli vinograda. In kočarjev je bilo leta 1824 že precej. Do podobne ugotovitve je prišel tudi Kolarič v svoji študiji »Haloze«, kjer pravi, da je za domačine najusodnejše to, da nimajo vinogradov (114, 137). Tudi v kategoriji 0,5—1 ha je še precej takšnih, ki niso imeli vinogradov. Zelo redek pa je posestnik brez vinograda v višjih kategorijah. Izjema so do neke mere le dolinski kmetje.

* Pri izračunu povprečnih velikosti so upoštevani samo tisti posestniki, ki so vinograde imeli.

Tabela 25

Domačini in velikost njihovih vinogradov v arih — leta 1824
(deset izbranih katastrskih občin)

Katastrska občina	0	1—20	20—30	30—40	40—50	50—100	Nad 100	Sk.
Belski vrh	1	1	3	3	2	7	2	19
Dežno	5	3	3	4	1	3	—	19
Dolane	5	1	1	2	—	5	—	14
Gorca	10	6	6	6	2	3	1	34
Goričak	2	—	4	2	5	1	1	15
Gruškovje	49	42	26	17	16	34	17	201
Majski vrh	—	1	4	—	1	1	1	8
Paradiž	2	13	6	15	9	12	4	61
Turški vrh	—	2	4	2	9	26	4	47
Velika Varnica	31	25	18	10	10	29	8	131
Skupaj	števil. 105 % 19	49 17	75 14	61 11	55 10	121 22	38 7	549 100

Kar precej — 31% — je bilo majhnih vinogradov, a tudi tistih nad 0,50 ha ni bilo ravno malo — 29%.

Najboljšo strukturo velikosti vinogradov, ki so jih imeli domači kmetje, ima med navedenimi katastrskimi občinami nedvomno Turški vrh. Nihče ni bil brez vinograda, 30 ali 64% pa jih je imelo vinograde večje od 0,50 ha oziroma 83% v velikosti nad 0,40 ha. Ugodno je bilo stanje tudi v Belskem vrhu, Goričaku in Paradižu, zelo slabo pa v Dežnem in na Gorci. V Goričaku so imeli večino vinogradov meščani, v Belskem vrhu pa Polanci. Redki domačini so bili srednji do močni kmetje, ti pa so imeli tudi večje vinograde.

Splošna ocena gospodarskih, socialnih in populacijskih razmer

Vinorodne Haloze so bile leta 1824 povsem kmetijska pokrajina z močno usmeritvijo v vinogradniško proizvodnjo. Čeprav so vinogradi obsegali komaj 12% produktivnih in 19,8% kmetijskih površin, je vinogradništvo dajalo pokrajini značilno zunanjo podobo in ustvarilo posebne gospodarske in socialne razmere. Vinogradništvo je bilo specializirana proizvodna panoga, ki je dajala haloškemu gospodarstvu značaj blagovne proizvodnje. Z vinom, svojim najpomembnejšim proizvodom, so bile Haloze povezane s širokim tržiščem, istočasno pa tudi odvisne od vseh njegovih nihanj in muhavosti.

Poljedelska proizvodnja, ki je imela za osnovo $\frac{1}{3}$ kmetijskih površin, je dajala po Ambroschitschevi oceni komaj 45% potrebnih krušnih žit, čeprav je bila velika večina njivskih površin zasejana z žitaricami. Manjkajoče žito so morali Haložani kupovati za izkupiček od prodanega vina (10, 173).

Travne površine, ki so preraščale skoraj polovico vseh kmetijskih površin, so bile trdna osnova za živinorejo, ki pa je bila po Ambroschitschevi trditvi slabo razvita. Realnost njegove ocene smo preverili s Schmutzovimi podatki o številu velike živine; ti sicer niso povsem točni, a za našo uporabo dovolj primerni, in tako dobili podatek, da je prišlo na 1 ha travnih površin povprečno komaj 0,62 glav velike živine oziroma 0,46 krave (94).

Tabela 26

Travne površine in število velike živine leta 1818—1819
(osem izbranih katastrskih občin)

Katastrska občina	Število domačin. gospod.	Travne površine v ha	Število velike živine*			Sk.
			konji	voli	krave	
Belski vrh	19	32	—	4	17	21
Dolane	14	73	18	21	39	78
Goričak	15	43	4	—	20	24
Sp. Leskovec	14	52	13	16	13	42
Majski vrh	8	48	—	—	34	34
Paradiž	61	57	—	—	35	35
Velika Varnica	131	184	—	4	61	65
Veliki vrh	15	24	—	2	18	20
Skupaj	277	513	35	47	237	319

Na vsako gospodarstvo je prišla povprečno nekaj manj kot ena krava, ker pa so jih imeli nekateri večji kmetje nedvomno tudi več, lahko ugotavljamo, da jih vsi kočarji niso imeli. K tej trditvi navajajo tudi podatki za Paradiž in Veliko Varnico.

Izstopata dve dolinski katastrski občini — Dolane in Sp. Leskovec, kjer je dosti travnikov. V teh dveh katastrskih občinah so imeli tudi več vprežne živine: konje in vole. Dolinski kmetje so jeseni prevažali mošt in pozneje vino do Ptuja pa tudi na Koroško in proti Gradcu. Tudi svinjereja ni mogla biti posebno razvita, saj je bila krmna baza siromašna. Gojili so precej perutnine. Siremašen živinski fond ni mogel dajati tržnih viškov niti zagotoviti potrebnih

* Število živine je prevzeto po Schmutzu.

količin gnoja za vinograde in njive, kar bi neposredno vplivalo na višje hektarske donose.

Tudi gozdovi, ki so poraščali blizu $\frac{2}{5}$ vseh površin, niso dajali kmetom — izvzemši lesa za domačo porabo: drva, gradbeni les, kolje za gorico in les za izdelavo sodov — posebnih dohodkov. Veliki kompleksi lepih gozdov so bili v lasti gosposčin, samostanov, cerkve ter meščanov. Kmečki gozdovi so bili praviloma majhni. Mnogi kočarji gozda sploh niso imeli.

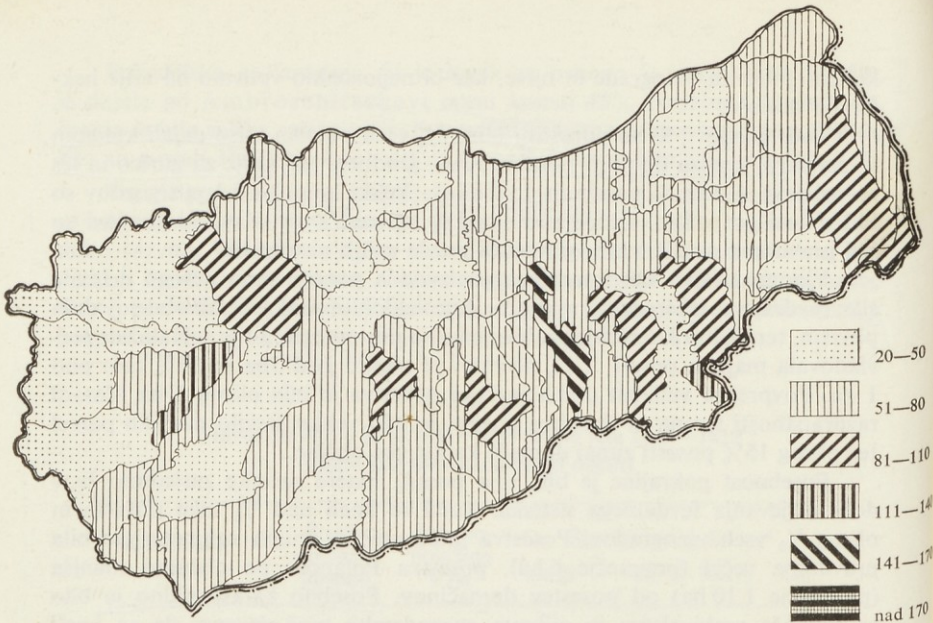
Vinogradništvo kot intenzivna proizvodna panoga terja mnogo delovne sile; razdrapanost terena, ki nikjer ne daje velikih in zaokroženih obdelovalnih površin, ter stalno kopičenje prebivalstva so pripomogli, da je v Haložah prevladovala majhna posest, 71% posestev je merilo pod 5 ha in 38% celo pod 1 ha. Povprečna velikost domačinskega posestva je bila okrog 5 ha. Zaradi razdrapanosti terena in drobitve posesti je bilo veliko število manjših parcel ter okrog 15% posesti zunaj domače katastrske občine.

Posebnost pokrajine je bila tuja posest, katere začetke zasledimo že v dobi utrjevanja fevdalnega sistema. Tuji so imeli nad $\frac{1}{5}$ vseh površin in okrog $\frac{1}{3}$ vseh vinogradov. Posestva meščanov in drugih nekmetov so bila praviloma večja (povprečje 6 ha), posestva Polancev pa občutno manjša (povprečje 1,10 ha) od posestev domačinov. Posebno katastrofalno je bilo za domače prebivalstvo in njihovo gospodarsko moč dejstvo, da so imeli tuji v svojih rokah tako velik delež vinogradov, to je tistih površin, ki so pomenile najpomembnejši vir dohodkov. Velik del dohodka iz haloške vinske proizvodnje je šlo v tuje žepe. Meščan se je ob tem bogatil, Haložan pa je živel skromno in često trpel pomanjkanje.

V tesni povezavi z meščanskimi vinogradi so viničarji, ki so te vinograde obdelovali. Na osnovi podatkov iz TABELE 19 lahko ugotovimo, da so imeli meščani 279 ha vinogradov. Za obdelavo vsakega hektarja so bile potrebne dve do tri delovne moči. Ker so imele viničarske družine povprečno po 3 člane, lahko iz teh navedb sklepamo, da je bilo na območju Vinorodnih Halož leta 1824 okrog 250 viničarskih družin.

Ob prikazanem stanju in dejstvu, da so bile Vinorodne Haloze v času gospodarske krize, ki je zajela v letih 1812—1818 vso državo, še posebej težko prizadete (cena vinu, ki so ga Haložani prodajali, je močno padla, cena žitu, ki so ga Haložani vedno kupovali, pa je večkratno porasla), lahko z vso gotovostjo trdimo, da je večina Haložanov stradala kruha, da so imeli *namoštniki* dosti klientov in tako povsem verjamemo Ambroschitschevi ugotovitvi: »Haložani živijo torej težko življenje, povezano s pomanjkanjem vseh vrst. Težko bi našli pokrajino v naši deželi, kjer živi kmet slabše kot tu in je v stanju prenašati toliko gladu« (10, 173).

Po podatkih iz Schmutzovega zgodovinsko-topografskega leksikona je živel v tem času v 49 katastrskih občinah oziroma v 52 naseljih Vinorodnih Halož 8445 prebivalcev. Aritmetična gostota je torej znašala 60,2. Ker zem-

LETA 1820 JE ŽIVELO V VINORODNIH HALOZAH NA km² POPREČNO 60,2 PREBIVALCA.
GOSTOTA NASELJENOSTI JE BILA PO KATASTRSKIH OBČINAH RAZLIČNA

Seznam k. o. glej pri sliki na strani 13

Ljiške kategorije niso doživljale hitrih sprememb, lahko vzamemo za izračun agrarne in poljedelske gostote podatke iz franciscejskega katastrskega elaborata za leto 1824, še posebej, ker so bile meritve in popis tako izvršene v letih 1820—1824. Ob domnevi, da je bilo 99% prebivalstva kmečkega, je znašala agrarna gostota za celotno ozemlje 100, poljedelska pa 182. Ozemlje je bilo že takrat gosto naseljeno. Visoka poljedelska gostota je neposredna podoba vinogradniške proizvodnje, ki terja zaradi svoje intenzivnosti in izključno ročne obdelave dosti delovnih moči. K temu pa sta prispevala tudi pretežno motična obdelava njiv in drobna posest. Zanimive so ugotovitve podrobne analize gostote po posameznih območjih in naseljih.

Na splošno lahko ugotovimo, da je bila gostota naseljenosti na vsem ozemlju dokaj enakomerna, vendar je opazen vpliv vinogradniške proizvodnje, ki vpliva na zgoščevanje prebivalstva. Tako je npr. v završkem okolišu, ki je znan kot močno vinogradniški, znašala gostota 65 prebivalcev na km², v leskovškem okolišu, ki je vinogradniško manj razvit, pa samo 59. Razlika ni posebno velika, vendar nam kaže, da je že takrat gostota od vzhoda proti zahodu pojemala. Pri tem pa je znašala gostota npr. v Stanošini, kjer ni bilo vinogradov, 73,7 prebivalcev na km², v Majskem vrhu, kjer so zavzemali

vinogradi 38% vseh površin, pa 71,3 in ob podobnem stanju v Belskem vrhu komaj 57,7. Sorazmerno nizko gostoto v zadnjih dveh izrazito vinogradniških naseljih moremo razložiti z dejstvom, da so tu imeli precejšen delež vinogradov Polanci, ki so obdelovali vinograde takrat praviloma sami. V Goričaku, kjer je prevladovala diminikalna in meščanska posest in so obdelovali vinograde deloma s tlako deloma z viničarji, je znašala gostota 71 prebivalcev na km². Zato pa imamo v skoraj čisto haloškem Paradižu, kjer so zavzemali vinogradi 21% vseh površin in je bila razdrobljenost posesti velika, gostoto 85 prebivalcev na km². Najgostejše naseljena pa je bila vinogradniško srednje razvita, a močno razdrobljena Slatina, kjer je znašala gostota 144 prebivalcev na km². Sorazmerno nizka je bila gostota v katastrskih občinah, kjer je bilo malo vinogradov in so bile večje površine travnikov kot npr. v Spodnjem Leskovcu in Medribniku. Tu je gostota znašala 32 oziroma 34,4 prebivalca na km². Tako je bila razlika med najvišjo in najnižjo gostoto na km² 4,5-kratna. Navedeni podatki potrjujejo naše trditve, da je intenzivnost vinogradniške proizvodnje vplivala že takrat na večjo zgostitev prebivalstva, da sta pri tem imeli pomembno vlogo tudi lastništvo nad zemljo in še posebej nad vinogradi ter večja ali manjša posestna razdrobljenost.

Iz šolskih kronik in drugih dokumentov je razvidno, da so bile današnje šole ustanovljene v zadnjih desetletjih 18. stoletja. Po Schmutzovih podatkih so šole imele v začetku preteklega stoletja takšno število učencev: Zavrč — 68, Cirkulane 93, Leskovec 70 in Podlehnik 40. Število je kasneje zelo hitro naraslo, saj navaja Hlubek v svojem delu »Ein treues Bild ...« iz leta 1860 za posamezne šole te podatke: Zavrč — 146, 173, 2 (prva številka pomeni redne učence, druga učence nedeljske šole in tretja število učiteljev); Cirkulane — 240, 156, 2; Leskovec — 254, 146, 1; Podlehnik — 146, 45, 1.

ZEMLJIŠKA ODVEZA IN NADALJNJE PROPADANJE HALOŠKEGA KMETA TER PREHAJANJE HALOŠKE ZEMLJE V TUJE ROKE

Po letih napoleonskih vojn in gospodarske krize je nastopilo obdobje mirnega gospodarskega razvoja, ko se je začela tudi v vojvodini Štajerski hitreje razvijati industrija ter je stekla skozi naše kraje prva železnica. Vse to pa se je dogajalo daleč od Haloza, ki so ostale ob strani in živele naprej svoje vsakdanje patriarhalno življenje. Ptuj — upravno gospodarsko središče, ki je vezal nase Haloze, je izgubil tekmo z Mariborom in je ostal še naprej v nasprotju z

Mariborom, ki se je začel gospodarsko hitreje razvijati, samo agrarno tržno in obrtno središče.

Kljub splošnemu gospodarskemu napredku v deželi pa se je stanje v Halozah le počasi izboljševalo. Cena vinu, ki se je takoj po letih najhujše krize nekoliko dvignila, se je kasneje ustalila, medtem ko so cene žitaricam narasle za več kot enkrat. Tako je bila npr. leta 1826 cena pšenici 98 kr, vinu pa 14, leta 1830 pšenici 204 kr, vinu še vedno 14 kr in leta 1845 pšenici 193 kr, vinu pa 16 kr (87, 328).

Namoštniki so dvigovali obresti za posojeni denar in tudi sicer postavljali vedno težje pogoje. Tako ugotavlja Mally, da se kljub mirnim letom blagostanje ljudi v Halozah ni dvignilo (96, 58).

Nekoč zelo cenjeno haloško vino, ki je bilo osnova ptujski vinski trgovini od nastarejših časov, je začelo izgubljati veljavo. Fiziokratizem, ki ni kazal za vinogradništvo nikakršnega smisla (128), se je počasi preživel in tako je »Štajerska kmetijska družba« začela široko akcijo za izboljšanje vinogradništva. Premožni meščani in drugi nekmečki lastniki so začeli obnavljati vinograde in pri tem sadili namesto starih domačih sort (belina, lipušina itd.) nove kvalitetnejše sorte, uvožene iz Francije in Porenja (rizling, traminec, silvanec idr.). Zadolženi haloški kmet ni imel sredstev za rigolanje in nakup novih sadik. Hektarski donos je bil v starih in slabo gnojenih vinograidih vedno nižji.

Zemljiška odveza je prinesla sicer tudi haloškemu kmetu osebno svobodo, toda stare naturalne dajatve so nadomestile nove denarne, ki so bile za kmeta težje plačljive. K temu ga je tlačilo še odplačevanje osvobojene zemlje. Haložani so bili še bolj odvisni od milosti namoštnikov, ki so njihovo stisko izkoriščali in dvigali obrestno mero za posojeni denar tudi na 30–40%. Ko so se tem težavam pridružile še tri zaporedne slabe letine, je to sprožilo plaz. Prodajati so začeli zemljo, vinograde, travnike, gozdove; na boben so šla posestva in bivši lastniki so ostali v lastni hiši viničarji. Glavni kupci so bili ptujski in graški meščani nemške narodnosti ter graška »Šparkasa«. Tako navaja Pirchegger, kako se govori, da je kupil v obdobju med leti 1850–1875 ptujski meščan nad 100 vinogradov (87, 500).

Vdor meščanskega kapitala v vinorodno pokrajino pa seveda ni lasten samo Halozam, saj poznamo podobne pojave tudi v Slovenskih goricah, na Bizeljskem in Dolenjskem pa tudi v Porenju so znani primeri, ko so veliki vinogradniški posestniki ob koncu preteklega stoletja tudi za 100% povečali svoje vinogradniške površine z nakupom vinogradov osiromašenih vinogradnikov (109, 72) — (117, 123).

Ta proces prehajanja vinogradov iz kmečkih rok v meščanske so ljudje okrog Štajerske kmetijske družbe v Gradcu pozdravljali, ker so videli v tem zagotovilo, da bodo premožni meščani vinograde čimprej obnovili in modernizirali ter tako pomagali dvigniti štajersko vinogradništvo iz zaostalosti. Z

ekonomskega stališča jim moramo seveda pritrditi. Bili bi pa naivni, če ne bi videli v tej akciji organiziranega prodora nemškega kapitala na slovensko podeželje. Tako pravi Hlubek, da so v zadnjih 10 letih kupili mnogi graški meščani vinograde in pričakovati je, da bodo kmečki vinogradi v nekaj desetletjih povsem prešli v druge roke, ki bodo sposobne trto in vino boljše oskrbovati (116, 179).

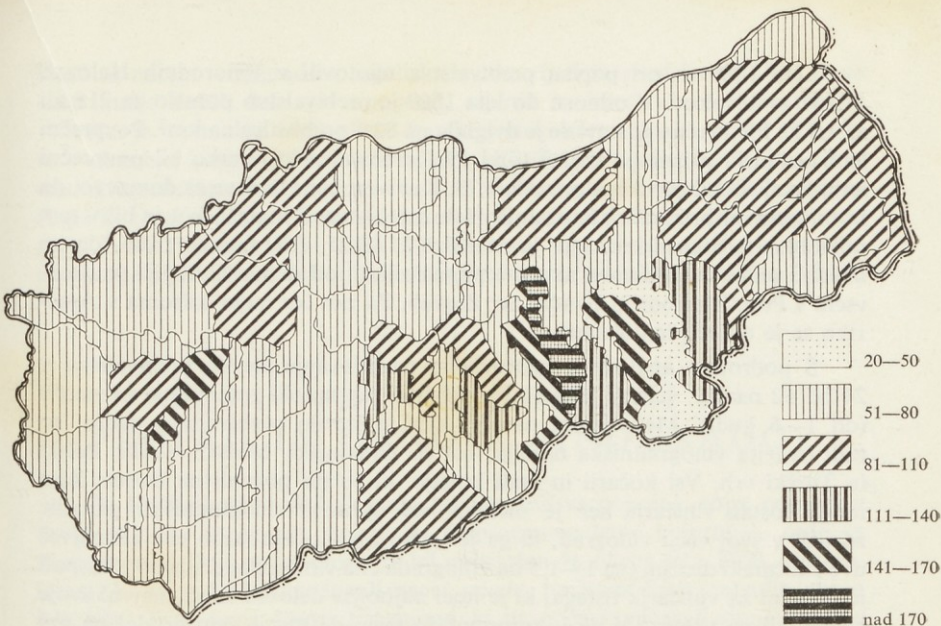
Vse pa kaže, da je bil nakazani proces propadanja kmečke vinogradniške posesti prav v Halozah najmočnejši in da je zajel Slovenske gorice in druge slovenske vinorodne pokrajine v mnogo manjšem obsegu. O tem govori med drugim tudi Jurtela. »V Ptuj in okolici so živeli ljudje, ki so posojevali med letom Haložanom denar, dajali pa tudi razni živež za vinski pridelek. V jeseni po trgatvi je moral Haložan navadno ves svoj vinski pridelek pripeljati v Ptuj ali okolico upniku oderuhu. Ta je določil, kaj in koliko je med letom dobil Haložan posojila in zrnja, kake obresti ima plačati, koliko vina ima dati Haložan za posojen denar in prevzeti živež, koliko za dobroto. Bog obvari, da bi bil Haložan ugovarjal proti obračunu, katerega mu je oderuh napravil in predložil. Tožba, eksekucija, prodaja posestva bi bila sledila za vsakega. Redkokdaj je pripravljeni vinski pridelek zadostoval za pokritje cele terjatve, katero je naračunal oderuh Haložanu. Navadno je še ostala terjatev, za katero si je dal oderuh podpisati zadolžnico z visokimi obrestmi in katera se je tudi vknjižila na stroške Haložana na njegovo posestvo. Težko je bilo najti v Halozah posestvo, na katerem bi ne imel ta ali oni ptujski oderuh vknjiženih po več terjatev. Sledile so druga drugi, leto za letom. Ako se je vprašalo dolžnika, kako so nastale vknjižene terjatve, je znal malokateri povedati, kaj je prejel od oderuha, kako mu je ta vsako leto zaračunal odrajtano vino in koliko je znašala dobrota, katero je oderuh redno pri vsakem obračunu zahteval. Pač pa se je pokazalo, da se je ena in ista terjatev celo dvakrat in trikrat dolžniku zaračunala in kot dolg zapisala v drugo in tretjo zadolžnico. Haložani so bili do glave zadolženi; oderuhi so pridno tožili, eksekvirali, prodali in tudi kupovali prodana posestva. Nekateri oderuhi so imeli v Halozah posestev, da njim niso znali imena ne števila. Prebivalstvo Haloz je postalo popolnoma apatično, ker ni moglo dobiti od nikoder denarne pomoči v stiski. . . V letih 1881., 1882 in 1883 je dosegla stiska vrhunec! Slovenci smo morali resno misliti na samopomoč!« Na pobudo Jurtele je začela v letu 1884 v Ptuj poslovati posojilnica, kot pravi sam »v prvi vrsti v prid kmetškemu prebivalstvu in zoper oderuštvo. Začelo se je obenem rešilno delo v prid Halozam!« (118, 5 in 6) Komljanec, ki je opisal delo posojilnice, je med drugimi napisal tudi tole: »Četudi je res, da je bil prvi in pravi namen ustanavljanja posojilnic gospodarski, je bil v naših slovenskih razmerah važen in odločilen še drugi moment, namreč narodni.« (119, 21). Za ilustracijo stanja je nedvomno zanimiv tudi odlomek iz dopisa objavljenega v Slovenskem gospodarju: »... pa so odrli par ptujskih nemškutarjev oderuhov zlasti uboge Haložane, do belih kosti, na tisoče kmetov so spravili na boben« (120, 387).

Namoštники in drugi meščani so kupovali manjša in večja vinogradniška posestva, raztresena po različnih naseljih. Tam, kjer so bili pogoji za kvalitetnejšo vinogradniško proizvodnjo najugodnejši, so s prigovarjanjem in silo, z odkupom in zamenjavo pridobili še sosedno zemljo ter si tako organizirali večje vinogradniške površine. Za delovno silo ni bilo težko, novonastajajočih viničarskih družin je bilo na pretek.

Čisto gospodarskemu nagibu se je pri kupovanju vinogradov pridružil še družbeno-prestižni. Ni mogel biti »ugleden« meščan, kdor ni imel v Haložah ali v Slovenskih goricah vinograda.

Hude gospodarske stiske Haložanov pa niso izkoristili samo meščani, temveč so se jim pridružili tudi podeželski trgovci, gostilničarji in obrtniki ter še posebej Polanci. Slednji so si po zemljiški odvezi ob ugodnih cenah žitaric in drugih poljedelskih proizvodov gospodarsko opomogli. Uvajali so racionalnejše gospodarjenje, povečali število živine in se vključevali v tržno gospodarstvo. Vinogradi, ki so jih imeli že prej precej, so jim pomenili idealno dopolnilo njihovega ravninskega posestva. Pa ne samo to. Znano je, da na Ptujskem polju ni dosti travnikov in da je tu še manj gozda. Oboje pa je bilo kmetu — Polancu za učvrstitev njegove gospodarske eksistence nujno potrebno. V Haložah so vinogradi po vrhek, poleg teh po dolinah lepi travniki in tudi gozdov ne manjka. Haložani so bili v stiski, hodili so prosit na posodo denar in živež. In prav slednjega so jim Polanci dajali. In tako je v teh letih marsikateri Haložan dobesedno zajedel del vinograda, travnika in gozda, nemalokrat pa tudi celotno posestvece. Polanec je z nakupi povečal in zaokrožil svojo staro vinogradniško posest na vinski gorici. Izredno očiten primer, kako Polanci v Haložah niso iskali samo vinogradov, temveč s podobnim interesom tudi travnik ter gozd in celo njivo, so Dolane, kjer ni bilo leta 1824 še nobenega posestnika — Polanca, leta 1963 pa jih je bilo 72.

Velika agrarna kriza, ki je v letih 1875—1893 zajela vso Evropo razen Rusije, je v Haložah dokončala to, kar je bilo začeto v letih krize 1812—1818, in so zemljiška odveza ter visoki davki še poglobili katastrofalno zadolženost in popolno odvisnost haloškega kmeta od oderuhov — namoštnikov in prekupčevalcev. Haložani so bili dolžni več, kot je bila vredna njihova zemlja. Če je Vošnjakova misel — »terja se nova zemljiška odveza od dolgov, podobna prvi l. 1850, s katero se je kmet oprostil tlake in desetine« (121) — veljala za vso Slovenijo, je veljala še prav posebej za Haloze. Po nekaterih drugih slovenskih pokrajinah je ta kriza pogejala ljudi po svetu. Odhajali so v rudnike Zahodne Evrope in čez »veliko lužo« v Ameriko. V Vinorodnih Haložah je bilo izseljevanja v Ameriko sorazmerno manj, kajti za pot je bilo treba mnogo denarja, propadli kočarji in kmetiči pa ga niso imeli. Pač pa so ljudje odhajali v Maribor in Gradec. Sentimentalno zaljubljeni v svoj vinograd, ki je propadal, so ostajali in stradali. Nedvomno je, da je množično izseljevanje zadržala široko

OB LJUDSKEM ŠTETJU LETA 1869 SO NAŠTELI NA OBMOČJU VINORODNIH HALOZ
11.282 LJUDI ALI 80,5 NA km²

Karta nam kaže gostoto prebivalstva na km² po katastrskih občinah. Seznam k. o. glej pri sliki na strani 13

zasnovana akcija obnove vinogradov, ki je terjala mnogo delovne sile in tako priklenila ljudi, ki so pričakovali po obnovi lepših časov.

Po vsem povedanem moremo sklepati, da so bile gospodarske razmere v 80 letih preteklega stoletja v Vinorodnih Halozah izredno težavne in za Haložane usodne.

Takšen razvoj gospodarskih in posestnih razmer je imel svoj odsev tudi v gibanju prebivalstva. Tako so pri popisu prebivalstva leta 1869 našteali 11.282 ljudi ali za 2827 več, kot jih je živel v Vinorodnih Halozah po Schmutzovih podatkih pred 50 leti.* Povprečno letno povečanje je znašalo 57,8 prebivalca, gostota na km² pa je dosegla 80,5 prebivalca.

Bolj ali manj je število prebivalcev poraslo v 45 naseljih oziroma v 42 katastrskih občinah, v dveh naseljih je stagniralo, medtem ko je v 5 naseljih nazadovalo. V 13 naseljih je bila gostota nad 100 prebivalcev na km² ter je bila tudi sedaj najvišja v Slatini, kjer je dosegla 173 prebivalcev na km². Pod 50 prebivalcev na km² je bilo le v Medribniku (37,6).

* Vsi podatki o številu prebivalcev so povzeti in preračunani po gradivu pod št. 229.

Leta 1880 so pri popisu prebivalstva ugotovili v Vinorodnih Halozah 11.497 prebivalcev. V odnosu do leta 1869 je prebivalstvo poraslo za 215 ali za 1,9%. Povprečna gostota se je dvignila na 82,1 prebivalca na km². Povprečni letni dejanski prirast je znašal torej 19,5 prebivalca in je tako bil povprečni letni koeficient dejanskega prirasta 1,73. Ker ni nobene osnove za domnevo, da bi bil naravni prirast v Vinorodnih Halozah bistveno manjši, kot je bil v tem razdobju na Štajerskem, kjer je znašal 6,25, (195, 10), smemo trditi, da so izredno težke gospodarske razmere pognale ljudi od doma. Odhajali so predvsem v Ptuj, Maribor in Gradec ter Zagreb. Za pot čez mejo oziroma v Ameriko se je odločil malokateri.

S podrobno analizo je ugotovljeno nazadovanje števila prebivalstva v 24 od 52 naselij, vendar je skoraj v polovici teh naselij zmanjšanje neznatno (od 1—6 ljudi). Med tistimi naselji, kjer je število prebivalstva padlo, so tudi izrazita vinogradniška naselja, kot so Dravinjski, Majski, Veliki, Belski in Turški vrh. Vsi kočarji in mali kmetje, ki so jih pogнали na boben, niso mogli postati viničarji, ker je meščan več njihovih vinogradniških parcelic združil v svoj večji vinograd, ki ga je lahko obdelovala samo ena ali največ dve viničarski družini (na 1—1,5 ha vinograda ena viničarska družina). Gospod je obdržal za viničarja tistega, ki je imel najboljše delovne moči, največ svoje živine, ali pa tistega, ki ga je pripravil do tega, da mu je sam prodal na pol uničeni vinograd, ki je ležal ob njegovem. Drugi so morali iti po svetu. Naselja, v katerih je prebivalstvo naraslo, in naselja, v katerih se je zmanjšalo, so med seboj pomešana, tako da ni mogoče ugotoviti kakšnih širših depopulacijskih okolišev.

Leta 1890 so pri popisu našeli 11.380 prebivalcev ali 117 manj kot deset let prej. Tako se je število prebivalstva zmanjšalo za 1,1%. Povprečna gostota je padla na 81,2 prebivalca na km². Letni povpreček nazadovanja je znašal 11,7 ljudi oziroma je znašal povprečni letni koeficient dejanskega prirasta — 1,0. Na Štajerskem je v tem razdobju znašal koeficient naravnega prirasta 7,34, medtem ko je bil migracijski saldo negativen in je znašal —3,25 (195, 12). V primerjavi s Štajersko so imele Vinorodne Haloze mnogo višji negativen migracijski saldo, saj je presegel stopnjo naravnega prirasta in tako so Vinorodne Haloze doživele dobo depopulacije. Beda in splošno pomanjkanje sta vplivala na zvišanje stopnje umrljivosti, tako da je tudi naravni prirast bil v tem obdobju nekaj nižji.

Depopulacija je zajela 29 od 52 naselij. Sedaj pa že izstopa kot širši okoliš, ki ga depopulacija ni tako močno prizadela, završko območje, saj je od 9 naselij prebivalstvo nazadovalo samo v treh in še pri tem v dveh le za 3 ljudi. Tako je v završkem območju prebivalstvo celo naraslo, medtem ko je najvišjo stopnjo depopulacije doživel leskovški okoliš. Pri završkem okolišu je stanje bilo ugodnejše, ker so meščani, denarni zavodi in graščina, ki so

imeli tu mnogo vinogradov, začeli le-te obnavljati že pred letom 1890 in so tako ljudje dobili delo pri rigolanju, sajenju in intenzivnem obdelovanju.

Ker je v obdobju 1869—1880 število prebivalstva naraslo za 215 ali 1,9% in v obdobju 1880—1890 nazadovalo za 117 ali 1%, ugotavljamo, da se je v enaindvajsetletnem obdobju povečalo le za 98 ljudi. Povprečno letno povečanje bi torej znašalo 4,7 prebivalca ali povprečni koeficient dejanskega prirasta 0,4. Obdobje 1869—1890 smemo torej oceniti kot obdobje izrazite stagnacije prebivalstva, saj se je število prebivalstva povečalo komaj za 0,86%.

POJAV TRTNIH BOLEZNI — PROPAD IN OBNOVA VINOGRADOV

Da bi bila katastrofa haloškega vinogradništva popolna, so se pojavile v drugi polovici prejšnjega stoletja še kriptogamne trtne bolezni — oidij in peronospora. Prvi pojav oidija je bil zabeležen že okrog leta 1850, peronospora, ki so jo ljudje imenovali »*novi smod*«, pa je močnejše napadla okrog leta 1880. Proti tema dvema boleznima, ki sta počasi uničevali vinogradniške nasade, so začeli trto škropiti. Pri tem so nosili škropivo od trsa do trsa v vedru, pomakali vanj majhno brezovo metlico in jo z udarcem ob roko ali kratek količek otresali. Koristi je bilo malo, ker so škropili šele potem, ko so bolezen opazili na listju.)

Najtežji udarec haloškemu vinogradništvu pa je povzročila šele trtna uš (Phylloxera vastatrix), ki so jo prinesli v Francijo verjetno leta 1850. Od tod se je hitro širila po vsej Evropi kljub različnim zaščitnim ukrepom. V Halozah se je pojavila prvič leta 1886. Vinogradniki so bili v začetku proti temu novemu škodljivcu, ki ga Gabrc primerja s Turki in njihovim uničevanjem, popolnoma nemočni (122, 30). Poizkušali so z ruvanjem trt, z močnim gnojenjem, različnim razkuževanjem, toda vse je bilo zaman, trta je hirala in dajala vedno manj pridelka. Glavni pridelek je usihal, z njim pa tudi osnovno sredstvo za preživljanje. Zadolženi kmetje niso mogli plačevati niti obresti. V političnem okraju Ptuj je bilo leta 1896 od 6806 ha vinogradov okuženih že 4559 ha ali 67%, povsem uničenih pa 1624 ha ali 24%, toda tudi že 205 ha novih vinogradov, zasajenih s trto, cepljeno na ameriške podlage (123, 88).

Prvi so začeli z obnovo že pred letom 1890 meščani in gosposčine, ki so imeli potrebna finančna sredstva. Haložani so hodili rigolat in si tako zaslužili nekaj sredstev za prehrano. Tudi to katastrofo so izkoristili mnogi meščani in so pri napravi novih nasadov zaokrožili in povečali svoje površine. Gospodarsko povsem uničenega in demoraliziranega Haložana ni bilo posebno težko pripraviti do tega, da je prodal. Pri obnovitvenih delih pa so mnogi

Haložani spoznali tudi uspešnost borbe proti trtni uši in tako začeli tudi sami misliti na obnovo.

Vinogradništvo je bilo za štajersko gospodarstvo tako pomembno, da sta morali poseči vmes tudi deželna in dunajska vlada. Organizirali so več trsnic in matičnjakov za vzgojo amerikske podlage. Trsni material so brezplačno delili vsem, ki so se prijaviili za obnovo. Ena prvih takšnih trsnic je bila urejena na 6 oralih na posestvu gosposčine Borl že leta 1891 in tako se je začela v tem predelu širiti akcija za obnovo vinogradov (126, 246). Ta trsnica je imela odločujočo vlogo pri obnovi završkega in cirkulanskega okoliša. Leta 1898 so uredili manjšo trsnico tudi v Leskovcu, medtem ko je podlehnški okoliš dobival glavni trsni material iz ptujske trsnice. Razen teh državnih vzgajališč amerikske podlage so v Vinorodnih Halozah uredili manjše trsnice še pri nekaj večjih posestnikih: v Hrastovcu dve v velikosti 2 oralov (obratovali sta v letih 1888—1902), v Velikem vrhu eno v velikosti 1 oral 884 sežnjev (1887—1902), v Trdobojcih eno v velikosti 1 oral 100 sežnjev (od 1899—1904) in v Rodnem vrhu tudi eno v velikosti 1 oral 800 sežnjev (od 1901—1911). Iz obdobja delovanja teh trsnic lahko ugotovimo tudi, kako je potekala obnova. Vidimo, da je najprej zajela vzhodni del, borlski okoliš, in kasneje zahodnejše predele. V borlskem okolišu so bila dela na obnovi najživahnejša v letih 1895—1905, ko so z obnovo v glavnem končali. Zato je bila borlska državna trsnica v letu 1902 po dogovoru ukinjena (127, 415 do 435).

Kljub organizaciji teh proizvodjalnih središč za proizvodnjo amerikske podlage,* kmetje ne bi bili sposobni obnavljati, če ne bi vlada zagotovila tudi drugih ugodnosti. Dunajska vlada je z zakonom s 15. junijem 1890 oprostila zemljiškega davka za dobo 10 let vse površine, ki so bile obnovljene. Z zakonom z 28. marca 1892 pa je zagotovila 10-letno brezobrestno posojilo vsakemu, ki se je prijavil za obnovo. Obnavljati je moral po navodilih strokovne komisije. Posojilo je vinogradnik začel odplačevati 10. leto po končani obnovi (125, 116—125). K skupnim sredstvom za obnovo sta prispevali v odnosu 50:50 dunajska in deželna vlada.

Postopek za najetje posojila je bil dokaj preprost. Kmet je na predpisanem obrazcu izjavil, da želi obnavljati in da prosi za posojilo. Posebna nadzorna komisija je prišla in pregledala za obnovo prijavljeno površino, dala navodila in priporočila posojilo, ki je bilo nato v zelo kratkem času odobreno. Ob takšnih pogojih so se kmetje množično odločali za obnovo in želeli obnoviti vse nekdanje vinogradniške površine.

Ljudje so rigolali pozimi in poleti. Ker je bilo marsikje potrebno trdo lapornato podlago razbijati z miniranjem, so izdelovali razstrelivo kar doma (iz

* Gojili so predvsem podlage: Riparia, Sauvage, Riparia Portalis, Vitis Solonis, Rupestris du Lot in Rupestris Monticola.

bukovega oglja, žvepla, solitra in špirita so zgnetli maso, ki so jo sušili včasih kar na krušni peči).

V letih 1901—1910 je dobilo posojilo za obnovo vinogradov v ptujskem okraju 2110 posestnikov v višini 949.300 kron, to pa je bilo 28% vseh v Spodnji Štajerski odobrenih posojil in 27% v tem obdobju odobrenih sredstev. Da je bila obnova v ptujskem okraju res najživahnejša na prelomu stoletja in da je bila pred vojno že skoraj v celoti končana, nam povedo tudi ti podatki.

Tabela 26a

Pregled odobrenih posojil za obnovo vinogradov v letih 1901—1910;
primerjava Spodnja Štajerska — ptujski okraj (102, 99)

Leto	Število odobrenih posojil			Vsota odobr. posojil v K		
	Spodnja Štajerska	Ptujski okraj	3 : 2 v ‰	Spodnja Štajerska	Ptujski okraj	6 : 5 v ‰
1	2	3	4	5	6	7
1901	753	341	45	320.000	148.700	46
1902	749	358	47	381.800	179.700	47
1903	839	328	39	383.000	144.200	38
1910	458	72	16	178.200	27.400	15

Zaradi pomanjkanja cepljenk kvalitetnih sort — te so si zagotovili premožnejši meščani — so kmetje jemali v trsnici le ameriansko podlago in nato doma cepili na zeleno ter grobali. Da bi ljudi naučili pravilno cepiti, so prirejali pri kmetijski šoli v Mariboru tečaje, pomladi 14-dnevne, poleti 7-dnevne. Podobne stalne tečaje (Winzerkurse) so do leta 1898 prirejali tudi na Borlu. Žal pa so kmetje cepili mnogo starih domačih sort, ki so dobro donosne, a se po kvaliteti ne morejo meriti z uvoženimi sortami. Tako so si meščani že pri obnovi zagotovili boljši pridelek.

Po zaslugi ugodnih kreditnih pogojev, organizacije trsnic, tečajev za cepljenje in velike delovne vneme, s katero so se ljudje lotili obnove, je ta bila v glavnem sorazmerno hitro končana. Večina obnove je bila končana pred izbruhom prve svetovne vojne. Kot že omenjeno, so ljudje želeli obnoviti vse nekdanje vinogradniške površine in pretežni večini je to tudi uspelo. V vzhodnih predelih so na najugodnejših legah površine celo povečali, medtem ko so v zahodnem delu, deloma tudi zaradi nastopa vojne, ostale manjše površine neobnovljene. V zahodnih Halozah so na tretjerazrednih vinogradniških legah (te pa tam absolutno prevladujejo) marsikje zasadili samorodnice, ki jih v Vinorodnih Halozah skorajda ni.

V splošnem smemo torej trditi, da je bilo po trtni uši uničeno vinogradništvo v Vinorodnih Halozah povsem obnovljeno, saj so obsegali vinogradi leta 1935 komaj 58 ha manjše površine kot leta 1824, to pa pomeni nazadovanje samo za 3%.

Tako je bilo v Vinorodnih Halozah. Zanimivo bo pogledati, kako je bilo v drugih slovenskih vinorodnih pokrajinah in še kje drugod.

Za Vzhodne Slovenske gorice navaja Belec, da je bilo v Jeruzalemskih goricah 1936 za 212 ha ali 13,5% manj vinogradov kot leta 1900 in da torej vse vinorodne površine niso bile obnovljene. Še močnejše nazadovanje vinorodnih površin je ugotovljeno v zahodnih Ljutomersko-ormoških goricah, kjer so se poleg tega močno uveljavile tudi samorodnice (36, 158—159).

Za vzhodne Mariborske gorice pravi Kert, da je bila po invaziji trtne uši obnovljena le polovica prejšnjih vinogradov (33, 113).

Na prekmurskem Goričkem je ugotovil Sever, da so se zmanjšale vinogradniške površine za 30%, vendar so obnovili nasade žlahtne trte komaj na 27% nekdanjih površin, vse ostale površine pa so zasadili s samorodnicami. Nedvomno je k takemu razvoju bistveno pripomoglo pomanjkanje kapitala pri goričkem kmetu, pomanjkanje ugodnosti brezobrestnih kreditov in davčnih olajšav pa tudi nastop vojne (129, 77—83).

Za Koprsko nam pove Titel, da je filoksera uničila do leta 1900 vse vinograde, ki pa so jih začeli prebivalci obnavljati z novimi sortami, tako da so novi vinogradi po velikosti verjetno presegali stare. Marsikje so uredili nove vinograde na prejšnjih pašnikih in krčevinah, torej na površinah s slabšimi naravnimi možnostmi. Pač pa so krize na vinskem trgu (konkurenca italijanskih vin), odhod predvsem mlajše delovne sile v industrijo in občutne selitve v Trst po letu 1945 povzročile, da so se površine vinogradov do leta 1962 zmanjšale za 38% (83, 19—24).

Po Vrišerjevih ugotovitvah v Goriških Brdih trtna uš ni napravila veliko škode, ker se v gostih in neprodušnih ilovnatih tleh ni mogla širiti. Podobno kot na Koprskem pa sta kasneje italijanska okupacija in svetovna kriza povzročili nazadovanje vinogradništva (130, 92—93).

Tudi za sosednje Hrvaško Zagorje omenja Crkvenčič nazadovanje vinogradniških površin v obdobju 1860—1910 za skoraj 60%, vendar so jih kasneje nekaj obnovili, tako da so se zmanjšale površine le za 30% (89, 108).

Končno pogledjmo še v Porenje. Tu ugotavlja Hellwig, da so razne trtne bolezni, predvsem pa trtna uš, pripomogli k temu, da so se vinogradniške površine bistveno zmanjšale, ponekod celo za 75%, ter da so v predelih s slabšimi ekološkimi pogoji žlahtno trto nadomestili s samorodnicami. Trtni uši pa je pri zmanjšanju vinogradnih površin močno pomagal razvoj industrije, ki je dajala možnost ugodnejše zaposlitve in tako odtegnila delovno silo (30, 78).

Po tem pregledu se nam kažejo Vinorodne Haloze kot vinogradniška pokrajina, kjer so ob danih prirodnih in družbenih možnostih obnovili skoraj

vse po trtni uši uničene vinograde in tudi kasnejše krize in druge težave niso povzročile pomembnejšega nazadovanja vinogradniških površin. Nazadovanje je, kot bomo spoznali kasneje, povzročil šele razvoj v zadnjih letih.

Kot posebnost prve obnove naj omenimo, da so uredili v letih 1892—1899 v Gruškovcu prvi terasni nasad v vsem podravskem rajonu. Na površini 1,20 ha so naredili 22 z opečnimi cevmi drenažiranih teras, ki so še danes ohranjene, le da so zanemarjene.*

Hitra in širokopotezna obnova je rešila haloško vinogradništvo pred propadom in tako ohranila tradicijo gojitve vinske trte. Prispevala je k bistvenemu dvigu kvantitete, predvsem pa kvalitete vinskega pridelka. Boljša kvaliteta pa je haloškim vinom ponovno zagotovila dobro mesto na vinskem trgu.

Obnova vinogradov je začasno skoraj povsem ustavila prodajanje vinogradov in prehajanje haloške posesti v tuje roke. Ustavljen je bil proces, ki je grozil, da se bo v Halozah uresničila že omenjena Hlubekova napoved o popolni likvidaciji kmečkega vinogradništva. Po letih trdega garanja, splošnega pomankanja in apatičnosti se je nakazovala Haložanom lepša bodočnost.

Pri popisu leta 1900 so ugotovili 11.677 prebivalcev ali 297 več kot pri prejšnjem popisu (229). Prebivalstvo se je povečalo za 2,6% in je povprečna gostota znašala 83,4 prebivalca na km². Letni povprečni dejanski prirast je znašal 29,7 prebivalca. Povprečni koeficient dejanskega prirasta je bil 2,6. Stagnacija se je umaknila počasnemu napredovanju. Če vzamemo za primerjavo zopet koeficient naravnega prirasta za Štajersko, ki je znašal v tem obdobju 8,17 (195, 13), potem lahko domnevamo, da je bil migracijski saldo v Vinorodnih Halozah v tem razdobju nad povprečjem Štajerske, kjer je znašal —5,32. Izseljevanje je bilo torej še vedno precej močno, saj je absorbiralo $\frac{2}{3}$ naravnega prirasta.

Kljub splošnemu porastu prebivalstva pa izkazuje 19 naselij ali 34% še vedno depopulacijo. Pri tem pa izrazito prevladujejo naselja v zahodnem predelu, saj npr. v podlehniškem okolišu zaznamujeta od 12 naselij porast samo 2. Tako je npr. v završkem okolišu znašal dejanski prirast 197 ljudi, v cirkulanskem 195, v podlehniškem pa se je število prebivalstva zmanjšalo za 103. Tako različen proces smemo nedvomno pripisati različnemu obsegu obnove vinogradov, za katero smo ugotovili, da je prej masovno zajela vzhodne predele in šele nekaj let kasneje tudi zahodne.

Različna rast prebivalstva pa se je kazala tudi v vse večjem razponu gostote med posameznimi okoliši. V završkem okolišu je imelo od 9 katastrskih občin 6 gostoto nad 100 prebivalcev na km² oziroma je bila povprečna gostota 90 prebivalcev na km.² V cirkulanskem okolišu je imelo od 13 katastr-

* Arbajterjeve terase v Gruškovcu.

skih občin 7 gostoto nad 100 prebivalcev na km² oziroma je bila povprečna gostota 98 ljudi na km².

Pri popisu leta 1910 so ugotovili 11.784 prebivalcev ali 107 več kot pred desetimi leti. Prebivalstvo se je v odnosu do prejšnjega stanja popisa povečalo za 0,9% ali letno povprečno za 10,7. Zopet moramo ugotoviti stagnacijo v razvoju populacije. Ker je tudi v Vinorodnih Halozah naravni prirast nedvomno rasel vzporedno s prirastom v celi deželi, in to predvsem na račun stalnega zmanjševanja mortalitete, potem moremo reči, da je bilo izseljevanje še vedno občutno, saj je skoraj v celoti absorbiralo naravni prirast.

Tudi v tem obdobju je v 19 naseljih prebivalstvo številčno nazadovalo in tudi sedaj prevladujejo naselja iz zahodnih predelov v odnosu 12:7.

V obdobju 1890—1910 je naraslo število prebivalcev za 404 ali povprečno za 20,2 na leto. Ne moremo govoriti sicer o popolni stagnaciji, vendar je izseljevanje občutno vplivalo na zaostajanje razvoja populacije. Povprečna agrarna gostota pa je znašala 135 in poljedelska 245. Iskati delo in kruh drugod je torej postala nujnost. Razliko v gibanju prebivalstva med posameznimi popisi lahko pojasnimo z navedbo, da so v prvem obdobju obnavljali vinograde predvsem meščani in imovitejši Polanci, ki so za delo pri obnovi najemali kočarje in majhne kmete, medtem ko so si srednji kmetje medsebojno pomagali in obnavljali sami. Ko je bila obnova meščanskih vinogradov končana, kočarji in mali kmetje niso imeli več zaslužka. Nekaterim so vinograd celo prodali ali so ga pod pritiskom sami prodali; tako so ostali brez eksistenčne osnove in morali so iskati zaposlitev drugje. Sicer pa je bila to doba najintenzivnejšega izseljevanja s slovenskega ozemlja in je ta nemir nedvomno vplival tudi na Haložane.

V zahodnih predelih, kjer je bilo izseljevanje močnejše, se je po obnovi vinogradov zaradi večje intenzivnosti obdelave začelo čutiti celo delno pomanjkanje delovnih moči. To je napotilo oskrbnika posestev Štajerske posojilnice iz Gradca Rudla, ki je imel svoj sedež v Podlehniku, da je v svojem opisu razmer na teh posestvih leta 1910 zapisal: *»V splošnem je čutiti pomanjkanje delavcev in mezde so iz leta v leto višje. V bodoče bomo morali zgraditi več viničarskih hiš in vseliti več viničarskih družin, kajti tuji dninarji so danes zelo mobilni ter odhajajo z željo in v upanju za zaslužek na vse kraje in se čisto niti ne vrnejo. Viničarske družine pa bodo z dodelitvijo zemlje priklenjene nanjo, sicer bodo tudi te začele bežati«* (197, 24).

NOVE RAZMERE NA VINSKEM TRGU V SHS IN NASTOP SVETOVNE KRIZE

Prva leta po vojni so bila leta splošne gospodarske konjunktуре, ki je trajala tja do leta 1927, ko so se začeli kazati prvi znaki bližajoče se svetovne gospodarske krize. Za haloško vinogradništvo pa so nastopile težave že mnogo prej.

Z ustanovitvijo nove jugoslovanske države in njeno mejo na severu je bilo vinogradniško proizvodno področje Halož odrezano od stoletja starega in stalnega tržišča. Zaostren odnos med državama zaradi mejnih vprašanj je v nekaj letih avstrijski vinski trg za haloška vina povsem zaprl. Avstrijski vinski trg so osvojili Italijani, ki so s svojimi sladkimi in cenenimi vini že prej močno zalagali Tirolsko in deloma tudi Koroško. V zameno za vino in južno sadje so kupovali od Avstrijcev les in rude. Iskati je bilo potrebno nove kupce. Našli so jih v Ljubljani in drugod na Kranjskem, v krajih, ki so sicer že prej kupovali nekaj »štajerca«, bili pa vendar bolj navajeni na vipavska in druga primorska vina. In ker je bila z nepravilno mejo na zahodu Primorska odrezana, so štajerska vina nadomestila primorska. Problem je bil delno rešen, čeprav domači trg ni mogel povsem nadomestiti prejšnjega. Mlada država si je počasi utirala pot na tržišča, na vinskem trgu pa je bila konkurenca zelo močna.

Toda v Sloveniji se je pojavil nov, doslej skoraj neznan konkurent — cenena srbska in dalmatinska vina. Vse močnejše uveljavljanje teh vin v Sloveniji je vplivalo na padec vinskih cen, s tem pa je bil direktno prizadet tudi haloški vinogradnik, ki si je komaj malo opomogel. Zopet se je pojavljalo pomanjkanje, ponovno se je sprožil proces zadolževanja z vsemi posledicami. Haloški kmet je bil ponovno gospodarsko omajan še pred nastopom svetovne krize, ki ga je zato toliko bolj prizadela.

Trgovino s haloškim vinom so imeli že od nekdaj v rokah ptujski trgovci, ki so bogateli ob žuljih haloških vinogradnikov in zato je v trditvi, da so današnji Ptuj zgradili Haložani, mnogo resnice. Tako je bilo tudi v obdobju pred prvo svetovno vojno, ko sta imela glavno besedo ptujski trgovca nemške narodnosti Ornig in Fürst. Prihajali pa so takrat direktno kupovat tudi nekateri graški vinski trgovci in mnogi gostilničarji. Prav ti so po navadi boljše plačevali in zato je bila pri haloškem vinogradniku želja, dobiti si takšnega stalnega kupca, ekonomsko utemeljena. Včasih pa so kmetje tudi sami naložili vino na vozove in ga peljali ponujat tja do Beljaka, Gradca in celo Leobna.* Po vojni je ta direktni stik povsem prenehal. In kakor sta se v Ptuj slovenski trgovec in obrtnik uveljavila in postavila ob stran nemškemu, tako

* Izjave 79-letnega A. J. in 81-letnega M. A.; o tem sta jima pripovedovala njuna očeta, ki sta se takšnih poti sama udeležila. O takem prevažanju vina na Gornje Štajersko govori tudi Zupanič (128).

je vinska trgovina kljub nekaterim poizkusom, ki pa niso uspeli, ostala v rokah prej omenjenih nemških vinskih trgovcev. Kot odsev novih razmer je zrasla na postaji Moškanjci večja sprejemna vinska klet, ki jo je zgradil ljubljanski vinski trgovec Bolafio.

Svetovna gospodarska kriza je močno ohromila trgovino z vinom in povzročila katastrofalen padec njegove cene. Leta 1931 ste lahko dobili liter navadnega vina za 2,50 din, mošt slabše kvalitete pa so plačevali celo samo po 1,25 din.* Vino je ostajalo po kletih. S Polanci so ga zamenjavali za živež, prodajali na vinotočih in v obupu pili sami. Pred novo trgatvijo so ga prodajali za vsak denar, kajti davkarji so neusmiljeno izterjevali davek, financerji trošarino od vkletenega vina, trgovec je terjal plačilo na up vzete modre galice in končno je bilo treba nov pridelek nekam spraviti, sodi pa so bili polni. Dninarje so meščani in Polanci plačevali po 4—5 din na dan pri hrani in 6—7 din brez hrane — »v dero«.

* Moški so trumoma hodili mlatit po vaseh Dravskega polja in v Podravino »Krajno« tja do Koprivnice.** In kljub temu je bil kruh marsikje že pozimi redek gost na mizi. Ljudje so uporabljali za prehrano rdeče obarvano živinsko sol. Šoloobvezni otroci zaradi pomanjkanja čevljev in zimske obleke pozimi niso hodili redno v šolo. Skratka, Haloze so preživljale eno svojih najtežjih obdobj ter postale sinonim siromaštva in pomanjkanja.

Zopet so se pojavili sodobni namoštiki, toda sedaj poleg meščanov v večjem številu tudi vaški trgovci, gostilničarji, mesarji in drugi obrtniki, pa še Polanci. Posojali so denar, dajali na up modro galico, živež in obleko, zaračunavali visoke obresti, pripisovali ničle itd., potem pa terjali, tožili, rubili, prodajali in tudi kupovali. V le malo spremenjeni obliki so se ponovile razmere iz druge polovice preteklega stoletja, ki jih poznamo po Jurtelovem opisu. Znan je primer, ko je trgovec v Halozah v tem času kupil dve vinogradniški in eno ravninsko posestvo, gozd in dva travnika ter zgradil novo hišo. Poleg prodaje posameznih delov posestev — vinograd, gozd, travnik — je šlo letno na boben po nekaj desetini kmetij. Število viničarjev je zopet naraščalo. Kupovali so meščani, Polanci ter domači trgovci, gostilničarji idr.

Ko je gospodarska kriza popustila, so se razmere drugod sorazmerno hitro normalizirale. V Halozah pa se je stanje popravljalo počasneje, ker so cene vinu zopet zaostajale za drugimi kmetijskimi pridelki, vinsko tržišče pa se je počasi urejalo. Tako imenovani »haloški problem« je ostal in zanj so se začeli zanimati napredni sociologi, publicisti in politiki. Prvi, ki se je lotil proučeva-

* Izjave prej omenjenih domačinov.

** Hodili so peš in nosili s seboj cepe, redosejo in metlo. Po pogodbi z gospodarjem so dobili za plačilo vsak enajsti, včasih komaj dvanajsti namlačeni mernik. Gospodar jim je dal tudi hrano. Delali so zjutraj od treh pa do noči. Tako je zaslužil posameznik v treh tednih 7—9 mernikov. Ker so morali prevoz žita domov običajno plačati, so ga med potjo toliko prodali.

nja gospodarskih in socialnih razmer v Halozah širokopotezno, sistematično in z osebno prizadetostjo, je bil sedaj že pokojni moj profesor na ptujski gimnaziji dr. Franjo Žgeč. Njegova, žal, le delno publicirana študija je bila doslej najpopolnejša analiza socialno posestnih razmer, kakršne je ustvaril specifičen zgodovinski razvoj te pokrajine.

Svojo analizo je Žgeč zasnoval na podatkih iz nekaj tisoč posestnih listov, ki so mu rabili kot osnovni proučevani material. Ko mi je leto dni pred smrtjo izročil rokopis in dovolil, da njegove podatke uporabim, mi je povedal, da je zbiral in urejeval podatke ter pisal analizo v letih 1934—1936. Pri zbiranju gradiva mu je mnogo pomagala žena, ki mi je po njegovi smrti ponovno zaupala rokopis ter dovolila objavo. Dva fragmenta študije sta bila objavljena v reviji »Sodobnost« 1935, št. 1—6 in 1936, št. 7—10. Celotno delo pa obsega 159 z roko pisanih strani in obravnava 53 katastrskih občin. Vsaka je posebej obdelana. Podrobnejša analiza je narejena po takratnih političnih občinah: Zavrč, Sv. Barbara, Leskovec, Sv. Vid in Podlehnik. Na koncu je sumarni pregled čez celoto. Rokopisu je priloženih nekaj grafikonov in originalnih perorisb, od katerih so nekatere objavljene v tej knjigi.

Žgeč je razdelil posestnike v štiri skupine: 1. Domačini so posestniki iz domače katastrske občine. 2. Haložani so posestniki iz sosednih katastrskih občin. Mednje šteje tudi maloštevilne posestnike iz sosedne Hrvatske. V tem se razlikujejo, ker sem jih jaz dal v skunino meščani. Njihovo majhno število in majhne krpe zemlje pa pri primerjavi podatkov ne morejo bistveno spremeniti slike. 3. Kmetje z Dravskega in Ptujkega polja — Polanci in 4. Tujci, to so tujerodni meščani, samostani, graščine in drugi nekmetje.

Ker je Žgeč obdelal 53 katastrskih občin, v tem delu pa jih obravnavamo samo 49, so podatki za odvečne štiri katastrske občine odšteti, tako da se vsi primerjalni podatki nanašajo na istih 49 katastrskih občin.

POSESTNO-SOCIALNE RAZMERE PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO

(Kakor jih je spoznal Žgeč)

Čigava je bila haloška zemlja?

Žgeč si je v uvodu svoje študije postavil za nalogo odgovoriti na tri vprašanja:

1. Kdo je lastnik haloške zemlje?
2. Kdo je lastnik haloških vinogradov?
3. Kje je kruh, ki ga je lačna haloška deca?

Le nekaj odstavkov naprej pa sam ugotavlja, da bo s študijo odgovoril, samo na centralno vprašanje: Čigava je haloška zemlja, čigavi so haloški vinogradi?

Po Žgečevih podatkih je merilo 49 katastrskih občin Vinorodnih Haloz 13.994 ha. Od te skupne površine bomo odšteli 438 ha, kolikor je odpadlo na »pota, vode in močvirja«. Tako nam ostane 13.556 ha. Ta zemlja je bila razdeljena med štiri posestne skupine.

Tabela 27

Lastništvo nad vsemi površinami v ha — primerjava 1824—1935

Leto		D	H	D + H	P	M	P + M
1824	ha	—	—	11.502	739	1.315	2.054
	%	—	—	85,5	5,4	9,8	15,2
1935	ha	6.950	2.046	8.996	1.143	3.417	4.560
	%	51,3	15,1	66,4	8,4	25,2	33,6

V prejšnjih poglavjih smo govorili o tem, kako so Haložani izgubljali zemljo, ki je prehajala v roke tujcev, predvsem meščanov. Sedaj nam o tem govorijo številke. Haloški kmetje so v 110-letnem obdobju izgubili 2506 ha zemlje ali 17% prejšnjih površin. Njihov delež na skupnih površinah se je zmanjšal za 19,1%, tako da jim je ostalo le $\frac{2}{3}$ vseh površin. Pri tem pa je skupina meščani, a to so bili skoraj izključno ptujski in graški meščani, pridobila 2102 ha, Polanci pa 404 ha. Meščani pa niso pridobili teh površin samo od Haložanov, temveč so izrinili iz najbolj kvalitetnih vinorodnih okolišev tudi Polance, ko so arondirali in urejali svoja posestva. Tako so Polanci izgubili v tem obdobju v Gorci 80 ha, v Hrastovcu 26 ha, v Majskem vrhu 20, v Dravinjskem vrhu in Gruškovju po 7 in v Paradižu 6 ha. V šestih katastrskih občinah torej 146 ha. To svojo izgubo so Polanci nadomestili pri Haložanih, tako da so dejansko od njih na novo pridobili ne 404, temveč okrog 600 ha. Velik del teh novopridobljenih površin so bili travniki v Dolanah, Cirkulanah, Spodnjem Leskovcu, Podlehniku in Stanošini. Ker so med prodanimi posestvi prevladovala posestva pod 5 ha, moremo iz tega ugotoviti, da je bilo v obdobju od 1824—1935 prodanih okrog 500 posestev ali skoraj $\frac{1}{3}$.

Povedali smo že, da so težili meščani predvsem za tem, da dobijo v roke kvalitetne vinograde, za Polance pa so bili poleg vinogradov zanimivi tudi travniki in gozdovi. TABELA 28 to ugotovitev potrjuje.

Tabela 28

Delež posesti domačinov in tujcev po političnih občinah* izražen v % — leta 1935

Politična občina	D + H	P	M	P + M
Zavrč	46	11	43	54
Sv. Barbara	60	16	14	40
Leskovec	87	3	10	13
Sv. Vid (5 k. o.)	53	11	36	47
Podlehnik	64	7	29	36

V završkem okolišu, ki je kot celota znan kot prirodno izredno ugodno vinogradniško področje, so imeli tujci nad polovico vse zemlje. Podobno je bilo stanje v petih haloških katastrskih občinah v politični občini Sv. Vid. Najnižji delež pa so imeli tujci v Leskovcu, kjer so slabše vinogradniške lege. Nekaj pa so k temu nedvomno pripomogle tudi nekoč zelo slabe prometne zveze leskovškega okoliša s Ptujem in Ptujskim poljem. (Prevoz preko Drave samo s čolni.) Pri Podlehniku dvignejo odstotek predvsem katastrske občine. Gorca, Dežno in sam Podlehnik, kjer je bil delež tujcev izredno visok.

Vseh vinogradov je bilo leta 1935 v Vinorodnih Halozah 1541 ha. Površina se je v odnosu do leta 1824 zmanjšala samo za 58 ha. To potrjuje našo navedbo, da so po uničenju obnovili skoraj vse prejšnje površine.

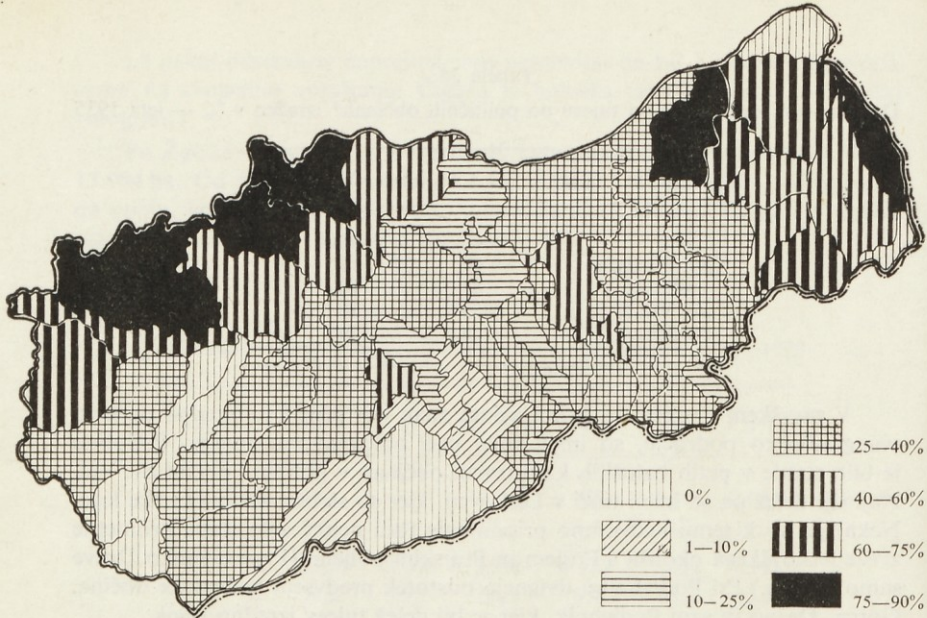
Tabela 29

Lastništvo nad vinogradi — primerjava 1824—1935

Leto	D	H	D + H	P	M	P + M	Sk.
1824 ha	—	—	1090	230	279	509	1599
%	—	—	68,7	14,4	16,9	31,3	100
1935 ha	609	185	794	203	544	747	1541
%	39,5	12,0	51,5	13,1	35,4	48,5	100

Domačini so imeli komaj dobro polovico vseh vinogradov. V obdobju 1824 do 1935 so jih izgubili 296 ha ali 27% prejšnjih površin. Njihov delež v vinogradih se je zmanjšal za 17%.

* Današnja območja krajevnih uradov se ujemajo z območji takratnih političnih občin.

NEHALOŽANI SO IMELI LETA 1935 V SVOJI POSESTI 48,5% VSEH VINOGRADNIŠKIH POVRŠIN

Največji delež je dosegla tuja posest v završkem okolišu na vzhodu in podlehniškem na zahodu. Karta nam kaže delež tuje posesti po katastrskih občinah. Seznam k. o. glej pri sliki na strani 13

Zmanjšanje vinogradniških površin pri Polancih si moremo pojasniti z že znano ugotovitvijo, da so meščani Polance v času obnove in tudi že prej marsikje izrinili iz vinogradniških predelov.

Že pri obravnavanju razmer v letu 1824 smo ugotovili, kako zelo različno je bilo stanje po posameznih okoliših in katastrskih občinah. Takrat smo npr. navedli precej katastrskih občin, kjer Polancev še ni bilo. Pozneje so se razlezli po vseh Halozah. Odnos med domačini in tujci ter zopet med Polanci in skupino meščani je bil od naselja do naselja drugačen. O tem podrobno govori TABELA 30.

V dveh katastrskih občinah sploh ni bilo vinogradov, v sedmih dolinskih katastrskih občinah pa so zavzemali samo 1—5% vseh površin. Nad povprečjem celotnega območja je bilo 25 katastrskih občin ali nekaj nad $\frac{1}{2}$. Najvišji odstotek vinogradov je bil v Belskem vrhu (29), na drugem mestu so kot otok Trdobojci (25%), nato pa sledi Goričak (24) itd.

Vse katastrske občine od zap. št. 37—48 imajo delež vinograda nad povprečjem, večina zelo visoko nad povprečjem. Povprečje za teh 12 katastrskih občin je 19,6%. To je precej enotno ozemlje, ki leži vzhodno od doline

Bele in Belice in ga ozke doline potokov le malo razbijajo. To je »završko gorovje« (Ambroschitsch), znano po najboljših haloških vinih. Tu pa je tudi delež tujcev najmočnejši. Izjemno nizek je le na obmejnih predelih in oddaljenih Mejah. Najvišji je v Velikem vrhu, kjer je ostalo domačinom komaj 13% vinogradov. V celotnem okolišu so imeli tujci 57% vseh vinogradov, v devetih katastrskih občinah politične občine Zavrč pa celo 65%.

Katastrske občine osrednjega dela gričevja med dolino Bele in Psičine (zap. št. 24—32 in 35) imajo z izjemo v glavnem dolinske Pristave delež vinogradov nad povprečjem. Skupno povprečje znaša 13,5%. Tujci so imeli z izjemo Pristave povsod pod 40% vinogradov, v celotnem okolišu pa celo v povprečju samo 28%, torej več kot polovico manj kot v završkem okolišu.

Če izločimo griče neposredno nad Dravinjo, ki sestavljajo skupino za sebe, potem lahko ugotovimo, da je bilo v katastrskih občinah med dolinami Psičine in Rogatnice, (zap. št. 10—12 in 19—23), ki obsegajo nekoliko višji svet, skoraj povsod pod 10% vinograda. Izjema so bili Trdobojci, ki so s svojimi 25% pravi otok. Povprečje brez Trdobojc je 7%. Tujci v Mali Varnici sploh niso imeli vinogradov, v Veliki Varnici pa je znašal njihov delež samo 1%. Trdobojci izstopajo tudi po deležu tujcev, saj je znašal ta 48%.

Tabela 30

Delež vinogradov v odnosu do vseh površin in delež tujcev na vinogradih po katastrskih občinah — leta 1935

Zap. št.	Ime katastrske občine	Odnos vinograda do vseh površin v %	Delež tujcev v vinogradih v %		
			P	M	Tujci skupaj (P + M)
1.	Gorca	11	14	72	86
2.	Podlehnik	10	13	43	56
3.	Dežno	12	16	59	75
4.	Rodni vrh	10	10	59	69
5.	Jablovec	12	15	13	28
6.	Strajna	6	2	33	35
7.	Kozminci	3	—	—	—
8.	Zakl	1	—	—	—
9.	Stanošina	—	—	—	—
10.	Sedlašek	10	1	34	35
11.	Gruškovje	8	2	31	33
12.	Ložina	5	—	8	8
13.	Majski vrh	21	9	81	90
14.	Dravinjski vrh	12	3	80	83
15.	Ljubstava	9	2	45	47

Zap. št.	Ime katastrske občine	Odnos vinograda do vseh površin v %	Delež tujcev v vinogradih v %		Tujci skupaj (P + M)
			P	M	
16.	Vareja	10	4	56	60
17.	Dravci	1	13	—	13
18.	Repišče	11	14	8	22
19.	Spodnji Leskovec	6	6	30	36
20.	Zgornji Leskovec	11	—	25	25
21.	Trdobjci	25	3	45	48
22.	Mala Varnica	3	—	—	—
23.	Velika Varnica	9	1	—	1
24.	Gradišče	11	3	5	8
25.	Skorišnjak	15	—	5	5
26.	Belavšek	16	8	21	29
27.	Veliki Okič	13	4	35	39
28.	Mali Okič	13	7	5	12
29.	Slatina	15	17	19	36
30.	Pohorje	14	7	24	31
31.	Pristava	5	30	30	60
32.	Gradišča	15	15	24	39
33.	Dolane	1	12	18	30
34.	Cirkulane	2	25	8	33
35.	Paradiž	20	8	29	37
36.	Medribnik	4	9	21	30
37.	Meje	21	13	8	21
38.	Gruškovec	24	30	4	34
39.	Brezovec	17	25	15	40
40.	Veliki vrh	18	46	41	87
41.	Belski vrh	29	45	23	68
42.	Gorenjski vrh	21	16	42	58
43.	Pestike	14	14	37	51
44.	Korenjak	13	10	54	64
45.	Drenovec	16	11	50	61
46.	Turški vrh	19	48	9	57
47.	Goričak	24	8	70	78
48.	Hrastovec	18	29	40	69
49.	Zavrč	—	—	—	—

Ob severozahodnem robu Vinorodnih Haloz se vlečejo nad Dravinjo griči, ki tvorijo drugi intenzivnejši vinogradniški rajon. Sestavlja ga devet katastrskih občin (zap. št. 1—5 in 13—16), ki so imele vse delež vinograda nad 10%. Skupni povpreček je bil 12%, kar pa je dosti manj kot v završkem in celo manj kot v cirkulanskem okolišu. Delež tujcev je bil v tem predelu najvišji, saj je znašal v povprečju 66% in dosegel v Majskem vrhu celo nad 90%.

Tudi razdelitev po političnih občinah je zanimiva. V Zavrču so imeli tujci 65% vinogradov, v Sv. Barbari 36%, v Leskovcu samo 23%, v Podlehniku 50% (tu dvigajo % Gorca, Dežno in Podlehnik) in v petih haloških katastrskih občinah politične občine Sv. Vid celo 72%.

Odnos med deležem Polancev in meščanov se je menjaval od katastrske občine do katastrske občine, vendar so v $\frac{3}{4}$ občin prevladovali meščani. Tujci niso imeli vinogradov samo v treh katastrskih občinah, kjer so vinogradi bili, res pa so bile v vseh treh primerih samo manjše površine. Polanci so imeli največji delež v Velikem (46%) in Belskem vrhu (45%), meščani pa v Majskem vrhu (81%) in Dravinjskem vrhu (80%).

Odgovorimo tu na v začetku poglavja postavljena Žgečeva vprašanja!

Velik del haloške zemlje — 4560 ha ali 33,6% vseh produktivnih površin — je bilo v lasti tujcev. Imelo jo je 957 Polancev in 444 meščanov ter drugih nekmetov (cerkev, samostani). Del te zemlje so dobili v uporabo že v davni preteklosti, večino pa so je iztrgali Haložanom v letih gospodarskih kriz in stiske.

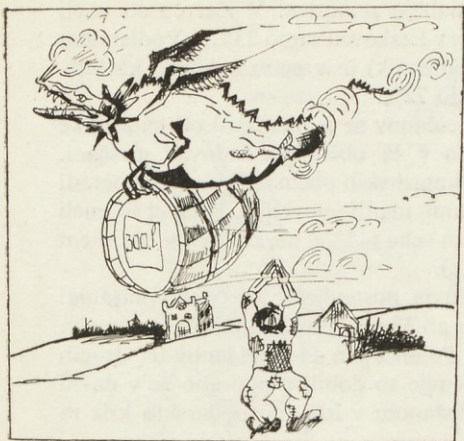
Še večji delež kot pri produktivnih površinah so imeli tujci v vinogradih. V lasti so imeli 747 ha ali 48,5% vinogradov, med temi pa je bila velika večina prvorazrednih.

Dohodek od pridelkov te zemlje, predvsem pa tisti od skoraj polovice vinogradov Vinorodnih Haloz, se je stekal v tuje, nehaloške žepe. Haloški viničarji in kočarji so vinograde ob sramotno nizkem plačilu obdelovali, tujci, predvsem meščani, pa so od izkupička za prodano vino dobro živeli. Ali je potem čudno, če sta vladala v Halozah beda in pomanjkanje in je bila večina otrok lačna kruha?

Na osnovi teh podatkov želimo podkrepiti nekatere trditve, postavljene ob analizi stanja leta 1824.

Zemljiški — gorski gospodje, ki so bili lastniki Haloz, so bili nadvse zainteresirani, da bi bilo tu čimveč vinogradov, saj so imeli tako zagotovljene več gornjine, vino pa so lahko vsak čas ugodno prodali. Zato so že od najstarejših dob oddajali vinogradske površine meščanom ter svojim in drugim podložnikom s Ptujkega in Dravskega polja. Prvi kot drugi pa so bili zainteresirani dobiti čim kvalitetnejše vinogradniške lege, saj so tudi sami dobili tako za vino več denarja. Ta težnja se je še posebej pokazala po zemljiški odvezi, ko so v razmerah, ki smo jih opisali, meščani kupovali predvsem kvalitetnejše vinograde. V Hrastovcu so imeli leta 1824 25 ha vse zemlje in 12 ha vinogradov, leta 1935 pa 157 ha vse zemlje in 30 ha vinogradov. Podobno je bilo v Gorci in še nekaterih katastrskih občinah.

Polanci so obdelovali vinograde nekoč sami, zato so težili dobiti vinograde čim bliže, torej na gričih ob Dravi in Dravinji. Odtod že leta 1824 tako visoko število Polancev v Hrastovcu (108), Belskem vrhu (102), Gradiščah (43), Majskem vrhu (35) in Gorci (153), medtem ko jih takrat v notranjosti

ZMAJ — TUJEC ODNAŠA HALOŽANU VINSKI PRIDELEK

Originalna Žgečeva risba s tušem iz neobjavljene študije o Haložah

sploh še ni bilo. Če je delež Polancev bil leta 1824 najmanjši na območju Leskovca, potem smemo to nedvomno pripisati slabim prometnim zvezam, saj je bilo mogoče priti v ta predel le z ladjo preko Drave v Dravcih ali pa preko broda na Borlu čez Cirkulane in Veliki Okič. V razliko od tega predela sta imela Borl in Zavrč listinski dokazani brod čez Dravo že v 16. stoletju, do tja pa je vodila že stara cesta. Tudi Podlehnik je imel boljšo prometno zvezo.

Zgrešeno pa bi bilo, če bi mislili, da je bila tuja posest, tako meščanska kot kmečka — Polanska, ki je v Vinorodnih Haložah obsegala 33,6% vseh površin in 48,5% vseh vinogradov, posebnost samo za to pokrajino. V večjem ali manjšem obsegu so jo poznale vse vinogradniške pokrajine na Štajerskem in tudi drugje na Slovenskem. Da navedemo samo nekaj primerov!

Kerenčič je ugotovil, da so imeli v Jeruzalemskih goricah posestniki, ki so bili doma zunaj pokrajine, 43,7% celotne produktivne površine in 69,1% vseh vinogradov. 17,13% vinogradov je pripadalo raznim potomcem, »ljudstvu in narodu, ki mu to ljudstvo pripada, po krvi in po zavesti tuje in sovražne gosposke« (161, 8, 9 in 47).

Snoj pravi, da je viden zgodovinski razvoj v Radgonskih goricah v izrednem deležu tuje posesti, saj so bili lastniki 42,3% vinogradov domači in inozemski meščani — Nemci. Tujim državljanom je pripadalo 28,4% vinogradov (132, 122—129).

Za prekmursko Goričko nam pove Sever, da je bila tuja posest na Goričkem v primerjavi z ostalimi vinorodnimi predeli dokaj neznatna: veleposestniški vinogradi so obsegali samo 4%, medtem, ko »so imeli v Lendavskih goricah 59% vseh vinogradov lastniki iz katastrskih občin izven goric« (129, 74 do 75).

Močan delež vinogradov so imeli predvsem mariborski meščani tudi v Mariborskih goricah, tako da piše Kert: »Prišlo je do stanja, ki je bilo za Mariborske gorice še do nedavna tipično, ko sta bila v glavnem samo dva posestna razreda: meščanski veleposestnik in viničar.« To trditev dokazuje s stanjem v katastrski občini Košaki, kjer so imeli domači kmetje le 9,8% zemlje, meščani pa 69% (33, 109).

Tudi v primorskih vinogradniških pokrajinah je bila tuja posest precejšnja. Tako pravi I. Vrišer, da so imeli v Goriških Brdih tuji posestniki 16,3% skupne površine in 27,4% vinogradov (130, 85), Titl pa navaja za koprsko podeželje, da je obsegala kolonska zemlja v posameznih katastrskih občinah do 44% vseh površin (83, 33).

Znano je dalje, da je bil znaten delež tuje posesti tudi v Podpohorskih goricah, na Bizeljskem in v nekaterih predelih dolenjskega vinogradniškega področja.

Vinograd je bil torej zanimiv za meščane in nižinske kmete: za večino, ker ji je dajal lep dohodek, manjšina pa si je želela zagotoviti vino za lastno porabo.*

Število posestnikov in velikost posesti

Po Žgečevih izračunih je bilo vseh posestnikov 4432, in sicer: 1855 domačinov, 1176 Haložanov, 957 Polancev in 444 meščanov. Ker pa je bil vsak Haložan v svoji katastrski občini tudi domačin, je bilo dejansko haloških posestnikov samo 1855 in tako vseh posestnikov 3256, od tega 57% haloških

* Podobne razmere poznajo v vinogradniških pokrajinah tudi drugod. Tako navaja Dugrand, da je 25% Languedoca (Francija), tega največjega strnjenega vinogradniškega področja na svetu, v rokah meščanov. To so deloma veleposestva meščanov iz Pariza, Lyona, Marseilla, Bordeauxa, deloma manjša posestva bivših kmetov, ki so se preselili v mesta, a so si obdržali celotno posestvo ali vsaj del. (540 Parižanov ima 65.000 ha posesti ali povprečno vsak po 144 ha). (134, 133—145).

O tuji posesti v vinogradniških in tudi nevinogradniških predelih najdemo mnogo razprav v zahodnonemški geografski literaturi. Jäkel npr. navaja za te tuje posestnike dve posebni imeni, ki ju uporabljajo tudi drugi pisci — »Ackerbürger« = meščan, ki ima zemljiško posest na mestnem ozemlju pa tudi na okoliških vaških ozemljih; »Ausmärker« = občan ene občine (vasi), ki ima zemljiško posest na območju druge občine (vasi). (136, 9—10). Ruppert uvaja naziv »Doppelexistenzen« za obrtnike, ki dobivajo dobršen del dohodka za svoj obstoj iz kmetijske dejavnosti (135, 73). Po Jäklu so imeli npr. »Ausmärkerji« leta 1952 na območju mestnega ozemlja Alsfeld 44% vseh površin in 69,6% kmetijskih površin (136, 67). Niti »Ackerbürgerji« niti »Ausmärkerji« pa nimajo zemljiške posesti samo v sosednih ali bližnjih občinah, temveč tudi v oddaljenosti deset in več km, kot to navaja Hartke (138, 16).

V našem primeru bi torej lahko skupino »meščani« primerjali z »Ackerbürgerji« in »Doppelexistenzerji«, Polance pa z »Ausmärkerji«. Tudi v našem primeru je večina obojih oddaljena od 3—20 km.

in 43% tujih. Dejansko je bilo tujih posestnikov nekaj več, ker je med Haložane všteti tudi nekaj desetih posestnikov iz sosedne Hrvatske.

Vinogradnikov, tj. posestnikov, ki so imeli vinograde, je bilo nekaj manj, ker pač vsi posestniki niti domačini niti vsi tujci niso imeli vinogradov. Domačinov-vinogradnikov je bilo 1364, Haložanov 464, Polancev 524 in meščanov 311. Tu domačinov in Haložanov ne moremo enostavno združiti, ker ne vemo, koliko Haložanov je imelo vinograd tudi v domači katastrski občini in so torej šteti že tam. Poleg tega je med njimi tudi nekaj posestnikov s Hrvatske. Tako ne moremo točno ugotoviti, koliko haloških posestnikov je bilo brez vinograda. Ugotovimo pa lahko, da ni imelo vinograda 433 Polancev ali 45% ter 133 posestnikov ali 30% iz skupine meščanov.

Povprečna velikost posesti štirih kategorij posestnikov je bila: — domačini 3,94 ha, Haložani 1,93 ha, Polanci 1,29 ha in meščani 8,90 ha. In če zopet združimo posest domačinov in Haložanov, dobimo dejansko povprečno velikost posestva haloškega posestnika, ki je bila okrog 4,85 ha. Meščani so torej imeli skoraj 2-krat večja posestva kot domačini, medtem ko so imeli Polanci povprečno majhna posestva.

Tabela 31

Velikost posestev v ha pri štirih lastniških skupinah — leta 1935

Posestna skupina		0—1	1—2	2—5	5—10	Nad 10 ha	Sk.
Domačini	štev.	561	333	467	326	168	1855
	%	30	18	25	18	9	100
Haložani	štev.	594	268	229	67	18	1176
	%	50	23	20	6	1	100
Polanci	štev.	613	212	111	13	8	957
	%	64	22	12	1	1	100
Meščani	štev.	98	63	84	100	99	444
	%	22	14	19	23	22	100
Skupaj	štev.	1866	876	891	506	293	4432
	%	42	20	20	11	7	100

Čeprav podatki za domačine niso povsem realni, saj jim je nujno treba prišteti zemljo Haložanov in bi se tako socialno posestne kategorije pri domačinih spremenile, so vendarle zanimivi. Predvsem lahko z gotovostjo rečemo, da se število tistih z manj kot 1 ha zemlje ne bi bistveno zmanjšalo, saj ta kategorija skorajda nima deljene posesti, to pa pomeni, da je bilo okrog

25% posestev manjših od 1 ha — torej kočarjev. Nedvomna je ugotovitev, da je bilo posestev nad 10 ha malo in da je občutna večina posestev merila pod 5 hektarov.

Podatki za Haložane nam kažejo, da so se po zemljiški odvezi posestne razmere zelo spreminjale in posestva drobila ter je tako prišlo do močnega mešanja posesti brez kakršnegakoli reda. Iz današnjega stanja vemo, da imajo nekateri posestva tudi v dveh sosednjih katastrskih občinah, vendar lahko ob navedenih podatkih ugotavljamo, da je imela okrog polovica posestnikov nekaj zemlje tudi zunaj domače katastrske občine. Leta 1824 smo ugotovili, da je bilo takšnih primerov samo okrog 15%. Med najbolj karakteristične spada katastrska občina Dolane, kjer je imel leta 1824 posest samo 1 Haložan, leta 1935 pa že 28. Posest zunaj domače katastrske občine je bila praviloma majhna, saj je merila v 73% primerih pod 2 ha oziroma v 50% primerih le do 1 hektar.

Izrazito majhno posest so imeli tudi Polanci, saj je 64% posestev merilo pod 1 ha in 86% do 2 ha. To so bila majhna vinogradniška posestva in parcele travnikov ter gozdov.

Povsem drugačno sliko pa nam kažejo podatki za skupino meščani. 74% posestev je merilo nad 2 ha, 55% pa nad 5 ha. To so bila posestva meščanov, medtem ko so bila posestva do 1 ha v glavnem last Haložanov, ki so se odselili in živeli drugje. Za primerjavo še teh nekaj podatkov. (Tabela 32!)

TABELA 33 kaže izredno visok odstotek tistih posestnikov, ki niso imeli vinograda. Če ugotavljamo, da je imel večji del Haložanov vinograd v

Tabela 32

Socialno posestne kategorije in povprečna velikost posesti v odstotkih
primerjava Jugoslavija (133, 51—53) — Slovenija (133, 51—53) — Vinorodne Haloze

	0—1 ha	1—2	2—5	5—10	Nad 10	Povprečna velikost v ha
Jugoslavija	16,8	17,0	34,0	20,5	11,7	5,4
Slovenija	20,3	12,7	24,4	18,7	23,9	8,3
Vinorodne Haloze	25	19	32	19	10	4,8

Vinorodne Haloze so bile pod jugoslovanskim in močno pod slovenskim povprečjem.

Tabela 33

Število lastnikov in velikost vinogradov v arih leta 1935

Posestna skupina		0	0—10	11—20	21—50	51—100	Nad 100	Sk.
Domačini	štev.	492	79	217	606	374	87	1855
	%	26	4	12	33	20	5	100
Haložani	štev.	711	29	90	222	109	19	1176
	%	60	2	8	19	9	2	100
Polanci	štev.	433	22	85	300	94	23	957
	%	45	3	9	31	10	2	100
Meščani	štev.	133	5	8	51	62	185	444
	%	30	1	2	11	14	42	100
Skupaj	štev.	1769	135	400	1179	635	314	4432
	%	40	3	9	27	14	7	100

domači katastrski občini, in to lahko trdimo, potem nam še vedno ostaja blizu 30% posestnikov brez vinograda. Zanimivo je, kako blizu sta števili kategorije posestnikov 0—0,5 ha in posestnikov brez vinograda. Iz tega lahko povzamemo, da niso imeli vinogradov predvsem kočarji. Z združitvijo domačinov in Haložanov bi se število domačih posestnikov brez vinograda nedvomno precej znižalo. Menimo, da bi znašalo okrog 15%. Visoko število Polancev brez vinograda je dokaz, da so Polanci po kmetški odvezi kupovali v Vinorodnih Halozah mnogo travniških in gozdnih parcel.

Pri vseh lastniških skupinah je zelo nizko število posestnikov z vinogradi velikosti od 0—10 a. Občutno več je tistih, ki so imeli vinograde po-

vršine 11—20 a. Daleč najmočnejša pa je skupina vinogradnikov z vinogradi od 21—50 a, ki je posebno močna pri domačinih in Polancih. To nam nakazuje, da se je povprečje velikosti vinograda gibalo med 21—50 a, pri domačinih pa z združitvijo s Haložani celo blizu 50 a. Sorazmerno precej posestnikov je imelo vinograde v velikosti nad 50 a; to velja še posebej za domačine. Izredno malo pa so imele prve tri skupine vinogradov v velikosti nad 100 a, zato pa pri skupini meščani vinogradi nad 100 a absolutno prevladujejo. To so bili veliki in dobro oskrbovani meščanski, samostanski in grašinski vinogradi.

Za štiri lastniške skupine je znašala povprečna velikost vinograda tako: domačini 0,43 ha; — Haložani 0,49 ha; — Polanci 0,38 ha in meščani 1,74 ha. Pri tem so upoštevani samo tisti posestniki, ki so vinograde imeli. Če združimo domačine in Haložane, dobimo povprečje velikosti vinograda domačega posestnika blizu 0,50 ha. V primerjavi s stanjem leta 1824 se torej povprečje velikosti vinograda tistih, ki so ga še imeli, ni bistveno zmanjšalo, povečalo pa se je število tistih, ki vinograda niso več imeli. K zadnjim pa moramo prišteti še nekaj sto viničarjev, nekdanjih vinogradnikov.

Sklepi in beseda o prebivalstvu

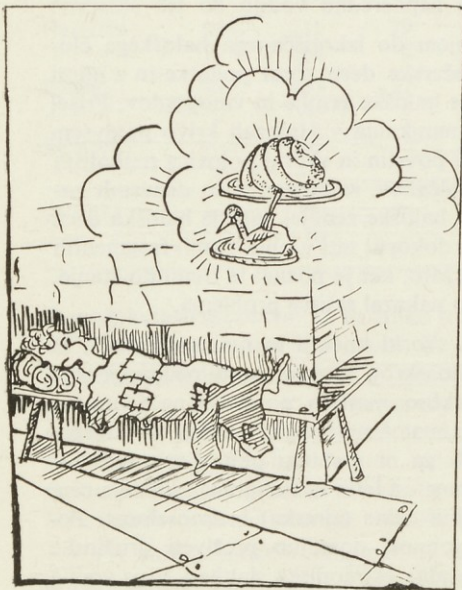
Procesi, ki smo jih pokazali, nas neposredno vodijo do teh sklepov:

1. Žgeč je z globokim čustvovanjem do izkoriščanega haloškega človeka ter stalno lačne viničarske in kočarske dece zbral podatke in z njimi ustvaril verno podobo, kdo je gospodar haloške zemlje in vinogradov. Prišel je do ugotovitve, da je trpljenja in pomanjkanja v Haložah krivo predvsem dejstvo, da je tretjina vseh produktivnih površin in skoraj polovica najboljših vinogradov v lasti tujcev, predvsem meščanov, samostanov in denarnih zavodov. V njihove žepe odteka dohodek haloške zemlje, zato je haloška deca lačna. Dalje kot do teh ugotovitev se ni dokopal niti v objavljenih fragmentih niti v rokopisu celotne študije. Mogoče zato, ker je poznal le trenutno stanje, ni pa ugotovil razvojnih silnic, niti jasno nakazal rešitve problema.

2. Večino haloških posestnikov so tvorili kočarji in majhni kmetiči, ki so imeli pod 5 ha vse zemlje in povprečno okrog 30 arov zaradi nedovoljenega gnojenja že izčrpanega vinograda. Takšno majhno posestvo pa je nujno združevalo v sebi vse negativne strani malokmečke proizvodnje — izčrpanost zemlje, primitivnost inventarja, ki ga ni v stanju obnavljati, zato neracionalna proizvodnja, popolna odvisnost od letin in trenutnega nihanja cen, prezadolženost in končno neprostoVOLjna delna (zimska) brezposelnost. Posledica takšnih razmer je bila nesposobnost dostojno preživeti družinske člane lastnikove družine, stagnacija in stalna ekonomska slabitev, ki je vodila

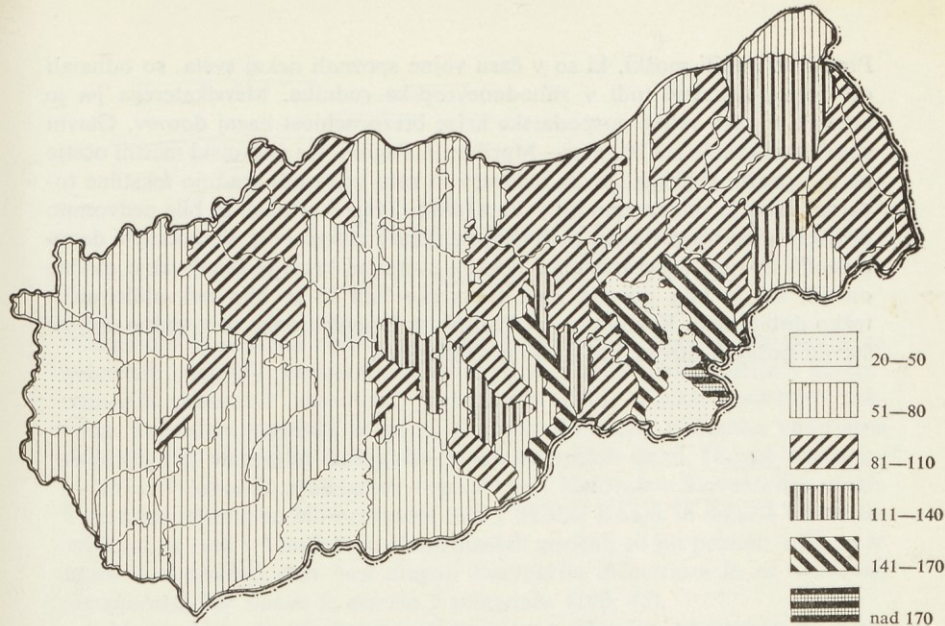
v močno gospodarsko in politično odvisnost od denarnih zavodov (PAB — Priviligirana agrarna banka), vinskih trgovcev ter drugih upnikov; vodila je v bedo in pomanjkanje. Razvoj, ki so ga naredile Vinorodne Haloze v zadnjih sto letih, je bil razvoj v kočarstvo in viničarstvo, to pa je dejansko pomenilo razvoj v kmečki proletariat brez zemlje, v moderno kapitalistično suženjstvo.

3. Tako imenovanega »haloškega problema« seveda niso mogle rešiti najrazličnejše teorije meščanskih in malomeščanskih agrarnih teoretikov niti z združno organizacijo okrepljeni »agrarni socializem« Prepeluhovega in Novakovega koncepta niti organizacija malo pomembnih javnih del (gradnja občinskih cest) niti v svojem bistvu beraško brezplačno razdeljevanje nekaj vagonov koruze, ki jo je pošiljala Natlačenova banska uprava. Stvarno rešitev je lahko prinesla le korenita sprememba družbenih odnosov, kot je to dovolj odprto povedal Zupan, ko je v eni zadnjih številk predvojne Sodobnosti napisal: »Preureditev družbe na novi osnovi, sprostitve proizvodnih sil verig »rentabilnih računov« in sprememba lastninskih odnosov v štajerskih vinogradih — to bo pospešilo racionalizacijo vinogradništva in omogočilo visoko aktivnost velike večine tamkajšnjih vinogradov. Ni bojazni, da bi bili ti vinogradi, vodeni z vsemi pridobitvami modernih znanosti — nedonosna postavka bodoče družbene produkcije« (139, 437).

LAČEN HALOŠKI OTROK SPI NA KLOPI
OB PEČI IN SANJA

Žgečeva risba s tušem iz neobjavljene študije
o Halozah

OB LJUDSKEM ŠTETJU LETA 1931 SO V VINORODNIH HALOZAH NAŠTELI 11.450 PREBIVALCEV ALI 71,7 PREBIVALCA NA km²

Karta kaže aritmetično gostoto prebivalstva po katastrskih občinah. Seznam k. o. glej pri sliki na strani 13

Na razvoj prebivalstva je v tem razdobju odločujoče vplivala prva svetovna vojna, ki ni samo pobrala precej moških na frontah, temveč je povzročila tudi padec natalitete ter delno zvišanje mortalitete in tako zmanjšanje naravnega prirasta. Skoraj povsem pa je zaustavila izseljevanje.

Leta 1931 so našeli v Vinorodnih Halozah 11.450 prebivalcev, kar je za 334 manj kot leta 1910 (229). Število prebivalstva se je torej zmanjšalo za 2,8% ali letno za povprečno 15,8 ljudi. S tem je padla tudi povprečna gostota od prejšnjih 84,1 na 81,7 prebivalca na km².

Povprečna agrarna gostota je znašala 115, povprečna poljedelska pa 230. Ilešič navaja za isto leto za takratni ptujski okraj agrarno gostoto 106 in poljedelsko 168 (168, 61). Povprečen koeficient dejanskega zmanjšanja je znašal 1,3. Tudi v tem obdobju so doživeli zahodni predeli močnejše nazadovanje prebivalstva kot vzhodni. V celoti je ugotovljen porast prebivalstva v 26 naseljih in v prav tolikih tudi zmanjšanje. Porast pa je v glavnem povsod minimalen, zato ugotavljamo v celoti zmanjšanje. Število naselij z gostoto nad 100 prebivalcev na km² se je nekoliko zmanjšalo (za 4).

Zmanjšanja števila prebivalcev pa seveda ne smemo naprtiti samo posledicam prve svetovne vojne. Po vojni se je zopet nadaljevalo izseljevanje.

Predvsem mlajši moški, ki so v času vojne spoznali nekaj sveta, so odhajali od doma, nekateri tudi v zahodnoevropske rudnike. Marsikaterega pa je pognala v času velike gospodarske krize brezposelnost nazaj domov. Glavni smeri izseljevanja sta bili Ptuj—Maribor in Zagreb. Če se ptujski mestni očetje ne bi ustrašili velikega števila delavcev in zato odklonili gradnjo tekstilne tovarne, ki so jo potem zgradili v Varaždinu (Tivar-Varteks), bi bile nedvomno doživele Vinorodne Haloze predvsem pa njihov zahodni del, še močnejšo depopulacijo in tudi deagrarizacijo. Nastop svetovne krize je izseljevanje močno omejil, saj je bilo povsod dovolj brezposelnih in je bilo nekvalificiranim težko dobiti delo. K kmetom na Ptujsko in Dravsko polje so v vedno večjem številu pošiljali otroke kot pastirje in hlapčke.

VINIČARSTVO

(Nastanek in razvoj)

Viničarstvo je posebna oblika gospodarsko-socialnih odnosov, temelječih na določenih posestnih razmerah, kakršne so se razvile skozi stoletja v severo-vzhodnih slovenskih vinorodnih pokrajinah. To je fenomen pokrajin nekdanje Vojvodine Štajerske in ga ne poznajo niti ostala panonska vinorodna področja niti vinorodne pokrajine drugih evropskih dežel. Največ viničarjev — teh čistih kmečkih proletarcev — pa je bilo v Halozah in Slovenskih goricah. V manjšem številu so bili raztreseni tudi v okolici Konjic in Šmarja ter na Bizeljskem pa tudi v Viničkih in Varaždinskih goricah so jih poznali. *»Tu pa se izgube kot poseben stan med drugim kmetijskim delavstvom in so večinoma poluviničarji, ker služijo le deloma v vinogradu.* (140, 43).

Mnogi, ki so doslej obravnavali problem viničarstva, so mnenja, da je nastalo v kapitalističnih časih oziroma šele po zemljiški odvezi, da je torej staro komaj kakšnih 100—150 let. Malo poglobljen pogled v njegovo zgodovino pa nam kaže, da moramo iskati njegove korenine že v davni fevdalni preteklosti. Žebotova trditev, da je viničarstvo na Slovenskem staro toliko kot gojitev vinske trte (141, 191), je nedvomno pretirana, saj lahko s precejšnjo gotovostjo trdimo, da so vinsko trto gojili v naših krajih že v rimski dobi, takrat pa viničarjev zagotovo še ni bilo, razen če štejemo sužnje, ki so meščanom Poetovia obdelovali vinograde za predhodnike poznejših viničarjev.

Poglejmo torej, kaj lahko izluščimo iz starejših virov in literature o nastanku viničarstva.

Iz najstarejših zgodovinskih virov, ki govorijo o vinogradniški lastnini, so ugotovljene naslednje oblike te lastnine:*

a) Vinograd, ki ga obdeluje zemljiški gospodar v lastni režiji, torej pravi dominikalni vinograd (Hofweingarten). Te vinograde so obdelovali tlačani — uživalci tako imenovanih viničarskih hub ali pa ostali podložniki s tako imenovano »vinogradniško roboto«. V prvem primeru je bila uporaba viničarske hube edino plačilo za oskrbovanje in obdelavo vinograda.

b) Vinograd v stalnem sestavu in enotnem kompleksu kmetije (pravdni vinograd — Hubweingarten). Užiten lastnik je podložni kmet, ki obdeluje

* Povzeto predvsem po: 78, 12—15; 142, 121—127; 143, 212—248.

vinograd sam, ne spada pod gorsko palico, torej ni sogornik ali gornjak ter daje kot del pravdne dajatve tudi vino.

c) Vinograd, ki ga daje zemljiški gospod v uživanje drugim osebam — plemičem, meščanom, cerkvi, samostanom, svobodnjakom, torej osebno svobodnim osebam in korporacijam — pa tudi kmetom — podložnikom. K tem vinogradom pripada tudi druga zemlja, zlasti njive in hoste (142, 122). Vsi uživalci vinogradov po gorskem pravu na vinski gorici so bili sogorniki (Bergholden ali Berggenossen), podvrženi sklepom gorskega zbora pod predstvom gorskega-zemljiškega gospoda. Kmetje — podložniki so lahko bili njegovi podložniki ali podložniki sosedne gosposke, na vinski gorici so bili v obeh primerih sogorniki. Iz urbarjev dominikanskega in minoritskega samostana v Ptuj iz 15. stol. je razvidno, da je bil župan Pavel iz Leskovca v Halozah po kmetiji podložnik gospostva Borl, po vinogradu v Ljubstavi pa sogornik minoritskega samostana v Ptuj; isto velja za Polance, ki so imeli že v 15. stoletju vinograde v Halozah. Tako je v navedenih urbarjih zabeleženo, da so bili kmetje iz Tržca in Jakopičev sin iz Draženc sogorniki samostanov na vinski gorici v Ljubstavi (145, 292).

Pri tem je bilo celo mogoče, da je uporabljal (izkoriščal) kmet — podložnik pravdni vinograd (Hubweingarten) in še vinograd po gorskem pravu na vinski gorici. Kot poseben tip sogornika moramo šteti »še naseljence v vinogradih na lastnem svetu, ki drugega sveta nimajo, ter gostače, naseljene na goricah.« (142, 124).

Kmetje so obdelovali svoje vinograde sami in si pri tem medsebojno pomagali, ostali sogorniki — plemiči, meščani, samostani in drugi so jih obdelovali praviloma z vinogradniško roboto, svojimi služabniki ali drugače najeto delovno silo. Tako je npr. iz urbarja dominikanskega samostana v Ptuj razvidno, da so morali podložni kmetje opraviti del vinogradniških opravil v dveh samostanskih vinogradih v Dragošiču (74, 96). Meščanom so obdelovali vinograde njihovi hlapci in dekletje ter drugi služabniki ali pa so plačevali dninarje. Svoje služabnike so po vsej verjetnosti v začetku pošiljali na delo iz mesta ter so se ti po opravljenem delu vračali v mesto vsaj v zimskem času. Pri večjih vinogradih je bilo tega dela dosti in tako so ščasoma te služabnike za stalno naselili pri vinogradu. To so po naši sodbi prvi pravi viničarji.

Na misel, da je takšna pot ne samo verjetna, ampak tudi uporabljena, še posebej navajajo določila ptujskega mestnega statuta iz leta 1376, ko so si meščani s privoljenjem ptujskega gospoda (zemljiškega gospoda!) zagotovili nad svojimi služabniki — delavci v vinogradih, imenujejo jih »Weinzurk«, posebne pravice, ki so zajete v 170. in 172. členu statuta, ki se glasita v prevodu: »Vsakdo tudi sam kaznuje viničarja za krivdo, ki mu jo je storil.« — »Kakor so se meščani zedinili glede nastavljene dnine v vinogradih s pristankom ptujskega gospoda in to razglasili, tako je neizpremenjeno ostalo v mestu in

ZNAČILEN
POLANSKI VRH
Z »GANKOM«
V VELIKEM VRHU

Spredaj kmečki vinograd
na kol, v ozadju žični
nasad kmetijskega kom-
binata. Julij 1964

zunaj.» (146, 17). S temi določili so ptujski meščani, ki so imeli vinograde v Halozah in Slovenskih goricah, odtegnili svoje »Weinzurli« sodnim in drugim pravicam gorskih zborov. Podobne pravice so si verjetno pridobili tudi meščani drugih mest, zato iz zapisnikov gorskih zborov nimamo podatkov, da bi tam določali višino dnine viničarjem. V Halozah je še danes za viničarje v uporabi ljudski izraz »vencrlk«.

V kasnejši dobi so se tudi »Weinzurli« nedvomno rekrutirali izmed ubežnikov s podložnih kmetij, kot to navaja Dolenc za gostače na Dolenjskem, povsem verjetno pa tudi iz vrst drugih priseljencev. Zemljiški gospodje so zato vztrajno branili naselitev v hramih pri gorici, meščani pa so takšno pravico zahtevali in kljub prepovedi naselitev dovoljevali. Tako so si zagotavljali stalno in ceneno delovno silo. Ta boj za odobritev naselitve in proti njej na vinski gorici je trajal več stoletij, kakor lahko razberemo iz listin, vendar je dokazano, da je razvoj potekal na Štajerskem drugače kot na Dolenjskem. Potreba po večkratni izdaji listin o prepovedi naseljevanja govori za to, da je takšno naseljevanje bilo. »Tu pa tam pa so vinogradniki sami vsobenjke* radi trpeli, če so jih mogli uporabljati za delavce. Zlasti mejaši, ki niso stanovali zdržema v vinogradih, se jih niso branili. . . . V očitnem nasprotju z gorskimi bukvami (čl. 20) je prišlo celo do posvedočenja v zapisniku o vinogorskem zboru (leto 1784), da je gorska gosposka na zahtevo vinogradnikov dopustila, da je smel vsak vinogradnik v svojem vinogradu namestiti po enega vsobenjka z rodbino« (143, 214).

Zaradi posebnih razmer, ki so vladale na Štajerskem in še posebej v Halozah, so postali manjši kmetje in kočarji že pred zemljiško odvezo osnovni

* Vsobenjki so bili naseljenci v stanovanjskih zgradbah na vinski gorici.

izvor za nastajanje viničarjev. Različni vzroki so jih privedli do tega, da so svoje vinogradniško posestvo prodali meščanom ali imovitejšemu Polancu ter ostali na svoji dotedanji domačiji viničarji. Ta proces, ki ga Dolenjska ne pozna (142, 129), so pospešili nov vinski davek (1750), povečane druge dajatve in tlaka ter končno še dovoljenje o delitvi kmečkega gospodarstva (leta 1771 do 1785), kar je pospešilo drobitev posesti in širjenje kočarstva. Le-to pa je bilo osnovni izvor viničarstva.

Pirchegger pravi, da so kmetje marsikje prodajali vinograde in posestva, da bi se rešili obvez, ali pa so skrivoma odšli na Hrvaško (87, 232—241). Vinska kriza, slabe letine in zemljiška odveza pa so povzročile nov katastrofalen plaz prodaje vinogradov in posestev. Kupci so bili v glavnem meščani, posojilnice, vaški trgovci in gostilničarji, poklicni oderuhi, vmes pa tudi Polanci. Bivši lastniki so postali viničarji.

[In končno ne smemo še mimo enega izvora haloškega viničarstva. To so otroci kočarjev in manjših kmetov. Običajno jih je bilo več. Doma ni bilo ne prostora in ne kruha. Nekateri so odšli že v mladosti služiti za pastirje in hlapce, drugi pa so si kot odrasli, običajno pred nameravano poroko, sprosil pri meščanu ali Polancu dovoljenje, da so se lahko naselili v zidanici. Skromno stanovanje in eventualno uporabljanje majhne njive so odplačali z opravili v vinogradu, sicer pa so hodili kot priložnostni delavci na dnino k sosedom]

Mnenja smo, da moremo kot prave klasične viničarje, imeti tiste, ki so bili v službi pri meščanih, plemičih, cerkvi, trgovcih itd. Prvotno so to bili njihovi služabniki, kasneje pa stalno najeti vinogradniški delavci s posebnim statusom. Z gospodarjem so bili v določenem stalnem delovnem odnosu. Nekateri poteze služabništva pa so se ohranile tudi pozneje, o čemer priča predvsem dejstvo, da so bili viničarji oproščeni vseh dajatev, kar je sicer veljalo le za osebnih služabnikov.

Po kmečki odvezi so si najeli viničarje tudi premožnejši kmetje, medtem ko so manjši kmetje — Polanci jemali v svoje zidanice dninarje, ki so bili z gospodarjem v deputatnem odnosu oziroma v viničarskem službenem razmerju in so jih zato nazivali viničarji, čeprav niso izpolnjevali pogojev, ki jih je predpisoval viničarski red.

Žebot je napisal o nastanku viničarstva tole: »Po informacijah, ki sem jih zbral po naših krajih, se je viničarski stan začel na ta način:

Graščaki, samostani in drugi veleposestniki so imeli na svojih posestvih kmete, kmetske družine, ki so živele na zadrudni način. Bilo je pravo kmetsko občestvo. Sinovi in hčerke, katerim v prvotni domači hiši ni bilo dovolj prostora, so dobili od graščaka sporazumno s starostom (očetom) zadrugo prostor, kjer so si zgradili kočo. Dodeljena jim je bila zemlja. Ta zemlja s kočo vred je ostala last veleposestnikov, a oblast oziroma oskrbo nad njo je imel kmet, oče, načelnik skupne družinske zadruge — občestva. Tak sin ali hčerka, ki sta si zgradila

na hribu kočo in zasadila vinograd, sta bila prva viničarja. Ko je bil kmet okoli leta 1848 rešen desetine in je postal lastnik svoje zemlje, so tudi viničarji, kateri so imeli koče na kmetskem posestvu, prišli pod njega. Ljudje pa, ki so si postavili hišice na zemlji, ki je ostala še naprej v oskrbi veleposestnika samega, so ostali viničarji gospoda« (141, 191). Teh razlogov ni mogoče sprejeti, ker so povsem v nasprotju z znanimi posestnimi razmerami in odnosi, ki smo jih že ugotovili.

Čeprav nimamo točnejših podatkov o odnosu med »Weinzurlom« in gospodom, lahko iz kasnejših dobro znanih določil tega odnosa ugotovimo, da je ta položaj bil delno podoben položaju gostačev (vsobenjki), kakor ga opisuje Dolenc. »Vsobenjki niso bili glede nepremičnin z gorsko gospodo v nobeni pravni zvezi, saj so bili le zakupniki dela zidanice ali hrama mejašev ali sogornikov. Le tu pa tam so imeli pravico uživati njivo ali travnik, ki jim ga je prepustil posestnik zidanice ali hrama... Njihova naloga je bila, da so obdelovali vinograde svojih gospodarjev, zato so dobivali stanovanje in deloma njive in vrtove, da so si na njih pridobivali živeža zase in za svojce. Imeli so tudi pravico, da hodijo na dnino drugam, da si nekaj prislužijo...« (143, 232) in (148, 173 in 395). Če ugotavlja Dolenc, da so gostači na Dolenjskem dobivali »le tu in tam... ali deloma« v uporabo njive, travnike in vrtove, potem je pri štajerskih viničarjih to bilo pravilo. Stanovanje in zemlja sta bili obvezni obliki plačila v naturi. In še več. Meščan — vinogradnik je dal na svojem vinogradniškem posestvu zgraditi za svojega viničarja posebno stanovanjsko hišo z gospodarskim poslepjem.

V starejših virih je o viničarjih malo podatkov. Žebot dalje navaja Slekovca, ki je ugotovil, da omenjajo viničarje graščinski spisi na Vurbergu, Ptuj in drugod v začetku 17. stoletja (141, 193). Straka ugotavlja, da so omenjeni v St. Georgu že leta 1640 (90, 51). Iz nekega urbarialnega vira je razvidno, da je bilo leta 1754 na območju Zavrča 26 viničarjev (20, 93). Kaj več nam povedo o njih in njihovem življenju ter o odnosih pisci iz začetka preteklega stoletja v zvezi z dokaj široko akcijo za izboljšanje vinogradništva. Ta akcija se je začela okrog leta 1820, ko so začeli tudi na Štajerskem uvajati trsne sorte iz Francije (149, 97). Pobudnik te akcije je bila Štajerska kmetijska družba v Gradcu.

Ko navaja Burger v svoji razpravi, da je vinogradništvo na Štajerskem v vidnem zaostanku v odnosu do uspešnega razvoja poljedelstva, ugotavlja kot osnovni vzrok za takšno stanje *staro navado* (podčrtal V. B.), da so vinogradi prepuščeni v obdelavo viničarjem — neomikanim in nevednim ljudem, ki so zaradi svojega delovnega odnosa z gospodarjem polni predsodkov in nekažejo nobenega interesa, da bi vinograd izboljšali. Za določeno delo dobivajo viničarji poleg stanovanja in uporabe nekaj kosov zemlje le zelo zmerno denarno plačilo. Ob takšnem odnosu je nujno, da znosijo viničarji tisto malo količino gnoja, ki ga pridelajo, namesto v vinograd na njivo, da sadijo po

vinogradu zelenjavo in sadno drevje, da opravijo najprej delo na svojih njivah in šele potem v vinogradu itd. Ko ugotovi, da je takšno stanje v škodo gospodarjem, jih poziva, naj sklenejo takšne delovne pogodbe, ki bodo uskladile interese gospodarja ter viničarja in le-ta ne bo več gospodarjeva »tovorna živila« (150).

Za ugotovitev medsebojnega odnosa so pomembnejše Hlubekove (9, 101) navedbe, kjer ugotavlja, da zaposlujejo lastniki vinogradov za večji del vinogradniških del posamezne družine imenovane »Weinzirk«. Tem prepušča lastnik vinograda poleg prostega stanovanja v hasnovanje še 1—2 kravi, $\frac{1}{2}$ orala zemlje, plačo od 20—30 goldinarjev in odpadni material iz vinograda. Za te dajatve so viničarji dolžni opraviti prvo in drugo kop, medtem ko dobijo za rez in vez zmerno akordno odškodnino. Tudi Hlubek ugotavlja, da so viničarji za razvoj vinogradništva cokla, ker so tako najvažnejša vinogradniška dela vse povprek opravljena na osnovi surovega izkustva.

Najostrejši je pri obravnavi viničarjev Prieger (151, 231—236), ki začenja poglavje o viničarjih s stavkom »*Ti so potrebno zlo*«, kajti veliki vinogradi morajo biti obdelani. Viničar dobi poleg uporabe stanovanja in kosov zemlje še dovoljenje za uporabo drv in gozda, dodeljeno ima kravo in zagotovljeno seno zanj in poleg tega še plačilo za delo v vinogradu. Viničarji so edina skupina ljudi v deželi, ki ne plačujejo nobenih dajatev. Viničar je do gospodarja v odnosu služabnika.

Tudi posebna komisija Štajerske kmetijske družbe ugotavlja v svojem poročilu, da so viničarji na Štajerskem nujno zlo, ki izvira iz pomanjkanja delovnih rok (152, 182).

Spremenjeni položaj po izvedbi zemljiške odveze in vedno večje število novih viničarjev na novokupljenih meščanskih vinogradih so zahtevali ureditev viničarskega problema in tako je bil sprejet na predlog deželnega zbora za Štajersko z zakonom s 1. aprilom 1863 »Viničarski red« — »Winzerordnung« (153, 140 in 381—384). Določila tega viničarskega reda temeljijo v osnovi na določenih službenih odnosov med gospodarjem in viničarjem, veljavnih do takrat in uporabljanih v praksi.

Poglejmo nekatera glavna določila tega viničarskega reda. V uvodu pove, kdo so viničarji: to so osebe, ki stopijo v službo za obdelavo vinograda za plačilo v denarju, posebnih prejemkih ali obojega in imajo svoje lastno gospodinjstvo. Medsebojne pravice in dolžnosti med gospodarjem in viničarjem se uredijo s posebno pogodbo, ki mora biti v skladu z določili tega reda. Delovno razmerje se sklne praviloma za eno leto; začne se 1. novembra po končanih jesenskih delih in ga imenujejo »viničarsko leto«. Odpoved se daje praviloma v času od 1.—26. julija, selitev pa se izvrši med 1. in 11. novembrom. Ta določila so v praksi veljala vse do odprave viničarstva.

Gospodarji so včasih odpovedali brez vzroka ali pa le na videz, zato da so izvajali pritisk na viničarja. Po dani odpovedi je ta šel od vinogradnika do

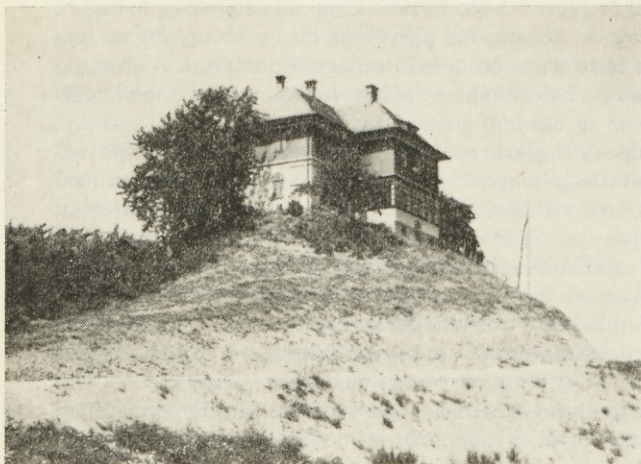
vinogradnika, ki je imel še prazno kočo in prosil, naj ga sprejme pod streho. Pristal je na vsake pogoje, in ker pogodb praviloma niso nikoli pisali, so bila določila ustne pogodbe često daleč od določil veljavnih predpisov. V času po 1. novembru ste srečavali po haloških klancih vozove z borno opremo viničarjev, ki so se selili. Prevoz so novemu gospodarju odslužili.

Gospodar lahko odpove viničarju tudi med letom in ga 14 dni po odpovedi izžene iz koč, če se le-ta težje pregreši. Med drugim mu lahko odpove med letom tudi, če viničar sam ali njegovi ljudje odidejo brez gospodarjevega dovoljenja na delo drugam takrat, ko jih on potrebuje za delo na svojem posestvu. Viničarja, ki bi samovoljno zapustil službo, lahko gospodar s silo privede nazaj. Dejanje je kaznivo in mora viničar plačati škodo. Kdor bi, vedoč, da je viničar samovoljno zapustil gospodarja, ga vzel v službo, plača kazen 5—25 goldinarjev in je dolžan povrniti prejšnjemu gospodarju škodo. Viničar dobi viničarsko knjižico, ki jo hrani gospodar. V knjižico se vpišejo podatki o nastopu in prenehanju službe ter mnenje gospodarja. Viničar mora imeti potrebno število delovnih moči in po možnosti tudi živino (zaradi gnoja). Za težje spore je določeno razsodišče, ki je sestavljeno iz predsednika in po enega predstavnika sprtih strank; predsednika sporazumno določijo ali pa ga imenuje predsednik občine, v kateri leži posestvo.

Omenjeni zakon je bil izdan za območje vojvodine Štajerske. Dolenc v Gorskih bukvah tega zakona ne omenja, temveč ugotavlja, da je izšel prvi tak dokument na predlog deželnega zbora vojvodine Štajerske v »*postavi z dne 2. maja 1886*« pod naslovom »*Winzerordnung für das Herzogtum Steiermark*« (143, 62). Citirana »postava« pomeni torej drugo izdajo viničarskega reda, tokrat v nemškem in slovenskem jeziku. S posebnim »zakonom« s 1. junijem 1898 je bil člen viničarskega reda, ki določa termine za sklenitev in odpoved delovnega razmerja, spremenjen in je tak veljal tudi prvo dobo v Jugoslaviji. (Odpoved se daje med 1. in 15. avgustom, potem ko so vsa važnejša vinogradniška dela že opravljena).

V kraljevini SHS so se viničarji začeli organizacijsko povezovati — Kmečko-delavska zveza in Viničarska zveza. V mariborski oblasti so ustanovili viničarske krajevne komisije, njihovo delo je povezovala »*Osrednja paritetna komisija za ureditev viničarskega vprašanja*« v Mariboru. Na njen predlog je oblastna skupščina Mariborske oblasti 20. julija 1928 izdala »*Uredbo o viničarskem redu*«. Uredba je zasnovana na osnovnih določilih avstrijskih zakonov z nekaterimi dopolnitvami. Tako določa minimalno površino vinograde, ki ga naj viničar obdeluje na 5600 m² (oral) in postavlja zahtevo po viničarjevi strokovni usposobljenosti. Ustni pogodbi naj zaradi večje pravne varnosti sledi še pismena pogodba na predpisanem obrazcu.* Kljub temu določilo večina vinogradnikov pismenih pogodb ni sklepala. Viničarji pa

* Tiskani obrazec z naslovom Službena pogodba je obsegal 4 strani.

BIVŠA OGRINOVA
VILA V GORCI

Kakšno nasprotje
skromnemu kmečkemu
vrhu ali haloški domačiji.
Junij 1964

tega niso upali zahtevati. Če bi se pritožili, bi sledila odpoved in gospodar bi v knjižico napisal slabo oceno ter sicer poskrbel, da bi viničar v bližini le težko dobil novo službo. Uredba točneje določa viničarjeve pravice in dolžnosti. Še vedno je v veljavi viničarsko leto. Podrobneje so obdelane naloge in postopek pred viničarsko komisijo. Dana je pravica združevanja »v posebna strokovna društva za zaščito svojih ekonomskih, kulturnih in socialnih interesov«. S to uredbo sta bila razveljavljena deželni zakon z 2. majem 1886 in deželni zakon z dne 1. julija 1898.* Uredba se je izkazala kot zastarela in nesocialna in tako je na zahtevo Strokovne zveze viničarjev ter pod pritiskom javnega mnenja izdal ban dravske banovine dne 13. julija 1939 »Uredbo o službenem razmerju med vinogradnikom in viničarjem« (155).

Uredba v uvodu določa, kdo je viničar: »*Viničarji so osebe, ki jih najame vinogradnik, da mu obdelujejo vinograd v izmeri najmanj $\frac{1}{2}$ ha (5000 m²) proti plačilu v denarju in materialu, žive pa v lastnem gospodinjstvu v vinogradnikovi zgradbi ter imajo za pravilno izvrševanje službe potrebno strokovno usposobljenost.*«

S tem je bil zmanjšan minimalni obseg vinograda, za katerega obdelovanje se lahko sklepa viničarska pogodba, za 6 arov, torej na 0,5 ha. Dalje določa uredba, da so lahko viničarji tudi ženske. Ukinja viničarsko leto in uvaja triletno pogodbo z enoletno poizkusno dobo. Za viničarje zahteva uspešno dokončano viničarsko šolo ali devetmesečni viničarski tečaj ali viničarski izpit pred strokovno komisijo. Določa samo pismeno pogodbo, podrob-

* Prvi ima številko 26, drugi pa številko 1.

neje ureja viničarjeve prejemke in odreja letni obračun. Precizneje so formulirana določila o redni in predčasni ukinitvi delovnega razmerja. Ustanavlja poseben viničarski sklad, katerega sredstva se naj uporabljajo »za podpore viničarjem in njihovim svojcem v primerih dolgotrajne bolezni, onemoglosti in smrti.«

Vinogradniki z mnogimi določili novega viničarskega reda niso bili zadovoljni. Predvsem so nastopali proti določilu o minimalnih viničarskih mezdah in triletni pogodbi (156, 13—16). Na ugovor Vinarskega društva je sprejel banski svet 10. avgusta 1940 »Uredbo o spremembah in dopolnitvah uredbe o službenem razmerju med vinogradnikom in viničarjem«. Kot je razvidno iz Šijančevega pisanja, vinogradniki tudi s temi dopolnitvami niso bili zadovoljni (157, 126—129 in 134—138).

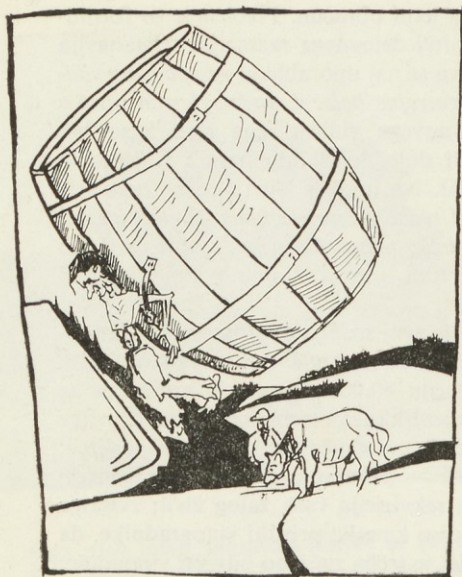
Strokovna zveza viničarjev, ki je imela svoj sedež v Ljutomeru, je 10. septembra 1940 izdala posebno resolucijo, v kateri razglša zahteve slovenskih viničarjev. V resoluciji postavljajo v imenu 40.000 slovenskih viničarjev te glavne zahteve: maksimiranje cen življenjskim potrebščinam; zagotovitev investicij za obnovo vinogradov, da se zagotovi viničarjem zimska zaposlitev; uvedba javnih del v viničarskih okoliših — prvenstvo zaposlitve naj imajo viničarji; preskrba s potrebno hrano in rekvizicija vseh zalog živil; zvišanje minimalnih mezd pri vinogradnikih, ki niso kmetje; prisiliti vinogradnike, da obdelujejo vinograde intenzivno ali pa jim je treba začasno odvzeti vinograde; uvesti socialno zavarovanje; pobijanje draginje itd. »Naše gorice« so to resolucijo žolčno komentirale (158, 138). V času okupacije so bili ponovno uveljavljeni stari avstrijski predpisi.

Ugotovili smo že, da večina gospodarjev ni upoštevala določil viničarskih redov, temveč je svoje odnose z viničarji urejala po starih utrjenih navadah, izkoriščujoč stisko viničarjev. Da bi se izognili morebitnim nevšečnostim, so začeli uveljavljati pred drugo svetovno vojno nov sistem. Viničarjev niso več najemali, temveč so oddajali stanovanje v najem. Določili so dinarsko ceno, ki pa jo je najemnik (dejansko viničar) odplačal z delom v vinogradu. Ustvarjali so zunanjo podobo navadnega dninarskega razmerja in se tako izmaknili določilom viničarskih redov, predvsem pa pismenim pogodbam. Življenje viničarjev je bilo zato izredno težko.

Viničarstvo, ki so ga rodile, razvijale in vzdrževale posebne posestne razmere, je postalo tako kričeč socialni problem, da je pritegnil pozornost naprednih sociologov, politikov, zdravnikov in drugih, ki so ob njem kazali na krivičnost, zlaganost in nevzdržnost kapitalističnega družbenega reda.

Prvi, ki se je zelo resno in široko zastavljeno lotil proučevanja posestnih razmer in s tem posredno tudi viničarstva v Halozah, je bil pokojni Žgeč. S svojo študijo »Haloze« je razgalil nevzdržne razmere in bedo haloškega ljudstva sploh in viničarjev še posebej (11).

Tu bomo navedli samo kratek odlomek iz njegovega opisa viničarskega življenja.

»KONJI TEŽKO HODIJO, NAJ NESE
JOŠKO«, JE MENIL GOSPODAR

Žgečeva risba s tušem iz neobjavljene študije
o Halozah

»Ko se spomnim sosedovega viničarja v Paradižu, mi postane težko. Majhen je bil, suh in plah. Naložili so mu na hrbet ogromen sod. Kolena so se mu šibila; v obraz mu je pognal val krvi; na čelo so mu stopile debele potne kaplje; roke so se mu tresle.

Zdelo se mi je, da sod raste, raste, viničar pa postaja vse manjši. . .

Polagoma oprezno je stopal po strmi poti navkreber, celih petindvajset minut. Korak za korakom se je boril s strmino.

»Konji težko hodijo, naj nese Joško«, je menil gospodar. Joško ni nikdar mrmral! Tiho in plašno je bral želje z obrazov, molče je izpolnjeval zapovedi.

Nikdar več ga nisem videl. Umrl je že mlad, nepričakovano. Govorili so, da se je prevzdignil in da se je v njem nekaj utrvalo« (159, 4—5).

Tako je pisal o viničarjih osebno zelo prizadeto in nekoliko sentimentalno Žgeč, ki je Haloze poznal tako kot domala nihče drug. Kerenčičeva analiza »Študij o naši vasi« (160, 406—410) in študija »Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih goricah« (161) odkrivata podobne razmere v Slovenskih goricah. Z govorico številčk pa nam je viničarje predstavil Uratnik (162, 24—31 in 80—85).*

* Podatki so bili zbrani s pomočjo ankete, ki je zajela v treh vinorodnih okoliših (Maribor, Jeruzalemske gorice, Vzhodne Haloze) 548 viničarskih družin, od tega 236 kmečkih viničarjev in 312 meščanskih. V Halozah je bilo anketiranih najmanj viničarjev — 14 kmečkih in 24 meščanskih.

Iz tega dela povzemamo naslednje ugotovitve. Povprečna viničarska družina v Vzhodnih Halozah je imela 3 nad 15 let stare člane. Vsak od teh delovnih ljudi je letno opravil povprečno 31,7 oziroma 58 dnin (prva številka velja za kmečke viničarje, druga za meščanske) in je to v primerjavi z ostalima okolišema najmanj. Pri kmečkih viničarjih celo 100% manj, kar izhaja iz dejstva, da so imeli kmetje — Polanci v Halozah sorazmerno majhne vinograde. Ob tej nizki zaposlitvi so bili minimalni tudi letni denarni prejemki, ki so znašali 197 in 430 din proti 322 in 629,5 din v okolici Maribora ter 859,8 in 682 din v Jeruzalemskih gorica. Podobno kot z denarnimi prejemki je tudi z deputatom. Tudi ta je bil v Halozah najmanjši. Na viničarsko družino je prišlo 20 oziroma 48 arov njiv ter 1 oziroma 13 arov travnika. Viničarska družina je redila povprečno 0,8 oziroma 1,05 svinje ter 0,3 oziroma 0,87 krave. Tudi pri tem so bili viničarji v ostalih dveh predelih mnogo na boljšem (mariborska okolica 0,8 oziroma 1,4 krave — pri tem pa Uratnik še ugotavlja, da je zaradi možnosti vnovčenja mleka naravni prejemek tu bistveno več vreden). Ob tako nizkem letnem zaslužku so bili tudi letni izdatki za delovno osebo nepojmljivo nizki. Tako so trošili letno na osebo: za obleko 57,1 din oziroma 131,2 din; za obutev 71,5 din oziroma 100,1 din; za kulturne potrebščine 5 din oziroma 12 din; za zdravljenje 2,5 din oziroma 20,8 din; za sladkor 3,2 din oziroma 3,2 din ter za milo 4 din oziroma 2,4 din. Pri vseh navedenih izdatkih so trošili viničarji v ostalih dveh predelih več, pri nekaterih celo bistveno več. Glavni izdatek na osebo je bil povsod nakup manjkajočega krušnega žita in drugih živil. Primanjkljaj zaslužka iz viničarskega razmerja so viničarske družine, posebno kmečke, krile z zaslužkom pri delu v sosednih vinogradih in drugje. Velik del primanjkljaja do normalne potrošnje pa je šel na račun njihovega slabega življenja in več ali manj stalnega stradanja. Pri tem so nedvomno povsod in v Halozah še posebej prednjačili kmečki viničarji, pa ne zato, ker bi jih bili kmetje nasploh bolj izkoriščali kot meščani, čeprav tudi takšnih primerov ni manjkalo, temveč zato, ker so bili manj časa redno zaposleni in je predvsem v zimskem času bila zaposlitev močno problematična. Pismo ofarja (ti so živeli podobno kot viničarji), ki ga objavlja Uratnik v svoji študiji, pove med drugim: »Preskrbite nam vsaj za polovično ceno krompirja in koruzo, ki sta naša glavna hrana. Tudi z delom bi to odslužili, sedaj pozimi, ko imamo čas. Letina je bila slaba, zima je, zaslužka nobenega. Od 26. novembra nisem ničesar zaslužil in do pomladi ničesar ne bom. Kar sem zaslužil skozi poletje, to se sproti porabi. Zaslužek je bil po 7 din na dan, ob slabem vremenu pa nič. Žena je delala od pomladi do jeseni, samo zato, da je komaj odslužila stanovanje. Za stanovanje je delala mesečno po 10 dni, poleg tega pa še 45 dni za košček zemlje, ki sem jo najel. Kupiti je treba vse, tudi drva in mleko. Za jed smo štirje, za delo samo dva (162, 24). Navedbe so tako prepričljive, da je komentar nepotreben.

In če smo kritični ter podatkov ankete ne vzamemo kot stoodstotno resnico, temveč upoštevamo podatke o povprečni zaposlitvi pri vinogradniških delih v Halozah na eno osebo, dobimo 100 dni dela in ob dnini 7 din na dan letni zaslužek 700 din. To pa je za 200 din manj, kot je znašal povprečni mesečni zaslužek povprečnega slovenskega delavca in celo 100% manj kot npr. mesečni zaslužek delavca iz papirnice v Vevčah (163, 203). Viničarja pa bi morali šteti za kvalificiranega kmetijskega delavca. Slabe letine in gospodarska kriza so udarile tudi viničarje. V letih 1929—32 je znašala dnina v Halozah samo 4 din. Povsem je zamrlo delo na obnovi — rigolanje — in tako so bili viničarji in kočarji vso zimo brez kakršnegakoli zaslužka. Pojedli so semenski krompir in fižol in se že vnaprej zadolžili pri kmetih, ki so jim dali nekaj koruze. Pri vsem tem pa so še stradali sami in njihovi otroci. Tako piše Pirc: »Na Ptujskem polju pride na osebo dnevno 240—400 g kruha, v Slov. goricah manj, v Halozah pa minimalna količina. V Halozah prevladuje stalno glad med viničarji. . . Ogromna večina je viničarjev, ki jim manjka živeža že preko zime. . . 50% od njih (viničarjev) se ne more zaposliti pri javnih delih radi onemoglosti in pomanjkanja obleke. . .« (165, 102—103).

Prav pretresljive so ugotovitve ankete, ki jih navaja v svojem članku *Haloški otroci* Fakin (166, 431—436). Najtežja je gotovo ugotovitev, da je zaradi slabe in pomanjkljive prehrane oziroma več ali manj stalnega stradanja ogromna večina viničarskih in bajtarskih otrok telesno nerazvitih (na 100 otrok pridejo 3—4 pravilno razviti), duševno so mnogi zaostali, slabo se izražajo, saj so v mladosti često po vse dni zaprti doma, ko mati in oče delata po dninah. In nič manj težko ne udarjajo podatki Gaberščikove: »Od mojih 41 učencev jih ima kruh: 14 stalno, 15 včasih, 11 skoraj nikoli, 1 nikoli. Mleka sploh ni pri treh hišah, drugod ga pijejo od časa do časa. Obleke in obutve primanjkuje« itd. Ob koncu te strahotne izpovedi končuje: »Predvsem ne dajajmo miloščine« (169, 69—74). Tu je seveda govora o haloški deci nasploh, viničarska pa je bila praviloma na najslabšem.

Kdorkoli se je vsaj malo seznanil z življenjem viničarjev, vsakdo je ugotavljal, da so njihove mezde prenizke, da ob velikem letnem garanju in neprostovoljni zimski brezposelnosti stradajo in tudi sicer živijo bedno življenje. Da so kulturno in zdravstveno zanemarjeni, saj otroci zaradi pomanjkanja obleke in obutve pozimi često niso hodili v šolo, pomladi in jeseni pa so jih starši zadrževali doma zaradi dela. Otroci so prepuščeni samim sebi, slabo vzgojeni in zgodaj zagrenjeni. Starejši bratje in sestre so praviloma vzgojitelji mlajšim. V bednih stanovanjskih razmerah (pozimi spijo marsikje vsi v eni sobi!) in ob pijanosti staršev so se mnogi že v rani mladosti na najbolj grob način seznanili s spolnim življenjem. Mlada viničarska dekleta so bila često predmet izkoriščanja gospodarja ali njegovih razbrzdanih sinov. Kakšna je bila večina viničarskih koč, nam najbolj zgovorno pove podatek, da so bile leta 1954 ocenjene na vrednost od 10—50.000 din in za takšno vrednost so jih

viničarji kupovali. Mnogi pa koče niso hoteli kupiti, ker niso imeli sredstev, da bi jo dali popraviti.

Teh in podobnih ugotovitev so zbrali imenovani in neimenovani avtorji mnogo. Seveda pa je treba že tu povedati, čeprav bo o tem še beseda, da niso bili bistveno nič na boljšem tudi sicer formalno samostojni posestniki — kočarji, ki so imeli do 1 ha posesti, pa tudi večji. Za vse to gradivo pa pravi Zupan, da je le senca dejanskih razmer, ki danes vladajo na našem podežlju (139, 438). In čeprav samo senca, je ta senca bila tako temna, beda tako kričeča, da o njej ni mogel povsem molčati niti režimski tisk niti oficialna vladajoča politika. Ker pa niso bili niti sposobni niti voljni resno reševati problem, so govorili o žalostni usodi viničarjev in jim kot beračem občasno delili brezplačno koruzo. Med njimi pa so se našli tudi takšni samozvani »kmetski voditelji«, kot je bil tisti iz Maribora, ki se je v mariborskem »Večerniku« 10. avgusta 1940 na široko razpisal o tem, kako vzdržuje vinograd, od katerega ima sicer izgubo, samo zato, da daje možnost življenja dvema viničarskima družinama. In takšnih umišljenih dobrotnikov je bilo tudi v Halozah kar dovolj. Pustili so, da so jim viničarski otroci poljubljali roke in jim izkazovali vso hvaležnost za milostno podarjene drobtine z njihove bogato obložene mize. Ne usmiljenje in dobrotljivost, temveč ekonomske in druge koristi so odločale, da so meščani — trgovci, odvetniki, obrtniki in drugi pa tudi močnejši kmetje kupovali vinograde in najemali viničarje. Tušek ugotavlja, da je v dobi najhujše krize slišal iz nešteti ust trditev: »Gorica je še vedno rentabilna« (171, 445).

V HALOZAH JE BILO VEDNO DOSTI OTROK. TILE NA SLIKI SO IZ DVEH DRUŽIN BIVŠIH VINIČARJEV V TURŠKEM VRHU, Julij 1964

Ob takšnih razmerah ni čudno, če je bilo razmerje med viničarji in gospodarji stalno napeto in več ali manj sovražno, pa četudi na zunaj to ni bilo vedno opazno. Gospodarji so očitali viničarjem lenobo, potuhnjenost, nezainteresiranost in premajhno skrb za večji donos v vinogradu. Viničarji pa so gospodarje dolžili, da jih grobo izkoriščajo in živijo na račun njihovega garanja. Oboji so imeli po svoje prav, le da prvi niso hoteli priznati, da je viničarjev odnos do gospodarja in njegovega vinograda neposredna posledica nevzdržnih razmer, v katerih je viničar živel. Bili bi pa neobjektivni, če ne bi ugotovili, da je bil odnos gospodarja do viničarja od primera do primera različen in da so bili nekateri v svojih odnosih bolj človeški, socialni in pravični. Kljub tem razlikam pa je bil viničar po svojem položaju najmanj zaščiten in zato najbolj izkoriščen. Bil je dejansko predstavnik najbednejšega dela našega agrarnega proletariata. Rešitev njegovega problema je bila vezana samo na revolucionarno spremembo obstoječega stanja oziroma, kakor je to misel izrazil Tušek, *»da je treba to socialno najnižje, politično zapostavljeno in gospodarsko izkoriščano ljudstvo postaviti v popolnoma nov socialni in gmotni položaj!«* (171, 446).

Podatki o številu viničarjev, ki jih posamezni avtorji navajajo, so različni in le približno točni. Po statističnih podatkih ljudskega štetja iz leta 1931 je bilo zaposlenih v Sloveniji okrog 14.000 ljudi ali nad 5000 rodbin pretežno z vinogradniškim delom. To bi naj bili viničarji. V omenjeni resoluciji Strokovne zveze viničarjev govorijo v imenu 40.000 viničarjev.

Kot že ugotovljeno, okupacija ni prinesla sprememb, narobe, nemško govoreči meščani — gospodarji so še bolj oblastno hodili po Halozah in dali občutiti slovenski viničarski raji, kdo je gospodar in kdo je hlapec.

VII.

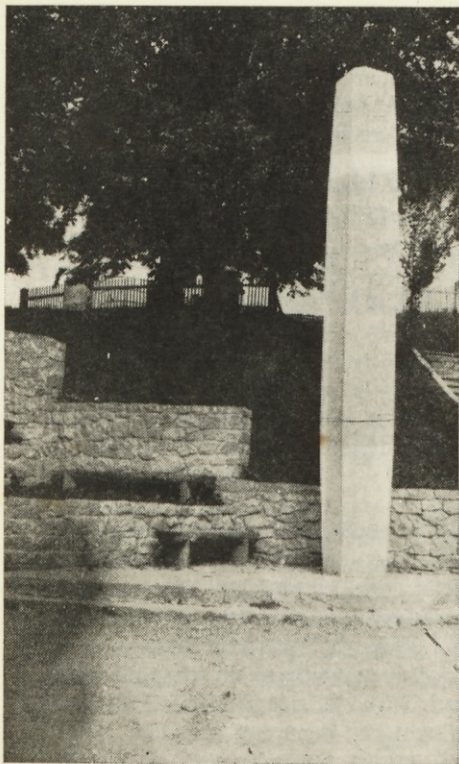
NARODNOOSVOBODILNA VOJNA IN SOCIALISTIČNA REVOLUCIJA USTVARITA MOŽNOSTI ZA PREHOD V NOVO ŽIVLJENJE

RAZMERE TIK PRED VOJNO IN MED NJO

Gospodarske razmere so se v Halozah po veliki gospodarski krizi 1929 do 1932 le počasi izboljševale. Tako piše Koprivec še leta 1939, da so plačevali graščinski in meščani dninarje za delo v goricah ob lastni hrani po šestdeset par na uro in da so »mešetarji« — zastopniki vinskih trgovcev in oderuhov — izsiljevali od Haložanov mošt po 1,30 din (172, 4). Med krizo so namreč zabredli haloški vinogradniki v nove dolgove in redka so bila gospodarstva, ki jih ni težilo breme odplačevanja obresti. Stiska je zopet potisnila Haložane v roke oderuhom, vinskim trgovcem in nemškimi denarnim zavodom. »Dolgovi na ,zeleni veji' naraščajo. Že pomladi je tako prodan jesenski mošt.« piše Bratko (174, 40). Kljub kmetski zaščiti je po Halozah ponovno pel boben. Haložan se je zopet znašel v brezizhodnem položaju in tako ni čudno, kot piše Purg, »da je predvsem kmečka siromaščina (v Halozah pa je ta prevladovala — op. V. B.) pričakovala nemško okupacijo kot rešiteljico svojega gospodarskega položaja, saj so ji nacistični propagatorji obljubljali vse. Nemštvo je imelo pri nas trdne gospodarske temelje. O tem pričajo imena takratnih lastnikov podjetij in trgovin. V samem Ptujju so ti Nemci zaposlovali še enkrat več delavcev kot slovenski kapital. Zaradi tega so bili industrijski in trgovski delavci ter viničarji (pa tudi kočarji — op. V. B.) ne le ekonomsko-socialno, temveč tudi nacionalno ogroženi.« (176, 310).

Mladi ljudje so v vedno večjem številu odhajali na sezonsko delo v Nemčijo, kjer so v nekaj mesecih zaslužili več kot doma vse leto. Vračali so se navdušeni nad dobrim življenjem, saj so za zajtrk jedli kruh z maslom, in zastrupljeni z dobro premišljeno propagando. Nekateri so ostajali tam kot hlapci in dekle.

Julij 1964

Da bi rešili Haložane pred nemškimi denarnimi zavodi in še posebej pred nemškimi vinskimi trgovci ter istočasno zagotovili stranki preko ekonomskega tudi politični vpliv, je skupina klerikalnih političnih voditeljev z župnikom Groblerjem na čelu ustanovila februarja 1939 pri Sv. Barbari v Halozah (sedaj Cirkulane) Vinarsko zadrugo s sedežem pri Sv. Barbari. Zadruga je bila ustanovljena z namenom vnovčevanja vinskega pridelka svojim članom in pomoči pri nabavi zaščitnih sredstev. Zadruga, ki je štela ob ustanovitvi 89 članov — domačih kmetov, je ob finančni podpori takratnega ministrstva za kmetijstvo že mesec dni po ustanovitvi prenesla svoj sedež v Ptuj in razširila svoj delokrog na celotne Haloze in delno celo na Slovenske gorice (177, 7). Preselitev je bila utemeljena s pomanjkanjem ustreznih založnih kleti in s slabo prometno povezanostjo. Preden pa se je Vinarska zadruga gospodarsko utrdila in uveljavila, je njeno delovanje prekinila nacistična okupacija. Na zahtevo nemške vinske veletrgovine je bila napovedana li-

kvidacija, »ker pa je obrat užival popolno zaupanje med haloškim ljudstvom, do tega ni prišlo« (177, 7).

Resnici na ljubo moramo povedati, da so se gospodarske razmere in z njimi življenjski standard v Halozah vsaj v začetnem obdobju okupacije vidno izboljšale. Dolgovi pri nekdanji PAB so bili zamrznjeni, drugi dolgovi pa so postali po razvrednotenju dinarja malo pomembni. Haloškemu vinu se je zopet široko odprl tradicionalni severni vinski trg. Nacistično vojno gospodarstvo je potrebovalo vino in zato so bile cene ugodne. Mlade ljudi, ki niso bili na domačih gospodarstvih polno zaposleni, so prisilili, da so se zaposlili pri gradbenih delih in v industriji. Večina prebivalstva je bila deležna delno reducirane garantirane preskrbe z živili. Toda kaj kmalu so prišla nova spoznanja. Ljudje so imeli denar, s katerim niso vedeli kaj početi, ker se je zanj dalo le malo kupiti. Stalež goveje živine je hitro padal. Prisilno mobilizirani fantje in moške so odhajali na fronto. Pri tem pa osnovnega problema — obnove vinogradov in modernizacije proizvodnega procesa — ni skušal reševati nihče. Motika, kramp in koš so ostali tudi sedaj kot temeljna delovna orodja zvesti spremljevalci haloškega vinogradnika.

Brutalnost, s katero so nacisti udarili po najosnovnejših nacionalnih pravicah, ko so izpolnjevali Hitlerjevo naročilo: »*Napravite mi Štajersko zopet nemško!*«, je podkrepila razočaranje ob neizpolnjenih ekonomskih pričakovanjih in tako se je prvo navdušenje hitro ohladilo. Resnično prepričanih privrženecv pa nacisti med kmečkim ljudstvom skoraj niso imeli. Nekaj starih avstrijakantov je v začetku pozdravljalo z dvignjeno roko in se postavljalo s svojo polomljeno nemščino. Kaj kmalu pa je tudi večina teh spoznala, da nacistična Nemčija ne prinaša nadaljevanja »starih dobrih časov«. Pač pa so posamezniki, ki so imeli že prej zveze s ptujskimi komunisti, že leta 1941 začeli z organizacijo odpora. Ko pa se je organizacija Osvobodilne fronte jeseni leta 1943 razširila in utrdila, so bile redke hiše, kjer ljudje niso aktivno sodelovali. Značilno je, da so bili med glavnimi organizatorji odpora prav viničarji in kočarji, saj so prav ti začutili, da jim lahko ustvari boljše možnosti za bodočnost samo v osnovah spremenjena družba.

AGRARNA REFORMA IN USTANOVITEV DRUŽBENIH POSESTEV

Zmagovita narodnoosvobodilna vojna in socialistična revolucija sta z enim svojih osnovnih gesel: »*Zemljo tistemu, ki jo obdeluje!*« v veliki meri uresničili sanje mnogih viničarjev in kočarjev. Prvih, da bi postali ponovno lastniki svoje nekdanje zemlje in da bi zopet bili v očinski hiši svoji gospo-

darji; drugih, da bi postali kmetje, čeprav samo mali. Za to so bili po prvi svetovni vojni prikrajšani, kajti nobeno od treh glavnih haloških veleposestev ni prišlo takrat pod udar zakona o agrarni reformi, ker ni imelo nobeno nad 100 ha njivskih površin in nad 1000 ha gozda. Graščina Zavrč je merila 401 ha; graščina Borl 155 ha; minoritski samostan v Ptuj 401 ha, od tega v Halozah 236 ha (178, 7—75).

Leta 1945 je bilo na osnovi odloka Avnoja z dne 21. novembra 1944 zaplenjenih 223 posestev aktivnih nacističnih sodelavcev. To so bili v glavnem ptujski meščani — kulturbundovci, ki so imeli svoja vinogradniška posestva v Halozah. Druge razlastitve so bile izvršene na osnovi zakona o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji ter zakona o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji. Za Haloze sta bila pomembna predvsem prvi in tretje našteti zakon. Na osnovi teh dveh zakonov je bilo v Vinorodnih Halozah razlaščenih nekaj okrog 2500 ha bivših gosposkih posestev z okrog 350 ha vinogradniških površin (183)*.

Del teh površin je bilo razdeljeno med nekaj sto agrarnih interesentov, predvsem nekdanjih viničarjev, iz ostalega pa sta nastali dve državni kmetijski gospodarstvi — Zavrč in Podlehnik.

Osnova državnega kmetijskega gospodarstva Zavrč je bila zemlja završke graščine, tej pa so priključili še velika meščanska vinogradniška posestva v Hrastovcu, Goričaku, Turškem, Gorenjskem in Belskem vrhu. Od ostanka graščine Borl je dobilo završko državno posestvo le večji strnjen kompleks zemlje okrog gradu Borl, bivšo banovinsko ekonomijo v Pristavi in večji vinogradniški kompleks v Gradiščah. V završkem okolišu je bilo med agrarne interese razdeljeno sorazmerno malo zemlje. Bivši viničarji so tu postali delavci na državnem kmetijskem gospodarstvu.

Osnova državnega kmetijskega gospodarstva Podlehnik je bila zemlja graške »Šparkase«, minoritskega samostana v Ptuj in graščine Turnišče. Temu so priključili še zaplenjena meščanska posestva v Majskem vrhu in nekaj drugih površin. Tudi tu so bivši viničarji postali delavci.

Agrarni interesi iz katastrskih občin Gorca in Dežno, med katerimi so prevladovali bivši viničarji, so na zborovanju 22. februarja 1946 ustanovili »Vinogradniško delovno zadrugo Gorca—Dežno«. V zadrugo se je vključilo 110 članov, od tega 46 moških in 64 žensk. Novo ustanovljena zadruga je bila zadruga tako imenovanega IV. tipa. Dodeljeno ji je bilo 151 ha površin, od tega skoraj polovica vinogradov. Ostalo zemljišče so bili predvsem sadovnjaki in pašniki. Gozdov zadruga ni dobila (177, 17).

Podobno so ustanovili bivši viničarji 23. februarja 1946 »Vinogradniško delovno zadrugo Dravinjski vrh«. Tudi to je bila delovna zadruga IV. tipa s

* Podatki niso povsem točni, ker ni popolne evidence, Suhadolnikovo poročilo pa je tudi pomanjkljivo.

skupno površino 141 ha, od tega 45 ha vinogradov. Ostale površine so pripadale predvsem pašnikom in sadovnjakom (177, 18).

Tako so v podlehniskem okolišu dobili posamezni agrarni interesi le majhne površine.

Obratno je bilo v cirkulanskem in leskovškem okolišu. Tu je bila zaplenjena zemlja bolj razdrobljena, večjega posestva s primernimi gospodarskimi poslopi ni bilo in tako dejansko ni bilo objektivnih pogojev za ustanovitev niti državnega kmetijskega gospodarstva niti delovne zadruge. Zemlja je bila zato razdeljena med agrarne interese.

Obe državni kmetijski gospodarstvi sta se po začetnih težavah začeli razvijati v dobro organizirana kmetijska obrata, usmerjena predvsem v vinogradništvo, živinorejstvo in sadjarsko proizvodnjo. Uvedba delavskega samoupravljanja je tudi pri bivših viničarjih sprostila iniciativo, kar se je pokazalo v boljših delovnih rezultatih. Oba delovna kolektiva sta ob pomoči družbene skupnosti začela s sistematično obnovo starih in izčrpanih vinogradov. Svoja visoko kvalitetna vina sta obe gospodarstvi pošiljali na razne domače in mednarodne vinske razstave, kjer so haloška vina prvič v zgodovini pod lastnim imenom dobila vrsto najvišjih priznanj.* Mnogo sta obe gospodarstvi naredili za dvig življenjskega standarda svojih članov, ki živijo danes bolje kot večina privatnih posestnikov.

Slabše je šlo kolektivima obeh vinogradniških delovnih zadrug. Preživljala sta vse vrste težav od pomanjkanja orodja in investicijskih sredstev do problemov delovne discipline, storilnosti in sposobnega strokovnega vodstva. Ob nespremenjenem primitivnem proizvodnem procesu — glavno orodje je ostalo motika — in pomanjkanju gnoja — vsak ga je odnesel najprej na svojo njivo — skupne živine pa so imeli malo, proizvodnja ni mogla rasti, temveč je celo nazadovala. V zadrugi Dravinjski vrh so uvedli leta 1951 akordni skupinski sistem z osebno zadolžitvijo posameznikov za določene vinogradiške površine. To je razmere popravilo in zadruga, ki je bila pred polomom, se je posledj uspešneje razvijala. Po takrat veljavnih predpisih člani delovnih zadrug IV. tipa niso bili deležni socialnega zavarovanja in tako so bili zadrugniki mnogo na slabšem kot njihovi tovariši delavci na državnem kmetijskem gospodarstvu. Gospodarske težave in problem socialnega zavarovanja sta pripomogla, da se je vinogradniška delovna zadruga Gorca-Dežno po osmih letih obstoja februarja 1954 priključila državnemu kmetijskemu gospodarstvu Podlehnik. Podobni razlogi so privedli tudi zadrugnike v Dravinjskem vrhu, da so 1. aprila 1954 zadrugo reorganizirali v samostojno državno kmetijsko gospodarstvo (177).

* Haloška vina, ki sta jih razstavili obe gospodarstvi in kasneje kmetijski kombinat Ptuj, so dobila na mednarodnih vinskih razstavah v Montpellieru in v Ljubljani do leta 1964 166 zlatih in 53 srebrnih medalj. (Podatek komercialne službe kmetijskega kombinata Ptuj.)

Po izvedbi zakona o odpravi viničarskih in njim podobnih razmerij je bilo ustanovljeno v cirkulanskem okolišu iz prejšnjih delovišč kmetijskega gospodarstva Zavrč in novopridobljenih vinogradov samostojno družbeno kmetijsko gospodarstvo Borl. Pomanjkanje sodobnega orodja, slab živinski fond in raztresenost parcel niso bili ugodni za uspešno gospodarjenje, zato se je kmalu združilo z gospodarstvom Zavrč. Več manjših in medsebojno oddaljenih vinogradniških posestev so prodali ali v arondacijskem postopku zamenjali.

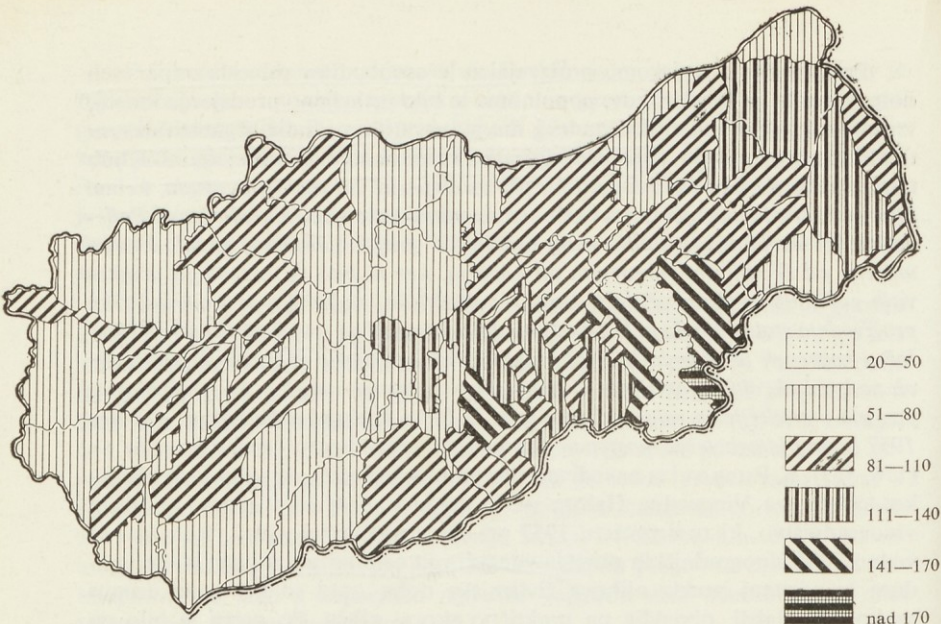
Leta 1959 so se vsa tri haloška družbena posestva združila v enotno kmetijsko gospodarstvo Haloze s sedežem v Ptuj. V začetku leta 1961 pa je z združitvijo kmetijskih gospodarstev Haloze, Dravsko polje in Ptujsko polje ter priključitvijo gozdov, ki jih je upravljalo gozdno in lesno gospodarstvo Dravinja, nastal kmetijski veleobrat — kmetijski kombinat Ptuj, ki je obsegal leta 1964 10.500 ha. Z odkupi zemlje od kmetov pa svoje površine stalno povečuje. Kombinat so se kasneje priključili še lesno predelovalni obrat v Rogoznici, mlekarna v Ptuj in trgovsko podjetje Slovenske gorice. Ob združitvi je imel kombinat 2661 glav goveje živine, 2408 svinjskih repov ter 135 konj, 42 traktorjev, 14 kombajnov, 52 večbrazdnih plugov in 219 raznih priključkov, več kleti s kapaciteto nad 600 vagonov vina. Kombinatski je imel takrat tudi 433 ha vinogradov (181).

V Vinorodnih Halozah je imel kmetijski kombinat Ptuj v začetku leta 1963 v okviru dveh obratov 2510 ha vseh površin, kar je pomenilo 18% vse zemlje v Vinorodnih Halozah. Od tega je bilo 383 ha vinogradov, kar je znašalo 29% vseh vinogradov (217).

Kmetijski kombinat Ptuj je danes organizator moderne kmetijske ter še posebej vinogradniške proizvodnje in nosilec novih družbenih odnosov, s tem pa tudi ustvarjalec lepše bodočnosti v Vinorodnih Halozah. V obnovljenih že rodnih vinogradih, kjer uporabljajo moderno tehnologijo, dosegajo 71 hl/ha vina, izjemno pa celo do 120 hl/ha, medtem ko je povpreček v vinogradih združenih ekonomij 11—12 hl/ha in le nekaj več v kmečkih vinogradih (182, 91). Tako dosega vrednost kmetijske proizvodnje na 1 ha v Goričaku, kjer je večina vinogradov že obnovljena in rodi 501.197 Sdin (vrednost leta 1963), kar je skoraj trikrat več kot povprečna vrednost na ha vseh kmetijskih zemljišč Kmetijskega kombinata. Vrednost proizvodnje v obnovljenih vinogradih pa dosega 1.100.000—1.400.000 Sdin/ha, kar uvršča vinogradništvo v vrsto donosnih in »konjunktturnih« proizvodnih panog ter istočasno potrjuje pravilnost investicijskih naložb. Ob tej ugotovitvi pa lahko tudi rečemo, da so Haloze siromašne, ker so vanje premalo investirali (182, 78—91) oziroma pravilneje, da so Haloze bogate, ker so sposobne dajati visok dohodek, a da so Haložani revni, ker so jim kvalitetnejše vinograde pobrali drugi, sami pa niso imeli kapitala, da bi ga vložili v obnovo vinogradov.

Privatnemu kmetijskemu proizvajalcu je osvoboditev prinesla odpis vseh dolgov, rešila ga je oderuhov, popolnoma je bilo ustavljeno prodajanje kmetij, v okviru splošnih kmetijskih zadrug mu je ustvarila možnost organizirati rentabilnejšo proizvodnjo, ki jo je podpirala z različnimi regresi in premijami. Kljub temu »pa je do leta 1956 kmetijska proizvodnja več ali manj stagnirala, ker ni bilo objektivnih pogojev za uvedbo in uporabo agrotehničnih ukrepov. Poljedelstvo ni imelo strojev, niti dovolj rudninskih gnojil, sadjarstvo je bilo močno uničeno od škodljivcev, predvsem od kaparja, ker ni bilo na razpolago učinkovitih zaščitnih sredstev. Zaradi tega je poljedelska, sadjarska in vinogradniška proizvodnja stalno nihala in je bila v popolni odvisnosti od vremenskih razmer. Določen napredek je dosegla le živinoreja, kjer so kmetijske zadrugne organizacije ob podpori okraja organizirale živinorejsko-veterinarsko službo, ki je učinkovito posegla v selekcijo in varstvo živine pred kužnimi in drugimi boleznimi. Od leta 1957 naprej je zabeležen postopen napredek in hitrejši razvoj tudi v kmetijstvu« (176, 323). K Purgovim navedbam moramo pripomniti, da veljajo za občino kot celoto, za Vinorodne Haloze pa le deloma. Predvsem imamo v mislih vinogradništvo, ki tudi po letu 1957 pri privatnem kmetovalcu, a ta ima še vedno 70% vinogradniških površin, stagnira in celo nazaduje, ker je vinogradom že zdavnaj iztekla njihova življenjska doba, zato so hektarski donosi vsako leto slabši, obnavlja pa praktično skoraj nihče. Po oceni je bilo po osvoboditvi do leta 1962 obnovljenih okrog 5–6% privatnih vinogradov, kar je toliko kot nič. Če bi obnavljali kmečke vinograde tudi naprej s takšnim tempom, bi bila obnova končana šele čez nekaj sto let. Podobno pa je tudi s sadovnjaki. Kmetijske zadrugne so kljub različnim reorganizacijam usmerjale svojo dejavnost predvsem v trgovino, zanemarjale pa so pospeševanje proizvodnje. Sicer pa so bile tudi možnosti za odobritev kredita za haloške razmere zelo težke in za konservativnost haloških vinogradnikov težko sprejemljive. Parcela za obnovo je morala obsegati 5 ha, to pa pomeni združiti v obnovo vsaj 15 posestnikov — povprečna velikost vinograda je 0,35 ha. Pri veliki pomešanosti posesti in še vedno močnem deležu Polancev pa je pridobitev soglasja tolikih ljudi zelo težka.

Ugotoviti moramo, da je kljub sorazmerno ugodnim vinskim cenam vsa leta po osvoboditvi haloški vinogradnik zelo malo vlagal za napredek proizvodnje. Redki so obnovljeni vinogradi, redka obnovljena gospodarska poslopja, kmetijski inventar so slabo obnavljali in modernizirali. Nekaj več so vložili za zvišanje standarda. Leta 1949 so dobile prve hiše v Vinorodnih Halozah elektriko (Cirkulane in Leskovec). Danes so elektrificirani skoraj vsi domovi. Z elektriko je prišel radio, kuhalnik in likalnik. Mladina odhaja po končani osnovni šoli v uk in na srednje šole. Izboljšala se je zdravstvena služba. Vse te povečane izdatke pa bi naj kril dohodek od prodanega vina, tega pa je iz leta v leto manj. Razdrobljena primitivna proizvodnja, ki terja mnogo delovne sile, teh zahtev ne more pokriti. Razkorak med zahtevami in

OB LJUDSKEM ŠTETJU LETA 1948 SO NAŠTELI V VINORODNIH HALOZAH 12.300 PREBIVALCEV ALI 87,9 PREBIVALCA NA km²

S tem je doseglo prebivalstvo svoj zgodovinski višek. Karta nam kaže gostoto prebivalstva na km² po katastrskih občinah. Seznam k. o. glej pri sliki na strani 13

možnostmi je vsak dan večji. Rast osebnega standarda pri haloških kmetovalcih zaostaja za rastjo standarda Polancev in mestnega prebivalstva. Sicer pa bomo skušali te navedbe v naslednjih poglavjih s podatki dokazati.

Čas neposredno po vojni je prinesel močan porast natalitete in s tem tudi naravnega prirasta. Viničarji in kočarji so dobili ob izvedbi agrarne reforme zemljo, drugi so postali delavci na državnih posestvih ali združniki. Element, ki se je prej najbolj izseljeval, se je začasno ustalil in tako pomenijo prva leta po vojni leta sorazmerno visokega dejanskega prirasta, ki je pokrtil medvojne izgube.

Tako so leta 1948 našteali 12.300 prebivalcev, število, s katerim je doseglo prebivalstvo Vinorodnih Haloz svoj zgodovinski višek. V odnosu do stanja leta 1931 se je prebivalstvo povečalo za 850 ali 7,4%. Takšnega povečanja nismo ugotovili doslej v nobenem obdobju. Povprečno letno povečanje je znašalo 50 ljudi, povprečni koeficient dejanskega prirasta pa 4,3. Povprečna gostota se je dvignila na 87,9 prebivalca na km².

V tem obdobju se je število prebivalcev zmanjšalo le v 14 naseljih in še tu gre v glavnem za neznatna zmanjšanja. Največji porast je ugotovljen

v cirkulanskem okolišu, kjer se je dvignila povprečna gostota na 110 prebivalcev na km². Število naselij s povprečno gostoto nad 100 prebivalcev na km² se je dvignilo na 19, to je več kot $\frac{1}{3}$ vseh naselij. Najvišjo gostoto so dosegle Meje s 176 prebivalci na km², takoj za njimi pa je Paradiž s 161 prebivalci na km².

Kljub temu da se je odstotek kmečkega prebivalstva v odnosu do vsega prebivalstva zmanjšal, tako da je znašal 83%, moremo to imeti za izjemen primer v Sloveniji. Zato pa je znašala povprečna agrarna gostota 118 in povprečna poljedelska gostota celo 247. Takšno agrarno prenaseljenost oziroma prenatrpanost bi v tem času verjetno težko našli pri nas in drugje. Ilešič je že za predvojno stanje napisal, da »se prične s Halozami predel, kjer je poljedelska prenaseljenost pri nas nedvomno največja in z njo tudi splošno agrarna. Haloze so v tem oziru mnogo na slabšem kot Slovenske gorice« (198,64).

Leta 1953 so pri drugem povojnem popisu našeli 11.751 prebivalcev ali 549 manj kot pri prvem. Število prebivalstva se je kljub visokemu naravnemu prirastu zmanjšalo za 4,5%. Povprečni letni padec je znašal 109,8 prebivalca. Povprečna gostota se je znižala na 83,9 prebivalca na km². Koeficient dejanskega padca števila prebivalcev je znašala 8,9. Agrarno močno prenaseljene Haloze so se začele prazniti.

V 12 naseljih se je število prebivalstva povečalo tudi v tem obdobju izrazite depopulacije. Sicer pa kaže podroben pregled, da je izseljevanje enakomerno zajelo celotno pokrajino.

Število prebivalstva, ki so ga v Vinorodnih Halozah našeli 31. marca 1961, je znašalo 10.988 ali 763 manj kot pred osmimi leti. Tako je padlo pod številčno stanje leta 1869, saj je za 294 prebivalcev ali 2,4% nižje od takratnega. Povprečno letno zmanjšanje je znašalo 95,3 ljudi in je bila tako depopulacija nekoliko počasnejša kot v prejšnjem obdobju, ko se je število prebivalstva povprečno letno zmanjševalo za 109,8. Izseljevanje pa v tem obdobju ni bilo tako enakomerno po vseh okoliših kot smo to ugotovili pri prejšnjem obdobju. Število naselij, kjer se je število prebivalcev dvignilo, se je zvišalo za 2, torej na 14. Od teh 14 pa je samó eno naselje v podlehniškem okolišu in tudi tu je število poraslo le za 2. V cirkulanskem okolišu je število prebivalstva naraslo v šestih naseljih od 13.

Povprečna gostota prebivalstva na km² je padla na 78,4, tako da je znašala v završkem okolišu 97, v cirkulanskem 95, v leskovškem 77, v podlehniškem 62 in v haloških naseljih videmskega okoliša 74. Tudi sedaj se lepo vidi kako gostota raste od jugozahoda proti severovzhodu, od manj vinogradniških v bolj vinogradniške predele. Edini naselji, ki sta pri vseh treh povojnih popisih pokazali porast števila prebivalstva, sta Majski vrh in Cirkulane. Zmanjšalo se je število naselij z gostoto nad 100 prebivalcev na km², tako da je znašalo samo še 13. V podlehniškem okolišu ni bilo več nobenega,

v završkem okolišu, ki jih je imel prej največ (66%), je padlo na polovico. Le v cirkulanskem okolišu se stanje ni spremenilo.

Osnovna značilnost je migracijsko gibanje z negativnim saldom, ki preseže sicer visok naravni prirast, tako da ugotavljamo počasno depopulacijo. Število prebivalstva se je zaradi izseljevanja v tem obdobju zmanjšalo za 1312 ali za 10,6%. V prvem obdobju (1949—1953) je bil tempo depopulacije malo močnejši kot v drugem obdobju. Letni povpreček zmanjšanja za celotno obdobje pa je 100,9 oziroma je znašal koeficient dejanskega zmanjševanja števila prebivalcev v tem času 8,2.

Naj omenimo na tem mestu, da so zadnja leta začeli na kmetijskem kombinatu reducirati število delavcev. Ko so se odločili, da bodo obnavljali vinograde v obliki terasnih nasadov, je odpadla potreba po ročnem rigolanju ter potem seveda tudi potreba po ročnem obdelovanju in tako so imeli višek delovnih moči, kljub temu da z nakupi stalno povečujejo površine vinogradov in druge zemlje. Ta proces se bo v prihodnjih letih nadaljeval in bo nedvomno vplival na stanje prebivalstva v završkem, podlehniškem in haloškem delu videmskega okoliša, torej tam, kjer ima kmetijski kombinat Ptuj največ vinogradniških površin.

DOKONČNA ODPRAVA VINIČARSTVA

Večina haloških viničarjev je bila osvobodjena grobega izkoriščanja že leta 1945, ko so bila zaplenjena posestva okupatorjevih sodelavcev, in ko so bili po zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji ter zakonu o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji, razlaščeni tudi drugi meščani in nekmetje. Kot smo že povedali, se je večina teh viničarjev vključila v državne in združne kmetijske organizacije. Še vedno pa so ostali viničarji pri kmečkih vinogradih. Ti pa so bili mnogokrat celo v težjem položaju kot tisti, ki so služili meščanom. Žgeč je o tem napisal: »Sicer trdijo nekateri »poznavalci« Haloz, da gre viničarju pri kmetu s polja dobro! Toda ti »poznavalci« Haloz varajo ne vedé same sebe ali pa varajo vedé druge in javnost... Površine vinogradov, ki jih imajo kmetje s polja, niso v splošnem niti dovolj velike, da bi pošteno preživljale eno samo družino. Kako naj živita na njih dve družini, kmetova in viničarjeva! Človek razume kmeta! Iz svoje krpe vinograda poskuša iztisniti kolikor mogoče veliko dohodkov, na viničarja in njegovo deco ne misli. Kmet da viničarju tudi živila, če jih ta zahteva! Toda ta živila mora viničar z delom drago odkupiti« (11, 173—174). Sicer pa so se mnogi Polanci zadržali do Haložanov nasploh tako, kot navaja Zupan Jerajevo ugotovitev za prleške kmete: »Pravilno poudarja katoliški ideolog g. Jeraj: »Prleški kmet se kot zvišeni fevdalec loči od malega kmeta, želarja in najemnika ter viničarja...

ŽENE SO POVSEM NADOMESTILE
MOŠKE TUDI PRI NEKOČ IZRAZITO
MOŠKIH VINOGRADNIŠKIH
OPRAVILIH, KOT NPR. PRI REZI

Marec 1965

med njimi vlada skoraj razredna ločitev» (180, 165). Z bolečino v srcu so gledali kmečki viničarji na svoje bivše tovariše — meščanske viničarje, ki so kot svobodni proizvajalci upravljali velika moderna družbena gospodarstva. Ne malokrat je bilo čuti: »Nje ste rešili, nas pa ne!« In res je bil ta zadnji ostanek fevdalnih odnosov v kričečem nasprotju s splošnim stanjem in razvojnimi težnjami družbenih odnosov pri nas. Zakon o odpravi viničarskih in podobnih razmerij, ki ga je sprejela ljudska skupščina LRS dne 30. junija 1953, je to disonanco odpravil in rešil tudi problem kmečkih viničarjev. Več sto let staro viničarstvo je bilo za vselej odpravljenno.

Na območju takratnega ptujskega okraja sta bila po zakonu o odpravi viničarskih in podobnih razmerij obravnavana na osnovi prijav 702 primera. Odločb o odkupu vinograda po zakonu o odpravi viničarskih odnosov je bilo izdanih 497, odločb o odkupu po tem zakonu in zakonu o kmetijskem zemljiškem skladu pa 131. V ostalih primerih viničarski odnos ni bil dokazan. Že pri prvih zaslišanjih so si gospodarji na vse načine prizadevali, da bi viničarski odnos zakrili in tako rešili vinograde. Podkupovali so viničarje, se sklicevali na razne botrine, jim obljubljali boljše prejemke pa tudi grozili so in celo do fizičnih obračunavanj je prišlo. Če so se meščani leta 1945 dokaj mirno vdali v usodo, da so vinograd zgubili, potem so ga kmetje branili do skrajnosti. Na 628 izdanih odločb je bilo vloženih 451 pritožb, od katerih je bilo 149

ugodno rešenih, 97 odločb pa delno spremenjenih (179, 10). Zaslišanja pred komisijami in razprave na sodišču so pokazale, da je viničarsko razmerje dobilo vrsto nians od primerov, ko je bil ta odnos res komaj še ugotovljiv, do najbolj grobih primerov izkoriščanja. Med slednje lahko uvrstimo tudi primer bogatega kmeta, pri katerem viničarka ni dobila vse leto niti dinarja plačila v denarju, temveč je gospodar vse opravljeno delo obračunal z dajatvami v naturalijah. Ko je prihajal na vrh, je pripeljal s seboj kdaj vrečo krompirja, nekaj koruze ali fižola, pustil tam kolač kruha in podobno, vse zapisoval in potem dobro obračunal, češ nepismena ženska tako ne zna gospodariti z denarjem. Pri tem pa je ob januarskem obračunu vedno bila viničarka gospodarju še dolžna. O protestu proti takšnemu obračunu niti pomisliti ni upala, saj bi jo gospodar takoj nagnal iz koče. Po Suhadolnikovem poročilu je bilo odkupljenih po zakonu o odpravi viničarskih razmerij 522 ha vinogradniških posestev. Ni mogoče točno ugotoviti, koliko teh površin je bilo v Vinorodnih Halozah, vendar domnevamo, da več kot 60%.

Tudi večina sedaj osvobojenih viničarjev, v Vinorodnih Halozah jih je bilo po nepopolnih podatkih okrog 200 (183), se je vključila v delo na družbenih posestvih. Mnogi starejši in od težkega garanja za druge izmozgani pa so dobili pokojnino in imajo tako zagotovljeno mirno starost.

Bivši viničarji, prej ponižni sluge, so postali samozavestni proizvajalci — upravljalci. Revolucionarna sprememba, ki je je vesel vsak, kdor je te ljudi poznal prej! Po viničarskih hišah je zasvetila elektrika, na ilovnata tla so namestili lesene pode, na posteljah so se pojavile rjuhe, v črne kuhinje so postavili štedilnike. Poleg klopotcev pojejo sedaj še radijski aparati. Na mizi je sedaj vsak dan kruh, ki ga je viničarski otrok prej vedno stradal. Otroci bivših viničarjev — sedaj delavcev — so bolje oblečeni kot otroci malih kmetičev in kočarjev. Redno zahajajo v šolo ter imajo vse šolske knjige in druge potrebščine; mnogi odhajajo v srednje šole. Odprta so jim vrata v svet, zato niso več zagrenjeni, potuhnjeni in klečeplazni. To je nov rod, ki posluša pripovedovanje staršev o nekdanjem trpljenju kot pravljico o hudobnem gospodarju ter izkoriščanem in zatiranem hlapcu. Viničarstvo ostaja samo še grenak spomin na tisto staro in tisočkrat prekleto domovino, ki je bila večini samo hudobna mačeha.

Haloze, v ta ob stran potisnjeni in najbolj zaostali del slovenske zemlje, je začela preko bivših viničarjev, tega prej najbednejšega, kulturno-prosvetno in zdravstveno najbolj zaostalega sloja našega naroda prodirati civilizacija s hitrejšimi koraki. Novi družbeni odnosi in uvedba modernega proizvodnega procesa pa ne bosta še nadalje spreminjala samo ljudi, temveč tudi pokrajino.

VIII.

SOCIALNO POSESTNE IN GOSPODARSKE RAZMERE V LETIH 1963-64

POSESTNE RAZMERE

Revolucionarna sprememba družbenih odnosov in od njih spodbujen gospodarski ter splošni razvoj sta sprožila pri nas mnoge spremembe. V Vinorodnih Halozah imajo te spremembe zaradi svojevrstnega zgodovinskega razvoja tudi posebne oblike in porajajo zato tudi probleme, kakršnih drugod ne poznajo.

Da bi dobili čimstvarnejšo podobo današnjih lastninskih odnosov, ki so doživeli korenito spremembo, oblike izrabe tal in socialno-posestnih razmer, smo uporabili podobne postopke kot Žgeč. Na katastrskem uradu v Ptujju smo izpisali podatke iz posestnih listov in tako dobili osnovni material za nadaljnje delo.

49 katastrskih občin je pomladi leta 1963 merilo 13.996 ha.* Od tega je odpadlo na pota, vode in močvirja 445 ha. Ostala zemlja je pripadala 3727 gospodarstvom. Celotno ozemlje je razmerjeno na 38.174 parcel, tako da odpade na gospodarstvo povprečno 10,1 parcele. Ob že znanem dejstvu, da prevladujeta v Vinorodnih Halozah kočarska in malokmečka posest, govori ta podatek o močni razparceliranosti zemlje.

Zemljiške kategorije

Če odštejemo od površine proučevanega ozemlja, ki meri 13.996 ha tisti del, ki ga obsegajo pota, vode in močvirja, nerodoviten svet in stavbišča, dobimo 13.413 ha površin, ki pripadajo zemljiškim kategorijam, kot sledi;

* Vsi podatki za leto 1963 so povzeti in preračunani po katastrskem elaboratu, ki ga ima katastrski urad v Ptujju.

Tabela 34
Zemljiške kategorije leta 1963

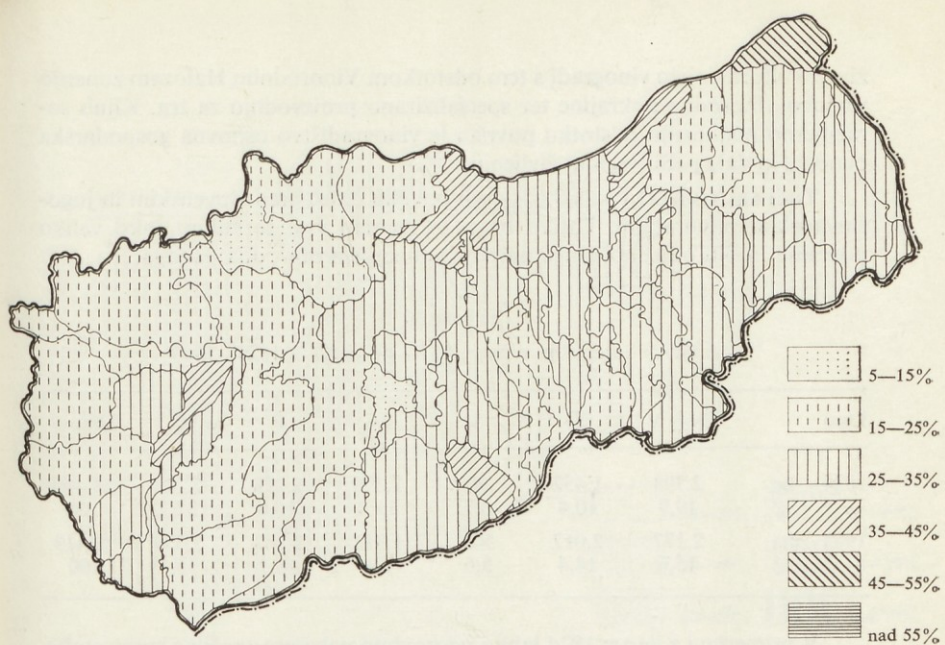
Zemljiške kategorije	ha	% v odnosu do			
		celotne površine	produktivne površine	kmetijske površine	obdelovalne površine
Njiva in vrt	2.177	15,6	16,2	26,1	54,5
Travnik	2.017	14,4	15,0	24,2	—
Sadovnjak	503	3,6	3,8	6,0	12,5
Vinograd	1.314	9,4	9,8	15,8	33,0
Pašnik	2.343	16,7	17,5	27,9	—
Gozd	5.059	36,1	37,7	—	—
Pota	445	3,2	—	—	—
Nerodovitno	44	0,3	—	—	—
Stavbišča	94	0,7	—	—	—
Skupaj	13.996	100%	100%	100%	100%

Tabela 35

Zemljiške kategorije, izražene v % — primerjava Vinorodne Haloze, občina Ptuj
(12, 5) — SR Slovenija (55, 373) — SFRJ (184, 419)

Ozemlje	N + V	T	S	Vi	P	G	Ne
Vin. Haloze	15,6	14,4	3,6	9,4	16,7	36,1	0,3
Občina Ptuj	30,7	17,0	2,5	3,5	10,6	29,9	3,6
SR Slovenija	14,5	10,7	1,4	1,1	18,3	47,3	6,5
SFRJ	30,5	7,7	1,2	1,0	17,6	32,8	9,2

Največ površin pripada gozdu, ki meri več kot obdelovalne površine pa tudi več kot travne površine. V primerjavi z občino Ptuj imajo Vinorodne Haloze za 6,2% več gozda, v primerjavi s SR Slovenijo za 11,3% manj gozda, v primerjavi s SFRJ pa za 3,3% več. Večjih strnjenih gozdnih površin je malo, prevladujejo v jugozahodnem nekoliko višjem predelu. Večino gozdne površine tvorijo nezreli kmečki gozdovi s popolno prevlado listavcev. Hrast in domači kostanj, ki sta bila nekoč močnejše zastopana, sta skoraj povsem izsekana. V vzhodnih predelih daje gozd komaj dovolj lesa za domačo porabo, iz zahodnih predelov pa manjše količine prodajajo. Regulirana sečnja in uvedba štedilnikov močno prispevata k boljšemu gospodarjenju z gozdovi. Največ površin zavzemajo gozdovi v Strajni in Ložini — 57%.

DELEŽ NJIV V ODNOSU DO KMETIJSKIH POVRŠIN PO KATASTRSKIH OBČINAH LETA 1963

Seznam k. o. glej pri sliki na strani 13

Na drugem mestu so travne površine. K njim lahko prištejemo še sadovnjak, saj kmetijski sadovnjak daje običajno eno košnjo in potem pašo ali pa skozi vse leto pašo. Tako obsegajo travne površine le 1,4% manj površin kot gozdi. Prevladuje pašnik. Ker je del travnikov v grapah in vlažnih dolinah, ne dajejo kvalitetne krme. Največ travnikov je v dolinskih katastrskih občinah — Cirkulane 36%, Stanošina 35%. Najmanj travnikov je na Mejah. Največ pašnika je v Velikem Okiču in Paradišu — 27%. Po obsegu travnih površin so Vinorodne Haloze pred SR Slovenijo in močno pred SFRJ, oboje velja predvsem za travnike.

Njivske površine obsegajo 15,6%. Vrtove smo prišteli, ker obsegajo samo 9 ha in so tudi sicer mnogokje le del njive. Dobršen del njivskih površin so »lazi«, to so njive pod vinogradi, ki se dajo obdelovati samo z motiko. Za setev jih pripravijo z globjo kopjo — »prašijo«. Njivskih površin imajo Vinorodne Haloze 1% več kot SR Slovenija, a polovico manj kot občina Ptuj in Jugoslavija.

Vinogradi zavzemajo 9,4% ali 9-krat več kot v SFRJ, nad 8-krat več kot v SR Sloveniji in skoraj 3-krat več kot v občini Ptuj. Kot izrazito inten-

živna kultura dajejo vinogradi s tem odstotkom Vinorodnim Halozam zunanjo podobo vinorodne pokrajine ter specializirano proizvodnjo za trg. Kljub sorazmerno majhnemu odstotku površin je vinogradištvo osnovna gospodarska panoga, ki daje pečat vsemu življenju.

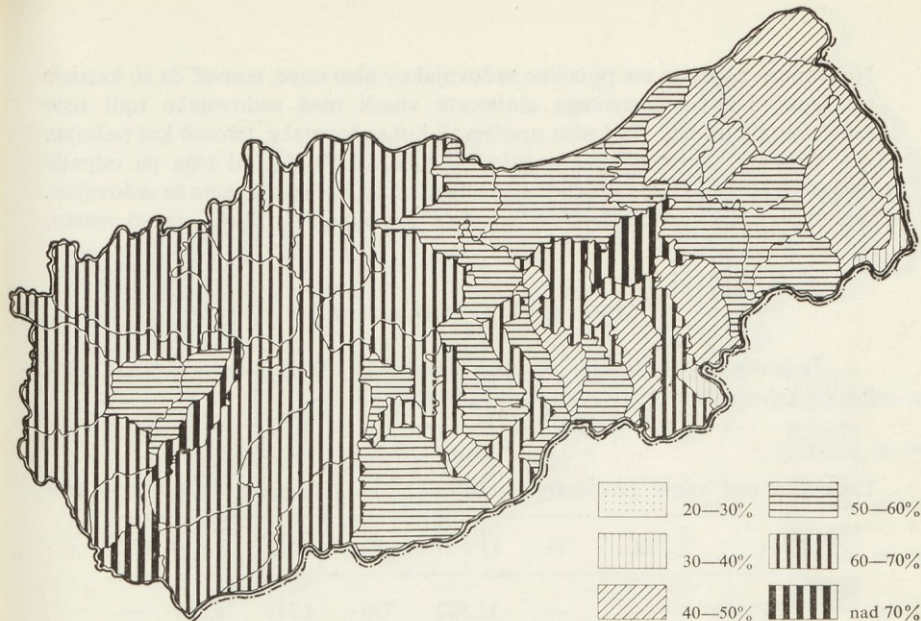
Tudi sadovnjaki so s 3,6% vseh površin daleč pred slovenskim in jugoslovanskim povprečjem. Lahko bi pa zavzemali vsaj še enkrat tako veliko površino in bili odločno druga najpomembnejša proizvodna panoga.

Tabela 36
Zemljiške kategorije v ha in % — primerjava 1824—1963

Leto		N + V	T	S	Vi	P	G	Skupaj
1824	ha	2.798	1.452	96	1.599	2.258	5.213	13.416
	%	19,9	10,4	0,7	11,4	16,0	37,2	100
1963	ha	2.177	2.017	503	1.314	2.343	5.059	13.413
	%	15,6	14,4	3,6	9,4	16,7	36,1	100

V primerjavi z letom 1824 lahko ugotovimo nekatere značilne spremembe. Zmanjšale so se njivske površine za 621 ha, vinogradi za 285 ha in gozdovi za 185 ha. Povečali pa so se travnivi za 565 ha, sadovnjaki za 407 ha in pašniki za 85 ha. Vidimo, da so se zmanjšale površine čistih oranic za 906 ha ali 20%. Njive na pobočjih so zasadili s sadnim drevjem, mnoge v dolini pa spremenili v travnike. Večji pomen je bil dan živinoreji, zato so bile potrebne nove travniške površine. Pa tudi obnovljeni vinogradi so zahtevali več delovnih dni in več gnoja. Isto velja tudi za sadjarstvo, saj nam je znano iz podatkov za leto 1824, da sta bili živinoreja in sadjarstvo takrat zelo slabo razviti. V primerjavi s stanjem na slovenskem ozemlju, kot ga navaja A. Melik (55, 373) za razdobje 1900—1960, je zmanjšanje površine njiv v Vinorodnih Halozah nekoliko občutnejše: SRS — 3,58%, Vinorodne Haloze pa 4,3%.

Občutno se nam kaže tudi zmanjšanje vinogradov za skoraj 20%. Poznavanje razmer na prekmurskem Goričkem in v Ljutomersko-ormoških goricah bi nas pripeljalo do sklepa, da ti vinogradi, potem ko jih je uničila filoksera, niso bili obnovljeni. Toda temu ni tako! V poglavju o obnovi vinogradov smo dokazali, da so ljudje v Vinorodnih Halozah zasadili z ameriškansko podlago skoraj vse prejšnje površine. Kdaj in kako je torej prišlo do tega zmanjšanja? Nekaj vinogradniških površin je bilo opuščenih že med drugo svetovno vojno, ko je primanjkovalo delovnih moči, večina pa šele po vojni in to v zadnjih letih. Vinogradi so skrajno izčrpani, marsikatera trta je že povsem odslužila, sredstev za obnovo ni bilo, zato so trto izsekali. Namesto trte

DELEŽ TRAVNIH POVRŠIN V ODNOSU DO KMETIJSKIH POVRŠIN PO KATASTRSKIH OBČINAH LETA 1963

Seznam k. o. glej pri sliki na strani 13

so se pojavili krompir, zelje, žito in tako je prejšnji vinograd postal njiva. Tak razvoj opazujemo pri večini domačinov. Polanci pustijo najčešče tak vinograd v travišče. Znatne površine opuščениh vinogradov ima Kmetijski kombinat. Med temi vinogradi pa so resnično opuščene le manjše površine. Ostale vinogradniške parcele so zasejane z lucerno in čakajo, kdaj bo razpolagal kombinat s primernimi finančnimi sredstvi, da jih moderno obnovi. Zadnja leta pa se zaradi večjih arondacij, ki jih opravlja kmetijski kombinat, stanje pri vinogradih še posebno hitro izpreminja. Tako smo npr. po podatkih posestnih listov januarja 1963 ugotovili pri haloških posestnikih 743 ha vinogradov, medtem ko so jih pri popisu januarja 1964 popisali samo še 606 ha.

Neznatno so se zmanjšale površine pod gozdom, komaj za 1,1%. V Slovenskem merilu so se, narobe, občutno povečale in to za 5,76% (55, 373). Izkrčene površine so spremenili delno v njive ali pa v sadovnjak.

Petkrat večje so površine sadovnjaka. Drevje so sadili predvsem v času med obnovo vinogradov in po njej, torej na prehodu stoletja. V tečajih za cepljenje vinske trte so se učili tudi cepljenja drevja in tako so mnogi cepili doma. Pri šoli v Cirkulanah so imeli lepo drevesnico, kjer se je vsak učenec moral naučiti cepiti, ob izstopu iz šole pa je dobil v spomin mlado drevesce.

Nedvomno pa je, da vse površine sadovnjakov niso nove, temveč da so kasneje pri izpopolnitvi katastrskega elaborata vnesli med sadovnjake tudi tiste »slivjake«, ki jih leta 1824 niso upoštevali kot sadovnjake, temveč kot pašnike.

Kmetijske površine obsegajo 8354 ha ali 59,7%, od tega pa odpade na čiste travne površine (travnik + pašnik) 31,1%, in če prištejemo še sadovnjak, potem pa 34,7%. Obdelovalne površine zavzamejo z 28,6% drugo mesto.

Lastniki haloške zemlje

Že iz doslej povedanega moramo pričakovati, da se je lastništvo nad zemljo po osvoboditvi bistveno spremenilo.

Tabela 37

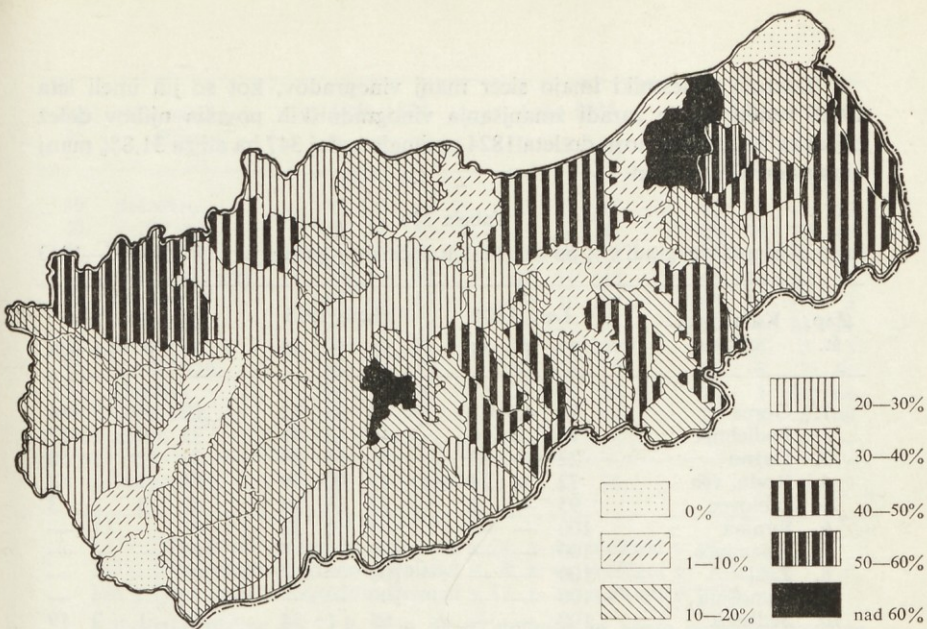
Lastništvo nad vsemi površinami v ha in % — primerjava 1824—1935—1963

Leto		D	H	D + H	P	M	P + M	KK
1824	ha	—	—	11.502	739	1.315	2.054	—
	%	—	—	84,8	5,4	9,8	15,2	—
1935	ha	6.950	2.046	8.996	1.143	3.417	4.560	—
	%	51,3	15,1	66,4	8,4	25,2	33,6	—
1963	ha	7.246	2.153	9.399	983	659	1.642	2.510
	%	53,9	15,4	69,3	7,1	4,7	11,8	18,9

Domači posestniki so po letu 1935, dejansko šele po osvoboditvi, ponovno pridobili 403 ha in tako povečali svojo posest za 2,9%, pri tem pa so v odnosu na leto 1824 še vedno na slabšem za 2,103 ha ali za 15.5%. Ker pa upravljajo sedanji delavci — bivši viničarji — tudi površine, ki jih ima Kmetijski kombinat, lahko prištejemo tudi te površine. Tako dobimo 11.909 ha ali 88,2%. Razmere so torej nekoliko boljše kot leta 1824.

Posest Polancev se je po osvoboditvi zmanjšala zaradi že večkrat omenjenih zakonov za 160 ha ali 1,3% površin, s tem pa so še vedno ostali za 244 ha na boljšem, kot so bili leta 1824. Dejansko so izgubili nekaj deset ha več, ker so v letih 1935—1941 pridobili precej novih posestev. Z blizu 1000 ha posesti, ki je sicer raztresena po vseh Halozah, a še vedno najbolj osredotočena na bližnje gorice, so Polanci še vedno pomemben dejavnik, na katerega bo potrebno resno računati pri bodočih ukrepih komasacije in obnove.

Skupina meščani, ki so jo tvorili nekoč predvsem meščani, gosposčine, samostani in denarni zavodi, je skoraj v celoti likvidirana. Ostala je le še bleda senca njihove nekdane moči. To so sedaj manjša posestva, ki pripadajo

DELEŽ VINOGRADNIŠKIH POVRŠIN V ODNOSU DO OBDELOVALNIH POVRŠIN
PO KATASTRSKIH OBČINAH LETA 1963
Seznam k. o. glej na sliki na strani 13

predvsem odseljenim Haložanom, redkim nekmetom in hrvaškim kmetom. Podrobna analiza bi nedvomno pokazala, da pripada nad polovico te zemlje domačinom, ki so se odselili v Ptuj, Maribor in drugam, a so ostali lastniki zemlje, ki jo obdelujejo njihovi sorodniki ali pa uporabljajo dninarje. Tako je od nekdanjih 25,2% ostalo v rokah pravih nehaložanov iz te skupine le okoli 2%. Namesto $\frac{1}{4}$ torej le $\frac{1}{50}$.

Tabela 38

Lastništvo nad vinogradi v ha in % — primerjava 1824—1935—1963

Leto		D	H	D + H	P	M	P + M	KK
1824	ha	—	—	1090	230	279	509	—
	%	—	—	68,7	14,4	16,9	31,3	—
1935	ha	609	185	794	203	544	747	—
	%	39,5	12,0	51,5	13,1	35,4	48,5	—
1963	ha	592	151	743	125	63	188	383
	%	45,1	11,5	56,6	9,5	4,8	14,3	29,1

Domači posestniki imajo sicer manj vinogradov, kot so jih imeli leta 1935, vendar se je zaradi zmanjšanja vinogradniških površin njihov delež zvišal za 5,1%. V odnosu do leta 1824 pa imajo sedaj 347 ha ali za 31,8% manj vinogradov kot takrat.

Tabela 38a

Lastništvo nad vinogradi v % po katastrskih občinah — primerjava 1824—1935—1963

Zap. št.	Katastrska občina	Leto 1824			Leto 1935			Leto 1963			
		D	P	M	D	P	M	D	P	M	KK
1.	Gorca	16	47	37	14	14	72	12	9	5	74
2.	Podlehnik	73	9	18	44	13	43	33	9	1	57
3.	Dežno	22	14	62	25	16	59	33	12	5	50
4.	Rodni vrh	72	4	24	31	10	59	51	5	2	42
5.	Jablovec	95	—	5	72	15	13	89	14	2	3
6.	Strajna	100	—	—	65	2	33	81	—	19	—
7.	Kozminci	100	—	—	100	—	—	100	—	—	—
8.	Zakl	100	—	—	100	—	—	100	—	—	—
9.	Stanošina	100	—	—	100	—	—	—	—	—	—
10.	Sedlašek	100	—	—	65	1	34	71	1	9	19
11.	Gruškovje	97	1	2	67	2	31	70	2	2	26
12.	Ložina	100	—	—	92	—	8	100	—	—	—
13.	Majski vrh	6	16	78	10	9	81	14	5	1	80
14.	Dravinjski vrh	61	12	27	17	3	80	18	6	2	74
15.	Ljubstava	79	1	20	53	2	45	58	4	—	38
16.	Vareja	72	22	6	40	4	56	42	5	2	51
17.	Dravci	100	—	—	87	13	—	92	—	8	—
18.	Repišče	95	5	—	78	14	8	86	10	4	—
19.	Spodnji Leskovec	100	—	—	64	6	30	73	6	—	21
20.	Zgornji Leskovec	100	—	—	75	—	25	66	—	17	17
21.	Trdobjerci	97	3	—	52	3	45	65	5	2	28
22.	Mala Varnica	100	—	—	100	—	—	99	—	1	—
23.	Velika Varnica	93	—	7	99	1	—	96	1	2	1
24.	Gradišče	97	—	3	92	3	5	100	—	—	—
25.	Skorišnjak	95	—	5	95	—	5	97	—	3	—
26.	Belavšek	96	4	—	71	8	21	87	1	3	9
27.	Veliki Okič	99	—	1	61	4	35	86	6	8	—
28.	Mali Okič	100	—	—	88	7	5	85	4	4	7
29.	Slatina	99	—	1	64	17	19	83	12	1	4
30.	Pohorje	97	—	3	69	7	24	83	5	—	12
31.	Pristava	100	—	—	40	30	30	76	8	8	8
32.	Gradišča	73	26	1	61	15	24	73	13	7	7
33.	Dolane	100	—	—	70	12	18	76	4	—	20
34.	Cirkulane	100	—	—	67	25	8	84	13	—	3
35.	Paradiž	84	11	5	63	8	29	94	6	—	—
36.	Medribnik	99	1	—	70	9	21	83	—	16	1
37.	Meje	82	9	9	79	13	8	69	14	14	3
38.	Gruškovec	77	14	9	66	30	4	71	17	4	8

Zap. št.	Katastrska občina	Leto 1824			Leto 1935			Leto 1963			
		D	P	M	D	P	M	D	P	M	KK
39.	Brezovec	89	7	4	60	25	15	67	21	—	12
40.	Veliki vrh	15	55	30	13	46	41	20	29	3	48
41.	Belski vrh	36	57	7	32	45	23	32	46	3	19
42.	Gorenjski vrh	70	10	20	42	16	42	45	10	7	38
43.	Pestike	87	—	13	49	14	37	65	18	14	3
44.	Korenjak	96	2	2	36	10	54	42	6	21	31
45.	Drenovec	75	—	25	39	11	50	67	15	5	13
46.	Turški vrh	64	7	29	43	48	9	36	8	2	54
47.	Goričak	19	5	76	22	8	70	14	1	21	64
48.	Hrastovec	45	38	17	31	29	40	27	19	8	46
49.	Zavrč	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Povprečno		69	14	17	51	13	36	57	9	5	29

1824: Niso imeli vinogradov: Polanci v 24. k. o., meščani v 19. k. o.

1935: Niso imeli vinogradov: Polanci v 8. k. o., meščani v 7. k. o.

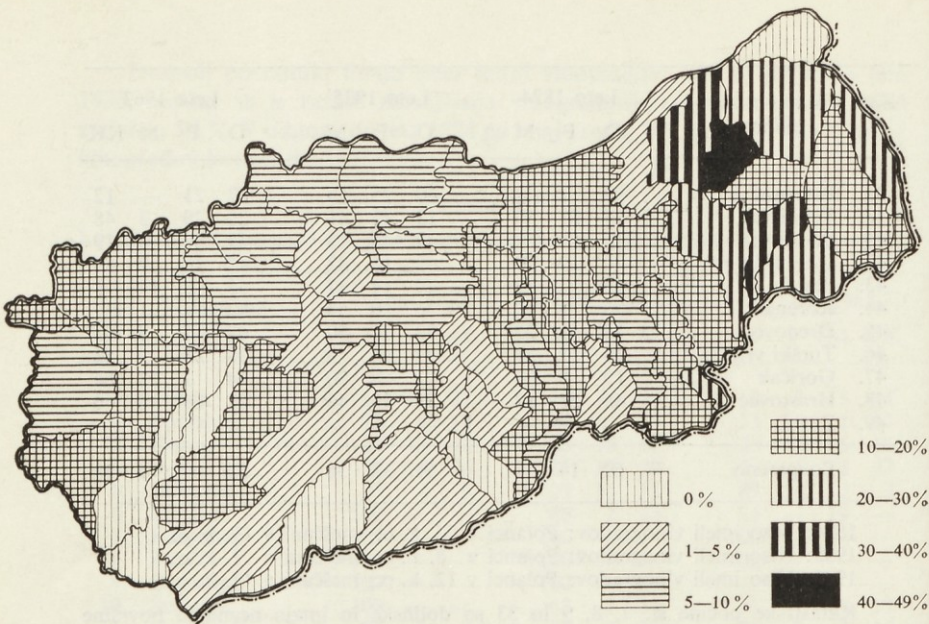
1963: Niso imeli vinogradov: Polanci v 12. k. o., meščani v 17. k. o.

Katastrske občine št. 7, 8, 9 in 33 so dolinske in imajo neznatne površine vinogradov; k. o. Zavrč (49) pa vinogradov sploh nima. Leta 1963 ni bilo vinogradov tudi v k. o. Stanošina.

Pri tem pa moramo povedati, da so jih imeli leta 1945 manj kot leta 1963. Pri izvajanju agrarne reforme so mnogi agrarni interesenti, predvsem bivši viničarji, dobili vinograde in drugo zemljo in so postali tako gospodarji. V nekaj primerih pa so haloški kmetje ob odpravi viničarstva izgubili tudi vinograde, ker so jih obdelovali z viničarji. Če tudi tu prištejemo površine kmetijskega kombinata, potem imajo Haložani v lasti in upravljajo 1126 ha ali 85,7% vseh haloških vinogradov. Vinogradi, ki so bili včasih vir blagostanja predvsem drugim, a istočasno vir bede in pomanjkanja množici Haložanov, so že danes, a bodo jutri še bolj, trajna osnova lepšega življenja haloških vinogradnikov.

Polanci so izgubili v zadnjem obdobju 78 ha vinogradov, ki so jih obdelovali z viničarji. To, kar jim je ostalo, so skoraj izključno manjši vinogradi.

Naj kar tu odgovorimo na vprašanje, ki se večkrat postavlja! Ali so Polanci, ki so imeli oziroma še imajo v Halozah vinograde, samo večji posestniki? Odgovorili bomo s primerom katastrske občine Belski vrh, kjer imajo še danes Polanci največ vinogradov (46%). Med 80 Polanci, ki imajo posest v Belskem vrhu (večina jih ima tudi vinograd), jih ima 15 doma manj kot 1 ha zemlje, 6 pa jih ima doma nad 10 ha zemlje. V šestih primerih lastniki vinogradniškega posestva doma sploh nimajo zemlje. To so starejši ljudje, ki

PO IZVEDBI AGRARNE REFORME IN ODPRAMI VINIČARSKIH ODNOSOV SO OBDRŽALI
NE-HALOŠKI POSESTNIKI 14,3% VINOGRADNIŠKIH POVRŠIN

Karta nam kaže delež ne-haloške vinogradniške posesti po katastrskih občinah leta 1963. Seznam k. o.
glej pri sliki na strani 13

so domačijo že predali naslednikom, sami pa so si obdržali do smrti vinograd v Halozah. Navedeni podatki sami odgovarjajo na postavljeno vprašanje. V Halozah so imeli in imajo vinogradniška posestva zastopniki vseh socialno-posestnih kategorij od kočarja do velikega kmeta, le da je velikih kmetov sedaj manj, ker so imeli praviloma večje vinograde, ki so jih obdelovali viničarji. Ti vinogradi pa so bili odkupljeni. Vendar v zadnjih letih ti kmetje ponovno kupujejo vinograde. Niso tako redki primeri, ko so kmetje od družbenega posestva kupili nazaj svoj nekdanji vinograd, ki ga je kombinat prodal zaradi oddaljenosti od njegovih delovišč. Kočo in bivšo deputatno zemljo je v mnogih primerih odkupil viničar.

Meščani so izgubili 481 ha vinogradov, tako da se je površina njihovih vinogradov zmanjšala za več kot 8-krat. Nekoč so bili to veliki vinogradi, danes so z redkimi izjemami le manjše krpe. Večino bivših meščanskih vinogradov ima danes kmetijski kombinat, nekaj pa so jih dobili bivši viničarji kot agrarni interesenti. Tistih, ki so nekoč grobo izkoriščali viničarje, širili in utrjevali v Halozah ekonomsko moč tujega kapitala ter s svojim brutalnim nacističnim programom ogrožali tudi nacionalno bit haloškega prebivalstva,

danes ni več. Socialistična revolucija, v kateri so aktivno sodelovali tudi viničarji, jih je pometla.

Kmetijski kombinat, ki je dobil po vseh katastrskih občinah raztresene vinogradniške površine, ustvarja z arondacijo in odkupi možnosti za urejevanje obsežnih vinogradniških celot. Na teh površinah se v Goričaku, Turškem in Velikem vrhu, Hrastovcu, Gruškovju, Vareji, Dravinjskem in Majskem vrhu ter Dežnem že kaže podoba jutrišnjih Haloz.

Število posestnikov in velikost posesti

Lepo pregledno sliko o rasti števila posestnikov bomo dobili s primerjavo stanja leta 1935 in leta 1963.

Tabela 39

Domači in tuji posestniki, število in ‰ — primerjava 1935-1963

Leto		D	H	D + H	P	M	Skupaj
1935	štev.	1855	1176	1855	957	444	3256
	‰	—	—	56,9	26,4	13,7	100
1963	štev.	2106	1480	2106	1084	541	3727
	‰	—	—	56,5	29,0	14,5	100

Število posestnikov je naraslo pri vseh posestnih skupinah. Pri domačinih smemo razlagati ta pojav z delitvijo posestev in še bolj z nastankom novih gospodarstev na osnovi dobljene zemlje iz sklada agrarne reforme. Haložanov ne štejemo posebej, ker so le-ti vendarle tudi domačini in ker nekateri nastopajo kot Haložani tudi v dveh sosednjih katastrskih občinah. Zelo pomembno pa je, da tvorijo domači posestniki komaj rahlo večino vseh posestnikov. In še nekaj nam kažejo podatki. Posestna pomešanost je neverjetno velika in bi najbrž težko našli še kje podoben primer.

Ob ugotovitvi, da je v zadnjih 28 letih naraslo število domačih posestnikov za 247 in da je sploh v porastu, želimo opozoriti, da je pojav povsem v nasprotju s splošnimi tendencami koncentracije zemlje, s tem pa zmanjševanja števila kmetijskih gospodarstev in povečevanja povprečne velikosti posestev. Ta tendenca se že dalj časa opaža v razvitejših zahodnoevropskih državah, ugotavljamo jo tudi v Sloveniji in o njej govori tudi Šmalcelj v svoji ekspertizi o bodočem razvoju kmetijstva v občini Ptuj. Tam ugotavlja, da se je število gospodarstev na območju občine Ptuj v zadnjih 24 letih zmanjšalo za 22% (12, 31). V Vinorodnih Halozah je v 28 letih število domačih posestnikov poraslo za 13%. Kje iskati vzroke za takšen razvoj?

Vinorodne Haloze so bile v tem obdobju še vedno izrazito primitivno organizirano agrarno področje z nad 80% agrarnega prebivalstva. Hitra industrializacija, ki je drugod v Sloveniji odtegnila delovno silo iz kmetijstva, je ustvarila boljše možnosti za prodajo kmetijskih proizvodov in tako neposredno spodbujala preostale kmete k intenzifikaciji in večji blagovni proizvodnji, na haloško gospodarstvo skoraj ni imela vpliva. V Vinorodnih Halozah pa je prebivalstvo vse do leta 1948 naraščalo, saj je tega leta doseglo svoj zgodovinski višek. Šele po letu 1948 se je začel močan val odseljevanja, ki je dobilo takšen obseg, da je prišlo kljub visokemu prirodnemu prirastu do depopulacije. Po izvedbi agrarne reforme in odpravi viničarskih razmerij je nastalo precej novih posestev. Zaradi pomanjkanja denarnih sredstev domačini doslej niso kupovali posestev, ki so bila na prodaj. Če je kdo že takšno posestvece kupil, ga je dal otroku za doto in tako je nastalo novo gospodarstvo, nova kočarija.

Število posestnikov — Polancev se je povečalo že pred vojno. Kupovali so manjše parcele travnikov in gozdov. Le redki so primeri, da so si Polanci-dediči vinogradniško posestvo v Halozah razdelili, ker je bila večina teh posestev tako majhnih, da je bila delitev nesmiselna. V petih katastrskih občinah ni nobenega posestnika — Polanca (Zavrč, Skorišnjak, Gradišče, Mala Varnica in Ložina), v dveh sta samo po dva, v treh pa po trije. Praviloma so to obmejne, oddaljene katastrske občine. Od desetih jih je šest v leskovškem okolišu.

Število meščanov pa se je povečalo, ker so leta 1935 všteti v to skupino posestniki iz Hrvatske in ker se je močno povečalo število odseljenih Haložanov, ki imajo v Halozah še nekaj posesti.

Tabela 40

Povprečna velikost posesti v ha — primerjava 1935—1963

Leto	D	H	D + H	P	M
1935	3,94	1,93	4,85	1,29	8,90
1963	3,44	1,45	4,46	0,90	1,22

V celoti se kaže tendenca zmanjševanja velikosti posestva. Pri domačih posestnikih je to posledica vedno češčih delitev posestev in pa nastanka novih kočarjev iz vrst agrarnih interesentov. Pri Polancih ne smemo prezreti dejstva, da so mnogi zaradi ugotovljenih viničarskih odnosov izgubili vinograde in deputatno zemljo, ostali pa so jim gozdovi, travniki, pašniki in sadovnjaki. Pri skupini meščani, se je iz znanih razlogov zmanjšala povprečna velikost posesti za skoraj osemkrat.

Tabela 41

Socialno posestne kategorije domačinov — število in %, popis 1964*

	0—0,5	0,5—1	1—2	2—3	3—5	5—8	8—10	Nad 10	Skupaj
Štev.	239	249	364	301	361	307	100	185	2106
%	11,3	11,8	17,3	14,3	17,1	14,6	4,8	8,8	100

Če vzamemo isto grupacijo, kot smo jo uporabili za leto 1824: — do 1 ha kočarji, od 1—5 ha mali kmetje, od 5—10 srednji kmetje in nad 10 ha veliki kmetje, — potem nam pokaže TABELA 41 naslednjo sliko: kočarjev 488 ali 23,1%; malih kmetov 1026 ali 48,7%; srednjih kmetov 408 ali 19,4% in velikih kmetov 185 ali 8,8%. Že znano stanje se torej ni spremenilo. Mali posesti pripada 1514 ali 71,8% vseh gospodarstev. Podobno stanje smo ugotovili že v TABELI 22 za leto 1824 in TABELI 31 za leto 1935. V obeh primerih je število kočarjev višje, število majhnih gospodarstev pa nižje. Posebno je to močno izraženo v podatkih za leto 1824. Pri tem želimo opozoriti na našo ugotovitev, da so bili kočarji glavni izvor viničarjev in po letu 1850 je število viničarjev močno naraslo. Primerjava podatkov nam kaže težnjo premika k sredini, vendar lahko ugotovimo s podrobnimi analizami posameznih katastrskih občin različne tendence.

Tabela 42

Število posestnikov — domačinov in velikost njihovih vinogradov v arih — popis 1964

Štev. %	0	1—10	11—20	21—30	31—40	41—50	51—100	Nad 100	Skupaj
Štev.	443	142	369	356	259	192	327	18	2106
%	21,0	6,7	17,5	16,9	12,3	9,1	15,6	0,9	100

TABELA 42 nam pove, da nad $\frac{1}{5}$ vseh domačih posestnikov nima vinograda. To so v glavnem kočarji in manjši kmetje. Danes pa je med njimi tudi nekaj večjih kmetov, predvsem tistih dolinskih, ki so jim bili vinogradi od-

* Podatke za tabelo 41 smo vzeli iz popisnega gradiva kmetijskih gospodarstev, ki ga je izvedla občinska skupščina Ptuj januarja 1964. Tako smo dobili točno sliko stanja socialno-posestnih kategorij, ki bi jo morali sicer z mnogo truda dobiti s pomočjo iskanja zvez med posameznimi posestnimi listi. Razlika v številu gospodarstev pa je samo 4, kot je razvidno iz primerjave podatkov iz TABELE 39 in 41. Tudi pri nadaljnji analizi bomo uporabljali podatke tega popisa, ki ga bomo kratko označevali »popis 1964« (185).

kupljeni zaradi ugotovljenega viničarskega razmerja. V štirih katastrskih občinah — Gradišče, Meje, Skorišnjak in Veliki Okič — ni posestnika brez vinograda; v šestih: Belavšek, Drenovec, Mali Okič, Pohorje, Slatina in Trdobjci — pa nima vinograda samo po en domačin. Dokaj visoko je število prav majhnih vinogradov, ki obsegajo le nekaj arov. Nad 40% vseh vinogradov meri od 21—40a. Sorazmerno visoko je število vinogradov med 51—100 arov, medtem ko je število vinogradov, ki merijo nad 1 ha, izredno majhno.

Tabela 43

Število posestnikov — domačinov, izraženo v %, in velikost njihovih vinogradov — primerjava 1824—1935* — popis 1964

Leto	0 a	1—20	21—30	31—40	41—50	51—100	Nad 100a
1824	19	17	14	11	10	22	7
1935	26	16	—	33	—	20	5
1964	21	24	17	12	9	16	1

TABELA 43 nam kaže tendenco naraščanja števila haloških posestnikov brez vinograda in z majhnim vinogradom, istočasno pa tudi stalno zmanjševanje števila vinogradov v velikosti nad 50 a in še posebej vinogradov nad 100 arov, saj je bilo leta 1824 še 29% vseh vinogradov v velikosti nad 50 a, leta 1964 pa še samo 17%.

Po 10-letnem povprečju (1952—1961) so dajali kmečki vinogradi 16,6 hl vina na ha. Običajno dajejo manjši vinogradi kočarjev in malih kmetov zaradi pomanjkljivega gnojenja pod tem povprečjem. To pomeni, da pridela 511 posestnikov ali skoraj $\frac{1}{3}$ tistih, ki vinograde imajo, letno komaj 100 do 350 litrov vina ali v povprečju komaj po okrog 200 litrov. Kakšen je torej dohodek od najpomembnejše proizvodne panoge in kako se da ob tem živeti? Na vprašanje bomo skušali odgovoriti na koncu tega poglavja.

Že med dosedanjim proučevanjem razvoja posestnih razmer v obdobju 1824—1963 smo nekajkrat omenili, da razvoj ni bil v vseh predelih enak in da so med posameznimi katastrskimi občinami precejšnje razlike. Posebno očitno nam to kažeta pregledna TABELA 38a in slike na straneh 106, 134 in 182. Naj nam izpopolnijo to podobo še ti podatki.

* Žgečevi podatki niso točni, ker so upoštevani samo vinogradi, ki so jih imeli domačini (D) v domači katastrski občini. Zato je tudi odstotek tistih, ki niso imeli vinograda, višji, kot je bilo dejansko stanje.

Tabela 44

Lastništvo nad vsemi površinami, izraženo v % — primerjava 1824—1935—1963
za šest izbranih katastrskih občin

Katastrska občina	1824			1935			1963			KK
	D + H	P	M	D + H	P	M	D + H	P	M	
Dolane	72	—	28	44	27	29	52	26	4	18
Goričak	43	3	54	43	5	52	36	1	18	45
Ložina	100	—	—	77	—	23	83	—	—	17
Majski vrh	9	21	70	15	12	73	23	7	1	69
Paradiž	89	8	3	79	4	17	90	5	—	5
Velika Varnica	97	—	3	99	1	—	91	1	6	2

Tabela 45

Število domačih posestnikov in povprečna velikost njihove posesti v domači ka-
tastri občin — primerjava 1824—1935—1963 za šest izbranih katastrskih občin

Katastrska občina	Število domačih posestnikov			Povprečna velikost posesti v ha		
	1824	1935	1963	1824	1935	1963
Dolane	14	19	29	10,0	3,4	2,8
Goričak	15	16	18	4,4	3,9	2,9
Ložina	27	31	34	9,5	8,3	7,6
Majski vrh	8	12	15	1,43	2,2	2,8
Paradiž	61	64	83	2,8	2,6	2,4
Velika Varnica	131	103	94	3,8	4,7	4,9

DOLANE so eno izmed najbolj dolinskih naselij Vinorodnih Haloz, saj obsegajo skoraj izključno aluvialno dno doline potoka Bele in rahlo dvignjeno pleistocensko teraso. Njive zavzemajo 29%, travniki 28%, pašnik 8%, sadovnjak s pašnikom 7%, gozda je 26%, vinograda pa le 1,5%. Leta 1824 je obsegalo 28% vseh površin strnjeno posestvo gospoščine Borl, ki je imelo tu svoj sedež. Drugih tujcev ni bilo. Leta 1935 so imeli domači kmetje samo še 31%, vseh površin, kmetje iz sosednih haloških katastrskih občin 12,8%, Polanci pa 29%. Prav na primeru Dolan lahko najbolj prepričljivo pokažemo, kako so težili Polanci, da bi si izboljšali strukturo svojih gospodarstev. Znano je, da na Ptujskem polju manjka travniških površin in da je zato bila prizadeta živinoreja. Polanci so prvotno krmo od Haložanov kupovali, potem pa vedno

bolj pritiskali nanje, naj jim prodajo del travnika. Haložani so v stiski to tudi delali in tako so imeli Polanci leta 1963 v Dolanah 40% vseh travniških površin. Polanci pa so kupovali tudi gozdove, saj jih doma na Polju nimajo. Podobno so pridobili zemljo tudi kmetje iz sosednih hribovitih haloških naselij. Tam jim manjka travnikov pa še njiv. Dolane so izrazit primer »ausmäkerstva«.

Po osvoboditvi se je delež domačinov povečal, ker so del bivših graščinskih površin razdelili med agrarne interesente in graščinske viničarje.

Tak razvoj posestnih razmer pa je povzročil silno razkosanost in pomešanost posesti, povečanje števila posestnikov in zmanjšanje velikosti posestev domačinov, kar je lepo razvidno iz TABELE 45. Leta 1824 je bilo v Dolanah 16 posestnikov, leta 1935 že 97, od teh 47 Polancev; leta 1963 pa 151, od teh 72 Polancev in 40 Haložanov iz sosednih katastrskih občin. Ena sama kmetija v 140 letih ni doživela sprememb, sicer pa nekdanj trdno kmečkih Dolan ni več. Podoben, le manj izrazit, je bil razvoj v Cirkulanah in Sp. Leskovcu.

GORIČAK je slemensko obmejno naselje na skrajnem vzhodu Vinorodnih Halož, tj. v završkem okolišu, ki ima za vinogradništvo najugodnejše ekološke razmere. Vinogradi obsegajo 21% vseh površin in 43% obdelovalnih površin. Pripadajo prvorazrednim vinogradniškim legam. V Goričaku se je že v davni preteklosti uveljavila meščanska in cerkvena posest; že leta 1824 pa imamo tu tudi nekaj Polancev in kmetov iz sosednih hrvaških vasi. Večino teh vinogradov so obdelovali viničarji. Med leti 1824—1935 so se posestne razmere le malo spremenila. Bilo je nekaj prodaj in nakupov ter dot z manjšimi parcelami. Sicer pa so v skupini meščani povečali z nakupi zemljo hrvaški kmetje, ki so zato bili leta 1963 glavni lastniki 18% vseh površin skupine meščani. Večino polanske in prave meščanske zemlje je dobil po zakonu o agrarni reformi

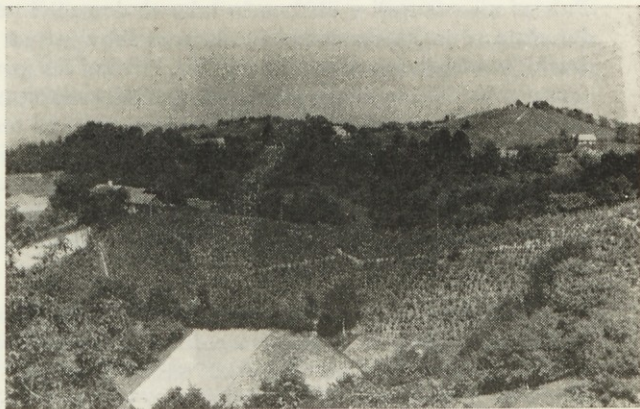
ŽIČNI NASADI
KMETIJSKEGA
KOMBINATA
V GORIČAKU

Zraven so vidni stari in
izčrpani vinogradi na kol,
ki čakajo obnove. Junij
1963

KMETIJA V OBLIKI
CELKA
V VELIKEM OKIČU

Ob spodnjem robu
vinograda je nasad
lipovca, ki ga porežejo
in gulijo ter liče
uporabijo za vezivo.

Pod vinogradom
je deloma njiva deloma
sadovnjak — pašnik.
Okoli hiše je »slivjak«.
Julij 1964

in odpravi viničarskih razmerij kmetijski kombinat. Ta je večino vinogradniških površin že obnovil deloma v obliki običajnih žičnih nasadov, deloma v obliki najsodobnejših teras z mehanizirano obdelavo. Tako je Goričak sedaj ena od katastrskih občin, kjer lahko vidimo, kakšna bi naj bila bodoča podoba haloških bregov.

LOŽINA je od glavnih cest odmaknjena katastrska občina, naslonjena na obmejno Hrvaško Zagorje. To je višji svet z uravnnavami od 420—460 m. Gozd obsega 57% (to je najvišji odstotek v Vinorodnih Halozah), pašnik 17%, njive 11%, a vinograd samo 4%. Sem v ta odročni kraj, kjer so vinogradniške lege tretjerazredne, tujci niso silili. Dve organizaciji, ki sta trgovali z lesom, sta kupili večje komplekse gozda, manjša vinogradniška posestevca pa še nekaj kmetov z onstran meje. Gozdove je dobil kmetijski kombinat. Z delitvijo posestev zaradi dedovanja se je povečalo število domačih posestnikov, povprečna velikost gospodarstva pa kaže počasno zmanjševanje. Sicer pa teče tu življenje po starih kolesnicah. 90% prebivalstva je kmečkega.

MAJSKI VRH je slemensko naselje nad Dravinjo, tj. v zahodnem delu Vinorodnih Haloz, in je najbližje Ptuj. Ekološke razmere so za vinogradniško proizvodnjo zelo ugodne, tako da pripadajo vinogradi prvorazrednim legam. Vinogradov je 19% vseh površin in 52% obdelovalnih površin. Njiv je samo 7%, kar je najmanj v vsej pokrajini, pa tudi gozda je samo 26%. Bližina Ptuja in prvovrstni vinogradi so že zdavnaj pritegnili meščane in bližnje nižinske kmete, zato je imelo 8 domačih kmetov leta 1824 samo 9% vseh produktivnih površin in tako najmanjše povprečje velikosti posestva v vseh Vinorodnih Halozah. Majski vrh je bil že takrat naselje viničarjev, ki so obdelovali 80% vinogradniških površin. V času uničenja vinogradov po trtni uši nekateri

Polanci niso zaupali v obnovo in tako so domačini odkupili nekaj posestev. Povečalo se je število domačih vinogradnikov in tudi povprečje posestva je zraslo, vendar je še vedno bilo najnižje. Povojni čas je prinesel revolucionarne spremembe. Večina zemlje je prešla v družbeni sektor, bivši viničarji so postali delavci, nekaj zemlje so dobili agrarni interesenti pa tudi viničarji. Tako se je povečalo število domačih posestnikov in povprečje njihove posesti, ki tako ni več na zadnjem mestu. Tudi tu je kmetijski kombinat obnovil že vse vinograde (leta 1963 jih je imel 78%) podobno kot v Goričaku. Tudi na drugem koncu Vinorodnih Haloz se kaže njihova bodoča podoba z novimi družbenimi odnosi.

PARADIŽ je izrazito slemensko naselje, razporejeno po dveh slemenih meridianske smeri in z drugorazrednimi vinogradniškimi legami. S svojim južnim koncem meji na zagorsko naselje Zalužje. Njivam pripada 28%, gozdu 24%, vinogradu 21% in pašniku 19%. Delež vinograda je med najvišjimi na obravnavanem območju. Naselje izrazite domačinske posesti je gosto naseljeno, saj je znašala ob zadnjem štetju kljub depopulacijskemu procesu gostota 143,7 na km², poljedelska pa celo 356. Tako je Paradiž primer močne agrarne prenaseljenosti, ene najmočnejših v Vinorodnih Halozah. Kmetijsko prebivalstvo tvori 90,4% vsega prebivalstva. V obdobju 1824—1935 so se posestne razmere sorazmerno malo spremenile. Nekaj domačinov je postalo meščanskih viničarjev, pa tudi Polanci so izgubili nekaj posestev v času uničenja vinogradov po filokseri. Po vojni so viničarji in drugi agrarni interesenti dobili bivšo meščansko zemljo in tako se je bistveno povečalo število posestnikov, s tem pa se je kljub večjemu deležu zemlje ponovno zmanjšala povprečna velikost domačinskega gospodarstva, tako da je to povprečje najnižje v vsej pokrajini. Paradiž je primer trdoživega haloškega naselja, majhne posesti in močne prenaseljenosti, primitivne in stagnirajoče proizvodnje ter nizkega standarda, kar je zadnja leta pognalo mlade ljudi v svet za boljšim kosom kruha.

VELIKA VARNICA je tudi obmejno slemensko naselje s prevladujočimi uravnavami od 400—420 m, s slemenskimi vršinami grebenastega prečnega profila in globokimi grapami. Gozdovi obraščajo 41% površin, pašnikov je 20%, njiv 15%, vinogradi tretjekakovostnega razreda pa obsegajo 9% površin. Podobno kot v Ložino tudi sem tujci niso silili (leta 1824 je 93% tuje posesti pripadalo župnijski zemlji) in tako so domačini do leta 1935 celo povečali svoje površine. Po osvoboditvi so kupili oziroma priženili nekaj posestev kmetje s hrvaške strani. Polancev leta 1824 sploh ni bilo, leta 1963 pa so bili samo 4. Zanimivo je, da se je z ženitvami in nakupi zmanjšalo število posestnikov, kar je za Haloze izjemen primer, in da je zato v porastu povprečje velikosti gospodarstva. Ljudje so živeli v teh odmaknjenih krajih do nedavna po starih navadah, često še tako kot predniki pred več stoletji. Etnografi

bi našli v Varnici še marsikaj zanimivega. Po letu 1953 je tudi Varnico zajel val odseljavanja mladih, saj se je kljub visokemu naravnemu prirastu do leta 1961 prebivalstvo zmanjšalo za 13%. Povsem agrarni položaj naselja kaže podatek, da živi od kmetijstva 90% prebivalstva.

GOSPODARSKE RAZMERE

Struktura gospodarstev

Po letu 1950 so tudi v Vinorodnih Halozah začele popuščati patriarhalne spone in ljudje, zlasti mlajši, so začeli zapuščati domove ter si iskati ugodnejše zaposlitve v mestih in industrijskih središčih. Število odseljenih je iz leta v leto raslo in posledice odtoka fizično najsposobnejše delovne sile se začenjajo čutiti. Močnejši kmetje, ki so večkrat najemali »težake«, so začeli čutiti pomanjkanje delovne sile. Marsikje ostajajo doma samo starejši, za težja dela nesposobni.

V želji, da bi dobili jasnejšo podobo razmer, so pri popisu 1964 zajeli tudi ta problem. Kmetijska gospodarstva so razdelili v tri skupine:

A — to so kmetijska gospodarstva, kjer delajo doma na posestvu vsi člani ožje družine, zato jih imenujejo »čista« kmetijska gospodarstva;

B — to so kmetijska gospodarstva, iz katerih se je sezonsko ali stalno zaposlil eden ali več članov zunaj domačega kraja. Imenujemo jih »mešana« kmetijska gospodarstva. Ta podatek nam žal ne pove, ali je z odselitvijo članov družine gospodarstvo ogroženo ali pa je oddalo samo odvišno delovno silo.

C — to so kmetijska gospodarstva, kjer je zaradi zaposlitve mlajših delovnih moči zunaj domačega kraja ostal doma samo eden ali oba nad 60 let stara roditelja. Imenujejo jih »ogrožena« ali »ostarela« gospodarstva.*

Podatki v TABELAH 46 in 47 kažejo, da je bilo »čistih« gospodarstev 1178 ali 56% in da so imeli 5568 ha ali 67% vseh domačinom pripadajočih površin. V občini Ptuj jih je bilo 43,8% in so imeli 60% površin. V jugoslovanskem merilu so jih pri kmetijskem popisu leta 1960 našli 1,533.329 ali 58,6%.

V skupini B je bilo 733 ali 35% »mešanih« gospodarstev, ki so obsegala 2205 ha ali 27% vseh površin. V občini Ptuj jih je bilo 45,7% in so imeli 33% površin. V jugoslovanskem merilu jih je bilo leta 1960 874.089 ali 33,4%.

* Klasifikacija je bila uporabljena že pri zveznem kmetijskem popisu leta 1960.

Tabela 46

Število gospodarstev po gospodarski dejavnosti in socialno posestnih kategorijah — popis 1964

Socialno posestne kategorije	A		B		C		Skupaj	
	štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%
0—0,5 ha	97	41	116	48	26	11	239	11,3
0,5—1 ha	102	41	103	41	44	18	249	11,8
1 — 2 ha	183	50	139	38	42	12	364	17,3
2 — 3 ha	148	49	121	40	32	11	301	14,3
3 — 5 ha	216	59	121	34	24	7	361	17,1
5 — 8 ha	211	69	79	26	17	5	307	14,6
8—10 ha	75	75	18	18	7	7	100	4,8
nad 10 ha	146	79	36	19	3	2	185	8,8
Skupaj	1178	56	733	35	195	9	2106	100

V skupini C je bilo 195 t. i. »ogroženih« ali »prestarelih« gospodarstev, kar daje 9%. Ta gospodarstva so imela 485 ha ali 6% vseh površin. V občini Ptuj jih je bilo 10,5% in so imeli tudi 6% površin. Leta 1960 so jih v Jugoslaviji ugotovili 67.223 ali 2,6% in v Sloveniji 3380 ali 1,8% (186, 21—38).

Tabela 47

Areal gospodarstev po gospodarski dejavnosti in socialno posestnih kategorijah v ha — popis 1964

Socialno posestne kategorije	A		B		C		Skupaj	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
0—0,5 ha	26,14	45	23,67	40	9,11	15	58,92	0,7
0,5—1 ha	78,99	42	77,38	41	31,76	17	188,13	2,3
1 — 2 ha	272,44	50	204,67	38	62,98	12	540,09	6,5
2 — 3 ha	379,60	50	302,64	40	81,06	10	763,30	9,2
3 — 5 ha	858,27	61	467,52	33	89,58	6	1415,47	17,1
5 — 8 ha	1325,71	69	485,39	25	104,90	6	1916,00	23,2
8 — 10 ha	687,27	76	159,02	18	55,52	6	897,81	10,9
nad 10 ha	1943,83	78	484,23	20	50,20	2	2478,26	30,1
Skupaj	5568,25	67	2204,83	27	485,22	6	8258,30	100

Pri podatkih za tri najnižje kategorije pri skupini A se vsiljuje vprašanje, kako more živeti na manj kot 0,5 ha posestva družina samo od kmetijske proizvodnje. Tu je potrebno pojasnilo. Popisovalci so vnesli v skupino A vsa tista gospodinjstva, kjer so vsi člani doma, ne glede na dejstvo, da hodijo kot težaki čisto na delo k sosedom ali na družbeno posestvo. Nikjer niso v zakonsko urejenem delovnem odnosu. So pa v skupini A tudi nekateri upokojeni viničarji, ki so po agrarni reformi dobili nekaj zemlje in se imajo za kočarje ali majhne kmete. Z rastjo velikosti posestva raste tudi odstotek »čistih« gospodarstev. Večja posestva potrebujejo več delovne sile, dajejo članom družine običajno tudi boljše možnosti, zemlja je intenzivneje obdelana, tržnost gospodarstva je večja, s tem pa tudi kupna moč. Tem v osnovi pozitivnem ugotovitvam pa moramo dodati, da je tudi patriarhalna kmečka miselnost tu še močnejša. »Grunt« še vedno veže!

Mešanim gospodarstvom je pripadalo 733 ali 35% vseh popisanih gospodarstev. Tu so po številu najmočnejša tista iz nižjih kategorij in odstotek od manjših proti večjim gospodarstvom pada. Pomanjkanje, brezperspektivni položaj in druge nevolje so pognale ljudi od doma.

195 ali 9% gospodarstev pa je ogroženih. To je neposredna posledica množičnega odhoda predvsem mladih ljudi v mesta. Otroci, ki končujejo osnovno šolanje, odhajajo v 80 in celo več odstotkih od doma in se ne vračajo. Pa tudi sicer mlajši odhajajo v mesta in tako doživlja pokrajina proces »staranja«.

Tudi v tej skupini je več gospodarstev v nižjih kategorijah, kjer so otroci od doma pobegnili, ker jim ni mogel dajati najosnovnejšega, kar sodoben mlad človek želi. Toda med njimi je tudi 27 gospodarstev, ki merijo nad 5 ha. Tu nastajata dva problema — gospodarski in socialni. Zemlja ni intenzivno obdelana, ponekod se pojavlja že socialna ledina ali prelog, kot pravijo domačini. Pri nižjih kategorijah to gospodarsko ni tako pomembno, pri večjih pa nastaja že občutna škoda. Tu namreč ne bi mogli govoriti o takšnih primerih, ki so bili in so še znani iz bližine mest ter industrijskih krajev, kjer so se kmečki sinovi in hčere zaposlili v mestu, doma pa so starši gospodarili s hlapci in cenenimi dninarji. Vse kaže, da bo takšnih gospodarstev vsako leto več. Že tako nizka proizvodnja bo še padla. Prodajajo gospodarska poslopja ter inventar.

Doma sta ostala eden ali dva nad 60 let stara roditelja ali bližnja sorodnika. Kdo bo skrbel za njiju v primeru bolezni ipd.? Kako rešiti problem? Ali zemljo odkupiti? Marsikje jo že ponujajo! Jo vzeti proti primerni odškodnini v najem?

Pri splošnem načrtovanju nadaljnjega razvoja kmetijske proizvodnje predvidevajo planerji občutno povečanje kmetijskih površin družbenega sektorja kmetijstva. Tako je predvideno v že omenjeni Šmalccljevi ekspertizi, da bi naj v ptujski občini dosegla do leta 1980 družbena posest 20.000 ha kmetijskih površin ali 47% vseh kmetijskih površin, po drugi varianti pa celo 28.000 ha

ali 67% vseh kmetijskih površin (12, 32). Ta razvoj je bil zasnovan predvsem na predvidenih komasacijah novo melioriranih površin v Pesniški dolini, pa tudi na pospešenem odkupu kmečke zemlje.

Takšno planiranje povečevanja družbene posesti kmetijskih površin je slonelo na takrat zastavljeni politiki kmetijskega razvoja, ki pa se je že naslednje leto pakazala kot premalo proučena, enostranska in zato nerealna. Tisti, ki so planirali in zagotavljali finančna sredstva za odkup te zemlje, so pozabili zagotoviti družbenim posestvom tudi finančna sredstva potrebna za vključitev teh površin v moderno in rentabilno proizvodnjo. Gospodarski in z njimi povezani drugi procesi v letu 1965 pa silijo k še stvarnejši presoji nadaljnjih procesov v kmetijstvu. Še posebej je potrebno opozoriti na nekatere specifične momente, ki jih bo potrebno upoštevati v Vinorodnih Halozah.

71,8% vseh domačih gospodarstev je manjših od 5 ha. Povprečna velikost vinograda teh skupin znaša pod 0,30 ha. Okrog $\frac{1}{3}$ vseh haloških gospodarstev ima nekaj zemljišča tudi v sosedni katastrski občini. Po vsem ozemlju so tu gosteje tam redkeje posejana med haloškimi gospodarstvi gospodarstva Polancev in meščanov. Le-teh je skupaj 1625 ali 43% vseh gospodarstev.

Večino mešanih gospodarstev tvorijo danes, in tako bo predvidoma tudi v prihodnje, gospodarstva nižjih socialno-posestnih kategorij. Pri ceni kmetijske zemlje v medsebojni kmetijski kupoprodaji, ki je znašala leta 1963 za ha 300.000 do 350.000 din, medtem ko so plačevala družbena posestva komaj polovico te cene (187, 7), more torej dobiti kmetovalec za 3 ha obsegajoče posestvo 600.000—750.000 din. (Poslopja za družbeno kmetijsko organizacijo niso zanimiva). S tem denarjem si ne more postaviti na novem delovnem mestu stanovanjske hiše. Prodal bo torej le takrat, ko mu bo družba dala novo stanovanje in zagotovila ženi in še komu iz družine delovno mesto. Sicer pa bo skrbno čuval svojo, po mnenju večine še vedno osnovno, eksistenčno bazo, to še posebno ob zavesti, da mu kot nekvalificiranemu delavcu uvajanje avtomatizacije neprestano ogroža delovno mesto. Prav tako ne smemo zanemariti dokaj močnega odhajanja na občasno delo v tujino, kjer lahko ta na skromne razmere in garanje navajena nekvalificirana delovna sila zasluži vsak dan tudi 100—200% več kot doma.

Česti so že primeri, ko dela mož — kočar ali mali kmet v tujini in je za prihranke dokupil nekaj zemlje oziroma začel obnavljati vinograd, gospodarsko poslopje ali hišo.

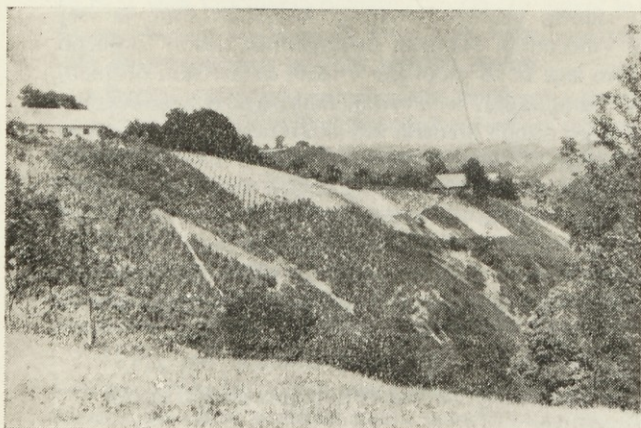
Tudi ogrožena gospodarstva so povečini majhna. Za izkupiček od prodaje posestva, ki meri 2 ha, bi lahko živeli 3—4 leta. In kaj potem? Bo stare prevzela na svoje rame občinska skupnost? In če tem starčkom damo mesečno rento po družini 12—15.000 din, kot je bil pred leti predlog, bomo v treh letih zemljo dejansko s to rento odkupili. Ekonomske računice takšna akcija ne vzdrži. Poleg tega pa danes s takšnimi sredstvi dvočlanska družina ne more živeti.

Družbeni sektor, v danem primeru kmetijski kombinat Ptuj, je vsaj za bližnjo bodočnost v Vinorodnih Halozah zainteresiran skoraj izključno za kvalitetne vinogradniške lege in to predvsem v tistih katastrskih občinah, kjer že ima svoje površine. Tu pocenitev proizvodnje zahteva povečanje površin. Odkup razmetanih površin po drugih predelih mu lahko rabi le za zamenjavo za površine, ki bi jih arondiral oziroma komasiral. Ureditve modernih vinogradniških celot je ekonomsko opravičena samo na velikih površinah, arondacija mora torej zajeti najmanj deset in več vinogradov, med njimi pa so vinogradi vseh treh skupin: domačinov kmetov, Polancev in tudi meščanov. Zadnjima dvema skupinama pa je »vrh« dopolnilo njihovega domačega gospodarstva in se mu zato zlepa ne bosta pripravljena prostovoljno odreči.

Način izrabe tal na domačih kmečkih gospodarstvih

Vinorodne Haloze so povsem agrarna pokrajina, kjer so se ljudje že v davni preteklosti specializirali za vinogradniško proizvodnjo, ki je bila vedno izrazito blagovna. Od površin, ki jih imajo domači kmetje, zavzemajo kmetijske površine 67%, le-te pa si delijo travne površine s 57% in obdelovalne površine s 43%. Med travnimi površinami prevladuje pašnik (57%). Poljedelska proizvodnja ima za osnovo dokaj skromne njivske površine, saj obsegajo njive z vrtovi komaj dobro četrtino (27%) vseh kmetijskih površin. (Na območju ptujske občine 47,6%). Več kot polovica teh njiv leži na bolj ali manj strmih pobočjih in jih je mogoče obdelovati samo z motiko. Ker je na mnogih »lazih« zemlja zelo plitva, povzročajo že kratkotrajnejše suše občutno škodo. Na pravih njivah v dolini prevladuje težka ilovnata prst. Vinogradi obsegajo 11% kmetijskih oziroma 26% obdelovalnih površin. Kmetje uporabljajo pri obdelavi vinogradov izključno motiko. Sadovnjakom pripada 4% kmetijskih oziroma 9% obdelovalnih površin (185).

Domača kmečka proizvodnja nosi pečat zaostalosti in primitivnosti, saj je v marsikaterem pogledu takšna, kot je bila pred več sto leti. Motika, koš in lončeni vrč za vodo spremljajo Haložana od rane mladosti do pozne starosti. Nekateri zbadljivo trdijo, da večina Haložanov polovico življenja »vleče motiko za rep«. Trditev dejansko ni daleč od resnice. Pri kmetijskem popisu leta 1960 so v Vinorodnih Halozah pri 2100 kmetijskih gospodarstvih našeli 481 plugov, 430 bran, 84 okopalnikov, 13 sejalnikov, 2 kosilnici, 36 slamoreznih, 27 prebiralnikov, 1159 nahrbtnih vinogradniških škroplilnic, 1158 grozdnih tiskalnic in 185 kotlov za žganjekuho (188). Da bodo navedeni podatki še bolj pokazali vso revščino in primitivnost poljedelskega orodja, bomo za primerjavo nevedli podatke za prekmursko vas Sebeborci. Tu so pri istem popisu našeli pri 123 gospodarstvih 119 plugov, 176 bran, 94 okopalnikov, 34 sejalnikov, 2 kosilnici, 138 slamoreznih in 15 prebiralnikov. Poleg tega

DEL SLEMENA V GORENJSKEM VRHU,

kjer so vidni današnji
procesi na absolutnih
vinogradniških
površinah — izčrpan
vinogradniški nasad,
obnovljen vinogradniški
nasad na kol, njiva,
opuščen vinograd.
Julij 1965

imajo v vasi še 2 mlatilnici (161, 88). V Vinorodnih Halozah nimajo mlatilnice niti kmetje niti združne organizacije. Kmetijski kombinat pripelje za svoje potrebe kombanj.

Komentar res ni potreben, razen pojasnila, da je ta kmetijski inventar v pretežni večini star in izrabljen ter da ga v minimalni meri obnavljajo.

Kljub takšnemu stanju poljedelskega orodja pa smo dolžni ugotoviti, da je bila do zadnjega časa zemlja skrbno obdelana in da lahko šele nekaj let nazaj ugotavljamo manj skrbno obdelavo, opuščanje druge setve in tudi že spreminjanje njiv v travnik in pašnik. Da so bile njive in vinogradi skrbno obdelani, je pripisati pridnosti in prizadevnosti ljudi, ki so nemalokrat tudi po 16 ur dnevno »vlekli motiko za rep«. Znano je, da so bivši viničarji in kočarji že ob zori hodili na svojo njivo, da so lahko potem do noči delali v gospodarjevem ali sosedovem vinogradu oziroma na njivi. Tudi sedaj, ko predvsem mladina množično zapušča domove in odhaja v mesta, lahko preostali vzdržujejo njive in vinograde samo s skrajnimi napor in celodnevni garanjem. Izključno motična obdelava vinogradov in pretežne večine njivskih površin je zahtevala dosti delovnih moči, zato tudi tako visoka gostota prebivalcev.*

* Motika je osnovno delovno orodje, s katerim je haloški človek od prastarih časov do današnjih dni obdeloval in še obdeluje vinograde in strme njive. To dejstvo nam vsiljuje vprašanje: od kod so Haložani dobivali motike? Odgovor smo skušali dobiti v F. Baševi razpravi »Karta motik na Slovenskem«, edini tovrstni razpravi pri nas (168, 93—107). Žal pa smo morali ugotoviti, da so Haloze v razpravi omenjene le mimogrede ter da so navedbe pomanjkljive oziroma celo netočne. Verjetno so avtorja v to netočnost navedli pomanjkljivi podatki citiranega opisa inž. M. Bremca ter odsotnosti terenskega proučevanja. Tako trdi Baš med drugimi netočnostmi

Že od starih časov je udomačena navada, da si kmetje pri delu medsebojno pomagajo in sicer ne samo tako, da večji manjšim opravijo prevoze in podobno ter da manjši to odslužijo z delom, temveč si medsebojno pomagajo tudi sosedje.

Rastlinska proizvodnja

Na njivah močno prevladujejo žitarice, saj je z njimi zasejano 71% njivskih površin. Pri tem prevladuje z nad 50% koruza, na drugem mestu pa je pšenica. Večino žitaric smemo oceniti kot krušna žita, saj se uporablja za prehrano poleg pšenice in rži še vsaj 50% ječmena in okrog 30% koruze. V tem so Vinorodne Haloze pravo nasprotje stanja v občini, za katero ugotavlja Šmalcelj, da pripada krušnim žitom samo 24,7% njivskih površin (12, 22). Čiste krmne rastline: oves, proso in deteljo sejejo na minimalnih površinah (8%), medtem ko rabita krompir in zelenjava (predvsem zelje) okrog $\frac{2}{3}$ za prehrano in $\frac{1}{3}$ za krmo. Velika večina njivskih površin je torej namenjena pridelavi živilskih proizvodov. V odnosu do vseh kmetijskih površin pa zavzemajo njive s temi kulturami komaj 11%. Če k tem njivskim površinam prištejemo še vinograde in sadovnjake (zadnje pa je treba šteti tudi h krmni bazi, saj dajejo vsaj eno košnjo ali pašo), potem je 25% vseh kmetijskih površin namenjenih živilski proizvodnji in 75% krmni proizvodnji.

na dveh mestih, da uporabljajo v Halozah tako imenovano ormoško motiko, v severozahodnih Halozah pa štajersko (168, 98 in 99). Poglejmo, kakšna je resnica.

Na desnem bregu Dravinje (na ozemlju k. o. Gorca) je v vasi Zgornja Pristava (hiša ima št. 97) stara kovačnica, ki so jo Haložani imenovali tudi »hamri.« Ob obisku Zgornje Pristave smo našli sedanjega lastnika, sedemdesetletnega Jožefa Verdenika, pri delu v kovačnici. S sinom sta kovala motike; sin je žaril, oče pa koval in kasneje obrezoval. Iz razgovora s kovačem Verdenikom povzemamo:

»V Zgornji Pristavi kujejo motike vsaj že dvesto let. Pred menoj so bili kovači: oče in sin Junčič. (Leta 1824 je bil kovač Marguč Štefan.) Ker slednji ni imel moškega potomca, se je priženil Žigart, ki je bil doma iz Oplotnice pod Pohorjem. Sam sem se izučil kovaštva pri očetu na Ptujski gori in leta 1920 sem od Žigarta kupil kovačijo. Naša kovačija je bila edina v nekdanjem ptujskem okraju. V Pristavo so hodili ljudje po motike od blizu in daleč. Tako smo z vinogradniškimi motikami oskrbovali celotne Haloze, Savinsko, okolico Slov. Bistrice, del Slovenskih goric (od Vurberga do Tomaža pri Ormožu), obmejne hrvaške vasi (Viničke gorice) pa tudi Sadjarsko in vinarsko šolo v Mariboru. S poljskimi motikami pa smo zalagali vasi po Dravskem in Ptujskem polju. Tudi po osvoboditvi gredo pristavske motike v vse te kraje, le da v manjšem številu.

Pred vojno smo stalno vozili motike na sejme v Ptuj, v Leskovec in obmejni Cvetlin, k Barbari (sedanje Cirkulane) in v Zavrch, občasno pa tudi v Juršince v Slovenskih goricah. Vaške sejme obiskujemo tudi po osvoboditvi, vendar bolj poredko. Na zadnjem takšnem sejmu smo bili 19. marca 1966 (na Jožefovo) v Cirkulanah. V eni uri smo prodali vse motike. Z našimi motikami smo oskrbovali tudi ptujske trgovine. Nekdaj so prinašali ljudje iz vseh navedenih krajev stare motike, iz bližnjih krajev jih prinašajo še sedaj, da smo jih obnovili — »poušali« (v vzhodnem delu

Tabela 48

Izraba kmetijskih površin na domačih kmečkih gospodarstvih (5421 ha) v letu 1963

Kmetijske površine	ha	0/0 kmetijskih površin	0/0 njivskih površin	0/0 od skupine A, B, C — II, III.
I. Njive in vrt	1,472	27,3	—	—
A. Ekstenzivne kulture	515	9,5	35,0	100
pšenica	323	5,9	22,0	62,7
rž	59	1,1	4,0	11,4
ječmen	74	1,4	5,0	14,4
oves	52	0,9	3,5	10,1
proso	7	0,1	0,5	1,4
B. Intenzivne kulture	898	16,5	61,0	100
koruza	530	9,8	36,0	59,0
krompir	339	6,2	23,0	37,8
zelenjava	29	0,5	2,0	3,2
C. Strukturotvorne kulture	59	1,0	4,0	100
lucerna	44	0,8	3,0	74,6
deteljne mešanice	15	0,3	1,0	25,4
II. Trajni nasadi	817	15,0	—	100
sadovnjak	211	3,8	—	25,8
vinograd	606	11,2	—	74,2
III. Trajne travne površine	3132	57,7	—	100
travnik	1367	25,2	—	43,6
pašnik	1765	32,5	—	56,4

Halož so rekli, da so jih nesli »škarjat«. Železo za izdelavo motik smo dobivali iz Guštanja (Ravne na Koroškem).

Običajna vinogradniška motika, kakršne smo delali za haloške vinogradnike, je imela 25 cm širine ter 27 cm dolžine in je tehtala od 1,60—1,80 kg. Imela je močno uho in rebro (v Haložah so ušesu rekli tudi »šveha«). V Juršincih v Slovenskih goricah so hoteli imeti za njihovo težko zemljo večje in težje motike s širino 29 cm, dolžino 30 cm in težo 2,0—2,1 kg. Za okopavanje na njivah pa smo za Slovenske gorice delali manjše motike s širino 21 cm, dolžino 24 cm. Za nižinske kraje smo delali poljsko motiko z dolgim rebrom s širino 26 cm, dolžino 22 cm in težo 1,1—1,3 kg.

Pred vojno sem imel po dva pomočnika in še vajenca ter smo naredili tudi 2000 in več motik; sedaj delava s sinom samo občasno in jih narediva letno nekaj sto.«

Vodno kovaštvo je v Zg. Pristavi torej še živo, vendar Baš niti kovačnice niti »pristavske« motike ne omenja. Kovačnica je kot etnografska posebnost zaščitena.

Poleg pristavskih motik, ki so bile visoko cenjene, so haloški vinogradniki uporabljali tudi tovarniške motike in sicer z Mute. Imenovali so jih »plehenjače«.

Tudi v Haložah ni zaslediti motike v ljudski pesmi, pač pa poznajo prispodobno: Gluh je kot motika!

Junij 1964

Površine pod sadovnjaki se stalno zmanjšujejo. Staro in od kaparja uničeno sadno drevje podirajo, mladega drevja pa sorazmerno malo zasajajo. Lepo urejeni mlajši nasadi so pri kmetih prava redkost. Ob kmetijskem popisu 1960. leta so našeli 55.165 (42.264)* jablan ter 6364 (4732) hruškovich, 27.136 (16.485) slivovich, 3113 (2325) črešnjevih, 3464 (2915) breskovich in 6388 (4500) orehovich dreves. Skupno torej 103.630 sadnih dreves, od tega rodnih 73.221. Sadna drevesa so izključno visokorasla. Med jablanami prevladujejo mošančki, bobovec in zlata pramenka.

O vinogradih je bilo povedanega že mnogo, zato na tem mestu samo še številčni podatki. Pri kmetijskem popisu 1960 so našeli 3.977.804 trsov, od tega samo 343.778 ali 9% mladih.

Vinorodne Haloze imajo lepe travnike, predvsem v dolinah glavnih potokov. Tu pa jih imajo sedaj do 40% (npr. v Dolanah) Polanci. Del teh travnikov je rahlo zamočvirjen in ob obilnejših pomladanskih in jesenskih padavinah podvržen poplavam. Travniki v grapah so večinoma rahlo do močno zamočvirjeni in dajejo le slabše vrste krmo. Skupno s sadovnjaki zavzemajo travne površine 61,5% vseh kmetijskih površin.

Rastlinsko proizvodnjo, ki jo kaže TABELA 49, brez sadovnjakov in vinogradov, ker proizvodne vrednosti teh dveh visoko specialnih kultur po Blohmu (191, 77) ni mogoče izraziti neposredno v žitnih enotah**, temveč

* Številka v oklepaju pomeni rodna drevesa.

** Pojem žitna enota (ŽE) je povzet po Woermanu (190, 798) in Blohmu (191, 77) kot enota za hranilno vrednost posameznih kultur v primerjavi do hranilne vrednosti žitaric kot osnovne enote — npr. 100 kg (q) pšenice je 1 žitna enota, q krompirja pa 0,25 žitne enote. Pri določitvi vrednosti žitne enote za posamezno kulturo je enota škroba ocenjena z 1, enota beljakovine pa z 2,5.

Tabela 49

Rastlinska proizvodnja na domačih kmetijskih gospodarstvih v žitnih enotah (ŽE)
po Blohmu (191, 78) — leto 1963*

Kulturne rastline	ha	Donos v q/ha	Pridelek v q	Žitna enota	Pridelek v žitnih enotah
I. Živilske rastline	798	—	—	—	18.667
pšenica	323	18	5.814	1,0	5.814
rž	59	17	884	1,0	1.003
krompir	339	120	40.680	0,25	10.170
zelenjava — zelje	65	160	10.400	0,15	1.560
fižol — vmes. kultura**	12	10	120	1,0	120
II. Krmne rastline	5.333	—	—	—	47.604
koruza	530	21	11.130	1,0	11.130
ječmen	74	16	1.184	1,0	1.184
oves	52	10	520	1,0	520
proso	7	12	84	1,0	84
korenje — podsevek	120	130	15.600	0,15	2.340
repa — druga kultura	85	170	14.450	0,1	1.445
travnik	1367	32	43.744	0,4	17.498
pašnik	1765	15	26.475	0,3	7.943
sadovnjak — pašnik	211	10	2.110	0,3	633
slama — koruzna	530	35	18.550	0,1	1.855
slama — pš., ječ.	515	22	11.330	0,1	1.133
lucerna	44	50	2.220	0,5	1.110
deteljne mešanice	15	45	675	0,4	270
buče zelene	18	170	3.060	0,15	459
III. Industrijske rastline	50	—	—	—	1.056
sončnica — vmesna	32	12	384	2,0	768
bučno seme — vmesna kultura	18	8	144	2,0	288
SKUPAJ ŽITNIH ENOT					67.329

Ile v denarni vrednosti, moramo oceniti za naše razmere v privatnem kmetijstvu kot zadovoljivo. Proizvodnja na njivah znaša 41.255 žitnih enot ali 28 žitnih enot na hektar njivskih površin in je tako skoraj enaka proizvodnji v Podgorju

* Hektarski donosi so bili leta 1963 blizu večletnemu povprečju pa tudi površine pod posameznimi njivskimi kulturami se bistveno ne spreminjajo, tako da smemo oceniti izračun žitnih enot za leto 1963 kot realen prikaz rastlinske proizvodne vrednosti.

** Za fižol je obračunana po oceni srednja vrednost 1,0 ŽE ker je ovrednoten zeleni fižol z 0,3 ŽE, suhi fižol pa z 1,5 ŽE (po Blohmu).

pri Kamniku (28, 9 ŽE) ter višja od proizvodnje v Sebeborcih (23, 9 ŽE) (194, 76 in 92)*. To smemo pripisati predvsem visokemu deležu žitaric, ki dajejo pridelek nad jugoslovanskim, a pod občinskim povprečjem. Njive dajejo na eno gospodarstvo povprečno 19 žitnih enot oziroma 4,9 žitnih enot na kmetijskega prebivalca. Krušnih žit pridelajo po naši oceni (pšenica in rž ter 50% ječmena in 30% koruze) 1.079.000 kg ali 125 kg na kmetijskega prebivalca. Kruha torej ni dovolj, saj smemo računati pri primitivni strukturi prehrane, ki je v navadi, povprečno potrošnjo 190—200 kg na osebo.

Krompir daje v težki ilovnatopeščeni zemlji dolinskih njiv ter enako v plitvi in suši podvrženi zemlji na pobočnih njivah skromen pridelek, z 10.170 žitnimi enotami komaj 14% rastlinske produkcije, izražene v žitnih enotah. V Podgorju pri Kamniku dosega 24,5%, v Sebeborcih pa 16,8% rastlinske proizvodnje (194, 76 in 92).

Krmnih rastlin je na njivah zelo malo, saj dajejo skupno z deležem krompirja (manj del koruze in ječmena) le 16.339 žitnih enot ali 23% rastlinske proizvodnje. Predvsem je malo visokovrednih krmnih rastlin — lucerne, deteljnih mešanic, krmne pese, koruze — pitnika itd. Znak, da je živinoreja slaba in ekstenzivna.

Proizvodnja industrijskih rastlin je povsem nepomembna, saj sadijo sončnice in buče izključno kot vmesne kulture.

Travne površine dajejo skupno s sadovnjakom 26.074 žitnih enot ali 36,2% vse rastlinske proizvodnje oziroma 11,1 žitnih enot na ha. Zelo nizka je proizvodnja na pašnikih in v sadovnjakih, kjer dosega le 4,5 žitne enote na ha. Celotna proizvodnja na travnih površinah bi lahko bila mnogo višja, če bi travnike in pašnike gnojili in tudi sicer negovali. Kvaliteta travniške krme pa bi močno porasla, če bi z drenažiranjem ali sistemom jarkov znižali nivo talne vode in tako odpravili zamočvirjenost. Uvedba intenzivnejše živinoreje bo te ukrepe nujno zahtevala.

Skupna proizvodnja živilskih rastlin je znašala 18.667 žitnih enot ali 28% celotne rastlinske proizvodnje. (Količine krompirja, ki se porabijo za krmo, se približno izenačijo s količinami ječmena in koruze, ki se uporabita za prehrano). Na hektar površine pride povprečno 23,4 žitnih enot, na eno gospodarstvo pa 8,9 žitnih enot vrednosti proizvodnje živilskih rastlin.

Vrednost proizvodnje krmilnih rastlin je znašala 47.604 žitnih enot ali 77% celotne rastlinske proizvodnje. Na hektar površin pod krmnimi rastlinami

* Primerjava ni povsem točna, ker avtorji »Študije o kmetijski izrabi tal v treh vaseh Jugoslavije« niso upoštevali vmesnih kultur in podsevkov, ki dajejo drugo letno žetev, niti vrednosti trave v kmečkih sadovnjakih. Tudi pri vrednotenju nekaterih kultur so manjše razlike (npr. fižol, korenje). V navedenih študijah so avtorji pre-računali v žitne enote tudi sadje in grozdje in sicer en q sadja za vrednost 0,4 žitne enote in q grozdja za vrednost 0,5 žitne enote, medtem ko vrednoti Roubitschek oboje po 0,25 žitne enote (192, 192).

pride povprečno 8,9 žitne enote, na eno gospodarstvo pa 21,9 žitne enote krmnih rastlin.

Celotna rastlinska proizvodnja je znašala 67.329 žitnih enot in tako povprečno 10,9 žitnih enot na ha kmetijskih površin in 31,9 žitne enote na eno gospodarstvo. Ob teh podatkih moramo oceniti rastlinsko proizvodnjo v Vinorodnih Halozah kot zelo nizko, saj znaša v Podgorju pri Kamniku 22 žitnih enot na hektar kmetijskih površin, tj. dvakrat več, in v Sebeborcih 19 žitnih enot na hektar kmetijskih površin (194, 75 in 92).

Sadovnjaki dajejo zaradi starosti in slabe nege (neredno čiščenje, slabo gnojenje ter pomanjkljiva zaščita proti kaparju in drugim škodljivcem) majhne količine in nekvalitetno sadje. Kmečki sadovnjaki polno rodijo vsako tretje leto, ko je »sadna letina«. Med obema vojnama so bila haloška namizna jabolka znana kot visoko kvalitetna na domačem in tujem trgu in so dobili Haložani ob sadnih letinah zanje lepe denarce. Danes je le še malo prvo-razrednega sadja, zato ga ljudje precej predelajo v jabolčnik za lastno uporabo, nekaj pa ga tudi prodajo ali zamenjajo s Polanci za žito. Ostalo prodajo po sorazmerno nizkih cenah za industrijsko predelavo. Sušijo ga zelo malo. Včasih, ko so stalno kurili kmečke peči, so sušili več sadja. Šmalcelj predvideva v svoji ekspertizi, da se bo proizvodnja jabolk na območju občine do leta 1980 povečala za skoraj štirikrat (12, 48). In ker na nižinskem delu občine sadovnjakov ne bodo forsirali, smemo predvidevati, da bi se v Halozah morala dvigniti proizvodnja za 5—6 krat. Ob istočasnem dvigu kvalitete bo dajala takšna proizvodnja lep dohodek. Potrebno pa bo vse sadovnjake obnoviti in njihove površine razširiti na današnje njive — laze.

Vse doslej povedano o starosti in izčrpanosti velike večine vinogradov se kaže tudi v proizvodnih rezultatih, ki govorijo o težki krizi haloškega kmečkega vinogradništva. Iz podatkov, navedenih v letnih in perspektivnih družbenih načrtih bivšega okraja in sedanje občine Ptuj, je mogoče ugotoviti tendenco stalnega padanja obsega kmečke vinske proizvodnje. Poleg tega le-ta iz leta v leto močno niha tako količinsko kot kakovostno, odvisno od dobre ali slabe letine.* V desetletnem obdobju 1952—61 so se povprečni pridelki gibali med 11,7 q/ha leta 1956, do 31,5 q/ha leta 1958. Desetletni povpreček znaša 19,6 q/ha grozdja oziroma 16,6 hl/ha mošta. Praviloma je pridelek v zadnjem obdobju nižji na vinogradniških krpah kočarjev in v vinogradih večjih kmetov, kjer je gnojenje najbolj pomanjkljivo. Mnogi kočarji nimajo gnoja, ker nimajo niti krave, večji kmetje pa imajo sedaj praviloma manj živine kot prejšnje čase, tako da je količina gnoja proti obdelovalnim površinam minimalna. Umetnih gnojil uporabljajo za zdaj še sorazmerno malo.

* Naj omenimo ob kvaliteti vina ljudsko modrost. Ko je pridelek kvaliteten, haloški vinogradnik rad ponudi kozarec vina s ponosnim pristavkom: »Takšnega smo pridelali«, ob slabi kvaliteti pa se opraviči: »Takšnega nam je bog dal«.

Redki posamezniki pa dosegajo v svojih obnovljenih in dobro vzdrževanih nasadih povprečje 30—40 q/ha, v ugodnih letih pa celo 70—80 q/ha in se tako približujejo donosom v obnovljenih vinogradih kmetijskega kombinata.

Ob prikazanem stanju privatnega vinogradništva se vsiljuje vprašanje, kakšne dohodke dajejo kmečki vinogradi ter kako s temi dohodki danes kočarji in majhni kmetje pa tudi drugi živijo. Na osnovi ankete pri več vinogradnikih je bilo ugotovljeno, koliko porabijo na hektar vinograda raznega materiala, ki ga morajo kupiti, koliko znašajo drugi stroški in koliko delovnih dni je potrebno za obdelavo. S temi podatki je narejena kalkulacija stroškov proizvodnje in nato primerjana z dohodki. (Glej tabelo na nasledni strani)

Da nam bodo ugotovitve iz TABELE 50 razumljivejše, še naslednje pojasnilo. Stroški pod A, B, in C so fiksni, pod Č pa gibljivi, saj obsegajo vinogradnikovo vloženo delo, ki ga denarno ne plača, temveč je ocenjeno po takratnem stanju. Pri dohodkih smo navedli tri variante: a) večleten povprečni hektarski donos; b) nadpovprečna letina; c) slaba letina. Ceno mošta

PRI ŠKROPLJENJU V KMEČKEM VINOGRADU

Motorna nahrbtna škropilnica je v novjšem času nadomestila ročno. Nositi 20 do 25 kg težko škropilnico 8 do 10 ur po strmem vinogradu je za »špricarja« gotovo otrudljivo delo. »Vodarji« donšajo škropivo v glinenih vrčih.

Junij 1966

Tabela 50

Stroški in dohodki na ha kmečkega vinograda leta 1962

Stroški Dohodki	Enota mere	Količina	Cena	Vrednost	Skupaj
I. STROŠKI					
A. Material					
Modra galica	kg	150	280,	39.000,	
Gašeno apno	kg	280	8,	2.240,	
Cosan	kg	36	220,	7.920,	
Nitrofoskal	kg	800	24,	19.200,	
Domači gnoj	kg	4.000	3,	12.000,	
Drugi material				5.000,	85.360 din
B. Usluge					
Razni prevozi	delov. dan	3	2.000,	6.000,	6.000 din
C. Drugi stroški					
Dohodnina V. razreda				4.800,	
Občinska doklada				5.280,	
Takse itd.				2.000,	12.080 din
Č. Stroški obdelave					
Delovna sila	delov. dan	190	600,	114.000,	114.000 din
SKUPAJ A + B + C + Č					217.440 din
II. DOHODKI					
					din
Mošt — a)	l	1.600	100,	160.000,	170.000*
Mošt — b)	l	2.700	100,	270.000,	285.000**
Mošt — c)	l	1.200	100,	120.500,	127.500***
Razlika med I in II: ±:					
a)					— 47.440 din
b)					+ 67.560 din
c)					— 89.940 din

* Prišteta je vrednost 20 litrov žganja à 500 din/l = 10.000 din.

** Prišteta je vrednost 30 litrov žganja à 500 din/l = 15.000 din.

*** Prišteta je vrednost 15 litrov žganja à 500 din/l = 7.500 din.

smo pustili vedno isto. Pri varianti — a — je znašala PLC (polna lastna cena) litra mošta 136 din, prodal ga je po 100 din, torej je imel deficit 47.440 din oziroma si je lahko obračunal svoj delovni dan samo po 350 din. Pri varianti — b — je znašala PLC litra mošta 80 din, prodal je vino po 100 din, torej si je lahko obračunal delovni dan po normalni vrednosti, tj. po 600 din, in imel še 67.560 din čistega dohodka. Pri varianti — c — je znašala PLC litra mošta 181 din, prodal ga je po 100 din, torej je imel deficit 80.940 din oziroma si je lahko zaračunal delovni dan samo po 126 din.

Za primerjavo tej skrajno negativni sliki kmečkega vinogradništva le nekaj grobih podatkov o vinogradniški proizvodnji kmetijskega kombinata Ptuj — obrat Zavrč za leto 1961.*

Vinogradniške površine obrata so sestavljali: a) stari in izčrpani kmečki vinogradi, dobljeni po odpravi viničarskih razmerij; b) bolje vzdrževani in srednje rodni, bivši meščanski in dominikalni vinogradi; c) vinogradi v investicijskem vzdrževanju ter č) mladi in polno rodni vinogradi, obnovljeni na vrste vzdolž pobočja. Najsodobnejše terasne vinograde so takrat šele začeli pripravljati. Hektarski donosi so bili zato različni, od 25 do maksimalno 168 q/ha. Povprečni pridelek za vse vinograde pa je bil leta 1961 32,9 hl/ha mošta. PLC za en kg grozdja se je gibala od 31, 6 din — 135,6 din ali povprečje za obrat 86,76 din. Pretežno količino pridelka so sestavljala visokokvalitetna sortna vina, s katerimi so dosegli na domačem in tujem trgu 50—100% višje cene kot kmetje za svoja mešana vina. Letni obračun je bil videti takole:

Proizvodni stroški	37,676.552 din
Vrednost proizvodnje	54,688.396 din
Čisti dohodek	17,011.844 din

Na osnovi teh podatkov je znašala stopnja ekonomičnosti:

$$SE = \frac{\text{vrednost proizvodnje}}{\text{stroški proizvodnje}} = \frac{54,688.396}{37,676.552} = 1,45$$

Vinogradniška proizvodnja je bila torej rentabilna. Podatki za leto 1963 nam povedo, da so dosegli v vseh vinogradih kombinata (večina jih je v Vinorodnih Halozah) že povprečje 40,8 hl/ha, to pa pomeni, da so investicijske naložbe v obnovo vinogradov rentabilne. Podobno kot pri vinogradniški proizvodnji kaže tudi ostala rastlinska proizvodnja na površinah kmetijskega kombinata povprečno 100% boljše rezultate kot na kmečkih gospodarstvih.

* Podatki za izračun so povzeti iz literature pod št. 40.

Živinorejska proizvodnja

Ob ugotovitvi, da zavzemajo travne površine 57% vseh kmetijskih površin, ki jih imajo domačini (velik del najlepših travnikov imajo Polanci!), in da odpade na krmno proizvodnjo 77% vse rastlinske proizvodnje, bi lahko pričakovali ugodno stanje živinoreje; zanjo sicer vemo, da je bila v začetku 19. stoletja zelo skromna.

TABELA 51 pa nam ne kaže razveseljive slike. Konj je izredno malo, komaj na vsako 13 gospodarstvo po eden, in res imajo kmetje v glavnem samo po enega konja, le nekaj redkih večjih kmetij ima še par. Če k tem konjem dodamo še 405 volov ali 202 para, lahko rečemo, da je stanje vprežne živine v hudem nesorazmerju s kmetijskimi površinami. To potrjuje naše ugotovitve, da opravljajo ljudje mnogo transporta s košem. Tako npr. prinesejo na odkupno mesto za sadje večino jabolk v koših, mnogi tudi po uro in več daleč. Le za prevoz mošta si najamejo voznika.

Tudi stanje goveje živine ni zavidanja vredno, saj pride na hektar kmetijskih površin komaj 0,55 goveje živine, na hektar travnih površin pa 0,95. Predvsem je neugodno stanje mlade goveje živine. Že samo s primerjavo števila gospodarstev in krav lahko ugotovimo, da 429 gospodarstev nima krave. Ker pa vemo, da imajo večja gospodarstva tudi po 2 kravi in redka tudi tri, lahko trdimo, da približno tretjina gospodarstev, ki imajo zemljo, nima krave. Pred vojno je prevladovala rdečelisasta pincgauska pasma, z uveljavljanjem umetnega osemenjevanja pa je prevladalo sivo simentalško govedo. Čiste pasemske živine z rodovnikom je zelo malo. Mlečnost krav je nizka, saj dosega v povprečju komaj okrog 950—1000 litrov. (Na obratu kmetijskega kombinata v Zavrču so dosegli povprečje 3800 litrov.) (Glej tabelo na naslednji strani)

Podatki za svinjerejo niso realna podoba dejanskega stanja niti ne toliko po številu kot po strukturi. Popis je bil opravljen v drugi polovici januarja, to je v času, ko je 70% kolin že opravljenih. (Kočarji in majhni kmetje kolinijo običajno že pred novim letom. Le srednji in večji kmetje, ki imajo dvojne koline, opravijo druge navadno pred pustom). Število prašičkov do 5 mesecev starosti pa nam pove, da si je večina že zagotovila jesenske prašičke, to je koline za prihodnje leto. Le kočarji, ki imajo malo krme, kupijo pomladanske prašičke, zato so tudi njihove koline slabe. Težko pa bi našli kmetijsko gospodarstvo, kjer kolin ne bi imeli. Običajna teža zaklanega prašička je okrog 150 do 180 kg. Včasih je bilo pravilo, da so vsaj kmetje zaklali prašička, težkega okrog 30—40 kg (»proleka«), ob času trgatve. Danes je ta navada precej opuščena.

Ob dejstvu, da žitaric ni mnogo, in da morajo imeti v času, ko grozdje zori (avgust in september), kokoši zaprte, je perutnina še kar primerno zastopana. Povprečno pride na gospodarstvo po 7 kokoši. Kočarji jih imajo povprečno po 5, večji kmetje pa tudi do 15. Jajc so porabili v preteklosti doma malo,

Tabela 51
Struktura živine — popis 1964

Vrsta živine	Število	Živino- rejska enota GVŽ*	Skupaj GVŽ	Število GVŽ	
				na 1 ha kmetijskih površin	na eno gospo- darstvo
I. KONJI	210	—	196,2	0,04	0,14
konji (srednje težki)	164	1,0	164,0		
žrebata	46	0,70	32,2		
II. GOVEDO	2.991	—	2.698,9	0,50	1,28
teleta do 5 mesecev	297	0,15	44,5		
junci, junice	486	0,70	340,2		
krave	1.677	1,00	1.677,0		
biki	27	1,20	32,4		
voli in goveda v pitanju	504	1,20	604,8		
III. PRAŠIČI, SVINJE	3.606	—	562,4	0,13	0,26
prašički do 5 mesecev	1.812	0,03	54,4		
prašiči	604	0,25	151,0		
svinje	1.190	0,30	357,0		
IV. PERUTNINA	14.816	—	222,2	0,04	0,10
kokoši	14.816	0,015	222,2		
SKUPAJ GVŽ			3.679,7	0,71	1,78

večino so prodali, da so imele gospodinje za nakup najosnovnejših potrebščin. Fantje in tudi moške pa so jih često odnesli, da so imeli denar za cigarete. Zadnja leta odkupijo zadrugne trgovine vedno manj jajc, ker jih ob nedeljah oziroma občasno odnesejo člani družine, sosedi ali znanci, ki so zaposleni zunaj domačega kraja in prihajajo ob koncu tedna ali občasno domov. Nekoč čislani — »haloški ftič« — purani (zaklali so ga, ko je prišel stalni vinski kupec, pa tudi za večje praznike in gostije) je danes skoraj povsem izginil s kmečkih dvorišč.

* GVŽ = glava velike živine = dogovorjena enota za preračunavanje vrednosti domače živalske črede na skupen kazalec. Tabela vrednosti je povzeta po Blohm (191, 73). H. G. Ewert in W. Roubitschek navajata, da je 1 GVŽ enaka 500 kg žive teže živine (193, 238).

Na osnovi evidence o izdanih živinskih potnih listih na vseh petih krajevnih uradih je ugotovljeno za 10 naselij (20% vseh obravnavanih), koliko živine so prodali leta 1961. Po tako dobljenem vzorčnem povprečju so tega leta prodali v celotnih Vinorodnih Halozah 270 krav, 195 junic in junčkov, 85 telet, 185 prašičkov, starih do 8 mesecev, in 20 prašičkov nad 8 mesecev starosti, kar je skupaj 440 GVŽ ali 0,2 GVŽ na eno gospodarstvo. To pa pomeni povprečno enega prašička ali tele na leto.

Tudi v tem primeru nam bo lahko primerjava s Podgorjem pri Kamniku in prekmurskimi Sebeborci dopolnila sliko stanja.

Tabela 52

Stanje živine — primerjava: Vinorodne Haloze—Podgorje pri Kamniku—Sebeborci v Prekmurju

Pokrajina naselje	Na ha kmetijske površine			Število GVŽ	
	goveje živine	krav	prašičev	na ha kmetijs. površin	na eno gospo- darstvo
Vinorodne Haloze	0,50	0,31	0,13	0,71	1,78
Podgorje	0,91	0,57	0,92	1,15	2,25
Sebeborci	0,98	0,54	1,27	1,15	4,74

Navedeni podatki nam dovoljujejo trditev, da živinoreja sedaj vsaj po številu ni mnogo na boljšem, kot je bila pred 140 leti, ter da močno zaostaja za stanjem živinoreje v občini Ptuj in naši republiki. Tako pride npr. na Dravskem polju na eno gospodarstvo povprečno 2,62 GVŽ, na Ptujskem polju 2,44 GVŽ in v dolini Pesnice celo 3,84 GVŽ (182, 22 in 23).

Splošna ocena gospodarstva

Ob koncu pregleda sedanjih gospodarskih razmer lahko strnemo naša spoznanja v nekaj zaključnih ugotovitev. Pri tem bomo upoštevali tudi podatke iz študije o kmetijstvu v občini Ptuj.

Če prištejemo k rastlinski proizvodnji, prikazani v TABELI 49, še vrednost sadja in vina izraženo v ŽE (po Roubitschku je 1 hl vina 0,25 ŽE), potem bi znašala vrednost sadja 1055 ŽE in vrednost vina 2424 ŽE, ali skupno 3479 ŽE. To pa daje komaj 5% celotne vrednosti rastlinske proizvodnje. Tudi če bi obračunali vino po višji vrednosti (nekateri menijo, da bi ga morali ovrednotiti

najmanj po 0,4 ŽE), bi dobili komaj okrog 5000 ŽE, kar bi dalo okrog 7% vrednosti celotne rastlinske proizvodnje. Ob teh podatkih se nam kaže proizvodnja teh dveh trajnih kultur, ki bi v zanju tako ugodnih ekoliških razmerah morali dati odločilno proizvodnjo, še posebno jasno kot skrajno ekstenzivna.

Še bolj prepričljivo se nam kaže ekstenzivnost in nizka vrednost vinogradniške in sadjarske proizvodnje, če jo preračunamo v denarno vrednost. V študiji o kmetijstvu v občini Ptuj so avtorji izračunali dinarsko vrednost rastlinske proizvodnje za »poprečno« gospodarstvo na osnovi reprezentativne ankete. Po tej metodi so dobili, da znaša dinarska vrednost rastlinske proizvodnje poprečnega gospodarstva v Vinorodnih (Vzhodnih) Halozah 207.800 din. (Vse v starih dinarjih). K tej vrednosti prispeva vinograd 58.800 din ali 28,3% in sadovnjak 23.500 din ali 11,3%. Skupno torej 82.300 din ali 39,6% (182, 43). V sodobno urejenih in polno rodni sadovnjakih in vinogradih kmetijskega kombinata Ptuj je proizvodnja v sadovnjakih 3—4 krat večja, v vinogradih pa 4—5 krat. Če bi dosegli takšno proizvodnjo tudi v kmečkih sadovnjakih in vinogradih, potem bi znašala dinarska vrednost sadjarske in vinogradniške proizvodnje na »poprečnem« haloškem gospodarstvu 300.000 do 380.000 din, kar bi pomenilo 70—80% celotne vrednosti rastlinske proizvodnje. Takšna proizvodnja bi šele omogočila ustrezno nagrajevanje vloženega dela, kritje ostalih proizvodnih stroškov ter javnih dajatev, pri tem pa bi ostala tudi primerna sredstva za amortizacijo, dodatne investicije in splošno izboljšanje proizvodnje ter življenjskega standarda.

Skupna vrednost proizvodnje na poprečnem gospodarstvu znaša 424.800 din, od tega prispeva rastlinska proizvodnja 207.800 din, živalska pa 217.000 din (182, 42). Kljub dejstvu, da smemo oceniti živinorejsko proizvodnjo v danih razmerah in sedanjih možnostih za ekstenzivno in v glavnem samoskrbno, je dinarska vrednost živinorejske proizvodnje zaradi izredno nizkega deleža vinograda in sadovnjaka neznatno prevladujoča. Ob intenzivni sadjarski in vinogradniški proizvodnji pa bi že sama njuna vrednost presegla živinorejsko, pa čeprav bi se tudi njena vrednost dvignila.

V primerjavi z ostalimi pokrajinskimi enotami občine Ptuj in s poprečjem občine vrednost proizvodnje poprečnega zasebnega kmetijskega gospodarstva v Vinorodnih Halozah bistveno zaostaja. Poprečno gospodarstvo v občini ustvarja skupno vrednost proizvodnje v višini 671.300 din, rajon Pesnica 816.500 din (največ), rajon Slovenske gorice 565.100 din, medtem ko daje takšno poprečno gospodarstvo v Vinorodnih Halozah le 424.800 din. Za poprečnim gospodarstvom zaostaja naše za okrog 35%. Ta negativna razlika bi se hitro spremenila v pozitivno, če bi dajala vinograd in sadovnjak ekološkim razmeram ustrezno proizvodnjo.

Na vsem območju občine kažeta absolutna vrednost živalske proizvodnje in reja goveda za klanje (oz. remont) veliko odvisnost od velikosti kmetijskih

zemljišč. Vinorodne Haloze so v obeh primerih izjema, saj je komaj $\frac{1}{4}$ gospodarstev v živinoreji odvisna od velikosti gospodarstev in je reja goveda za prodajo samo v 9% gospodarstev vezana na njihovo velikost. (Na Dravskem in Ptujskem polju dosega ta odstotek 60). Oboje govori, da je živinoreja pretežno samooskrbna.

Podobno je tudi s korelacijo med velikostjo gospodarstva in številom zaposlenih v gospodarstvu. Ta je sorazmerno visoka na vsem območju občine (na Dravskem polju dosega celo 92%) z izjemo Vinorodnih Haloz, kjer je povsem indiferentna, saj znaša samo 4%. Avtorji študije o kmetijstvu v občini Ptuj si razlagajo takšno stanje »s sedanjo ekstenzivnostjo kmetijske proizvodnje in s slabimi možnostmi za njeno intenziviranje z notranjimi sredstvi gospodarstva« (182, 65).

Iz povedanega sledi: nujno je pospešiti obnovo in modernizacijo vinogradniške proizvodnje (terasni nasadi), ki naj zagotovi množično in ceneno proizvodnjo visokokvalitetnega vina; sadjarstvo pospeševati poleg terasnih srednje-debelnih nasadov še na strmih pobočjih predvsem v prostih nasadih v travno-sadjarsko-pašnem sistemu (visokodebelna jablana in sliva, oreh ter lešnik); živinorejo usmeriti v remontno govedorejo (brez dopitanja) s spremljajočo proizvodnjo mleka; v zimskem času presežni delovni sili zagotoviti možnost dodatne občasne zaposlitve. S temi ukrepi bi bilo sedanje več kot kritično stanje gospodarstva v pokrajini postavljeno na trdne osnove, življenjska raven prebivalstva pa se ne bi več bistveno razlikovala od ostalih pokrajin v občini in republiki.

PREBIVALSTVO V LUČI GOSPODARSKO SOCIALNEGA RAZVOJA V RAZDOBJU 1820—1961

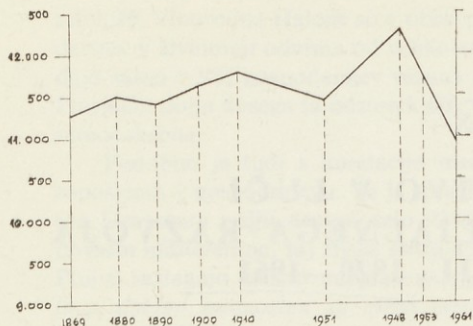
RAST PREBIVALSTVA

Celotno stoenaštiridesetletno razdobje moremo po pokazani tendenci razvoja razmejiti v dve različni dolgi obdobji: prvo, ki je trajalo od leta 1820 do 1948, torej sto osemindvajset let, in drugo, ki je trajalo od leta 1948—1961, torej samo trinajst let.

Prvo obdobje karakterizira stagnacija oziroma zelo počasno naraščanje, ki je bilo dvakrat kratkotrajno prekinjeno, enkrat s prav minimalnim, drugič z nekoliko občutnejšim padcem števila prebivalcev. Naraščanje je dosegalo največjo intenziteto nekaj let pred drugo svetovno vojno in predvsem po njej. Število prebivalstva je v tem obdobju naraslo od 8445 na 12.300 ali za 3855 oziroma za 45,6%. Povprečen letni dejanski prirast bi torej znašal 30 ljudi ali 0,8% oziroma bi bil povprečen koeficient dejanskega prirasta 0,36. Ob koncu obdobja je doseglo število prebivalstva zgodovinski višek.

Ker je precej verjetno, da je bil koeficient naravnega prirasta enak povprečju Štajerske, tam pa je naraščal v letih 1857—1910 od 5,19—9,35, potem smemo reči, da je bil migracijski saldo vse obdobje močno negativen in nad povprečjem dežele ter da je skoraj v celoti absorbiral naravni prirast. Sploh so bile Vinorodne Haloze pokrajina minimalnega priseljevanja, pač pa je bilo precej močno notranje prelivanje v mejah farnih enot.

Razporeditev prebivalstva je bila v začetku dokaj enakomerna, kazala pa se je že takrat manjša razlika med severovzhodnimi in jugozahodnimi predeli. Na severovzhodu, kjer je bil odstotek vinogradov v odnosu do vseh površin večji, je bila gostota višja. Kasneje se je ta razlika povečala in dosegla celo 35 ljudi na km². Povprečna gostota prebivalcev na km², ki je znašala v začetku obdobja 60,2, se je do konca obdobja dvignila na 87,9 prebivalca na km². Ta gostota je za izrazito agrarno pokrajino, kakršne so Vinorodne Haloze, kljub vinogradniški usmerjenosti zelo visoka in kaže na agrarno prenase-

PRIKAZ ŠTEVILČNEGA GIBANJA
PREBIVALSTVA V OBDOBJU 1869 DO
1961

ljenost. Izredno visoka agrarna (118) in poljedelska gostota (247) nas v tem potrjujeta.

Drugo obdobje karakterizira depopulacija, saj se je v 10-krat krajšem obdobju število prebivalstva zmanjšalo za 10,6%. Nasproti prejšnjemu povprečnemu koeficientu dejanskega prirasta, ki je znašal 0,35, se pojavi sedaj povprečni koeficient dejanskega zmanjšanja števila prebivalstva, ki znaša 8,2. Izseljevanje je precej enakomerno zajelo celotno pokrajino.

Podatki za čas od zadnjega popisa do konca leta 1965 kažejo, da se depopulacija nadaljuje.

Tabela 53

Razvoj populacije po štetjih, obdobjih in v celoti — 1820—1961

Obdobja oziroma štetja	Prirast oz. padec števila prebivalstva ± število %		Povprečen letni prirast oziroma padec	Poprečen % letnega pri- rasta oz. padca ±
1820—1869	+ 3837	+ 45,3	+ 79,3	+ 0,90
1869—1880	+ 215	+ 1,9	+ 19,5	+ 0,17
1880—1890	— 117	— 1,0	— 11,7	— 0,10
1890—1900	+ 297	+ 2,5	+ 29,7	+ 0,25
1900—1910	+ 107	+ 0,9	+ 10,7	+ 0,09
1910—1931	— 334	— 2,8	— 15,8	— 0,13
1931—1948	+ 850	+ 7,4	+ 50,0	+ 0,44
1820—1948	+ 3855	+ 45,6	+ 30,1	+ 0,35
1869—1948	+ 1018	+ 9,0	+ 12,9	+ 0,11
1948—1953	— 549	— 4,4	— 109,8	— 0,89
1953—1961	— 763	— 6,5	— 95,3	— 0,99
1948—1961	— 1312	— 10,7	— 100,9	— 0,82
1820—1961	+ 2543	+ 30,1	+ 18,0	+ 0,21
1869—1961	— 294	— 0,02	— 3,2	— 0,03

Vinorodne Haloze so bile vedno izrazito agrarna pokrajina, ki je živela odmaknjena od pomembnih prometnih poti in večjih mest ter industrijskih središč. Same zaradi močne gospodarske odvisnosti od Ptuja, ki je imel od davnih časov v rokah trgovino s haloškim vinom, prirodne razbitosti in slabe prometne povezanosti, niso zmogle ustvariti lastnega gospodarskega središča. Takšni poizkusi so bili sicer storjeni, a niso uspeli, pobral jih je Ptuj (npr. zadružna pletarna in vinarska zadruga). Ta bližnji Ptuj, ki je kot submezo-regionalno središče tako krepko držal Vinorodne Haloze, je ostal vse do najnovejšega časa izrazito upravno in obrtno-trgovsko središče za svojo kmečko okolico, ne da bi uspel razviti pomembnejšo industrijo. Njegova splošno gravitacijska vloga je bila vedno minimalna in je tudi danes zaradi hitrega gospodarskega razvoja Maribora čedalje šibkejša (2, 13). To trditev nam potrjuje dejstvo, da je dnevni migracijski saldo Ptuja negativen.

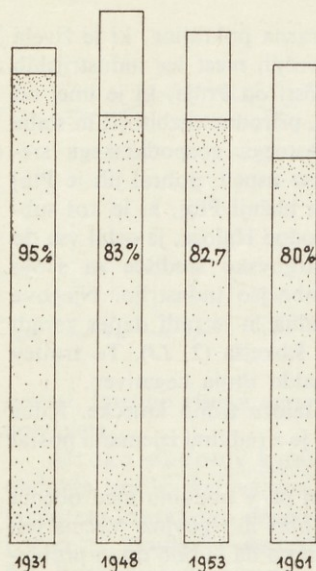
V takšnih razmerah so ostale Vinorodne Haloze trdno kmečke. Kdor jih je zapustil, se praviloma ni več vrnil, a če se je, je z redkimi izjemami postal zopet kmet-vinogradnik.

Deloma sta se že pred prvo vojno, predvsem pa v obdobju med obema vojnama, v Vinorodnih Halozah počasi razvijali obrt in trgovina. Večina teh obrtnikov je bila domačinov, ki so imeli zemljo, tako da je bilo često problematično, kaj je njihov osnovni poklic. Trgovci so bili domačini pa tudi priseljenci, ki pa so si povečini kaj hitro oškrbeli tudi vinograd in drugo zemljo. Tako se je tu sicer z občutno zakasnitvijo, pa vendarle, začela razširjati tudi nekmetijska dejavnost. Po osvoboditvi se je z ukinitvijo privatne trgovine trgovska mreža bistveno skrčila, obrtništvo pa je popolnoma zamrlo. Cirkulanski okoliš pomeni prav klasičen primer tega negativnega razvoja.

Ob teh dejstvih bomo skušali na osnovi domneve, da je bilo leta 1820 v Vinorodnih Halozah 99% prebivalstva kmečkega (nekmečko prebivalstvo so sestavljali: duhovniki, učitelji, biriči in drugi graščinski služabniki ter sama gospoda, teh pa gotovo ni bilo niti 100), in novejših statističnih podatkov pokazati razvoj kmečkega prebivalstva za razdobje 1820 do 1961.

Buren razvoj industrije in drugih nekmetijskih dejavnosti po osvoboditvi, ki je povzročil predvsem v Sloveniji pa tudi v Jugoslaviji in ptujski submezo-regiji tako močno deagrarizacijo, je v Vinorodne Haloze prišel samo kot rahel odmev. Prebivalstvo se sicer izseljuje, toda pokrajina je ostala kmečka in s svojo drobnolastniško ter primitivno ročno (motično) proizvodnjo zaostaja za hitrim razvojem slovenske in tudi jugoslovanske proizvodnje.*

* Ne bo odveč, če tukaj navedemo za primerjavo še nekaj podatkov. Na Kosovem in Metohiji, ki je naša najbolj zaostala agrarna pokrajina, je znašal leta 1961 delež kmečkega prebivalstva 64% in je od leta 1953 kljub absolutnemu povečanju števila kmečkega prebivalstva padel za 8% (203, 44). V kmetijstvu je zaposlenih v Severni Afriki 73% od vsega prebivalstva, v »črni« Afriki 74%, v Latinski Ameriki 74%, v Srednji in Jugovzhodni Aziji pa 80% (205, 13).

DELEŽ KMEČKEGA PREBIVALSTVA V ODNOSU DO VSEGA PREBIVALSTVA

Ob ljudskem štetju leta 1961 je bilo še vedno 80% kmečkega prebivalstva

Tabela 54

Gibanje kmečkega prebivalstva 1820—1961 (Vinorodne Haloze, okraj Ptuj, Slovenija, Jugoslavija)*

Leto	Skupno prebivalstvo	Kmečko prebivalstvo	Delež kmečkega prebivalstva v %			
			Vinorodne Haloze	Okraj Ptuj	Slovenija	Jugoslavija
1820	8.445	8.361	99	—	—	—
1869	11.282	11.169	99	—	—	—
1880	11.477	11.245	98	90,6	81,1	—
1890	11.380	11.152	98	86,2	75,8	—
1900	11.677	11.443	98	84,8	73,3	—
1910	11.784	11.430	97	79,7	66,7	—
1931	11.450	10.878	95	78,8	58,8	76,6
1948	12.300	9.859	80,9	72,4	48,9	67,2
1953	11.751	9.715	82,7	64,0	41,1	60,9
1961	10.988	8.846	80,0	51,9	31,6	49,3

* Podatki za Vinorodne Haloze so za leto 1820—1910 izračunani po oceni, za leto 1931 po Ilešiču (202, 10); za okraj Ptuj in Slovenijo po Šifrerju (199) in za Jugoslavijo po Markovičevi (200, 44). Podatek za leto 1961 za okraj Ptuj velja za sedanjo občino Ptuj.

MIGRACIJSKI PROCESI NEKOČ IN DANES

Sezonske selitve

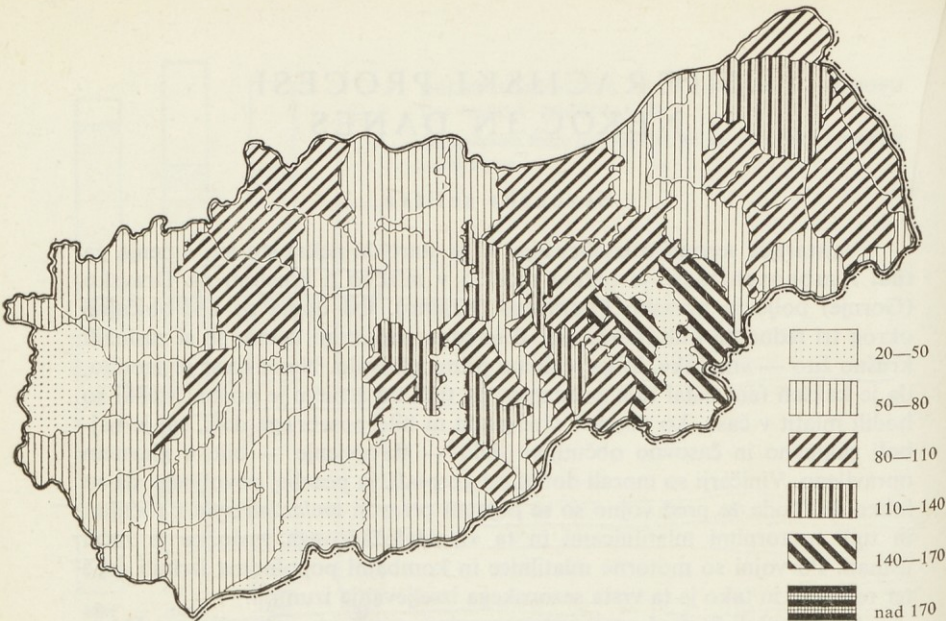
Najstarejše sezonsko izseljevanje, ki je staro že nekaj sto let, omenja ga tudi Ambroschitsch, je odhod moških v mlačvo h kmetom na Dravsko (Gornje) polje in hrvaško Podravino (Krajno). Od doma so bili običajno okrog tri tedne pa tudi mesec dni. Z izredno napornim delom so si zaslužili krušno žito — »mertik«, ki ga je doma primanjkovalo. Neredko se je zgodilo, da je kakšen fant ostal tam za hlapca, pa tudi do ženitve je prišlo. Moški so hodili mlatit v času, ko doma v vinogradu ni bilo posebnega dela, saj je najbolj zahtevno in časovno občutljivo delo — škropljenje — bilo v glavnem opravljeno. Viničarji so morali dobiti od gospodarja posebej dovoljenje, da so lahko šli. Toda že pred vojno so se pojavili privatni »mlatilničarji« z ročnimi in tudi motornimi mlatilnicami in ta vir Haložanovega zaslužka je začel usihati. Po vojni so motorne mlatilnice in kombajni popolnoma izrinili cepé ter redosejo in tako je ta vrsta sezonskega izseljevanja izumrla.

Ko so začeli že pred prvo svetovno vojno, predvsem pa po njej, na Dravskem polju saditi več krompirja, so Polanci vabili Haložane, da so ga prišli pomagat izkopavati. Odhajali so predvsem dekleta in fantje. Za delo so dobili plačilo v denarju. Delo je trajalo navadno 7—14 dni. Tudi to obliko kratke sezonske izselitve je povojni čas odpravil.

Ostalo pa je še obiranje hmelja. Sredi avgusta se je večina haloške mladine odpravila v Savinjsko dolino. Tako je še sedaj, le da se je močno spremenila starostna struktura. Pred vojno so hodili predvsem dekleta in fantje. Med njimi je bila kakšna starejša žena za »varstvo«. Danes hodijo v glavnem otroci višjih razredov osnovne šole.

V letih tik pred drugo vojno se je ob težkem gospodarskem stanju in pod vplivom močne propagande začelo vedno bolj širiti ekonomsko sicer koristno toda politično škodljivo odhajanje na večmesečno sezonsko delo v nacistično Nemčijo. Ljudje so v primerjavi z zaslužkom doma tam lepo zaslužili, toda vračali so se zastrupljeni z nacistično propagando. Nasedala je predvsem mladina, ki ji takratne domače gospodarske in politične razmere niso odpirale nobene perspektive.

Sezonske selitve, ki smo jih navedli, so kljub svojemu kratkemu trajanju za Haložane mnogo pomenile. Postale so dopolnilo njihovega gospodarstva; to velja še posebej za mlačev. Ko so ti viri možnosti zaslužka prenehali, je marsikateri Haložan bil prisiljen iskati zaslužek na drug način. In ker dela v bližini ni bilo, je odšel za delom tja, kjer se je ponujalo. To pa je pomenilo slej ko prej stalno zaposlitev in tudi stalno izselitev.

OB LJUDSKEM ŠTETJU LETA 1961 SO NAŠTELI NA OBMOČJU VINORODNIH HALOZ
10.988 PREBIVALCEV

Karta nam kaže gostoto prebivalstva na km² po katastrskih občinah. Seznam k. o. glej pri sliki na strani 13

Tudi sedaj se ljudje še sezonsko izseljujejo, ko odhajajo pomladi na večja gradbišča kot nekvalificirana težaška delovna sila. Pod zimo se vračajo domov. Vendar so to v glavnem starejši ljudje; mlajši si čimprej pridobijo vsaj status polkvalificiranega ali priučenega delavca in ostajajo po možnosti stalno zaposleni. Ti se nimajo namena vračati. Razlika med delom v industriji in drugih nekmetijskih dejavnostih ter domačo motiko je le prevelika. V tem pa se že nakazuje tudi problem, kako najti oblike, ki bi zadržale v domači vinogradniški proizvodnji vsaj tisti del doraščajoče mladine, ki bi moral ostati in se posebej specializirati za racionalizirano vinogradniško proizvodnjo. Kmetijski kombinat bi moral prevzeti to skrb kot eno svojih osnovnih nalog.

Stalne selitve pred osvoboditvijo

O tem je bilo že dosti govora, zato bi k povedanemu dodali le še tole: Vinorodne Haloze so vsaj od leta 1869 bile področje emigracije, ki je v dveh krajših obdobjih absorbirala ves naravni prirast.

Za razliko od Primorske, Bele Krajine in Prekmurja, od koder so ljudje trumoma odhajali v Ameriko ter Francijo in Nemčijo, skratka v tako imenova-

no zunanjo emigracijo, pa so se le redki Haložani odločili za takšno dolgo pot. Na prste bi skoraj lahko prešteli tiste, ki so odšli preko »velike luže«, in tudi izseljencev v Nemčijo in Francijo je bilo malo. Večina se je zaposlila kot hlapci in dekle na polju, v Ptuju in Mariboru, drugi so se zaposlevali kot težaki in pomožni delavci v Ptuju, Mariboru in Gradcu in drugih takrat precej hitro rastočih mestih avstrijskega dela Štajerske, hodili so za »vajncrle« na gosposke vinograde v okolico Gradca itn. Dekleta so odhajala v Zagreb za služkinje. Malokateri, ki se je v tej dobi odselil, se je pozneje vrnil. Ni tudi znano, da bi se kateri dokopal do boljšega gospodarskega položaja.

Tudi v tem pogledu pomenijo Vinorodne Halože do neke mere slovensko posebnost.

Migracijsko gibanje v obdobju 1953—1963*

Povedali smo že, da so socialne spremembe takoj po vojni začasno zavrle izseljevanje in tako je ob istočasnem zvišanju natalitete takrat prišlo do hitrejšega dejanskega porasta prebivalstva. Z letom 1950 pa se je začelo ponovno močnejše izseljevanje, ki je številčno kmalu preseglo naravni prirast in tako se je začela postopno naraščajoča depopulacija.

Iz tako imenovane mrtve kartoteke (231) na matičnih uradih v Zavrču, Cirkulanah, Leskovcu, Podlehniku in Vidmu** smo zbrali podatke o izseljenih za dobo 1953—1963. Iz teh podatkov si je mogoče ustvariti takšno podobo.

Če izvezemo leto 1953, ki spada še v čas postopnega naraščanja izseljevanja, in leto 1960, ko je bil zabeležen nenaden porast, vidimo, da je tok izseljevanje po letih v celoti zelo enakomeren. Povečanje v letih 1960 in 1962 v Podlehniku in Vidmu je v zvezi z likvidacijo vinogradniških obdelovalnih združenj in s postopnim reduciranjem števila delavcev na kmetijskem kombinatu. Isto velja za leto 1961 za Zavrč. Tudi odnos med moškimi in ženskimi izseljenci je skozi vse obdobje zelo enakomeren, vendar ženske rahlo prevladujejo, saj dosegajo v celoti 52,7%.

S poznejšimi pregledi smo ugotovili, da so podatki za dobo do leta 1957 precej pomanjkljivi, ker je bilo prijavljanje in odjavljanje dokaž neredno in tudi izpolnjevanje obrazcev površno. Dokaz za to trditev je visoko število manjkajočih podatkov za leto izselitve v Leskovcu in Podlehniku. Podobne pomanjkljivosti so tudi pri drugih podatkih. (Sploh moramo ugotoviti, da so se začeli ljudje redneje odjavljati in predvsem prijavljati, ko se eventualno vrnejo, šele zadnja leta.) Kljub tem pomanjkljivostim pa slika migracijskih procesov ni bistveno izkrivljena.

* Za leto 1963 so podatki obdelani le za devet mesecev.

** Na matičnem uradu Videm smo obdelali podatke samo za šest haloških naselij: Dravci, Dravinjski vrh, Ljubstavo, Majski vrh, Soviče in Vareja.

Tabela 55

Število izseljenih po letih, krajevnih uradih in skupaj (231)

Leto	Zavrč	Cirkulane	Leskovec	Podlehnik	Videm	Skupaj	Od tega žensk
1953	40	41	63	61	17	222	121
1954	83	72	63	68	24	310	174
1955	77	58	55	101	34	325	177
1956	65	109	62	94	33	363	194
1957	88	83	80	89	21	361	193
1958	88	89	70	90	30	367	195
1959	61	117	67	83	20	348	173
1960	66	118	96	131	47	458	232
1961	97	106	51	72	28	354	186
1962	50	84	76	131	34	373	189
1963	44	50	55	90	15	254	141
1965*	55	54	25	65	12	211	
Skupaj	759	927	736	1010	303	3735	1975
Leto izselitve neznano	2	25	138	137	6	308	158
Skupaj	761	952	874	1147	309	4043	2133

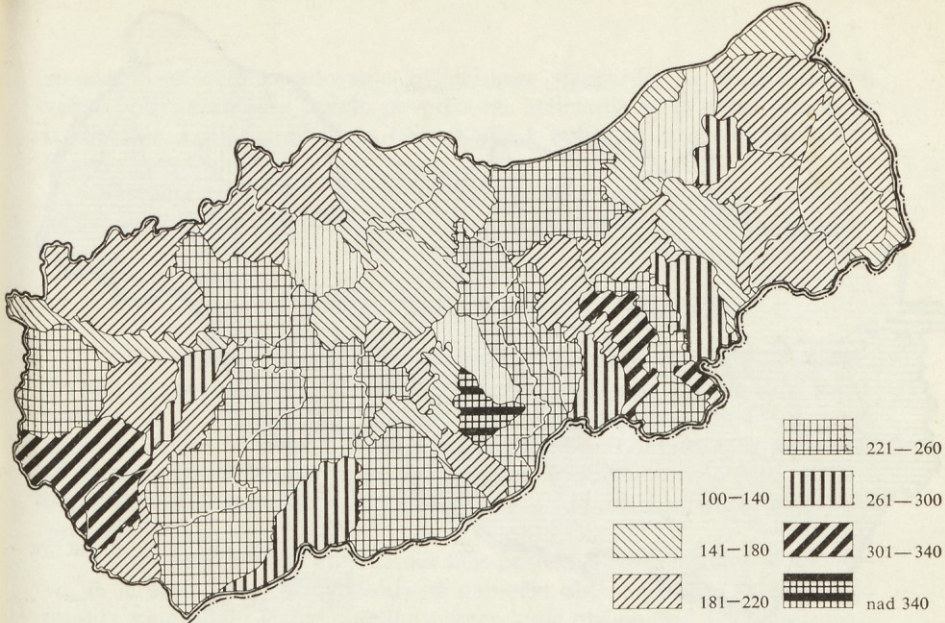
Tabela 56

Poklicna struktura izseljenih v obdobju 1953—1963

	Kmetje	Delavci	Dijaki	Uslužbenci	Upokojenci	Gospodinj	Ostali in neznani	Skupaj
Število	960	1057	1341	187	49	233	216	4043
%	23,7	26,1	33,2	4,6	1,3	5,8	5,3	100

Daleč pred vsemi so dijaki. Visoko število delavcev nam pove, da se za stalno izseljujejo tisti, ki so se prej izseljevali le sezonsko in so dobili naziv priučenega ali polkvalificiranega delavca. Število gospodinj pa kaže na število odseljenih družin.

* Podatki za leto 1965 so vneseni samo za primerjavo ter v seštevkih in nadaljnji obdelavi niso upoštevani.

KARTA POLJEDELSKE GOSTOTE PO KATASTRSKIH OBČINAH PO PODATKIH
LJUDSKEGA ŠTETJA LETA 1961

Poljedelska gostota pomeni odnos med številom kmečkega prebivalstva in obdelovalnimi površinami.
Seznam k. o. glej pri sliki na strani 13

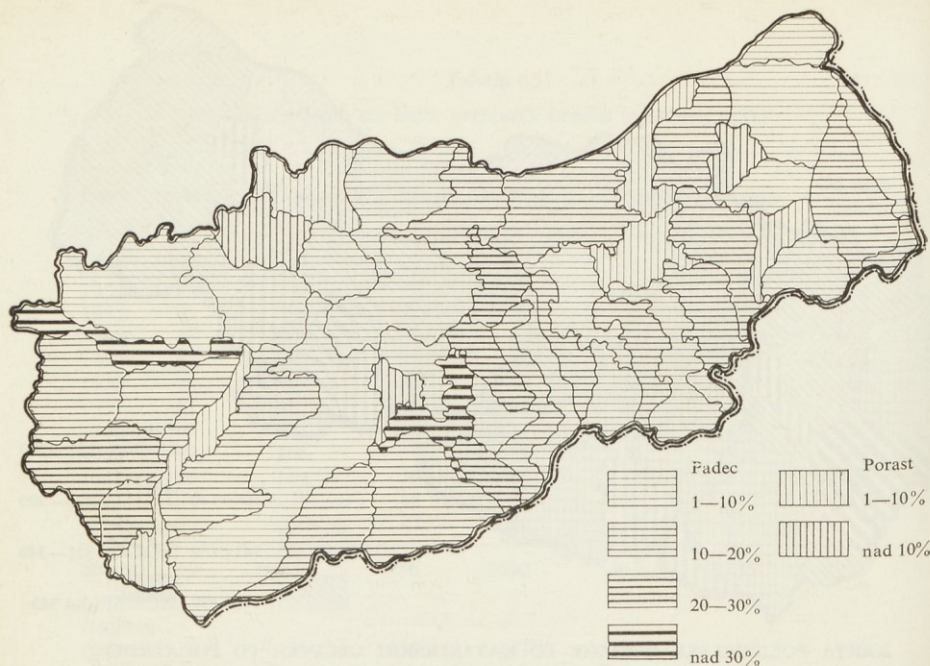
V starostni strukturi ekonomskih emigrantov vedno prevladujejo mlajši. Podatki za naše obravnavano ozemlje nam bodo to pokazali v ekstremni luči.

Tabela 57

Starostna struktura izseljenih v obdobju 1953—1963 po štirih starostnih skupinah

	0—16	17—25	26—50	Nad 50	Neznano	Skupaj
Število	1104	1460	983	226	230	4043
%	27,3	36,1	24,3	6,6	5,7	100

Iz TABELE 57 je razvidno, da je 63,4% izseljenih mlajših od 26 let. Odhaja torej velik del mladine in ta se praviloma ne vrača več. Visoko število skupine 0—16 nam govori, da odhaja visok odstotek mladine po končani osnovni šoli v uk oziroma na šole druge stopnje. Na popolni osnovni šoli v Cirkulanah so povedali, da se je v posameznih letih tudi 90% njihovih absol-

KARTA RASTI PREBIVALSTVA ZA OBDOBJE MED LJUDSKIMI ŠTETJI 1948—1961 PO KATASTRSKIH OBČINAH

Seznam k. o. glej pri sliki na strani 13

ventov šolalo naprej. Podatek pa nam govori tudi o tem, da odhajajo družine. Končno se zdi, da je tudi število nad 50 let starih kar precejšnje. V teh letih se ljudje težje odločajo, da zapustijo dom, saj so to praviloma gospodarji in družinski poglavarji. Res pa je, da so ti ljudje najbolj nestabilen element, kar pa je povsem razumljivo. Za prekvalifikacijo je prestar, pa tudi sicer nima posebne perspektive, in ko mu odidejo od doma še otroci, se mora vrniti domov.

Takšna starostna struktura izseljenih vpliva na splošno starostno strukturo prebivalstva. Po določeni dobi prebivalstvo ostari, zmanjša se njegov vitalni potencial, kar ima za posledico zmanjšanje natalitete in s tem naravnega prirasta, slabi pa tudi fizično moč prebivalstva in z njo pada stopnja produkcijske storilnosti. Takšen razvoj ima na eni strani za posledico naraščanje števila tako imenovanih »ostarelih« oziroma »ogroženih« gospodarstev in s tem poraja vrsto socialnih problemov. Povzroča pa tudi zmanjšanje proizvodnje, pojav socialne ledine in poraja težnje po preusmeritvi proizvodnje iz intenzivne v ekstenzivno itn. Vse to pa zmanjšuje ekonomski potencial pokrajine in je tako z narodno-gospodarskega stališča škodljivo. Nadalje vpliva na

stagnacijo ali celo nazadovanje življenjskega standarda, ki prihaja tako v vedno večji razkorak s trendo povprečnega standarda in to zopet pospešuje izseljevanje, saj je naravno, da težijo ljudje k boljšemu in ugodnejšemu življenju.

Navedeni pojavi se v našem primeru že nakazujejo oziroma se njihovo delovanje že pozna. Starostna struktura vsega prebivalstva nam bo to potrdila.

Smeri izseljevanja v obdobju 1953—1963

Tudi v novejši dobi je ostala osnovna smer izseljevanja Ptuj—Maribor, pri tem pa gospodarsko močnejši Maribor močno izstopa. Na območje mesta Maribor se je preselilo 715 Haložanov, v druge kraje mariborskih mestnih občin pa še 202, skupno je torej Maribor pritegnil 917 Haložanov ali skoraj $\frac{1}{4}$ vseh izseljenih. Zanimivo je, da si mnogi iščejo stanovanje pri kmetih v okoliških vaseh. Stanovanje odplačujejo s tem, da kmetu popoldan pomagajo pri delu.

Na drugem mestu je Ptuj, kamor se je priselilo 357 Haložanov. V Kidričevu jih je odšlo 131, v druge kraje na območju občine pa 804. Skupno se je torej iz Vinorodnih Halož odselilo v razne kraje občine Ptuj 1292 ljudi; tako je občina Ptuj na prvem mestu z 31 % preseljenih Haložanov.

Na tretjem mestu je z 206 priseljenimi Haložani Ljubljana, na četrtem s 142 Zagreb in na petem mestu s 74 priseljenimi Haložani Celje.

Podrobni pregled izseljenih Haložanov nam kaže, da so ostali izseljeni Haložani dobili zaposlitev predvsem v razvijajočih se industrijskih središčih, kot so Ravne, Črna, Prevalje, Slovenj Gradec, Velenje, Šoštanj, Žalec, Slovenska Bistrica in Konjice. Tudi v zasavski rudarski revir jih je odšlo nekaj. Precej so jih pritegnili naši primorski kraji, kjer so našli zaposlitev v gostinskih obratih. Haložani so se torej razšli po vsej slovenski zemlji, saj ni nobenega priseljenega Haložana samo v občinah Idrija, Sežana, Ilirska Bistrica, Ribnica, Trebnje, Sevnica in Tržič.

Dnevne migracije

Vinorodne Haloze so odmaknjene od večjih industrijskih središč ter mest. Sedeži haloških krajevnih uradov so oddaljeni od Ptuja kot najbližjega urbankega naselja 14—17 km, medtem ko je od cestnih prehodov na hrvaški meji do Ptuja 19—22 km. Do Kidričevega je dodatnih 7 km. Ob slabih prometnih zvezah, to velja še posebej za zimo, je ta oddaljenost skoraj onemogočila potovanje na delo vsak dan. Pri tem želimo še posebej opozoriti, da se mora velika večina prebivalcev najprej spustiti z vršin v dolino do cest, ki so uporabne za prometna sredstva. Oddaljenost in slabe prometne zveze so torej vzrok, da

dnevne migracije do pred nekaj leti skoraj ni bilo. To je lepo vidno tudi na karti dnevnih migracij, ki jo je izdelal inštitut za geografijo pri univerzi v Ljubljani. Šele lansko leto je tovarna Kidričevo uvedla delavski avtobus, ki vozi vsak dan na progi Kidričevo—Videm—Leskovec. K povečanemu številu vsakdanjih potnikov prispeva tudi hitro razširjenje mopedov. So pa kljub počasni rasti dnevne selitve za demogeografski razvoj Vinorodnih Haloz za sedaj še malo pomembne.

STANJE PREBIVALSTVA PO POPISU LETA 1961

Število in starostna struktura

Pri štetju prebivalstva leta 1961 so na območju Vinorodnih Haloz našli 10.988 prebivalcev, kar je za 294 manj kot leta 1869 in za 1312 manj kot leta 1948.

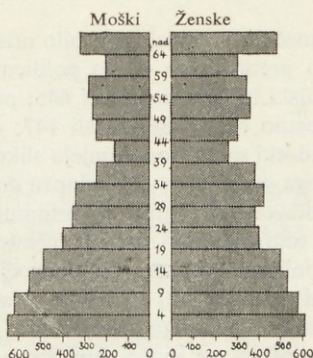
Otroci do starosti 14 let sestavljajo 32% vsega prebivalstva, kar je za 5% nad slovenskim in 1% nad jugoslovanskim povprečjem in kaže še na visoko nataliteto. Moramo pa povedati, da je med temi otroki precej nezakonskih otrok mladih deklet in tudi zakonskih otrok staršev, ki nimajo zaradi zaposlitve, neurejenih stanovanjskih razmer ipd. otroka kam dati, pa ga pustijo doma pri starših ter jim zato dajejo otroški dodatek in mogoče še kaj. Prebivalstvo v starosti od 20—34 let pa tvori samo še 20% vsega prebivalstva, kar je za 13% pod jugoslovanskim in za 11% pod slovenskim povprečjem. Prebivalstvo nad 50 let tvori 23% vsega prebivalstva, kar je za skoraj 4% nad jugoslovanskim in manj kot 1% pod slovenskim povprečjem.

Tabela 58

Starostna struktura prebivalstva po popisu leta 1961

0—4		5—9		10—14		15—19		20—24		25—29		30—40		35—39	
sk.	ž.	sk.	ž.	sk.	ž.	sk.	ž.	sk.	ž.	sk.	ž.	sk.	ž.	sk.	ž.
1262	613	1206	582	1077	530	980	493	806	405	732	384	752	416	637	387
40—44		45—49		50—54		55—59		59—64		Nad 65		Neznano			
sk.	ž.	sk.	ž.	sk.	ž.	sk.	ž.	sk.	ž.	sk.	ž.	sk.	ž.		
406	252	532	287	630	365	632	344	517	309	801	484	5	3		

STAROSTNA STRUKTURA PREBIVALSTVA
VINORODNIH HALOZ LETA 1961

Naravni prirast

Vinorodne Haloze so bile znane kot pokrajina visoke natalitete, saj so bile predvsem kočarske in viničarske družine često zelo številne. V obdobju med zadnjima dvema popisoma je znašala povprečna nataliteta 24 ‰ , kar je za 1 ‰ nad jugoslovanskim, a za celih 11 ‰ nad slovenskim povprečjem. Leta 1957, ko je bilo zelo »rodno« leto, se je dvignila nataliteta celo na $28,1 \text{ ‰}$. Že prej smo nakazali, da mora pospešeno izseljevanje mlajših letnikov nujno povzročiti padanje stopnje natalitete. Podatki za leti 1963 in 1965 nam to že potrjujejo. Leta 1963 je znašala nataliteta $20,4 \text{ ‰}$, leta 1965 pa samo še 18 ‰ .

Pred vojno so bile Haloze zaradi izredno slabih gospodarsko-socialnih in zdravstvenih razmer znane po visoki stopnji umrljivosti dojenčkov in manjših otrok. Z ureditvijo zdravstvene službe (Zavrč, Cirkulane in Podlehnik imajo urejene zdravstvene postaje) se je mortaliteta močno znižala in je bila v obravnavani dobi celo nekaj pod slovenskim povprečjem — znašala je 9 ‰ .

Tako je znašal leta 1961 povprečni naravni prirast 15 ‰ , kar je za nekaj nad 1 ‰ nad jugoslovanskim in 7 ‰ ali skoraj 100% nad slovenskim povprečjem. Leta 1963 je zaradi padca natalitete padel tudi naravni prirast na $12,4 \text{ ‰}$, v letu 1965 pa že na $11,2 \text{ ‰}$.

Če se bo izseljevanje nadaljevalo z dosedanjim tempom, in vse kaže, da tako bo, potem moremo pričakovati, da se bosta nataliteta in naravni prirast v nekaj letih približala slovenskemu povprečju.

Poklicna struktura

Od 10.988 prebivalcev, ki so jih našli leta 1961, je bilo 6767 aktivnih ali $61,4\%$ in 4211 vzdrževanih, medtem ko je bilo 10 oseb nerazvrščenih (230). Med prebivalstvom je bilo 8846 kmečkih ljudi ali 80% vsega prebivalstva.

5454 kmečkih prebivalcev je bilo prišteti med aktivne, kar daje 61,6%. Ostalo aktivno prebivalstvo je po poklicni strukturi pripadalo, kot sledi: rudarji, industrijski in obrtni delavci 646; prometno osebje 44; trgovinsko osebje 81; uslužnostno osebje 86; ostali 147; osebje z osebnimi dohodki 309.

Podatki samo dopolnjujejo sliko, ki smo jo dobili že pri pregledu razvoja kmečkega prebivalstva. V odnosu do leta 1953 se je povečalo število industrijskih delavcev, k čemur je pripomoglo povečanje dnevnih selitev. Številke kažejo tudi na slabo razvito trgovsko mrežo in uslužnostne dejavnosti.

Izboljšane razmere na področju šolstva omogočajo mladini, da se po končani osnovni šoli vključuje v uk ali nadaljuje šolanje na drugih šolah. To bi lahko imelo ugodne posledice za spremembo poklicne strukture, vendar se ta mladina ne vrača, ker izven kmetijskega kombinata doma ne more dobiti zaposlitve.*

Obnova vinogradov v obliki teras in splošna modernizacija proizvodnje nakazujeta za bodoči razvoj prebivalstva revolucionarne spremembe ne samo v poklicni strukturi, temveč predvsem v številu potrebnih delovnih moči in s tem v številu bodočega prebivalstva sploh. Čeprav je prognoziranje demogeografskega razvoja in strukture prebivalstva izredno zapletena zadeva, smemo smelo trditi, da bodo v prihodnjem desetletju Vinorodne Haloze doživele bistvene spremembe tako v številu kot v poklicni strukturi prebivalstva in da agrarno prenaseljenih Haloz takrat ne bo več.

* Iz župnijskih kronik smo ugotovili, da je dal ta del Haloz od druge polovice 18. stoletja do prve svetovne vojne 45 intelektualcev s srednjo in visoko izobrazbo. Med njimi je bila ena ženska (učiteljica), sicer pa 29 duhovnikov. Edini, ki bi ga lahko imeli za širše kulturno-prosvetno pomembnega, je Janez Šmigoc iz Gruškovca, ki je leta 1812 izdal v Gradcu slovnico slov. jezika. V primerjavi s sosednimi Slovenskimi goricami je takšen prispevek Haloz k slovenski kulturni ustvarjalnosti več kot reven (68).

POVZETEK O SEDANJIH GOSPODARSKIH IN DEMOGRAFSKIH RAZMERAH TER POGLED V PRIHODNOST

Podrobna proučitev 140-letnega razvoja in gospodarskih razmer v letih 1963—66 nam kaže, da temelji kmetijska proizvodnja v Vinorodnih Halozah v prevladujoči meri na malih individualnih gospodarstvih (72% gospodarstev je manjših kot 5 ha) oblike razloženega celka.* Zunaj matičnega dela obrata ležeča zemljišča so praviloma v neposredni bližini, tako da ta prostorska disperzija in z njo povezano izgubljanje časa za pot med domom in temi zemljišči v gospodarskem poslovanju ni omembe vredno. Za pokrajino je še vedno značilen močan delež polanskih in meščanskih posestev, ki so pomešana med domačinskimi. Zaradi pokazanega razvoja zemljiške razdelitve pa tudi ta pomešanost haloških in tujih gospodarstev sama po sebi neposredno ne slabi gospodarskega učnika domačinskih gospodarstev.

Za Slovenijo nedvomno veljavna Malovrhova ugotovitev, da je osnovni gospodarski smoter malih individualnih obratov še vedno samooskrba kmetovalcev in da ima blagovna proizvodnja teh obratov le podrejeno mesto (232, 15), za Vinorodne Haloze ni povsem sprejemljiva. Vinogradništvo je namreč kot pomemben del proizvodnje nekoč vseh, danes pa še vedno večine kmetijskih obratov, dajalo pretežni del proizvoda — vina za trg. Blagovni pomen te proizvodnje se je od najstarejših časov do danes stopnjeval. Pokrajina je prav zaradi delno specializirane blagovne proizvodnje postala že zdavnaj neposredno odvisna od vinskega trga. Čutila je njegove krize in konjunkturo, seveda mnogo bolj občutno prve kot druge. Tako je za haloško kmetijstvo še danes značilna dvojna usmeritev: vinogradniška proizvodnja je izrazito blagovna, sadjarska pa le delno, medtem ko je vsa ostala proizvodnja izrazito samooskrbna, saj smo pokazali, kako malo pomembna je tržnost živinoreje. Ugotovili smo tudi, da žitna proizvodnja ne pokrije domačih potreb ter da je bil zato pretežni del vinske proizvodnje vedno uporabljen za

* Po podatkih katastra (stanje januarja 1963) meri povprečno gospodarstvo 4,4 ha. Po podatkih posebnega popisa kmetijskih gospodarstev januarja 1964 pa je bila ugotovljena povprečna velikost posestva v izmeri 3,9 ha. Nedvomno smemo razliko pripisati predvsem netočnim podatkom, ki so jih dajali kmetje popisovalcem, torej je realnejši prvi podatek.

kritje primanjkljaja kruha in za plačilo javnih dajatev, v novejšem času pa k temu še za nakup industrijskega blaga. Stalno naraščanje izdatkov za industrijsko blago je vplivalo na zmanjševanje investicijskih naložb, dokler jih ni v zadnjem obdobju pri večini gospodarstev povsem omejilo. S tem pa je nastopila popolna stagnacija, deloma pa celo že upadanje proizvodnosti dela. Narodni dohodek, ki ga daje individualno kmetijstvo, relativno stagnira oziroma kaže že znake počasnega nazadovanja. To pa ne povzroča samo zaostajanje življenjskega standarda prebivalstva, temveč nastaja tudi vse občutnejša škoda za družbeno gospodarsko dogajanje, ki ga vedno bolj občuti predvsem komunalna skupnost. Vse večji razkorak med življenjskimi možnostmi v Vinorodnih Halozah in v sosednih pokrajinah ter mestih je sprožil pravi plaz odseljevanja fizično najsposobnejših delovnih moči, sili preostale v opuščanje intenzivne in uvajanje ekstenzivne proizvodnje ter celo že k spreminjanju njiv in vinogradov v prelog.

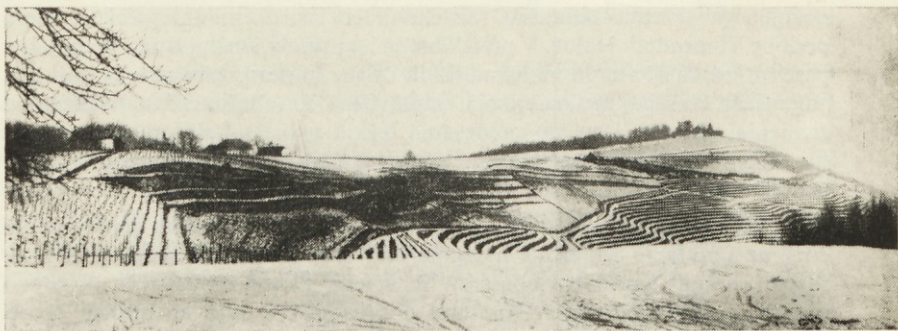
Vedno bolj je očito, da postaja tradicionalna organizacija in tehnika individualnih kmetijskih obratov vse bolj neučinkovita ter da stari in izčrpani vinogradi in motična obdelava ne morejo več kriti tudi skromnih potreb prebivalstva. Zato pa se ob pospešenem gospodarskem razvoju sosednih pokrajin in Slovenije kot celote z vse večjo ostrino zastavlja vprašanje, kako izvesti postopen, toda dokaj hiter prehod zaostalega individualnega kmetijstva na raven, ki bo približala pokrajino stopnji gospodarskega in splošnega družbenega razvoja ostale Slovenije.

Ker sta in predvidoma tudi ostaneta vinogradništvo in sadjarstvo zaradi nadpovprečno ugodnih ekoloških razmer nedvomno osnovni proizvodni panogi, poglejmo, kakšne so možnosti, da ju spravimo na takšno raven, ki bo ustrezala sodobnim gospodarskim zahtevam in uveljavljenim družbenim odnosom.

Večina vinogradov individualnih kmetijskih obratov pa tudi dobršen del vinogradov v družbeni lasti je stara okrog 60 let.

Njihova življenjska doba se je torej že iztekla, zato je hektarski donos v upadanju, in kot smo videli, daleč pod sodobnimi povprečji. Imperativno se torej postavlja zahteva po čimprejšnji sodobni obnovi.

Stoletja stara oblika vinogradniškega nasada je bila trs ob kolu. Ta oblika nasada je omogočila postopno obnovo tudi najmanjših površin — npr. letno tudi samo po nekaj arov. Takšen način obnove je ustrežal zmožnosti investicijskih naložb malega individualnega gospodarstva ter zagotavljal tudi v obdobju obnove vinski pridelek, saj je ob ustrezni časovni razporeditvi obnove večji del vinograda rodil. Osnovni vir dohodkov je torej bil zagotovljen kljub obnovi. (Za veliko obnovo vinogradov po uničenju, ki ga je povzročila filoksera, vemo, da je bila opravljena s pomočjo ugodnih kreditov, ki jih večina vinogradnikov zaradi nastopa vojne ni vrnila v celoti.) Po osvoboditvi so

HRASTOVEC — STARA VINOGRADNIŠKA GRUDA Z NEKOČ PREVLAJUJOČO DOMINIKALNO IN MEŠČANSKO POSESTJO JE DANES LAST KMETIJSKEGA KOMBINATA PTUJ
Zgoraj so vinogradniške površine obnovljene po sistemu žičnega nasada, spodaj pa novo zarezane vinogradniške terase. Januar 1966

družbena kmetijska gospodarstva in zelo redki individualni gospodarji pri obnovi vinogradov uvajali tako imenovani žični nasad. Tudi pri tej obliki nasada z vrstami po pobočju navzdol je mogoča postopna obnova manjših delov vinograda. Tako urejen žični nasad sicer omogoča delno uporabo mehanizacije, vendar je zaradi njene neustreznosti, pomanjkanja sredstev za nakup in želje, da zaposlijo nekdanje viničarje, ostala obdelava ročna, podobno kot v nasadih s koljem.

Nekaj let sem pa je med agronomi-vinogradniki povsem prevladalo mnenje, da lahko zagotovijo ekonomično vinogradniško proizvodnjo, ki bo reducirala ročno delo na minimum, samo z nasadi v obliki vinogradniških teras. In res obnavljajo zadnja leta vse vinogradniške površine kmetijskega kombinata v tej obliki. Izdelava modernih vinogradniških terasnih nasadov pa prinaša v tradicionalno vinogradniško pokrajino nekaj bistveno novega — revolucionarnega. Če so prejšnje oblike vinogradniških nasadov — na kol in žični nasad z vrstami po pobočju navzdol — omogočale postopno obnovo manjših delov, potem terja naprava vinogradniških teras čimvečje komplekse po pravilu: čimvečji je kompleks, tem daljša bo terasa; čim daljša je terasa, tem cenejši bo proizvodni proces. Pri tem pa je razumljivo, da se pri določeni dolžini terase ta prednost zmanjša na minimum in postane ekonomsko nepomembna. Ta osnovni princip tehnološkega procesa, ki uvaja v terasnem nasadu za vsa dela razen rezi in trgatve strojno obdelavo, zagotavlja najvišjo stopnjo ekonomičnosti proizvodnega procesa in visoke hektarske donose, kar ustvarja ceneno proizvodnjo. V danih okoliščinah pa pomeni uvajanje vinogradniških teras revolucionarno spreminjanje nekoč družbeno in prirodno.

pogojenega sistema zemljiške razdelitve ter transformiranje stoletja stare podobe Vinorodnih Haloz. V preteklost se bo morala umakniti za oko prijetna pestrost od daleč vidnih vinogradniških delcev in grud, zabrisane bodo meje, zmanjšana bo sedaj močna erozija, odpravljena bo težaška ročna obdelava od rigolanja, globoke kopi do prenašanja težkih nahrbtnih škropilnic in brent ob trgatvi. Kovačnica pristavskih vinogradniških motik bo zasluženost lahko postala muzej.

Ureditev za strojno obdelavo prilagojenih vinogradniških proizvajalnih enot pa praktično izključuje možnost individualne obnove sedanjih drobno razparceliranih kmečkih vinogradov in seveda še bolj onemogoča postopno obnovo posameznih delov. Naprava vinogradniških teras bo morala obseči zaradi ekonomičnosti in kasnejše obdelave celotno slame ali vsaj večji del slemenja. Združiti bo torej morala v enoten kompleks več deset sedanjih vinogradniških delcev, to pa zahteva enotnost in pripravljenost na takšno obnovo pri desetih in več gospodarjih — Haložanih, Polancih in meščanih. Naprava vinogradniških teras zahteva precejšnja investicijska sredstva, ki jih haloški vinogradnik nima, povzroči pa tudi nekajletni izpad vinogradniške proizvodnje in s tem najpomembnejšega dohodka. Prav to troje — posestna pomešanost, pomanjkanje lastnega investicijskega kapitala in začasni izpad edinega pomembnega dela dohodka — bo ob konservativni privatno-lastniški miselnosti (pasti bodo morale meje, ne bo pa zato odpravljeno lastništvo nad zemljo) nedvomno glavna ovira za hitrejšo izvajanje sodobne obnove.

Nakazani problemi in težave pa vendarle ne bodo smeli onemogočiti naprave terasnih vinogradov, saj lahko samo z njimi rešimo tisočletja staro haloško vinogradništvo in s tem tudi haloškega vinogradnika. Samo v velike vinogradniške celote terasnih nasadov združeni sedanji vinogradniški delci bodo s svojo družbeno, na izsledkih znanosti grajeno proizvodnjo sposobni za večno odpraviti iz Vinorodnih Haloz težaško motično delo in z njim povezano nizko proizvodnost dela, s tem pa odpraviti tudi bedo in pomanjkanje. Samo po tej poti bo mogoče dokončno iztrgati haloškega človeka iz stolkne revščine in »mu odpreti perspektivo kulturnega življenja, ki se poslej ne bo več bistveno razlikovala od življenja v mestu« (233, 7).

Tako kot je praktično mogoča le skupna (zadružna, kooperacijska) obnova vinogradov, tako bo tudi racionalna strojna obdelava, ki mora dati kvalitetna, za cene na svetovnem trgu konkurenčna in ekonomski moči domačega potrošnika dostopna vina, lahko le kolektivna. (V zadružni obliki jo že dolgo poznajo v renki dolini.) Zaradi navedenih dejstev so nesprejemljivi vsi predlogi in iluzorne nade tistih vinogradnikov, ki predlagajo, naj bi sedanjo obnovo organizirali na podoben način, kot je bila izvedena obnova pred 60 leti. Slej ko prej bodo morali spoznati, da tisto, kar je bilo takrat dobro in hvalevredno, danes ni več sprejemljivo, kajti z majhnimi vinogradniškimi

delci in motično obdelavo bi še naprej vzdrževali najprimitivnejši proizvodni proces in z njim nizek življenjski standard.*

Iz ekonomsko-socialnega stališča nujna, hitra in širokopotezna obnova vinogradov v obliki terasnih vinogradniških celot pa bo sprožila vrsto novih procesov in problemov.

Ob dosedanjem tehnično primitivnem proizvodnem procesu je bilo potrebnih za obdelavo enega hektarja vinograda 200—220 oziroma 178—186 dni. Prve številke so iz starejše literature in so veljale za individualno vinogradniško proizvodnjo. Druge navaja Kincel za leto 1960 in ima v mislih predvsem vinograde v družbenih kmetijskih gospodarstvih (234, 345). Razpon potrebnih delovnih dni za obdelavo hektarja vinograda je pogojen z različnim hektarskim donosom (40—100 mtc/ha). Zaradi specifičnega vinogradniškega delovnega koledarja — dela v vinogradu začnejo običajno z rezjo v začetku marca in končajo s trgatvijo ob koncu oktobra, vmes pa moramo odšteti še skoraj ves avgust in september, ko grozdje zori in v vinogradu ni posebnih opravil — je v prejšnjih časih veljalo, da sta za obdelavo hektarja vinograda potrebni dve delovni moči. Prav to pa nam kaže, kako izredno nizka je bila delovna storilnost in da prav prevelika poraba delovne sile bremeni proizvodno ceno vina. Pri sedanjih 1300 ha vinogradov bi bilo torej potrebnih za njihovo obdelavo po teh starejših normah 2200—2500 delovnih moči. V novih terasnih vinogradih bo zaradi uvedbe mehanizirane obdelave potrebnih samo 76—84 delovnih dni pri povprečnem pridelku grozdja 100—120 mtc/ha; pri tem zahtevata največ delovnih dni na hektar trgatev (18) in predelava (30). Na kmetijskem kombinatu Ptuj obdela 1 delavec-traktorist 4,5 ha terasnega vinograda (234, 345). Torej je potreben namesto prejšnjih 8—9 delavcev za vzdrževanje 4,5 ha vinograda sedaj samo eden oziroma namesto prejšnjih 2200—2500 delovnih moči za vse Vinorodne Haloze po uvedbi terasnih nasadov samo okrog 270 delovnih moči ali osemkrat manj. Pri tem pa bo nujno uporabiti večje število sezonske delovne sile v času trgatve in predelave. Prav to dejstvo pa bo potrebno upoštevati pri izračunu dejanskega odnosa med nekoč in v bodočnosti potrebno delovno silo za obdelavo hektarja vinograda, še posebej ob Kinclovi navedbi, da terja trgatev in predelava 48 delovnih dni ali 57% vseh potrebnih delovnih dni. Večina delovnih moči, priučenih vinogradniškim delom, bo torej vendarle odveč, morala se bo prekvalificirati in si poiskati druge zaposlitve. Ekonomisti in drugi strokovnjaki bodo morali povedati, kaj bo družbeno koristneje in tehnično enostavneje izvedljivo: ustvariti delovna mesta v neposredni bližini in izkoristiti tako

* Tem novo nastajajočim terasnim vinogradniškim površinam bi lahko v sistemu vinogradniške zemljiške razdelitve — vinogradniški delci, grude in bloki dali ime »vinogradniške celote«, saj bodo dejansko povezale doslej često pretrgane agrarno-produkcijske enote ter istočasno združile drobno individualno posest v razsežne, v svojem bistvu družbene proizvodne celote.

vsaj za nekaj časa obstoječi stanovanjski fond ali pa jim zagotoviti delovna mesta in stanovanja v oddaljenejših mestih in industrijskih središčih. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da bo starejše ljudi težko prekvalificirati in da bo naj-starejšim potrebno zagotoviti primerno starost.

Nakazali smo že, da se bo bistveno spremenila poklicna struktura prebivalstva. Sedanjega priučenega vinogradnika bo zamenjal visoko kvalificirani specialist traktorist — mehanik — vinogradnik oziroma sadjar. Profil, ki ga doslej praktično nismo poznali. Ta pa skoraj zagotovo ne bo zadovoljen s stanovanjem v koči na slemenu, brez vode, brez ustreznih sanitarij, daleč od preskrbovalnega središča, šole, zdravstvenih in kulturnih institucij, dokaj izoliran od ostalih. Ne smemo pozabiti, da bo celo sleme, spremenjeno v vinogradniške celote, obdelovala s pomočjo strojev le peščica ljudi. Zgrajena prometna mreža, ki jo terja uporaba strojev (osnova je vinogradniški traktor), bo omogočila, da se bodo bodoči vinogradniški delavci brez težav pripeljali iz bližnjega stanovanjskega naselja do svojih delovišč. V zimskem času, ko v vinogradih in sadovnjakih skoraj ni dela, pa bodo v večjih remontnih delavnicah, te pa bodo predvidoma v bodočih proizvodnih centrih, popravljali oz. oskrbovali pokvarjene stroje in priključke, obiskovali razne strokovne seminarje ipd. Z vso gotovostjo smemo torej pričakovati, da se bodo bodoči proizvajalci vina v Vinorodnih Halozah spustili s hribov v dolinska središča in da bodo stoletja stara ruralna naselja razloženega tipa odmrli, zamenjala pa jih bodo urbanizirana naselja s 300—800 prebivalci.* 30-letni urbanistični načrt razvoja občine Ptuj nakazuje takšen razvoj, ko pravi, da se bosta v močnejši urbanizirani središči v Vinorodnih Halozah razvijali naselji Cirkulane in Podlehnik.

Vse tako imenovane absolutne ali prvorazredne vinogradniške lege in nekatere manj kvalitetne površine pa zaradi neugodnih prirodnih pogojev — izolirani manjši kompleksi, velika strmina ipd. — ne bodo zajeti v obliko terasne obnove. Te površine bi lahko po obnovi v smeri strmine ob pogodbenem proizvodnem sodelovanju še naprej obdelovali sedanji lastniki. Manjše površine bi lahko namenili turizmu. Nekaj arov vinograda s hišo (vrh, viničarija) bi dajali v večletni najem ali prodali posameznikom za tako imenovani »vinogradniški vikend«. Tako bi lahko vsaj do neke mere ohranili na manjših predelih današnji videz pokrajine. Prav tako bi kazalo misliti na zasaditev manjših površin s sortami za zobanje, kjer bi si lahko ljubitelji grozdja proti primerni odškodnini sami natrgali žlahtnega sadu. V zvezi s tem bi lahko pro-

* Lep primer za tako nakazan razvoj je Veliki vrh. Na slemenu, kjer je imelo majhne vinograde okrog 40 gospodarjev predvsem Polancev, je bilo 26 poslopij — predvsem viničarij in nenaseljenih vrhov. Sleme je že komasirano in kmetijski kombinat ga spreminja v terasno vinogradniško celoto. Od nekdanjih 26 zgradb jih bo za sedaj ostalo samo 6.

pagirali drugod po svetu znano izvajanje grozdnih kur, ki zelo ugodno vplivajo na delovanje prebavnega trakta in poživitev krvnega obtoka.

Tako spremenjena proizvodnja in z njo usklajeni družbeni odnosi pa ne bodo vplivali samo na spremembo številčnega stanja prebivalstva ter njegovo poklicno strukturo, na proces depopulacije in deagrarizacije, temveč tudi na spremembo osnovne karakteristike današnje pokrajine, kakršno je ustvaril tisočletni zgodovinski razvoj. Današnje vinogradniške delce, grude in bloke bodo zamenjale vinogradniške celote, razdrobljene agrarne produkcijske enote, veliki zaokroženi produkcijski kompleksi. Bregovite njive bodo zasadili s sadovnjaki in prav verjetno bo marsikak slab pašnik prepuščen gozdu.

Novi družbeni odnosi ter uvajanje novega načina obdelave vinogradov pa tudi sadovnjakov in njiv nakazujejo, da bodo novi proizvajalci žlahtnega haloškega vina dali pokrajini novo podobo.

ZUSAMMENFASSUNG

Mit der vorliegenden Studie wollten wir das Wechselspiel jener Faktoren der natürlichen Umgebung und der gesellschaftlichen Entwicklung untersuchen, die in einem verwickelten Prozeß die heutige Agrarlandschaft, ihre stark spezifische wirtschaftliche und insbesondere ihre soziale Struktur geschaffen haben. Vor allem aber interessierten uns die Dynamik der Prozesse, die von den revolutionären Veränderungen nach der Befreiung hervorgerufen werden, die Einführung einer modernen, großzügigen Weinbauproduktion in der Gegenwart sowie die sozialen und Bevölkerungsprobleme, die von diesen Veränderungen ausgelöst und vorgezeichnet werden.

Das Weinland Haloze ist ein freundliches Gebiet von tertiären Weinbergen des unteren slowenischen (subpannonischen) Drautales. Die slowenische Bezeichnung Haloze (sprich Halose) ist aller Wahrscheinlichkeit nach direkt aus der allgemeinen römischen Bezeichnung »Colles« (für Weinberge) abgeleitet. Das Relief der Landschaft ist sehr bewegt, was einen raschen Wechsel der mikroklimatischen Exposition und eine Zerrissenheit der landwirtschaftlichen Produktionsflächen verursacht. Die nicht allzu langen und recht steilen Höhen des zugespitzten Querprofils, die durchschnittlich absolute Höhen von 300—360 m erreichen, sind in den oberen Lagen an der Sonnenseite mit Weinreben bepflanzt, unter den Weingärten befinden sich Weiden, Obstgärten und steile Äcker — Gereut, das man nur mit der Haue bearbeiten kann. Die Schattenseiten sind mit Wäldern bedeckt. In den Tälern breiten sich Wiesen aus, die häufig versumpft sind. Richtige Äcker erstrecken sich auf den pleistozänen Terrassen am unteren Lauf der Hauptflüsse.

Das Weinland Haloze ist eine alte Weinbaugegend mit günstigen Lebensbedingungen. Die Jahresdurchschnittstemperatur beträgt 9,8°C, in den drei Sommermonaten 19°C, dabei erreicht die Summe der aktiven Temperatur ungefähr 3000°C, die Vegetations-Thermkonstante sogar 3275°C. Die vielen sonnigen Tage im Sommer und im Frühherbst schaffen ein angenehmes Lichtklima, so daß alle frühen und mittelspäten Sorten reif werden. Auf dem miozänen Sandmergel und auf der Sanderde entwickelte sich bei entsprechender Niederschlagsmenge (um 1000 mm) ein Weingartenboden mit ausgezeichnetem Bodenklima, günstiger Struktur und starker mikrobiologischer Tätigkeit, im allgemeinen humus- und phosphorarm, dafür aber gut versorgt mit physiologisch aktivem Kalium und noch besser mit Calcium. Ein solches, nahezu ideales Verhältnis zwischen Wärme, Licht, Luftfeuchtigkeit und Bodenzusammensetzung beeinflußt die Entwicklung des Aroma- und Bukettstoffes in den Trauben, der dem Wein aus Haloze jene harmonische Vornehmheit und die gefällige grün-gelbe Farbe gibt, so daß er zur Weltspitze gehört. Nur ungefähr 5%

der Weltweingegenden haben derart günstige wirtschaftliche Verhältnisse. Auf internationalen Weinausstellungen — Montpellier, Ljubljana — wurden den Weinen aus Haloze in den letzten zwanzig Jahren über 170 Goldmedaillen verliehen.

Archäologische Funde zeugen von sehr früher Besiedlung. Aus den ältesten handschriftlichen Quellen aber erfahren wir, daß die Landschaft sehr gleichmäßig und für jene Zeiten ziemlich stark bevölkert war, daß die Bewohner fast ausschließlich Slowenen waren und daß der Weinbau eine bedeutende Produktionstätigkeit darstellte. Gebäude baute man aus grob behauenen Balken, die man mit Lehmerde verputzte (»cimper«) und mit Stroh deckte. Größere Bauernhöfe hatten die Form eines Haufenhofs mit drei oder vier Gebäuden, kleinere hingegen die Form eines Streckhofes. Den ursprünglichen einsamen Bauerhöfen an den Ausläufen der Hügel flanken schlossen sich Höfe auf den Bergrücken an, dazwischen aber entstanden Weinkeller (»vrhi«, bzw. zidanice) und später Winzerhäuser. So entstanden die ausgeprägten Weingartenkettensiedlungen, kennzeichnend für die Weingegenden des nordöstlichen Sloweniens. Echte geschlossene Siedlungen entwickelten sich in den letzten fünfzig Jahren im Bereich von Pfarrzentren als landwirtschaftliche Verwaltungs-, Handels- und Gewerbemikrozentren ohne eigentliche bäuerliche Einwohnerschaft. In der Feldaufteilung herrscht die Weingartenstreifenkultur vor.

Das mittelalterliche Ptuj lebte in großem Maße vom Handel mit dem Wein aus Haloze, den man weit gegen Norden und Westen hin verkaufte — nach Steiermark und Kärnten. Unter den Eigentümern der Weingärten in Haloze aber findet man schon im 15. Jahrhundert auch Bürger aus Ptuj und Bauern vom benachbarten Pettauer- und Draufeld. Sie werden als Bergholden in den Grundbüchern erwähnt. In den späteren Jahrhunderten wuchs die Zahl der fremden Besitzer an. Nach den Angaben des Franzenskatasters aus dem Jahre 1824 hatten 866 fremde Besitzer 15,2% alles produktiven Grundes und 31,3% aller Weinbauflächen. Besonders stark noch vergrößerte sich das fremde Eigentum nach der Grundablöse in der Mitte des vorigen Jahrhunderts, als die Winzer aus Haloze in Schulden gerieten und die vor allem deutsch sprechenden Bürger aus Ptuj, Maribor und sogar Graz massenhaft Weingartenbesitz aufkauften. So drang das deutsche Kapital aus den Städten auf das slowenische Land. Die Bauern vom Pettauer-Feld aber kauften außer Weingärten auch Wälder und Wiesen und vervollständigten so die Struktur ihrer Besitztümer. Der Verfall der einheimischen Wirtschaften und der Übergang ihres Bodens in die Hände der Fremden erreichte eine solche Stufe, daß 444 Ackerbürger und 957 »Ausmärker« im Jahre 1935 schon 33% aller produktiven Flächen und 48,5% aller Weingärten besaßen. In einigen für die Weingartenkultur besonders günstigen Landschaftsabschnitten hatten die Fremden auch 80 und sogar über 90% aller Weingärten im Besitz, die von Winzern, Keuschlern und Kleinbauern für einen Mindestlohn bearbeitet wurden. Ein grosser Teil des Volkseinkommens floß in fremde Taschen, dafür aber lebten die Einwohner von Haloze in Armut und jeglichem Mangel. Die Entwicklung des Grundbesitzes in Haloze war im letzten Jahrhundert eine Entwicklung zum Keuschler- und Winzertum, maßen doch ungefähr 25% aller

heimatlichen Wirtschaften bis 1 ha, 75% aber weniger als 5 ha. Die Durchschnittsgröße eines heimatlichen Besitzes war 4,8 ha, die Besitzungen der Talbauern maßen durchschnittlich 1,2 ha, die Besitztümer der Bürger hingegen durchschnittlich 7,7 ha. Unter den Ausmärkern, die Weingärten in Haloze besaßen, befanden sich Enigentümer aller Kategorien vom Keschler bis zum Bauern.

Die aufgezeigte Entwicklung der Besitzverhältnisse schuf das Phänomen der steirischen Weingartenlandschaften — das Winzertum als besondere Form wirtschaftlich-sozialer Verhältnisse. Die Winzer, die man urkundlich schon im 14. Jahrhundert feststellt, waren anfangs Diener der Bürgersleute, später aber wurden sie zu spezialisierten Weingartenarbeitern, die für ihre Herren den Weingarten für Naturallohn (Wohnung, ein Stückchen Acker u. a.) und Geld bearbeiteten. In einigermaßen veränderter Form hielt sich diese, im Wesen feudale Institution, bis in das Jahr 1953 hinein, als das Winzertum durch ein besonderes Gesetz abgeschafft wurde.

Durch die Enteignung der Mitarbeiter des Okkupators, durch das Gesetz von der Agrarreform sowie durch die Abschaffung des Winzertums liquidierten wir nach dem Krieg den ehemaligen Bürgerbesitz nahezu völlig. Einen Teil dieses Grundes bekamen landwirtschaftliche Interessenten, den größten Teil aber neugegründete Genossenschaften. Trotz dieser revolutionären Veränderungen waren im Jahre 1963 noch immer 11,8% aller produktiven Flächen und 14,3% aller Weingärten in fremden Händen. Dieses fremde Besitztum stellt zwar keinen bedeutenderen Wirtschaftsfaktor mehr dar, aber es fördert das große Durcheinander und die Zerstückelung der Besitzverhältnisse, stellen doch 1625 ortsfremde Besitzer 43% aller Eigentümer, ihre Besitzungen aber messen im Durchschnitt kaum 1 ha. Das Landwirtschaftliche Kombinat von Ptuj, das 18,9% des produktiven Grundbesitzes und 29,1% der Weinbauflächen besitzt, wurde durch das System der gesellschaftlichen Verwaltung und mit der Einführung einer zeitgemäßen Mechanisierung der Produktion zum Träger der progressiven ökonomischen und gesellschaftlichen Entwicklung.

Auf dem kleinen heimatlichen Besitz hat sich bis heute die Haue als Werkzeug im Wein- und größtenteils auch im Ackerbau erhalten, was nach vielen Arbeitskräften verlangt, die aber in der Winterzeit fast durchwegs unausgenützt bleiben. So trägt diese Wirtschaftsform den Stempel der Rückständigkeit und der Primitivität, sie bietet der Bevölkerung nur die bescheidensten Lebensmöglichkeiten und ist nicht fähig, Mittel für Investitionsanlagen zur Erneuerung der Weingärten und der übrigen Tätigkeiten bereitzustellen. Die Pflanzenproduktion ergibt kaum 13,6 Getreideeinheiten auf 1 ha der landwirtschaftlichen Flächen und ca. 35 Getreideeinheiten auf einen Besitz. Ärmlich sieht es auch in der Viehzucht aus, kommen doch auf 1 ha der landwirtschaftlichen Flächen nur 0,70 Großvieheinheiten, auf einen Besitz aber durchschnittlich nur 1,70 Großvieheinheiten, bzw. $\frac{1}{3}$ der Besitzungen hat kein Kühe. Eine derartige Wirtschaftsführung aber ist nicht fähig, auch nur die bescheidensten Bedürfnisse der Bevölkerung zu decken, und da sich sowohl im Weinland Haloze als auch in der Nähe keine einzige Industrieanlage befindet, begannen die Einwohner

nach dem Jahre 1950 massenhaft abzuwandern. Im Zeitabschnitt 1953—1963 siedelte $\frac{1}{4}$ der Bevölkerung um, darunter aber waren 63% jünger als 26 Jahre; deshalb treten schon ein Mangel an Arbeitskräften und das Aufgeben von intensiven Produktionsformen in Erscheinung. Der Lebensstandard der Bevölkerung stagniert und die Kluft zwischen den angrenzenden Landschaften und Städten wird immer breiter.

Offenkundig wird die traditionelle Organisation und Technik der individuellen bäuerlichen Betriebe immer unwirksamer, weshalb es nötig erscheint, sie so schnell wie möglich auf eine Ebene zu heben, die den heutigen wirtschaftlichen Anforderungen und den zur Geltung gekommenen gesellschaftlichen Beziehungen entspricht. Das Landwirtschaftliche Kombinat zeigt den Weg (auf) mit seinen der maschinellen Bearbeitung angepaßten Weingartenterrassen, die größere Komplexe erfassen und die bei maschineller Bearbeitung ein Minimum an Handarbeit erfordern. Die unbedingt nötige großzügige Rationalisierung der Weingärten aber stößt auf große Hindernisse — kleine und vermischte Weinparzellen (für einen 5 ha großen Komplex Terrassenpflanzung muß man mindestens 15 Eigentümer verbinden, unter diesen durchschnittlich 6—7 Fremde), der Mangel an eigenem Investitionskapital und einige Jahre Ausfall des einzigen bedeutenden Einkommens. Außer diesen Schwierigkeiten, die nicht leicht zu überwinden sein werden, wird aber bei jedem rationalisierten Hektar des Terrassen-Weingartens auch der Großteil der bei der jetzt üblichen manuellen Bearbeitung notwendigen Arbeitskraft frei, die umqualifiziert werden muß und der man neue Arbeitsplätze sicherzustellen hat.

Diese wirtschaftlich und sozial notwendige Umgestaltung der Produktionsweise wird die Landschaft wesentlich umgestalten, sie wird ja nicht nur die Anzahl der Bevölkerung und deren Berufsstruktur verändern, sondern wird die Tagelöhnerarbeit mit der Haue und die damit verbundene niedrige Produktivität abschaffen und so den Menschen aus Haloze endgültig aus der jahrhundertealten Armut herausreißen und ihm Perspektiven eines kulturellen Lebens eröffnen. Es wird sich aber auch das heutige, in jahrhundertelanger geschichtlicher Entwicklung entstandene äußere Landschaftsbild verändern.

Janko Messner

VIRI, GRADIVO IN LITERATURA

1. Svetozar ILEŠIČ: Problemi geografske rajonizacije ob primeru Slovenije. Geografski vestnik XXIX—XXX, 1957 do 1958, Ljubljana 1958.
2. Prof. dr. ILEŠIČ: Pokrajinsko-geografska karakteristika severovzhodne (podravske) makroregije SR Slovenije. Tipkopis, Geografski institut pri Univerzi v Ljubljani — Ljubljana 1961.
3. Borut BELEC: Morfologija Haloz. Geografski zbornik VI, Ljubljana 1961.
4. Anton MELIK: Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Slovenska Matica. Ljubljana 1957.
5. Alfons DOPSCH: Die Landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter. Wien und Leipzig 1910.
6. Hans PIRCHEGGER: Die Mittelalterlichen Stiftsurbare der Steiermark I. Teil; Seckau, Pettau. Wien 1955.
7. Joseph von ZAHN: Ortsnamesbuch der Steiermark im Mittelalter. Wien 1893.
8. Andreas GUBO: Aus Steiermarks Vergangenheit. Graz 1913.
9. Franz X. HLUBEK: Die Landwirthschaft des Herzogtumes Steiermark. Graz 1846.
10. Anton AMBROSCHITSCH: Beschreibung der Weingebirgsgegend Kolles (sllawisch: Hallosch) in der unteren Steyermark. Verhandlungen und Aufsätze. Grätz 1828.
11. Dr. Franc ŽGEČ: Haloze (Sociološka študija). Sodobnost III. Ljubljana 1935.
12. Univ. prof. dr. habil. ing. Ivan ŠMALCELJ: Študijska ekspertiza o razvoju kmetijstva občine Ptuj. Ptuj 1963.
13. Docent ing. VESELIČ M. ing. S. ŠIKOVEC in višji kmet, tehnik F. NOVAK: HALOZE — vinogradniški zemljevid. Merilo 1 : 25.000. Izdala in založila Katedra za vinogradništvo in vinarstvo pri FAGV v Ljubljani.
14. Stanko POLAJNAR: Morfološki razvoj v Podravinju. Geografski zbornik V. Ljubljana 1959.
15. Mario PLENIČAR, Tone NOSAN: Paleogeografija panonskega obrobja v Sloveniji. Geologija — 4. knjiga. Ljubljana 1958.
16. Mario PLENIČAR: Geologija vzhodnega dela Haloz. Geološki referat, Lendava 1958.
17. A. WINKLER: Über die Beziehungen zwischen Sedimentation, Tektonik und Morphologie in der jungtertiären Entwicklungsgeschichte der Ostalpen. Wien 1924.
18. B. BELEC: H geomorfologiji Slovenskih in Medimurskih gor. Geografski zbornik V — 1959. Ljubljana 1959.

19. Cene MALOVRH: O metodi geomorfološke analize gorate pokrajine z vidika ekonomske, posebej agrarne geografije. Geografski vestnik XXIX—XXX. Ljubljana 1958.
20. Hans PIRCHEGGER: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München 1962.
21. Jože COLNARIČ: Vpliv vinogradniških teras na mikroklimo rastišča ter na rast in razvoj koreninskega sistema vinske trte v Podravskem vinorodnem rajonu. Doktorska disertacija v tipkopisu. Maribor 1965.
22. F. HUTTENLOCHER: Sonnen und Schattenlage. Ihr Klima und ihr Einfluss in den Alpen, sowie in Schwaben- und Frankenland. Öhringen 1923.
23. Franz Xav. RATH: Practische Abhandlung über den steyermärkischen Weinbau. Grätz 1824.
24. A. HILTENBRAND: Oesterreichischer Weinbakatechismus. Leipzig 1777.
25. Inž. Dušan ŠROK: Pedološka ekspertiza iz elaborata za obnovo vinogradov kmetijskega kombinata Ptuj. Tipkopis. Ptuj 1962.
26. Prof. dr. Ernest FRIEDRICH: Klima und Produktqualitäten. Dr. A. Pittermanns (geographische) Mitteilungen, Jahrgang 70. Gotha 1924.
27. D. HÄBERLE: Die geographischen Bedingungen des deutschen Weinbaus. Geographische Zeitschrift, Jahrgang 32. 1926.
28. Danilo FURLAN: Klimatski opis severovzhodne Slovenije. Tipkopis. Inštitut za geografijo pri univerzi v Ljubljani. Ljubljana 1963.
29. Janko PUČNIK: Klimatske značilnosti Halož. Ljubljana 1958.
30. Wolfgang HELLWIG: Die Weinbau in Südwestdeutschland seine natürliche Abhängigkeit und Wirtschaftliche Stellung. Tipkopis doktorske disertacije. Tübingen 1955.
31. Otto SARTORIUS: Die Lebensbedürfnisse des Weinstockes und der Weinbau. Völkische Wissenschaft, Jahrgang 3, Heft 3. 1936.
32. L. MEYER: Klima und Witterung. OAB, Heilbronn. Stuttgart 1902.
33. Božidar KERT: Vinogradniška pokrajina vzhodnih Mariborskih gor. Geografski vestnik XXVII—XXVIII, 1955 do 1956. Ljubljana 1957.
34. A. Frhr. von BABO und E. MACH: Handbuch des Weinbaus und der Kellerwirtschaft. Band I. Berlin 1909.
35. P. P. BLAGONRAVOV: Vybór učastka dlja zakladki vinogradnika i podbor sortov. Moskva 1958.
36. Borut BELEC: Agrarna geografija Ljutomersko-ormoških gor. Tipkopis doktorske disertacije. Maribor 1964.

37. G. AZZI: Agroekologija (Ecologia Agraria). Poljoprivredni nakladni zavod. Zagreb 1952.
38. F. F. DAVITAJA: Klimatičeskie coni vinograda v SSSR. Moskva 1948.
39. H. LUNDEGÄRDH: Klima und Boden in ihrer Wirkung auf das Pflanzenleben. VEB Gustav Fischer Verlag. Jena 1957.
40. Zdenko REICHER: Analiza prirodnih pogojev, stanje in perspektive vinogradniške proizvodnje v Spodnjih Halozah. Tipkopis diplomske naloge. Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani. 1963.
41. Danilo FURLAN: Klimatska razmejitve Slovenije. Geografski vestnik XXXII — 1960. Ljubljana 1960.
42. — — — — — — — — — — : Temperaturni in padavinski podatki za vremenske opazovalnice: Zavrč, Cirkulane (Sv. Barbara), Podlehnik, Jeruzalem in Maribor-Tezno za različna obdobja. Pregledne tabele Hidrometeorološke službe SR Slovenije v Ljubljani.
43. — — — — — — — — — — : Podatki o sončnem obsevanju, oblačnosti in številu jasnih dni za vremenske opazovalnice: Maribor-Tezno, Murska Sobota—Rakičan in Zavrč za obdobje 1949—1960. Pregledne tabele Hidrometeorološke službe SR Slovenije v Ljubljani.
44. Dr. Fran KOVAČIČ: Slovenska Štajerska in Prekmurje. Zgodovinski opis. Ljubljana 1926.
45. Stjepan VUKOVIČ: Vrpčasta keramika spilje Vindije. Arheološki vestnik VIII/1. SAZU, Ljubljana 1957.
46. Stjepan VUKOVIČ: Mezolitska kamena industrija spilje Vindija. Godišnjak gradskog muzeja Varaždin I/1. Varaždin 1961.
47. Stjepan VUKOVIČ: Istraživanja paleolitskog lokaliteta spilja Vilenica u godini 1962. Godišnjak gradskog muzeja Varaždin 1962/63, br. 2—3. Varaždin 1963.
48. Stjepan VUKOVIČ: Paleolitska kamena industrija nalazišta Punikve kod Ivanca. Godišnjak gradskog muzeja Varaždin 1962/63, br. 2—3. Varaždin 1963.
49. A. SMODIČ: Bronaste depojske najdbe v Črmožišah in severovzhodni Sloveniji. Arheološki vestnik 6. Ljubljana 1955.
50. J. KLEMENC — G. SARIA: Archeologische Karte von Jugoslawien. Blatt Ptuj. Beograd—Zagreb 1936.
51. Milko KOS: Haloze v ptujskih urbarjih iz 15. stoletja. Zgodovinski časopis XIV. Ljubljana 1960.
52. Dr. Franz LESKOSCHEK: Geschichte des Weinbaues in Steiermark I. in II. Graz—Wien—Leipzig 1934—1935.
53. Hans PIRCHEGGER: Die Geschichte Pettaus im Mittelalter. Graz.
54. Milko KOS: Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Ljubljana 1933.

55. Anton MELIK: Slovenija. Geografski opis I. Ljubljana 1963.
56. L. NIEDERLE: Slovenské starožitosti, Život Staryh Slovanu, III. del I. zvezek, v Praze 1921.
57. Dr. Fr. KOS: Gradivo za zgodovino Slovencev I—V. Ljubljana.
58. J. ZAHN: Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark. Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III. Bearbeitet von Hans Pirchegger und Otto Dungern. Graz 1944.
59. Milko KOS: Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga prva. Urbarji salzburške nadškofije. Ljubljana 1939.
60. Hans PIRCHEGGER: Die Pharren als Grundlage der politisch — militärischen Einleitung der Steiermark. Wien 1912.
61. — — — — — — — — — —: Gülterschätzung der Herrschaft Ankenstein im Jahre 1542. Original v Landesarchiv Graz (Abteilung II, Faschikel 8).
62. Dr. F. KOVAČIČ: Zgodovina Lavantinske škofije (1228—1928). Maribor 1928.
63. Dr. Fr. STELE: Varstvo spomenikov. Zbornik za umetnostno zgodovino. Maribor 1928.
64. Matej SLEKOVEC: Sv. Barbara v Halozah. Slovenski gospodar XXII. 1889. Cerkvena priloga.
65. — — — — — — — — — —: Hočki urbar od 12. IV. 1599. Rokopis v državnem arhivu v Mariboru — bivši škofijski arhiv.
- 65a — — — — — — — — — —: Oglejski zapisnik iz leta 1475. Rokopis v državnem arhivu v Mariboru.
66. Hans PIRCHEGGER: Die kirchliche Einteilung der Steiermark vor 1873. Erleuterungen zum Historischen Atlas der Österreichischen Alpenländer, Wien 1940.
67. H. PIRCHEGGER: Die Grafschaften der Steiermark im Hochmittelalter.
68. — — — — — — — — — —: Knjige rojstev, porok in smrti ter župnijske kronike župnij v Zavrču, Cirkulanah, Leskovcu, Podlehniku in Vidmu.
69. Jože KROŠL: Gradivo za zgodovino župnije Sv. Barbara. Rokopis.
70. M. KOS: Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stol. Časopis za zgodovino in narodopisje XII. Maribor.
71. Marijan ZADNIKAR: Znamenja na Slovenskem. Ljubljana 1964.
72. Dr. Marian SIDARITSCH: Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens im ehemaligen Herzogtum Steiermark. Graz 1925.
73. Emilijan CEVC: Srednjeveška plastika na Slovenskem od začetkov do zadnje četrtine 15. stoletja. Ljubljana 1963.
74. Dr. Franc KOVAČIČ: Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptujju. Časopis za zgodovino in narodopisje. Letnik 10. Maribor 1913.

75. Dr. Franc KOVAČIČ: K starejši zgodovini minoritskega samostana v Ptujju. Časopis za zgodovino in narodopisje. Letnik XXII. Maribor 1927.
76. Hans PIRCHEGGER: Geschichte der Steiermark 1282—1740. Graz—Wien—Leipzig 1931.
77. Walter SCHMID: Südsteiermark im Altertum. Graz 1925.
78. Anton MELL: Das steierische Weinbergrecht und dessen Kodifikation im Jahre 1543. Wien—Leipzig 1928.
79. Vladimir KLEMENČIČ: Problemi gospodarsko-geografske klasifikacije slovenskih naselij. Geografski vestnik XXXII. Ljubljana 1960.
80. A. STEGENŠEK: Prenovljene cerkve. Ljubitelj krščanske umetnosti. Maribor 1914.
81. Anton MELIK: Kmetška naselja na Slovenskem. Geografski vestnik IX. Ljubljana 1933.
82. Svetozar ILEŠIČ: Kmečka naselja na Primorskem. Geografski vestnik XX—XXI. Ljubljana 1949.
83. Julij TITL: Socialnogeografski problemi na koprskem podežlju. Koper 1965.
84. Svetozar ILEŠIČ: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Ljubljana 1950.
85. Vladimir LEVEC: Pettauer Studien. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft. Wien 1898, 1899, 1905.
86. Ivan CRKVENČIČ: Prigorje planinskog niza Ivančice. Radovi Geografskog instituta sveučilišta u Zagrebu. Sv. 1. Zagreb 1958.
87. Hans PIRCHEGGER: Geschichte der Steiermark von 1740—1919. Graz—Leipzig—Wien.
88. Svetozar ILEŠIČ: H geografiji agrarne pokrajine na prekmurskem Goričkem. Geografski vestnik XXXII. Ljubljana 1960.
89. I. CRKVENČIČ: O agrarnoj strukturi gornjeg porječja Bednje. Geografski glasnik, broj 13. Zagreb 1952.
90. Manfred STRAKA: Studie über die Verwendbarkeit der Häuserzählung der 15. Jahrhunderts zur Bestimmung der Seelenzahl. Zeitschrift des Historisches Vereines für Steiermark. Graz 1962/II.
91. Manfred STRAKA: Die Seelenzählung des Jahres 1754 in der Steiermark. Zeitschrift des Historisches Vereines für Steiermark. Graz 1960.
92. Fran ZWITTER: Prebivalstvo na Slovenskem od 17. stoletja do današnjih dni. Ljubljana 1936.
93. Josip MAL: Uskočke seobe i slovenske pokrajine. Ljubljana 1924.
94. Milko KOS: Vlahi in vlaška imena med Slovenci. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XX. Zbornik 1839 do 1939. Ljubljana 1939.

95. Neimenovani avtor: Ansichten und Bemerkungen auf einer Reise durch den südöstlichen Theil von Steiermark. Steiermärkische Zeitschrift II. Grätz 1821.
96. Georg MALLY: Luttenberg und Kolles. Steiermärkische Zeitschrift II. Grätz 1838.
97. J. GOMILŠAK: Haloze in Haložani. Zora. Maribor 1875.
98. F. HRAŠOVEC: Noša Ščavničarjev, Ljutomerčanov, Podravcev, Haložanov in Pesničarjev. Novice 1852.
99. Simon POVODEN: Burgecliches Lesebuch, II. Teil, 1825.
100. Spisali rodoljubi: Slovenski Štajer: Dežela in ljudstvo. Ljubljana 1868—1870.
101. Jože KARLOVŠEK: Slovenski domovi. Ljubljana 1939.
102. Franjo BAŠ: Karta motik na Slovenskem, Slovenski etnograf. Letnik VIII. Ljubljana 1955.
103. Božidar RAIČ: Iz Haloz. Novice 1861, list 8.
104. Fran KOTNIK: Haloške narodopisne črtice. Slovenski gospodar LXIII. 1929, št. 13.
105. Fran RAMOVŠ: Dialektološka karta slovenskega jezika. Ljubljana 1931.
106. Andreas GUBO: Bauerrebellionen bei Pettau. Aus Steiermarks Vergangenheit. Graz 1913.
107. Albert von MUCHAR: Das altceltische Norikum. Steiermärkische Zeitschrift II. Grätz 1821.
108. Robert BARAWALLE: Zur Geschichte der steierischen Masse. Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark, 30 Jahrgang. Graz 1936.
109. Karl TISOWSKY: Häcker und Bauern in dem Weinbaugegenden am Schwanberg. Frankfurter Geog. Hefte. 31 Jahrgang. Frankfurt am Main 1957.
110. Otto SARTORIUS: Besitzverhältnisse und Parzellierung im Weinbau. Mainz 1950.
111. Friedrich von BASSERMANN-JORDAN: Geschichte des Weinbaus. I. II. III. Frankfurt am Main 1923.
112. A. HERTZOG: Bericht des Weinbaucongresses. Colmar 1900.
113. — — — — —: Podatki franciscejskega katastra s protokoli in indikacijskimi skicami za 49 katastrskih občin Vinorodnih Haloz za leto 1824. Državni arhiv SR Slovenije v Ljubljani
114. Fran KOLARIČ: Haloze (Razvoj zemljiškoposestnih odnosov v k. o. Gorca in Dežno v dobi od leta 1825 do 1947). Geografski vestnik XX—XXI. Ljubljana 1949.
115. Carl SCHMUTZ: Historisch-Topographisches Lexikon I—IV. Graz 1822—23.
116. Franz X. HLUBEK: Ein treues Bild des Herzogtums Steiermark. Graz 1960.

117. E. WEIGAND: 50 Jahre Weingut und Weinbau im Juliusspital zu Würzburg 1874—1925. Doktorska disertacija v tipkopisu. Würzburg 1925.
118. Dr. Fran JURTELA: Posojilnica v boju proti oderuštvi. Spominski spis Zadružne zveze v Celju ob priliki štiridesetletnice njenega delovanja 1883—1923. Celje 1923.
119. Dr. Josip KOMLJANEC: Posojilnica v Ptuj. Spominski list septembrskih dogodkov. Ptuj 1933.
120. Neznani dopisnik: Slovenski gospodar 1887. št. 49.
121. Dr. J. VOŠNJAK: Socialni problemi in kmetijski stan. Ljubljana 1885.
122. Simon GABRC: Gospodarske izkušnje, sadjerejske, zlasti vinogradniške. Maribor 1895.
123. — — — — — — — — —: Statistisches Handbuch des Herzogtums Steiermark. Graz 1912.
124. Anton KOSI: Vinogradniki! Čuvajte vinsko trto! Maribor 1901.
125. Dr. Gustav MARCHET: Avstrijsko zakonodajstvo v trtoušnih zadevah. Novo vinogradništvo. Ljubljana 1897.
126. — — — — — — — — —: Die Landesvertretung von Steiermark — šesti del — 1891—1896. Graz 1898.
127. — — — — — — — — —: Die Landesvertretung von Steiermark — sedmi del; 1897—1902. Graz 1903.
128. Inž. Ivo ZUPANIČ: Iz zgodovine vina. »Večer« 30. avgusta 1955.
129. Bela SEVER: Razvoj prekmurskega vinogradništva. Geografski vestnik, Ljubljana 1961.
130. Igor VRIŠER: Goriška Brda. Gospodarska geografija. Geografski zbornik II. Ljubljana 1954.
131. E. HOTTER: Monographie steierischer Weine. Wien 1924.
132. Fran SNOJ: Vinogradi v gornjeradgonskem sodnem okraju. Tehnika in gospodarstvo VI. Ljubljana 1940.
133. Univ. prof. dr. Aleksander BILIMOVIČ: Agrarna struktura Jugoslavije in Slovenije v primeri z agrarno strukturo nekaterih drugih dežel. Tehnika in gospodarstvo V. Ljubljana 1939.
134. R. DUGRAND: La propriété foncière des citadins en Bas-Languedoc. Bull. de l'assoc. de géogr. franç. 259/260. 1956, Cahors.
135. Karel RUPPERT: Städte als Weingutsbesitzer. Mitteilungen, Serie A, Heft 4. Klosterneuburg 1957.
136. Herbert JÄKEL: Ackerbürger und Ausmärker in Alsfeld/Oberhessen. Rhein-Mainische Forschungen, Heft 40. Frankfurt am Main 1953.
137. Karel RUPPERT: Die Bedeutung des Weinbaues und seiner Nachfolgekulturen für die sozialgeographische Differenzierung der Agrarlandschaft in Bayern. Münchner Geographische Hefte, Heft 19. Kallmüntz/Regensburg 1960.

138. Wolfgang HARTKE: Die sociale Differenzierung der Agrarlandschaft im Rhein—Main—Gebiet. Erdkunde, Band VII., Heft 1/4. Bonn 1953.
139. T. ZUPAN: Proletarizacija kmetkega ljudstva. Sodobnost 1940.
140. J. ŠLIBAR: Viničarsko vprašanje. Naši zapiski. Ljubljana 1921.
141. Franc ŽEBOT: Viničarsko vprašanje. Socialna misel. Ljubljana 1927.
142. Sergej VILFAN: Od vinskega hrama do bajte. Slovenski etnograf 1952. Ljubljana 1952.
143. Metod DOLENC: »Gorske bukke« v izvirniku, prevodih in priredbah. AZU, pravni spomeniki slovenskega naroda I. Ljubljana 1940.
144. Metod DOLENC: Kmečko dedno nasledstvo za časa veljavnosti gorskih bukev. Časopis za zgodovino in narodopisje XXII. Maribor 1927.
145. H. PIRCHEGGER und W. SITTIG: Die mittelalterlichen Urbare der Minoriten und Dominikaner in Pettau. Wien 1955.
146. Franjo VESELKO: Mestne pravice Ptuja iz leta 1376. Kronika slovenskih mest VII/I. Ljubljana 1940.
147. Anton MELL: Die Anfänge der Bauerbefreiung in Steiermark. Graz 1901.
148. Metod DOLENC: Pravna zgodovina za slovensko ozemlje. Ljubljana 1937.
149. Dr. Franc Xaver HLUBEK: Resultate der Wirksamkeit der K. K. Landwirthschafts Gesellschaft in Steiermark, vom Jahre 1829—1839. Grätz 1840.
150. Joseph BURGER: Ueber Ursachen des Geringen Ertrages der Weingärten in Steiermark. Verhandlungen und Aufsätze, Heft 23. Grätz 1829.
151. L. F. PRIEGER: Erfahrungen und Bemerkungen über den Weinbau in der Steiermark. Verhandlungen und Aufsätze, Heft 38. Grätz 1839.
152. — — — — — — — — —: Komisija Štajerske kmetijske družbe. Verhandlungen und Aufsätze, Heft 51. Grätz 1848.
153. C. STREMYER: Die Landesvertretung von Steiermark. Graz 1878.
154. — — — — — — — — —: Uredba o viničarskem redu. Maribor 1828.
155. — — — — — — — — —: Uredba o službenem razmerju med vinogradnikom in viničarjem. Službeni list k. banske uprave dravske banovine, letnik X. 57 kos, z dne 19. julija 1939. Ljubljana 1939.
156. Ignacij LIPOVEC: Minimalne viničarske mezde in Viničarski red. Naše gorice. Maribor 1939.
157. Dr. Milan ŠIJANEC: Ob spremembah Viničarskega reda. Naše gorice. Maribor 1940.
158. Ignacij LIPOVEC: Zahteve slovenskih viničarjev in vinogradniki. Naše gorice. Maribor 1940.

159. Dr. Franc ŽGEČ: Haloze (Sociološka študija) — rokopis.
160. Jože KERENČIČ: Študij o naši vasi. Ljubljanski zvon. Letnik LVI. Ljubljana 1936.
161. Jože KERENČIČ: Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih gorica. Maribor 1939.
162. Filip URATNIK: Poljedelsko delavstvo v Sloveniji. Socialni problemi slovenske vasi, II. zvezek. Zbirka študij št. 3. Socialno ekonomski inštitut v Ljubljani. Ljubljana 1938.
163. Dr. ing. Miloš KROFTA: Zaslužek in življenjski nivo delavstva papirnice v Vevčah. Tehnika in gospodarstvo. Ljubljana 1940.
164. Vito KRAIGHER: Slovenski viničarji. Sodobnost 1939.
165. Dr. Ivo PIRC: Prehrana prebivalstva. Socialni problemi slovenske vasi, I. zvezek. Zbirka študij št. 2. Socialno ekonomski inštitut v Ljubljani. Ljubljana 1938.
166. Boris FAKIN: Haloški otroci. Sodobnost. Letnik IV. Ljubljana 1930.
167. Hrvoj MAISTER: Zaposlitev kmetkega prebivalstva. Socialni problemi slovenske vasi, II. zvezek. Zbirke študij št. 3. Socialno ekonomski inštitut v Ljubljani. Ljubljana 1938.
168. Franjo BAŠ: Življenjski nivo kmeta. Socialni problemi slovenske vasi, I. zvezek. Zbirka študij št. 2. Socialno ekonomski inštitut v Ljubljani, Ljubljana 1938.
169. Avgusta GABERŠČIK: Vas v Halozah. Dejanje. Ljubljana 1939.
170. Vlado VODOPIVEC: Pravni in socialno politični problemi poljedelskega delavstva. Sodobnost 1940.
171. Boris TUŠEK: Posestne razmere in delovne prilike na naših vinskih gorica. Ljubljanski zvon LIX, Ljubljana 1939.
172. Ignac KOPRIVEC: Sramotno izkoriščanje vinogradnikov v Halozah. »Jutro« 20. 9. 1939.
173. Ivan VESENJAK: Pas siromaštva in bede. Naše gorice 1938.
174. Ivan BRATKO: Kmetki dolgovi. Tehnika in gospodarstvo VI. Ljubljana 1940.
175. Janez PETROVIČ: Gospodarski pregled ptujskega okraja. Ptujski zbornik I. Ptuj 1953.
176. Anton PURG: Gospodarski razvoj v ptujskem okolišu po osvoboditvi. Ptujski zbornik II. Ptuj 1962.
177. Ing. Dušan SUHADOLNIK: Razvoj kmetijskega zadružništva v okraju Ptuj od konca prve svetovne vojne do danes. Tipkopisno poročilo v privatni lasti avtorja. Ptuj 1954.
178. Anton PREPELUH: Naš veliki problem agrarna reforma. Ljubljana 1933.

179. Ing. Dušan SUHADOLNIK: Poročilo o površini zemlje last SLP na področju okraja Ptuj. Tipkopisno poročilo v privatni lasti avtorja. Ptuj 1955.
180. T. ZUPAN: Posestna struktura Slovenije.
181. Jože COLNARIČ in sodelavci: Elaborat za obnovo vinogradov. Kmetijski kombinat Ptuj. Tipkopis. Ptuj 1962.
182. J. ŠMALCELJ in J. BUTINAR: Kmetijstvo občine Ptuj. Na ciklostil razmnožena študija. Ptuj 1965.
183. — — — — — — — —: Podatki referata za SLP pri občinski skupščini Ptuj.
184. Dr. Anton MELIK: Jugoslavija. Zemljepisni pregled. Ljubljana 1958.
185. — — — — — — — —: Podatki posebnega popisa kmetijskih gospodarstev v občini Ptuj. Referat za statistiko pri občinski skupščini Ptuj. Januarja 1964.
186. Dr. Petar MARKOVIČ: Staračka domačinstva na selu. Sociologija sela 1/2. Agrarni inštitut Zagreb. Zagreb 1963.
187. Vlado PULJIZ: Planiranje i selo. Sociologija sela, Geografski inštitut Zagreb. Zagreb 1964.
188. — — — — — — — —: Podatki kmetijskega popisa 1960. Zavod za statistiko SRS. Ljubljana 1961.
189. Matjaž JERŠIČ, Jože LOJK, Ludvik OLAS, Metod VOJVODA: Kmetijska proizvodnja in izraba tal v vasi Sebeborci v Prekmurju. Geografski vestnik XXXIV. Ljubljana 1962.
190. Emil WOERMANN: Ernährungswirtschaftliche Leistungsmassstäbe. Mitt. f. d. Landwirtschaft. 59 Jahrgang, Heft 36. Berlin 1944.
191. Dr. Georg BLOHM: Angewandte Landwirtschaftliche Betriebslehre. Stuttgart 1957.
192. Dr. Walter ROUBITSCHKE: Die regionale Differenzierung der agraren Bodennutzung 1935 im heutigen Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik. Petermanns geographische Mitteilungen 103. Jahrgang. Gotha 1959.
193. H. G. EWERT und W. ROUBITSCHKE: Zur Methodik der Erfassung landwirtschaftlicher Bodenproduktionsformen, dargestellt am Beispiel Sachsen—Anhalts. Berichte zur Deutschen Landeskunde, 18 Band, 2. Heft. Regensburg 1957.
194. — — — — — — — —: Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani: Študije o kmetijski izrabi tal v treh vaseh Jugoslavije. Geografski vestnik XXXIV. Ljubljana 1962.
195. Dr. Živko ŠIFRER: Izseljevanje s slovenskega ozemlja. Prikazi in študije VIII/2. Ljubljana 1962.
196. Ing. A. KRAVOS: Gospodarska analiza KG Zavrč. Diplomsko delo. Biotehniška fakulteta v Ljubljani. Ljubljana 1957.
197. Franz RUDL: Rebkulturen der steiermärkische Sparkasse in der Steiermark. Graz 1910.

198. S. ILEŠIČ: Agrarna prenaseljenost Slovenije. Tehnika in go-
spodarstvo VII/5—6. Ljubljana.
199. Dr. Živko ŠIFRER: Demografski razvoj kmečkega prebivalstva v Slo-
veniji. Prikazi in študije VII/10—11. Ljubljana
1962.
200. Danica MARKOVIČ: Poljoprivredno stanovništvo Jugoslavije u pro-
teklih 40 godina. Sociologija sela I/1. Zagreb 1963.
201. Dolfe VOGELNIK: Urbanizacija kao odraz privrednog razvoja FNRJ.
Ekonomika biblioteka 13. Beograd 1961.
202. Svetozar ILEŠIČ: Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne
statistike in delavskega zavarovanja. Socialno eko-
nomski inštitut v Ljubljani. Zbirka študij št. 5.
Ljubljana 1939.
203. Dr. Miloš BOGDANOVIČ: Neke karakteristike sadašnje agrarne strukture
Kosova i Metohije. Sociologija sela 1/2. Zagreb
1963.
204. Miloš MACURA: Stanovništvo kao činilac privrednog razvoja Ju-
goslavije. Ekonomska biblioteka 7. Beograd 1958.
205. Prof. dr. Cvetko KOSTIČ: Sociologija nerazvijenih zemalja. Sociologija sela
II/3. Zagreb 1964.
206. Stane ZRIMEC: Agrarna in poljedelska gostota prebivalstva 1953.
Prikazi in študije. Letnik IV. Ljubljana 1958.
207. Zdenko RUŽIČ: Utjecaj općeg privrednog razvoja na društvena
kretanja i socijalnu strukturu sela. Zagreb. 1961.
208. Marija BERIČ: Selitve prebivalstva 1956—1960. Prikazi in študije
IX/1. Ljubljana 1962.
209. Stane ZRIMEC: Gibanje prebivalstva Slovenije v razdobju 1931
do 1948. Geografski vestnik XXII. Ljubljana 1963.
210. Igor VRIŠER: Ugotavljanje perspektivnega razvoja prebivalstva.
Geografski vestnik XXXV. Ljubljana 1963.
211. Filip URATNIK: Pogledi in spremembe v poklicni in posetni
strukturi Slovenije. Ekonomska revija XII. Ljub-
ljana 1961.
212. — — — — — — — — —: LAND UTILIZATION Methods and Problems
of Rescarch, Proceeding of the International Semi-
nar Poland, 30. V.—8. VI. 1960. Geographical
Studies No 31. Polish Academy of Siences; Insti-
tuts of Geography, Warszawa 1963.
213. — — — — — — — — —: Instrukcija szczegolowego zdjecia użytkowania
ziemi. Dokumentacja Geograficzna. Warszawa
1962.
214. Dr. Jože LAVRIČ: Narodni dohodek kmetijstva po občinah 1960.
Prikazi in študije. Letnik VIII., št. 8—9. Zavod
LR Slovenije za statistiko. Ljubljana septembra
1962.
215. Ing. Milutin STOJANOVIČ — ing. Vukašin TOSKOVIČ: Vinogradništvo. Na-
učna knjiga. Beograd 1948.
216. Lenz MOSER — Zdenko TURKOVIČ: Vinogradništvo u novom obliku. Po-
ljoprivredni nakladni zavod. Zagreb 1957.

217.	— — — — —	:	Podatki katastrskega urada v Ptujju za stanje leta 1963.
218.	— — — — —	:	Program perspektivnega razvoja kmetijstva v občini Ptuj v letih 1961—1965. Ptuj, januarja 1962.
219.	— — — — —	:	Dokumentacija k programu perspektivnega razvoja gospodarstva v občini Ptuj v letih 1961 do 1965. Ptuj, januarja 1962.
220.	— — — — —	:	Osnovni načrt za izkoriščanje kmetijskih zemljišč. Kmetijski kombinat Ptuj. Študijski elaborat. Ptuj 1962.
221.	— — — — —	:	Predvidevanje in možnosti gospodarskega razvoja občine Ptuj za leto 1963. Tabelarni pregled. Ptuj, marca 1963.
222.	— — — — —	:	Družbeni plan občine Ptuj za leto 1963. V Ptujju marca 1963.
223.	— — — — —	:	Predhodni material za sestavo sedemletnega gospodarskega načrta za občino Ptuj. Ptuj 1964.
224.	— — — — —	:	Arhiv kmetijskega kombinata Ptuj.
225.	— — — — —	:	Arhiv referata za kmetijstvo pri občinski skupščini Ptuj.
226.	— — — — —	:	Podatki o povprečnih ha odnosih za cenilne okoliše Zavrč, Cirkulane, Leskovec, Podlehnik in Videm. Referat za kmetijstvo pri občinski skupščini Ptuj.
227.	— — — — —	:	Podatki o prodani živini na krajevni uradih Zavrč, Cirkulane, Leskovec, Podlehnik in Videm.
228.	— — — — —	:	Podatki o izrabi zemlje in gospodarskih razmerah kmetij na osnovi terenskega dela, razgovorov s strokovnjaki in kmetovalci ter kartiranja na terenu.
229.	— — — — —	:	Popisi prebivalstva. Rokopisne tabele izdelane na osnovi avstrijskih popisov prebivalstva leta 1869, 1880, 1890, 1900, 1910 in jugoslovanskih popisov leta 1931, 1948, 1953. Zavod za statistiko LRS Ljubljana.
230.	— — — — —	:	Podatki popisa prebivalstva 1961. Zavod SRS Slovenije za statistiko. Ljubljana.
231.	— — — — —	:	Kartoteka prebivalstva na krajevni uradih Zavrč, Cirkulane, Leskovec, Podlehnik in Videm.
232.	Cene MALOVRH:	:	Analiza gospodarsko-prostorske strukture individualnih kmetijskih obratov različnih agrarnih predelov Slovenije. Geografski vestnik XXXVII. Ljubljana 1965.
233.	Edvard KARDELJ:	:	Problemi socialistične politike na vasi. Ljubljana 1959.
234.	Inž. Vladimir KINCL:	:	Potrebna in presežna delovna sila v kmetijski in gozdarski proizvodnji mariborskega okraja. Ekonomska revija. Ljubljana 1963.

SEZNAM SLIK IN PRILOG

1. Položaj Vinorodnih Haloz v severovzhodni Sloveniji	11
2. Karta 49 katastrskih občin, ki sestavljajo vinorodne Haloze	13
3. Pogled z Borlske terase na sluteno prelomnico, ki jo je izpodjedajoča sila Drave še izostrila	15
4. S Turškega vrha je lep pogled na prvorazredne vinogradniške lege Hrastovca in Belskega vrha	19
5. Vinogradniški delci v Gorci	20
6. Z grmovjem obrasla in preprosto zavarovana mlaka v Velikem vrhu.....	23
7. Preskrba z vodo v Paradižu	24
8. Arheološki karti severovzhodne Slovenije	54
9. Grad Borl (Bornyl, Ankenstein) stoji na terasi (262 m), ki se zaključuje proti Dravi v odsekani skali iz litotamnijskega apnenca	56
10. Najstarejša cerkvena v Vinorodnih Halozah je bila sv. Katarina ob Beli	61
11. Eno od redkih kužnih znamenj v Halozah — sedeči ali »hrvaški« Kristus v Zavrču iz leta 1672	62
12. Nad 300 let star »vrh« v Turškem vrhu	66
13. Sv. Trojica — farno središče podlehniškega okoliša	70
14. Zgornji Leskovec, agrarno-upravni submikrocenter urbaniziranega izgleda in skoraj brez agrarnega prebivalstva	71
15. Cirkulane, največje strnjeno naselje v Vinorodnih Halozah, agrarno-upravni mikrocenter urbaniziranega izgleda in skoraj brez agrarnega prebivalstva	74
16. Cirkulane — skica po katastrski mapi, stanje leta 1964.....	75
17. Zavrč, agrarno-upravni submikrocenter na skrajnem vzhodnem robu Haloz	76
18. Gorenjski vrh je izrazito slemensko razloženo naselje — maj 1966	77
19. Nekoč trdna kmečka domačija v Podlehniku propada (dom v gruči) julij 1964	78
20. Lep primer stegnjenega doma na slemenu v Velikem vrhu — junij 1964	79
21. Primer stanovanjske zgradbe doma v gruči	80
22. Stara »cimprana štala« je odslužila in ker je les predrag, v Goričaku nov hlev »butajo« — junij 1963	81
23. Belski vrh — lep primer stare vinogradniške grude razdeljene na vinogradniške delce, ki so že nekaj stoletij v lasti kmetov s Ptujkega polja — julij 1964	84
24. Izsek iz katastrske mape katastrske občine Belski vrh	85
25. Okrog 200 let stara »cimprana« domačija na slemenu v Paradižu, na desni je viden vhod v klet — junij 1964.....	92
26. Tudi v Goričaku gojijo nekateri čebele še po starem — junij 1963.....	96
27. Delež gozda v odnosu do vseh površin po katastrskih občinah leta 1824	102
28. Delež vinograda v odnosu do vseh površin po katastrskih občinah leta 1824	103
29. Nehaložani (Polanci in meščani) so imeli leta 1824 v posesti 31,3% vseh vinogradniških površin. V posameznih okoliših in katastrskih občinah je bil njihov delež različen	106

30. Leta 1820 je živel v Vinorodnih Halozah na km ² poprečno 60,2 prebivalca. Gostota naseljenosti je bila po katastrskih občinah različna	116
31. Ob ljudskem štetju leta 1869 so našeli na območju Vinorodnih Haloz 11.282 ljudi ali 80,5 na km ²	121
32. Nehaložani so imeli leta 1935 v svoji posesti 48,5% vseh vinogradniških površin	134
33. Zmaj — tujec odnaša haložanu vinski pridelek	138
34. Gospodar in viničar	141
35. Lačen haloški otrok spi na klopi ob peči in sanja	144
36. Ob ljudskem štetju leta 1931 so v Vinorodnih Halozah našeli 11.450 prebivalcev ali 71,7 prebivalca na km ²	145
37. Značilen Polanski vrh z »gankom« v Velikem vrhu	149
38. Bivša Ornigova vila v Gorci	154
39. »Konji težko hodijo, naj nese Joško«, je menil gospodar	156
40. V Halozah je bilo vedno dosti otrok, tile na sliki so iz dveh družin bivših viničarjev v Turškem vrhu	159
41. Spomenik 42 padlim borcem NOB v Cirkulanah	162
42. Ob ljudskem štetju leta 1948 so našeli v Vinorodnih Halozah 12.300 prebivalcev ali 87,9 prebivalca na km ²	168
43. Žene so povsem nadomestile moške tudi pri nekoč izrazito moških vinogradniških opravilih, kot npr. pri rezi — marec 1965	171
44. Delež njiv v odnosu do kmetijskih površin po katastrskih občinah leta 1963	175
45. Delež travnih površin v odnosu do kmetijskih površin po katastrskih občinah leta 1963	177
46. Po izvedbi agrarne reforme in odpravi viničarskih odnosov so obdržali nehaloški posestniki 14,3% vinogradniških površin	182
47. Žični nasadi Kmetijskega kombinata v Goričaku	188
48. Kmetija v obliki celka v Velikem Okiču	189
49. Del slemena v Gorenjskem vrhu	196
50. Vinogradniške terase Kmetijskega kombinata Ptuj v Vareji — junij 1964	199
51. Pri škropljenju v kmečkem vinogradu	203
52. Prikaz številčnega gibanja prebivalstva v obdobju 1869 do 1961	212
53. Delež kmečkega prebivalstva v odnosu do vsega prebivalstva	214
54. Ob ljudskem štetju leta 1961 so našeli na območju Vinorodnih Haloz 10.988 prebivalcev	216
55. Karta poljedelske gostote po katastrskih občinah po podatkih ljudskega štetja leta 1961	219
56. Karta rasti prebivalstva za obdobje med ljudskimi štetji 1948—1961 po katastrskih občinah	220
57. Starostna struktura prebivalstva Vinorodnih Haloz leta 1961	223
58. Hrastovec — stara vinogradniška gruda z nekoč prevladujočo dominikalno in meščansko posestjo je danes last Kmetijskega kombinata Ptuj	227
59. Nivoji in terase v Vinorodnih Halozah	priloga
60. Vinogradniške lege v Vinorodnih Halozah	priloga

VSEBINA

I. UVOD TER OMEJITEV IN POIMENOVANJE PROUČEVANEGA OZEMLJA	9
II. PRIRODNO OKOLJE	14
Petrografski sestav tal in reliefne oblike	14
Vodna mreža in problem preskrbe z vodo	21
Talne razmere	25
Klimatske razmere	27
Toplotne razmere	28
Svetlobne razmere	35
Padavine in vlažnost zraka	41
Veter	50
Letni biološki cikel vinske trte	50
Povzetek ekološke analize	52
III. AGRARNA POKRAJINA	53
Poselitev in zgodovinski razvoj pokrajine	53
Naselja in kmečki dom	69
Nastanek in oblika naselja	69
Oblika kmečkega doma in ostalih zgradb	77
Poljska razdelitev	82
IV. PREBIVALSTVO IN GOSPODARSTVO V STAREJŠIH OBDOBJIH	89
Prebivalstvo	89
Gospodarstvo	94
V. OBDOBJE MED LETI 1824—1935 OBDOBJE PROPADANJA DOMAČIH GOSPODARSTEV	100
Posestno socialne razmere leta 1824	100
Zemljiške kategorije	100
Lastniki haloške zemlje	105
Velikost posesti domačinov in tujcev	107
Splošna ocena gospodarskih, socialnih in populacijskih razmer	113
Zemljiška odveza in nadaljnje propadanje haloškega kmeta ter prehajanje haloške zemlje v tuje roke	117
Pojav trtnih bolezní — Propad in obnova vinogradov	123
Nove razmere na vinskem trgu v SHS in nastop svetovne krize	129
Posestno socialne razmere leta 1935 (kakor jih je spoznal Žgeč)	131
Čigava je bila haloška zemlja?	131
Število posestnikov in velikosti posesti	139
Sklepi in beseda o prebivalstvu	143
VI. VINIČARSTVO (nastanek in razvoj)	147

VII. NARODNOOSVOBODILNA VOJNA IN SOCIALISTIČNA REVOLUCIJA USTVARITA MOŽNOSTI ZA PREHOD V NOVO ŽIVLJENJE	161
Razmere tik pred vojno in med vojno	161
Agrarna reforma in ustanovitev družbenih posestev	163
Dokončna odprava viničarstva	170
VIII. SOCIALNO POSESTNE IN GOSPODARSKE RAZMERE V LETIH 1963—1964	173
Posestne razmere	173
Zemljiške kategorije	173
Lastniki haloške zemlje	178
Število posestnikov in velikost posesti	183
Gospodarske razmere	191
Struktura gospodarstev	191
Način izrabe tal na domačih kmečkih gospodarstvih	195
Rastlinska proizvodnja	197
Živinorejska proizvodnja	206
Splošna ocena gospodarstva	208
IX. PREBIVALSTVO V LUČI GOSPODARSKO SOCIALNEGA RAZVOJA V RAZDOBJU 1820—1961	211
Rast prebivalstva	211
Migracijski procesi nekoč in danes	215
Sezonske selitve	215
Stalne selitve pred osvoboditvijo	216
Migracijsko gibanje v obdobju 1953—1963	217
Smeri izseljevanja v letih 1953—1963	221
Dnevne migracije	221
Stanje prebivalstva po popisu leta 1961	222
Število in starostna struktura	222
Naravni prirast	223
Poklicna struktura	223
X. POVZETEK O SEDANJIH GOSPODARSKIH IN DEMOGRAFSKIH RAZMERAH TER POGLED V PRIHODNOST	225
Zusammenfassung	233
Viri, gradivo in literatura	237
Seznam slik in prilog	249
Vsebine	251

Vladimir Bračič
VINORODNE HALOZE

Opremil Bronislav Fajon

Založila
Založba Obzorja Maribor
Za založbo Jože Košar

Natisnilo aprila 1967
CP Delo, Blasnikova tiskarna
v Ljubljani

VINOGRADNIŠKE LEGE V VINORODNIH HALOZAH

PRIREJENO PO VINOGRADNIŠKEM ZEMLJEVIDU

M.VESELIČ IN SODELAVCI 1:25.000

MERILO 1:75.000

LEGENDA

- PRVORAZREDNE VINOGRADNIŠKE LEGE
- DRUGORAZREDNE VINOGRADNIŠKE LEGE
- TRETJERAZREDNE VINOGRADNIŠKE LEGE
- REPUBLIŠKA MEJA
- ZAHODNA MEJA VINORODNIH HALOZ

NIVOJI IN TERASE V VINORODNIH HALOZAH

PO BELCU IZPOPOLNJENO

0 1 2 km

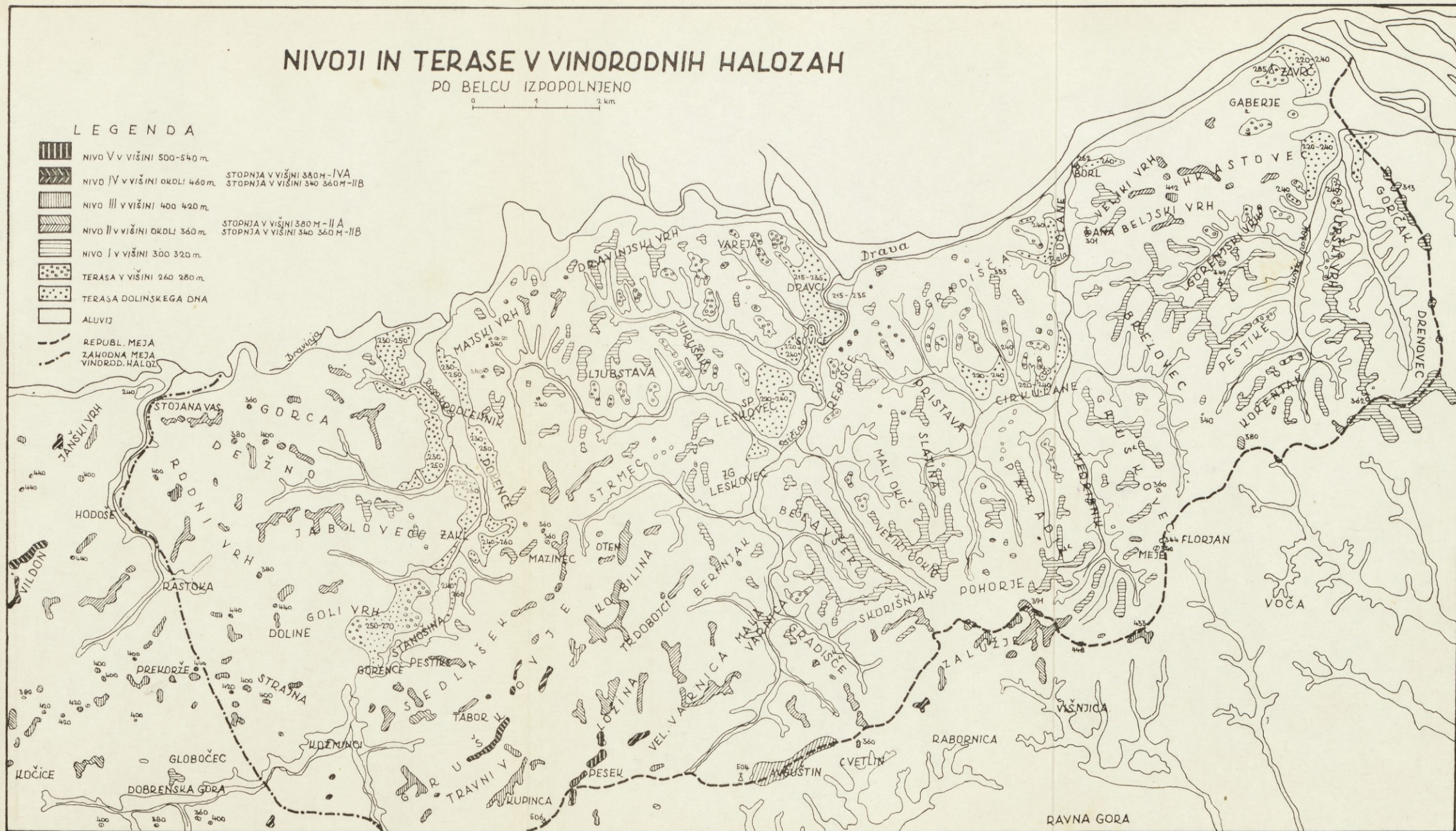
LEGENDA

- NIVO V V VIŠINI 500-540 m
- NIVO IV V VIŠINI OKOLI 460 m
- NIVO III V VIŠINI 400-420 m
- NIVO II V VIŠINI OKOLI 360 m
- NIVO I V VIŠINI 300-320 m
- TERASA V VIŠINI 260-280 m
- TERASA DOLINSKEGA DNA
- ALUVIJ

STOPNJA V VIŠINI 380 M - I/A
STOPNJA V VIŠINI 340-360 M - II/B

STOPNJA V VIŠINI 380 M - II/A
STOPNJA V VIŠINI 340-360 M - II/B

REPUBL. MEJA
ZAHODNA MEJA
VINOROD. HALOZ

Domoznanski oddelek

BRAČIČ V.
Vinorodne Haloze

7676

911.3:308(497.4-18)(043.3)

0210620

COBISS 8

KNJIŽNICA PTUJ